

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 56 * 2008 * ČÍSLO 1

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Michal Barnovský, Valerián Bystrický, Viliam Čičaj, Vojtech Dangel, Ľudovít Harakšim, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Ján Lukačka, Richard Marsina, Slavomír Michálek, Pavol Petruf a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malif (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Jana Skladaná

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99 Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Registr. č./7036

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08. W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2008

OBSAH

Štúdie

Đurková, Mária: Vznik a vývoj najstaršej zvolenskej šľachty	3
Németh, H. István: Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové zaťaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí	29
Chudják, František: Podnikateľské aktivity Slovenskej banky v rokoch 1919 – 1929	43
Zemko, Milan: Volebný zákon do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia za prvej Československej republiky a strany národnostných menšín	81
Čierna-Lantayová, Dagmar: Slovanské predstavy a politické variácie vo vzťahoch Slovákov k Moskve (1934 – 1949)	93

Rozhľady

Maliniak, Pavol: K sobášnej politike Bela IV. Dynastická svadba vo Zvolene a jej reflexie v historiografii	125
Nagayo, Susumu: Nové poznatky z pobytu Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (október – november 1918)	137
Zücker, Martin: Veda a „riadenie identity“. „Sudetonemeckí“ etnografi a ich vzťah k Slovensku na príklade časopisu <i>Karpathenland</i> (1928 – 1938) ...	147
Žatkuľák, Jozef: Spory o novú ústavu česko-slovenskej federácie v druhej polovici 80. rokov XX. storočia	161

Recenzie

Rüsen, Jörn: História: narácia, interpretácia, orientácia (Juraj Šuch).....	191
Řepa, Milan: Poetika českého dějepisectví (Marcela Bednářová)	193
Krakovský, Roman: Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie 1948 – 1989 (Michal Kšíňan)	195

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA KRONIKA

CONTENTS

Articles

Ďurková, Mária: The Origin and Development of the Oldest Nobility of Zvolen	3
Németh, H. István: The Influence of the Ottoman Wars on the Development of Towns in the Kingdom of Hungary and the Tax Burden on the Royal Boroughs of Hungary in the 16 th and 17 th Centuries	29
Chudják, František: The Business Activities of the Slovenská banka in the Period 1919 – 1929	43
Zemko, Milan: The Law on Elections to the Lower House of the National Assembly of the First Czechoslovak Republic and the National Minority Parties	81
Čierna-Lantayová, Dagmar: Slavonic Ideas and Political Variations in the Relationship of the Slovaks to Moscow (1934 – 1949)	93

Horizons

Maliniak, Pavol: On the Marriage Policy of Bela IV. The Dynastic Wedding at Zvolen and its Reflection in Historiography	125
Nagayo, Susumu: New Findings on the Visit of Milan Rastislav Štefánik to Japan (October – November 1918)	137
Zückert, Martin: Science and the management of identity. Sudeten-German folklorists and their relationship to Slovakia: the example of the journal „Karpathenland“ (1928 – 1938)	147
Žatkuliak, Jozef: The Disputes about the New Constitution of the Czecho-Slovak Federation in the Second Half of the 1980s	161

REVIEW – ANNOTATIONS – BIBLIOGRAPHY – CHRONICLE

INHALT

Studien

Ďurková, Mária: Die Entstehung und Entwicklung des ältesten Adels von Zvolen	3
Németh, H. István: Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn. Die Steuerlasten der ungarischen königlichen Freistädte im 16. – 17. Jahrhundert	29
Chudják, František: Die unternehmerischen Aktivitäten der „Slovenská banka“ (Slowakische Bank) zwischen 1919 und 1929	43
Zemko, Milan: Das Wahlgesetz für die Abgeordnetenversammlung der Nationalversammlung und die Minderheitsparteien in der ersten Tschechoslowakischen Republik	81
Čierna-Lantayová, Dagmar: Die slawischen Vorstellungen und politischen Variationen in den Beziehungen der Slowaken zu Moskau (1934 – 1949)	93

Rundschau

Maliniak, Pavol: Zur Heiratspolitik von Bela IV. Eine dynastische Hochzeit in Zvolen und ihre Reflexion in der Geschichtsschreibung	125
Nagayo, Neues zum Aufenthalt von Milan Rastislav Štefánik in Japan (Oktober – November 1918)	137
Zückert, Martin: Wissenschaft und „Identitätsmanagement“. „Sudetendeutsche“ Volkskundler und ihr Verhältnis zur Slowakei am Beispiel der Zeitschrift „Karpathenland“ (1928 – 1938)	147
Žatkuliak, Jozef: Streitigkeiten um die neue Verfassung der tschecho-slowakischen Föderation in der zweiten Hälfte der 80-er Jahre der XX. Jahrhunderts	161

KRITIK – GLOSSEN – BIBLIOGRAPHIE – CHRONIK

ŠTÚDIE

VZNIK A VÝVOJ NAJSTARŠEJ ZVOLENSKEJ ŠLACHTY

MÁRIA ĎURKOVÁ

ĎURKOVÁ, Mária. The Origin and Development of the Oldest Nobility of Zvolen. *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 3-28, Bratislava.

The author of the study is concerned with the beginnings, origin and development of the oldest nobility of Zvolen, which has previously received little attention from historical-genealogical research. The beginnings of the nobility in the oldest period were socially connected mainly with the hereditary ownership of land, so while researching its beginnings, the author directed her attention to researching the hereditary ownership of property by the nobility, which can be reconstructed from donation and other royal charters or from other documents. The author is only concerned with the initial period of this complex process, that is with the noblemen who owned property in the Zvolen region up to about 1400. The oldest documents confirm that a group of feudal lords existed in the Zvolen region from a very early date. Its first known representatives are the royal prístald Radun and his sons, who certainly owned land in this region at the beginning of the 13th century. They belonged to the higher nobility who were rewarded for their military service with numerous royal donations. According to the author's research, Radun and his sons had a common origin with the Dubak family. According to the latest research, the Dubak family belonged to the wider kindred of the old Branč-Lipovnický family. Around 1300 the descendants of Radun became the founders of the majority of families not only in the Zvolen region (Radvanský, Mičinský, Ponický), but also in Hont (Balog, Géci) and Novohrad (Madáč, Šoš).

History. Slovakia. Noble families. Zvolen. Early Medieval.

Výskum dejín šľachty má na Slovensku už pomerne dlhú tradíciu. Táto skutočnosť sa odrazila aj v množstve odbornej literatúry, ktorú má súčasný bádateľ k dispozícii.¹ Napriek tomu mnohé problémy ešte len čakajú na podrobnejšie objasnenie. V tomto príspevku sa pokúsime objasniť vznik, počiatky, pôvod a vývoj najstaršej zvolenskej šľachty, ktorá dosiaľ len zriedka stála v centre pozornosti historicko-genealogického bádania. Problematiku formovania, genézy a rekonštrukcie vývoja šľachty na území Zvolena možno považovať za jeden zo zanedbaných problémov v našej historiografii, čo je spôsobené

1 NAGY, Ivan. *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblakkal 1-12 a dodatky*. Pest 1857 – 1866; WERTNER, Mór. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I-II. Temesvár 1891 – 1892*; ZOLNAY, László. A Madách család eredete. In *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve IX.*, 1983, s. 11-35; ENGEL, Pál: *Közepkori magyar genealógia*. Budapest : Arcanum, 2004, CD nosič. *Najstaršie rody na Slovensku*. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku 4. – 6. októbra 1993 v Častej Papierničke. Zost. Katarína Štulrajterová. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri MS, 1994, 128 s.; LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : Minor, 2002, s.154.

jednak absenciou väčšieho množstva písomných prameňov akéhokoľvek typu, jednak komplikovanosťou výskumu, keď dokazovanie starobylosti rodu je veľmi obtiažné.

Územie Zvolena pravdepodobne štátoprávne patrilo už do Nitrianskeho kniežatstva a do Veľkomoravskej ríše. Potvrdzujú to početné bezpečne datované archeologické náleziská, ktoré dokladajú sídliskovú kontinuitu s pôvodným obyvateľstvom Slovenov (odkryté opevnené útvary z 9. – 10. storočia: hradisko Priekopa v Môtlovej, časť Zvolen, ďalej hradisko v katastri Detvy v polohe Kalamárka, ako i slovanské osady na Sliači zo 7. – pol. 9. stor. a najnovšie zistené včasnostredoveké sídliská Slovenov na území intravilánu Zvolena a Banskej Bystrice).² Na základe písomných prameňov a archeologických nálezov možno považovať za isté, že Zvolen sa stal súčasťou Uhorského kráľovstva na prelome 11. – 12. storočia.³ V súvislosti s tým sem prichádzali aj príslušníci nových rodov a začalo sa systematické (znovu)osídľovanie územia. Nevieme, v akom stave sa zachovalo pôvodné slovanské (slovenské) obyvateľstvo a jeho privilegovaná vrstva, ktorá tu nesporne bola. Možno predpokladať, že za nových spoločensko-ekonomických a politických podmienok (lojálnosť voči novej panovníckej moci) boli akceptovaní aj potomkovia pôvodnej privilegovanej vrstvy obyvateľstva a začleňovaní do novovytvorenej štruktúry výsadného obyvateľstva krajiny. Na dosídľovaní Zvolena sa zúčastňoval samotný panovník povolávaním „hostí“, predovšetkým z nemeckých oblastí a ich zvýhodňovaním pred domácim obyvateľstvom. Významnú časť na osídlení niektorých území Zvolena však treba pripísať aj niekoľkým šľachtickým rodom (predkovia Balašovcov, Radun a jeho potomkovia).

Začiatky šľachty na území Zvolena v najstaršom období boli spoločensky späté najmä s jej dedičným vlastníctvom územných majetkov, preto aj skúmanie jej začiatkov možno najspoľahlivejšie rekonštruovať v súvislosti s výskumom dedičného vlastníctva majetkov šľachticov, teda z donačných a iných kráľovských listín, ako aj z listín iných vydavateľov. V štúdiu sme sa zamerali len na začiatkové obdobie tohto procesu, teda na tú šľachtu, ktorá na území Zvolena vlastnila majetky do prelomu 14. a 15. storočia.

Najstaršie listiny potvrdzujú fakt, že na území Zvolena existovala skupina feudálov už veľmi skoro. Jej prvými známymi predstaviteľmi sú Radun a jeho synovia Tomáš, Madáč a Tobiáš, ktorí boli dokázateľne vlastníkami pôdy v tejto oblasti už začiatkom 13. storočia. Patrili k novej uhorskej vládnucej vrstve, ktorá patrila k najvernejším oporám panovníka. Slúžili vo významnej vojenskej organizácii zvolenských šľachticov pod vedením zvolenských županov a za svoje verné služby získali určitú výmeru pôdy, ktorú im kráľ vyčlenil zo svojho majetku.⁴ Na nej postupne vznikali nové sídla (Radvaň, Hronsek, Vľkanová, Mičiná, Čerín, Čačín, Poniky a mnohé ďalšie). Radun a jeho potomkovia sa tak stali významnými činiteľmi v osídľovacom procese Zvolena a jeho okolia. Tu žili

-
- 2 BIALEKOVÁ, Darina et al. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia II*. Nitra 1992, s. 163-174; ČAPLOVIČ, Dušan. *Včasnostredoveké osídlenie Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 175-176.
 - 3 ŽUDEL, Juraj. Utváranie hraníc Slovenska. In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 222-223. Autor kladie definitívne začleňovanie územia do uhorského štátu na prelom 11. a 12. storočia. Iný názor prezentuje J. Lukačka, podľa ktorého k ustálenosti severnej hranice uhorskej moci došlo už skôr niekedy koncom 10. storočia. LUKAČKA, ref. 1, s.16.
 - 4 ĎURKOVÁ, Mária. Najstaršie rody vo Zvolenskej stolici. In *Najstaršie rody na Slovensku*, ref. 1, s. 114-118.

a pôsobili po stáročia, nadobudli istý stupeň spoločenského postavenia a vzťah k zvolenskému regiónu. Od Raduna a jeho synov si odvodzuje svoj pôvod nielen väčšina zvolenských rodov (Radvanskovci, Mičinskovci, Lukavickí, Ponickí, Zolnajovci), ale aj mnoho hontianskych (Balogovci, Géciovci) a novohradských (Madáčovci zo Strehovej, Šóšovci z Poltára) rodov.

Radun (1223 – 1250) žil na kráľovskom dvore a verne slúžil kráľovi Ondrejovi II. (1205 – 1235) ako i Belovi IV. (1235 – 1260) spolu aj so svojimi synmi (okrem už vyššie menovaných to boli Miko, Benedikt, Vlkan a Orske). Na jeho vysoké spoločenské postavenie poukazuje aj fakt, že bol nielen dvoranom, ale aj kráľovským pristaldom (súdnym zmocnencom, vykonávateľom, ktorého kráľ poveril určitými právnymi úkonmi). Roku 1233 Ondrej II. daroval istému Hudkovi za služby tri poplužia zeme z kráľovského majetku Revúca v Liptove a zároveň poveril svojho pristalda Raduna, aby Hudka uviedol do držby darovaného majetku.⁵ Za svoje služby získal Radun od Ondreja II. ešte roku 1235 dedične majetok Príbovce v Turci.⁶

Okrem toho spolu so svojimi synmi Tomášom, Madáčom a Tobiášom pomohli kráľovi Belovi IV. najmä v časoch tatárskeho vpádu roku 1241, keď ho sprevádzali na úteku pred Tatármi do primorskej Dalmácie. Kráľ na ich verné služby nezabudol a roku 1250 sa im odmenil tým, že im potvrdil ich vlastnícke práva na rozsiahle územie na strednom Hrone (dnes Hronsek, Vlkanová), ktoré užívali už v časoch panovania Ondreja II. (1205 – 1235) a ktoré boli dedičnými majetkami Radunových potomkov (*hereditarium*). Hranice Radunovho územia tvoril na východe sútok Hrona s Vlčím potokom (ľavostranný prítok Sielnického potoka), na západe hraničil s územím kráľovských rybárov, až k ceste, ktorá viedla do Sielnice, ďalej k osade strážcov kráľovských lesov (Hájniky), odtiaľ hranica viedla k potoku Mohelnica, kde hraničila s osadou hájnikov, potom na východ k hradskej zo Zvolena do (Slovenskej) Ľupče a pozdĺž potoka Mohelnica, popri Hrone až k potoku Haberečná, ďalej k veľkému lesu, kde bol prameň, ktorý oddeľoval kráľovské lesy, ďalej viedla na juh k prameňu Vranice, kde hraničila s kráľovskými lesmi, odtiaľ pokračovala na západ k sútokú Jasenice a Lukavice, až k veľkej lúke (išlo asi o územie neskoršej osady Veľká Lúka) a popri Hrone späť na západ k Vlčíemu potoku. Listina kráľa Bela IV. z 1. augusta 1250 pre Raduna a jeho synov má osobitný význam pre ďalší vývoj feudálnych vzťahov v tejto oblasti, pretože potvrdzuje fakt, že tu existovali šľachtické majetky už veľmi skoro, a že územie okolo Hrona medzi Zvolenom a Banskou Bystricou bolo starou sídelnou oblasťou už pred tatárskym vpádom.⁷

Radunovi synovia boli v tom čase vlastníckmi rozsiahlych majetkov aj v iných oblastiach Slovenska, a to v okolí Nitry a v Novohrade. O tom, ako veľmi si kráľ Belo IV. cenil ich služby vysvitá aj z inej jeho listiny datovanej z 23. júla 1249, podľa ktorej vyňal časť zeme dvorníkov a hradčanov v Oslároch (Novohrad) a daroval ju Tomášovi, Madáčovi, Tobiášovi, zámenou za nitrianske Račice. Pôvodné územie Oslárov tvorilo v tom čase rozsiahly majetkový komplex patriaci Novohradu, ktorý sa v polovici 13. sto-

5 MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I* (ďalej CDSI I). Bratislava : Veda, 1971, pag. 302-302, num. 414 „*per fidelem prestaldum nostrum Radumy*“.

6 MARSINA, ref. 5, pag. 328, num. 456. BEŇKO, Ján. *Starý Turiec*. Martin : Osveta, 1996, s. 49.

7 MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II* (ďalej CDSI II). Bratislava 1987, pag. 242-243, num. 349.

ročia rozpadol spolu so služobníckou inštitúciou. Tak na darovanom území zakrátko na to vznikli dve dediny Veľký a Malý Krtíš. Malý Krtíš v tom čase patril šľachte, žila tu rodina Dubakovcov (Dubak, syn Nerada a jeho brat Tiba). Veľký Krtíš bol ešte rozdelený na dve časti, z ktorých jedna patrila Radunovým synom Madáčovi a Tomášovi, v druhej časti naďalej bývali kráľovskí dvorníci a novohradskí hradčania, ako aj kráľovskí vojači.⁸

Približne v tom istom čase sa bratia Madáč a Tomáš spolu s Dubakovcami rozhodli predať ďalší svoj majetok, a to zem Kučera (*terra Cucera*, dosiaľ nelokalizovaný majetok), ktorý získali od Bela IV. Dňa 27. novembra 1250 preto kráľ Belo IV. nariadil Ostrihomskej kapitule, aby potvrdila predaj tejto zeme Dubakom, Tibom, Tomášom a Madáčom Ivankovi Lysému.⁹ V nasledujúcom roku (1251) Ostrihomská kapitula vydala svedectvo o predaji za 10 hrivien striebra Dubakom, synom Nerada a jeho bratom Tibom z Malého Krtíša (*de villa Curtus*) ako aj Tomášom, synom Raduna a jeho bratom Madáčom z Veľkého Krtíša (*de alia villa Curtus*) Ivankovi Lysému.¹⁰

V ďalšom období sa Raduna a jeho synovia úspešne etablovali na svojich zvolenských majetkoch, kde neskôr vznikli dediny Hronsek a Vlkanová, v turčianskych Príbovciach i v novohradských Oslároch (Veľký Krtíš). Budovali ich a zveľadovali, nechali stavať kostoly a šľachtické kúrie. Po čase najstarší Radunov syn Tomáš odišiel zo Zvolena a svoje rodové sídlo preniesol do Turca (podľa predikátu *de Turchu*). Jeho syn Filip sa vrátil späť už v druhej polovici 13. storočia. On a jeho potomkovia tu sídlili v troch generáciách. Druhý Radunov syn Madáč tiež nezostal bývať vo Zvolene, ale za svoju rezidenciu si zvolil novohradské Osláre (podľa predikátu *de Ozlar*). Jeho syn Pavol sa vrátil do Zvolena až na prelome 13. a 14. storočia a usadil sa tu. V nasledujúcom období tu žili dve generácie jeho potomkov. Tretí Radunov syn Tobiáš a jeho synovia zrejme mali svoje rodové sídlo vo Zvolene, o čom svedčí aj ich označenie „zo Zvolena“ (*nobiles de Zolio*), ktoré používali. Po Mikovi zostala trvalá stopa v tunajšom osídlení (Mičiná). Jeho rodové sídlo sa stalo hlavným sídlom rodu Mičinskovcov, ktorí tu žili v šiestich generáciách počas celého stredoveku. O Benediktovi máme len veľmi málo správ. Pravdepodobne tu istý čas býval (Veľká Lúka), avšak neskôr asi odišiel do Turca. Jeho brat Vlkan sa zrejme trvalo usídlil na zvolenských majetkoch, lebo zostala po ňom stopa v sídliskovej toponymii (Vlkanová).¹¹

Radunovi synovia si museli svoje vlastnícke práva na uvedené dedičné majetky viackrát obhajovať a brániť. Tak to bolo i v prípade majetkov na strednom Hrone vo Zvolenskej kotline. O časť ich územia mali totiž záujem aj strážcovia tunajších kráľovských lesov zo susedného Badína. Spor musel riešiť panovník Ondrej III., ktorý listinou z 27. marca 1293 ponechal Mikovi, synovi Raduna a jeho príbuzným (v listine sú uvedení: Benedikt a jeho bratia, ďalej synovia Madáča, Filip, syn Tomáša a jeho bratia, Mikuláš, syn

8 MARSINA, ref. 7, pag. 225, num. 323; GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV.* Budapest 1998, s. 264-265.

9 MARSINA, ref. 7, pag. 245, num. 351.

10 MARSINA, ref. 7, pag. 266-267, num. 382.

11 Ďalší z písomne doložených synov Raduna Orske sa vo zvolenskej oblasti nezdržieval a pravdepodobne mal svoje sídlo v turčianskych Príbovciach. BORSA, Iván (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* (ďalej RA) II/2-3, Budapest 1961, pag. 424, num. 3 601.

Vlkana a Bykov a jeho brat, synovia Tobiáša) ich dedičné zeme (*hereditarium*) vrátane spornej časti zeme pri potoku Haberečná vzhľadom na ich mimoriadne zásluhy.¹² Aj o turčianske Príbovce museli viesť spor s komesom Henichom (Henrich ?), zvolenským podžupanom (*comes officialis*). Spor vyriešil kráľ Ladislav IV. (1272 – 1290) listinou vydanou v Jasove. Tu prikázal zvolenskému županovi Mikulášovi, aby vrátil 10 popluzí zeme v Príbovciach, ktoré obsadil Henich synom Raduna Tobiášovi, Vlkankovi a Orskemu, ďalej Madáčovým synom Benediktovi, Ondrejovi a Pavlovi a Tomášovým synom Galovi, Filipovi a Tobiášovi, pretože im patrili na základe privilégia kráľa Ondreja II.¹³ Roku 1326 zase Radunovi potomkovia naopak rozšírili svoje dedičné zeme v turčianskych Príbovciach o lúku medzi potokmi Blatnica a Rakovec, ktorú kúpili od Černikových synov Isova a Bachora. V listine Turčianskeho konventu sa spomínajú Benedikt a Pavol, synovia Madáča, Ján a Dezider (*Desk*), synovia Mika, Zubrata, syn Tobiáša, Peter a Tomáš (*Tompoš*), synovia Filipa a Mikuláš syn Vlkana.¹⁴

S Radunom sa po roku 1250 v prameňoch viac nestretávame. Ešte sa treba stručne zmieniť aj o jeho pôvode. Osobné meno Radun, ale i mená jeho príbuzných a potomkov (Madáč, Bykov, Zubrata, Vlkán, Stojan) jednoznačne poukazuje na domáci slovenský pôvod.¹⁵ Je však veľmi ťažké na základe torzovitých prameňov určiť príslušnosť Raduna a jeho synov k niektorému z vtedajších známych rodov, pretože v listinách nevystupovali s nijakým označením rodu (*genus*). Poznáme iba Radunov predikát „z Oslárov“ (*Radun de Ozlar*), ktorý sa uvádza v už spomínanej listine kráľa Ladislava IV. a ktorý poukazuje na jeho novohradský pôvod. Niektoré pramenné údaje však svedčia aj o inom než novohradskom pôvode. V listine kráľa Bela IV., ktorou daroval Radunovým synom Osláre, sa spomína, že tento majetok kráľ zamenil za nitrianske Račice, ktoré Radunovi synovia vlastnili už v časoch Ondreja II. To znamená, že Radunovi synovia boli starými pozemkovými vlastníkami aj v nitrianskej oblasti.

Inou listinou kráľ Belo IV. roku 1243 daroval Donovi, Vacikovi, Dubakovi a Tibovi majetky v Hontianskej stolici (Plachtince, Nenince, Kosihovce) zámenou za nitrianske Chynorany.¹⁶ Dubak spolu so svojim bratom Tibom mal majetok aj v Oslároch (Malý Krtíš), ktorý bezprostredne susedil s majetkom Radunových synov (Veľký Krtíš), čo by mohlo podľa nášho názoru poukazovať na ich širšie príbuzenské vzťahy. O spríbuzenosti Dubakovcov a Radunových synov okrem iného svedčí aj okolnosť, že vlastnili spoločný majetok „Kučera“ (nelokalizovaný), ktorý roku 1251 predali spoločne. Dubakovci patrili podľa najnovšieho výskumu k vyššej šľachte a k širšiemu príbuzenstvu významného a starobylého rodu Branč-Lipovníckych, ktorého korene siahajú hlboko do 12. storočia a ktorý mal majetky prevažne v okolí Nitry.¹⁷ Z najstarších listín teda

12 BORSÁ, ref. 11, RA II./4. Budapest 1987, pag. 112, num. 3 913.

13 Porovnaj ref. 11.

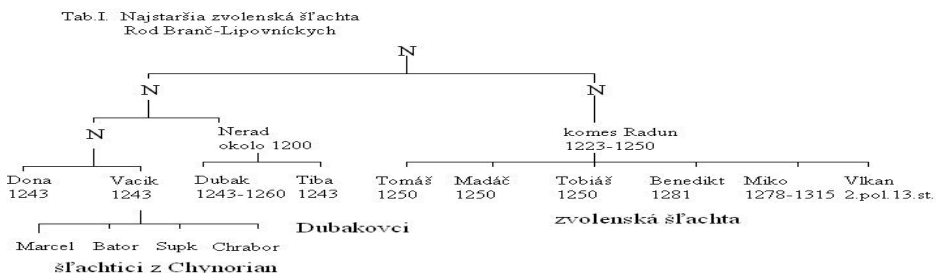
14 HORVÁTH, Sándor (ed.). *A líptói és turóczi registrum*. Budapest 1902, s. 68-69, § 16.

15 Názor o českom pôvode Raduna a príbovských zemanov, ako ho prezentujú niektorí autori, považujeme za neopodstatnený. BEŇKO, ref. 6, s. 116.

16 MARSINA, ref. 7, pag. 92, num. 137; LUKAČKA, ref. 1, s. 91, 141.

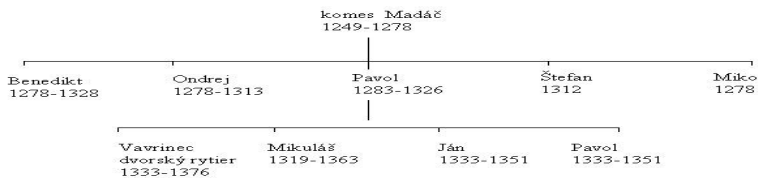
17 LUKAČKA, ref. 1, s. 84-93. S pôsobením Dubaka v tejto oblasti sa stretávame ešte aj roku 1256. Vtedy kráľ Belo IV. daroval strážcom Zvolenskej kráľovskej záhrady (*custodes hortus nostri de Zolum*) a ich synom Súdovce (*terra Zud*), vyňaté z územia Hontianskeho hradu. Hranice darovanej zeme určil kráľov človek komes Dubak. Porovnaj: MARSINA, ref. 7, pag. 390, num. 560.

nepriamo vyplýva, že Radun a jeho synovia, ktorí prišli do Novohradu pravdepodobne z okolia Nitry (podobne ako Dubakovci) patrili s najväčšou pravdepodobnosťou tiež k tomuto širšie rozvetvenému rodu. (Pozri tab. č. I.)

Radunov pravdepodobne druhorodený syn Madáč (1241 – 1278), zakladateľ rodu Madáč, bol pážaťom a neskôr dvoranom kráľa Bela IV., rovnako ako aj jeho otec. Spolu s ním a so svojimi bratmi žil na kráľovskom dvore a verne slúžil panovníkovi. V posledných rokoch svojho života zrejme sídlil na svojich novohradských majetkoch v Oslároch – Veľkom Krtiši. V prameňoch sa spomína roku 1278, keď uzavrel dohodu s komesom Petrom, synom Mikuláša a Biterom (predkovia Balašovcov) o chotárných hraniciach medzi Oslármí a susednými Strhármí. Vtedy vystupuje s predikátom „z Oslárov“ (*de Oslar*).¹⁸ O jeho smrti nie sú zachované správy. Zanechal piatich synov: Benedikta, Ondreja, Pavla, Štefana a Mika. (Pozri tab. č. II.)

Tab. II. Potomkovia Madáča

Z nich najvýznamnejší bol Pavol (1287 – 1326), kráľovský vojak a familiár šarišského a zvolenského župana Demetera. Roku 1298 sa zúčastnil na vojenskom ťažení Demetera v Nemecku, kde bojoval proti nemeckému kráľovi Adolfovi Nasavskému za záujmy uhorského kráľa Ondreja III. v bitke pri Gölleime na Rýne.¹⁹ Osobitné vojenské zásluhy si získal aj pri ďalších vojenských výpravách, najmä pri dobýjaní hradu Kysak

18 GYÖRFFY, ref. 8, s. 264.

19 *Slovenský biografický slovník I.* Martin : Osveta, 1986, s. 115.

(Köszeg) a hradu Šomod' (Sümig, župa Zala), ktorý bol v rukách kráľovho nepriateľa Mikuláša, syn Henricha.

Kráľ Ondrej III. jeho početné vojenské zásluhy bohato odmenil. Roku 1300 mu najskôr daroval majetok Štiavnica v Liptove.²⁰ V tom istom roku ho obdaroval aj majetkom Čerín vo Zvolenskej župe. Podľa metácie uvedenej v listine išlo o majetok, ktorý vyplňal územie medzi potokmi Lukavica, Zolná a Sampor. Na severe hraničil s územím patriacim Mikovi (Horná a Dolná Mičiná) a na juhu s územím komesa Henicha (dnes Sampor). Podľa tejto donačnej listiny vraj Ondrej III. daroval Pavlovi „opustenú zem bez akéhokoľvek obyvateľstva“. Termín „prázdna zem bez obyvateľstva“ (*terra vacua semper et habitatoribus destituta*) treba pritom chápať nie ako neosídlenú, pustú zem bez akéhokoľvek obyvateľstva, ale ako vlastnícky právne neobsadený majetok, ktorý preto patril do donačnej právomoci uhorských kráľov. O tom, že spomínané územie už vtedy nebolo úplne opustené a bez obyvateľstva, svedčí samotná listina. V prvom rade je to pomerne presná topografia územia s už ustálenými názvami vôd, popri ktorých viedli hranice spomenutých majetkov, ako i samotný názov lokality (*terra Cheren*).²¹ Je zrejmé, že toto územie už bolo osídlené, lebo darovanie majetku v stredoveku malo význam len vtedy, ak rodine zemana zaisťovali poddaní svojou prácou na zúrodnenej pôde dostatočné živobytie.

Pavol sa hneď na počiatku svojej vojenskej kariéry dostal spolu so svojimi bratmi Benediktom a Ondrejom do konfliktu s Matejom a jeho bratom Tivodorom, šľachticmi z Devičia. Nevedno, čo bolo príčinou sporu, ale ten sa skončil Tivodorovou smrťou, ktorú vraj zapríčinil Pavol. Roku 1287 pred šahanským konventom došlo však medzi oboma stranami k zmiereniu, keď Pavol zaplatil pokutu 20 hrivien striebra.²²

Začiatkom 14. storočia žil Pavol pravdepodobne na svojom majetku Čerín vo Zvolenskej župe. Svedčia o tom viaceré listiny z rokov 1312 – 1314, v ktorých sa spomína ako šľachtický arbirer a svedok pri rôznych právnych konaniach.²³

Jeho traja bratia Benedikt (1278 – 1328), Ondrej (1278 – 1293) a Štefan (1312 – 1314) tiež slúžili ako rytieri v kráľovskom vojsku a pod zástavou zvolenského župana Demetera sa zúčastňovali na početných vojenských výpravách kráľa Ladislava IV. a Ondreja III. Okrem toho sa Štefan spomína v listinách aj ako šľachtický sudca (*arbiter*) medzi zvolenskými šľachticmi.²⁴ Mal viac synov, no v prameňoch nemenovaných. Posledný Madáčov syn Miko sa spomína roku 1278, keď bol prítomný spolu so svojím otcom Madáčom a bratmi Benediktom a Andrejom a ďalšími príbuznými pri ohraničovaní majetkov medzi Oslármami a Strhármami (patrili komesovi Petrovi, predok Balašovcov).

Od Pavla Madáča poznáme štyroch synov: Vavrinec (1333 – 1376) dvorský rytier (*aule miles*) kráľa Ludovíta Veľkého, Mikuláš (1319 – 1363), Pavol (1333 – 1351) a Ján (1333 – 1351). Roku 1333 bratia protestovali pred Turčianskym konventom proti pro-

20 BORSÁ, ref. 12, RA II/4. pag. 244, num. 4 308.

21 BORSÁ, ref. 12, pag. 248-250, num. 4 321.

22 Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár (ďalej MOL DL) Budapešť. MOL DL 40 182 (fotozbierka v Historickom ústave SAV v Bratislave).

23 SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* (ďalej RDSI I.). Bratislava : Veda, 1980, pag. 421, num. 979 a pag. 496, num. 1 165.

24 SEDLÁK, ref. 23, pag. 421, num. 979.

tiprávnemu obsadeniu polovice Dúbravice príbuznými Tomášom, synom Filipa a jeho bratom Jakobom nazývaným Šoš.²⁵

Bratia väčšinu času slúžili v kráľovskom vojsku, a preto nemali veľa času starať sa a zveľaďovať svoje majetky, rovnako ako aj ich sused Mikuláš, syn Henicha zo Samporu, ktorý tak schudobnel, že kvôli tomu musel predať všetok svoj majetok. Dňa 12. apríla 1336 synovia Pavla Madáča predstúpili pred zvolenského župana Donča a spolu so svojím bratrancom Tomášom, synom Benedikta, vyhlásili, že prisľúbili dať súhlas s predajom časti Sampora, ktorý patril Mikulášovi, len čo sa vrátia z vojenskej výpravy. Mikuláš sa rozhodol predať svoj majetok dobronivskému podkastelánovi Ondrejovi z Lánca (*de Lanch*, Abovská župa), servientovi zvolenského župana Donča.²⁶ O mesiac na to už komes Mikuláš spolu so svojimi synmi Matejom a Mikulášom potvrdili pred Ostrihomským konventom, že polovicu dediny Sampor predali komesovi Ondrejovi za časť zeme „Hradik“ pri Zvolene (*terre Hradik prope civitatem Zolium*, dnes asi archeologická lokalita Priekopa pri Zvolene-Môťovej), ktorú komes Ondrej kúpil za 30 hrivien od Pavla, nazývaného Biro. Zároveň vyhlásili, že druhú polovicu dediny predali komesovi Ondrejovi už skôr za 60 hrivien.²⁷ Nejasná ostáva otázka zaradenia šľachticov zo Sampora (Henich, jeho syn Mikuláš a synovia Matej a Mikuláš), no vzhľadom na priestorové rozloženie ich majetku, ktorý bezprostredne susedil s majetkami Madáčových synov, možno predpokladať, že tiež patrili k širšiemu rodovému spoločenstvu Raduna. (Pozri tab. č. IV. c).

Cenné údaje o majetkoch Madáčovcov vo Zvolenskej stolici v polovici 14. storočia poskytujú listina Budínskej kapituly z 2. decembra 1351, keď došlo k majetkovej deľbe bratov Mikuláša, Vavrince (*Leukus*), Pavla a deťmi už nebohého brata Jána z Čerína. Pôvodný majetok si rozdelili tak, že východná časť Čerína po oboch stranách potoka Zolná a dedina Tomášová Ves (Zolná) pripadli deťom po Jánovi. Jedna časť majetku v západnej časti Čerína po oboch stranách potoka Zolná a usadlosť pri kostole sv. Martina v Čeríne (*prope ecclesie Sancti Martini in Cheren*), ako aj Sebedín (*Zebebyn*) a jedna tretina usadlosti v hornej časti Hrochote (*Horhacz*) pripadli Pavlovi. Iná časť majetku v západnej časti Čerína po oboch stranách potoka a dedina *Leukotha* (Lukavica ?) pripadli Mikulášovi. Posledný diel majetku tiež v západnej časti a časť Hrochote pripadli Vavrincovi, okrem lesa v Hrochoti, ktorý šľachtici užívali spoločne aj so svojimi poddanými.²⁸

Majetky synov Pavla Madáča sa v polovici 14. storočia vo Zvolenskej stolici rozpresťovali na východ od Hrona v údolí potoka Zolná, na západe siahali k potoku Lukavica, na juhu hranicu tvoril Očovský potok (Hučava), ktorý oddeľoval ich majetok od kráľovského majetku a na severe hraničili s majetkami šľachticov z Poník. Okrem dedičných majetkov na strednom Hrone (Hronsek a Vlkanová) patrili im dediny Čerín, Zolná, Sebedín, Lukavica a časť Hrochote. V listine sa bratia Pavol a Leukuš (Vavrincec) dohodli na klčovaní tunajších lesov a zúrodňovaní pôdy v ich majetkových podieloch v Hrochoti.

25 NAGY, E. (ed.). *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis III*. Budapest 1880, pag. 27, num. 24.

26 MOL DL 72 313

27 MOL DL 40 725

28 MOL DL 63 910. V listine vystupuje jeden z bratov pod menom Leukuš. Podľa nášho názoru Vavrincec, ktorý sa spomína roku 1333, a Leukuš je tá istá osoba. Leukuš = Vavrincec z lat. osob. mena Laurentius. Porovnaj: ZOLNAY, ref. 1, s. 21.

Ďalej sa v nej uvádza, že ak by bratia založili na svojom území novú lokalitu, rozdelia si ju medzi sebou rovným dielom. Ich poddaní mohli slobodne užívať lesy, predaj dreva si vyhradili pre seba. Vavrincovi (Leukušovi) a Mikulášovi mali patriť všetky mlyny, ktoré postavajú v chotári Čerína na potoku Zolná.²⁹

Uvedené majetky vlastnili bratia pomerne krátko. Ešte niekedy v prvej polovici 14. storočia Ján odišiel do Liptovskej Štiavnice, ktorá tiež patrila Madáčovcom a Pavol sa vrátil do Veľkého Krtíša. Vavrinec (Leukuš) roku 1375 zamenil svoj majetkový podiel, to znamená časť Hrochote, Čerína a dedičného majetku vo Veľkej Lúke s kráľom Ľudovítom I. za hontiansky Balog.³⁰ Jeho synovia Peter a Pavol roku 1382 vymenili svoje majetkové podiely v Čeríne a Hrochoti s kráľom Ľudovítom I. za hontiansky Hrušov.³¹ Jedine Mikuláš zostal bývať počas celého svojho života vo Zvolenskej stolici a jeho potomkovia (Čeríniovci, šľachtici z Čerína) tu žili aj koncom 14. a v prvej polovici 15. storočia, ako o tom svedčia pramene. Pravdepodobne jeho syn Mikuláš bol okolo roku 1385 zvolenským županom.³²

Roku 1410 (?) sa spomína Pavol z Čerína, a jeho príbuzný Mikuláš z Čačina, ktorí zamenili s kráľom Žigmundom svoje majetkové podiely vo Zvolenskej stolici Čerín, Čačin, polovicu Sebedína a časť Veľkej Lúky za majetky ležiace v župe Doboka (dve dediny Balasfalva).³³ Najvýznamnejším členom Čeríniovcov bol v prvej polovici 15. storočia Mikuláš, syn zvolenského župana Mikuláša, ktorý sa dal na cirkevnú dráhu a stal sa pápežským notárom a kancelárom Ostrihomskej diecézy. Z roku 1438 sa zachoval jeho notársky inštrument o testamente Mikuláša, syna Ladislava *de Somberek* (župa Baraňa). Ten celý svoj majetok zanechal svojej manželke Žofii, dcére Ladislava Desew *de Chegew*. Medzi prítomnými svedkami sa spomína vdova po Pavlovi z Čerína a manželka Jána z Čerína.³⁴

Radunov vnuk Filip (1281 – 1302), syn Tomáša, bol najstarším členom rodu šľachticov z Poník (*nobiles de Ponik*). Aj on sa dal v dospelosti do služieb uhorských panovníkov a stal sa rytierom vo vojsku kráľa Ladislava IV. Bojoval vo vojne s českým kráľom Přemyslom Otakarom II., v ktorej sa osobitne vyznamenal, pretože priviedol kráľovi zajatca. Aj v ďalších bitkách si Filip počínal mimoriadne udatne, keď v bojoch s Kumánmi zajal troch nepriateľských bojovníkov. Jeho bojové zásluhy ocenil aj samotný panovník Ladislav IV., ktorý jemu a jeho príbuzným Mikovi a Benediktovi, synom Raduna, daroval na strednom Hrone zem Istebné (*Iztubna*, asi zaniknutá lokalita) a Veľkú Lúku (*Nogreth*) a roku 1281 prikázal zvolenskému županovi Mikulášovi, aby ich uviedol do držby týchto majetkov.³⁵ (Pozri tab. č. III.)

29 Ref. 28.

30 MOL DL 41 990.

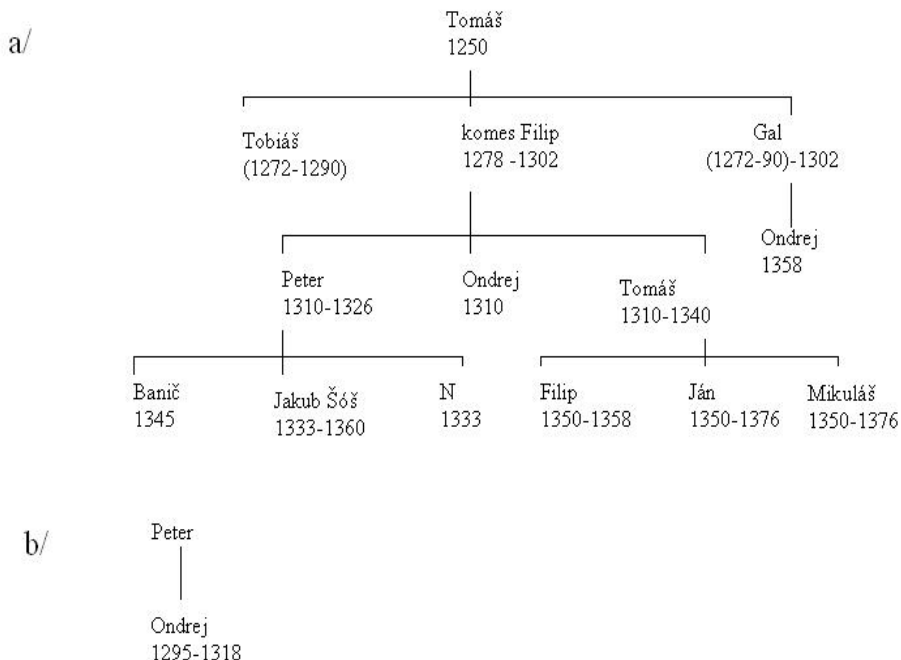
31 Regnikolárny archív Ostrihomskej kapituly. Ipolyiho zbierka C 40. (fotozbierka v Historickom ústave SAV v Bratislave).

32 ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457. I.* Budapest 1996, s. 244.

33 Magyar Országos Levéltár. Budapest. A Diplomatikai fényképgyűjtemény (ďalej MOL DF). MOL DF 277 438. Listina je značne poškodená a časť chýba. Z tohto dôvodu sa nedajú všetky mená a názvy identifikovať.

34 MOL DL 44 192; ENGEL, ref. 32, s. 244.

35 BORSA, ref. 11, RA II./2-3, pag. 273, num. 3 098, 3 099.

Tab. III. Potomkovia Tomáša
šľachtici z Poníku

O krátky čas na to Filip prejavil u panovníka záujem o ďalšie územie v tejto oblasti, a to o Poniky, ktoré boli dovtedy v kráľovských rukách a požiadal kráľa, aby mu ich daroval. Kráľ preto nariadil Turčianskemu konventu ako hodnovernému miestu, aby zistil skutočný stav územia Poník, najmä či jeho darovaním neutrpí kráľovské právo poľovania a rybolovu. Podľa vtedajšieho zvyku poslal konvent svojho zástupcu, ktorý spolu s kráľovým človekom Hotačom (*Hotach*), strážcom kráľovských lesov, vyznačili hranice a uskutočnili prieskum územia. Svedkovia vyhlásili, že Filipom vyhliadnutá zem a les Poniky je pustá (*terra vacua*) a nie je vhodná na poľovanie, nemá ani potok či rieku, oplývajúcu rybami. Aj v tomto prípade latinský termín *terra vacua* treba skôr chápať v právnom zmysle ako právne voľný a neobsadený majetok, ktorý nemá ešte nového majiteľa a patrí celý kráľovi. Na to presne určili hranice, ktoré sa začínali od sútoku dvoch potokov Zolná a Zolnica, pokračovali na západ popri potoku až k prameňu, odtiaľ hranica vystupovala na vrch (Drienok) k potoku Mólča, prítoku Hrona. Hron bol pokračovaním hranice až po potok Dernica, ktorý sa vlieval doň. Cez tento potok postupovala hranica ďalej na juh až na vrch, pod ktorým pramenili oba potoky Zolná aj Zolnica z východnej strany, ďalej hranica viedla až na začiatok k sútoku Zolnej a Zolnice. Údaje, ktoré zástupca konventu spolu s kráľovým človekom poskytli vo svojej správe, uviedol

kráľ Ladislav IV. v darovacej listine z 27. júla 1284, kde spomenul aj motív darovania – vojenské zásluhy magistra Filipa.³⁶

Takto dostal magister Filip, syn Tomáša a Radunov vnuk, do vlastníctva Poniky. O krátky čas Filip priviedol do tejto oblasti aj ďalších svojich príbuzných, a to svojho zaťa magistra Ondreja, syna Petra z toho istého rodu (*gener eiusdem*), ktorý bol v službách kráľa Ondreja III. Roku 1295 im kráľ daroval ďalšiu časť územia v Ponikách. Išlo o časť lesa pri Slovenskej Lupči vedľa Hrona. Kráľ Ondrej III. v darovacej listine z 24. februára 1295 pripomenul ich osobitné vojenské zásluhy, keď komes Filip bojoval proti rakúskemu vojvodovi Albertovi pri Viedni, kde bol aj ranený, ako aj zásluhy Filipa pri dobýjaní hradu Adorian (župa Bihar, dnes Rumunsko) a aj to, že mu komes Filip spolu s magistrom Ondrejom poskytli ešte veľa iných cenných služieb.³⁷ V tejto dobe sa Ondrejovi mimoriadne darilo, lebo o niekoľko rokov neskôr (roku 1302) mu Filip spolu so svojím bratom Galom (Havel) odstúpili ešte ďalšiu časť Poník. Darované územie na západe hraničilo so zemou Pavla, syna Madáča (Čerín), a so zemou Myka (Horná Mičiná).³⁸

O Filipovi pramene začiatkom 14. storočia už mlčia. Vieme, že zanechal po sebe troch synov, a to Ondreja (1310), Petra (1310 – 1326), ktorý mal prezývku „Salsosus“ a Tomáša (1310 – 1340), ktorého nazývali „Tompoš“. Všetci traja bratia žili vo veľmi nepokojnej dobe, v čase politických a dynastických rozbrojov, keď sa celá oblasť stala panstvom Matúša Čáka. Zdá sa, že bratia nepatrili k jeho stúpencom, skôr k odporcom. Svedčí o tom i listina Ostrihomskej kapituly z roku 1310, podľa ktorej Ondrej, Peter a Tomáš protestovali proti zabratiu časti ich územia Poniky synmi komesa Gočola (*Gochol, Gotschlin*) Jakubom, Petrom a Pavlom. Synovia Gočola boli spojenci Matúša Čáka a zabrali toto územie už dávnejšie, avšak Filipovi synovia pre nepriaznivú politickú situáciu sa neodvážili ich zažalovať na riadnom súde zo strachu pred palatinom Matúšom Čakom.³⁹ Ešte dlho trvalo, kým Filipovi synovia (potom už len Peter a Tomáš) dosiahli vrátenie obsadeného územia, ktoré pôvodne patrilo ich švagrovi magistrovi Ondrejovi, takisto odporcom Matúša Čáka. Táto krivda sa napravila až po konsolidácii politických pomerov.

Napriek politickým rozbrojom a násilnostiam pokračovalo osídľovanie tohto územia aj naďalej. Charakter územia Poník v čase, keď ich dostal do daru magister Filip, presne nepoznáme, no iste to nebolo celkom bezvýznamné územie, aj keď zástupcovia konventu a kráľa tak tvrdili. Ak už nový majiteľ nestál veľmi o možnosť poľovať a loviť ryby, určite tu predpokladal bohaté náleziská drahých kovov, ako aj v iných oblastiach pri Banskej Bystrici. Z prameňov je totiž známe, že v 14. storočí sa na tomto území objavili ložiská zlata, ktoré sa tu ťažilo až do konca 16. storočia, ako aj ložiská železa a medi. Teda kedysi „pustá a prázdna“ zem sa pod vlastníctvom magistra Filipa a jeho zaťa Ondreja a synov Ondreja, Petra a Tomáša čoskoro zveľadila a zaľudnila, ba stala sa východiskom ďalšieho osídľovania.

36 MOL DL 40 820. BORSA, ref. 11, RA II./2-3, pag. 340, num. 3 323, 3 324.

37 BORSA, ref. 12, RA II/4, pag. 144-145, num. 4 008

38 KRISTÓ, Gyula (ed.). *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I., 1301 – 1305* (ďalej Doc. Hung. Andeg. I.). Budapest; Szeged 1990, pag. 185, num. 326.

39 SEDLÁK, ref. 23, RDSL I., pag. 359, num. 841.

Roku 1312 Turčiansky konvent vydal na žiadosť Filipových synov Petra a Tomáša tranzumpt listiny ostrihomskeho arcibiskupa z roku 1310, podľa ktorej povolil postaviť v Ponikách kostol, vyňal ho spod právomoci zvolenského archidiakona a upravil spôsob odvádzania desiatku, pričom tunajšiemu farárovi ponechal štvrtinu desiatkov. Povoleniu predchádzala žiadosť šľachticov Petra a Tomáša prednesená pred arcibiskupom. Vlastníci Poník sa u neho sťažovali na prílišnú vzdialenosť ku kostolu, pretože obyvatelia Poník museli chodiť do kostola až do Zvolena alebo do Slovenskej Ľupče a mnohí zomierali bez cirkevných sviatostí. Arcibiskup nechal situáciu prešetriť zvolenským farárom Petrom, administrátorom Gemerského archidiakonátu a následne povolil ponickým šľachticom, aby si v Ponikách postavili kostol zasvätený sv. Jánovi Evanjelistovi, pri ktorom mal byť aj cintorín.⁴⁰

Bratia pokračovali v cieľavedomom budovaní svojho rodového majetku v Ponikách (používali predikát *de Ponyk*), ktorý postupne zveľaďovali. Vybuodovali tu šľachtické kúrie a kúpele. O úspešnom hospodárení svedčí i existencia viacerých vodných mlynov a bane na zlato. Petrovi a Tomášovi sa v tom čase darilo udržiavať aj dobré susedské vzťahy so svojimi príbuznými. Roku 1312 uzavreli dohodu so synmi Mika Jánom, Martinom a Deziderom (*Desk*), podľa ktorej si rozdelili sporné územie Poník a Ostrej Lúky (zaniknutá lokalita v oblasti Poník) na polovicu. Ako šľachtickí arbitri sa tu spomínajú Benedikt, Pavol, Štefan, synovia Madáča, Zubrata a Mikuláš, synovia Vlkana.⁴¹ Dobré vzťahy mali aj so svojím švagrom Ondrejom, ktorému roku 1318 vrátili časť Poník. Išlo asi o územie, ktoré im v čase Matúšovho panstva obsadili synovia Gočola.⁴² Bratia sa starali nielen o svoje majetky, ale starostlivo uchovávali aj svoje dokumenty a listiny. Roku 1340 na sklonku svojho života nechal Tomáš spolu s Petrovým synom Jakubom u Ostrihomskej kapituly prepísať darovaciu listinu kráľa Ladislava IV. z roku 1284 na Poniky.⁴³ Roku 1353 zase Jakub nazývaný Šóš spolu s Vavrincem, synom Pavla Madáča u Vacovskej kapituly nechali tranzumovať listinu kráľa Bela IV. z roku 1250 pre Raduna a jeho synov na Hronsek.⁴⁴ Jakub roku 1345 vyplatil svoju sestru Banič, manželku Benedikta z Turca, z dievčenskej štvrtky *in natura* čiastkou z jeho dedičského podielu v Hronseku.⁴⁵

Z polovice 14. storočia máme zachované písomné správy aj o deľbe majetkov šľachticov z Poník. Roku 1350 pred Michalom, zástupcom zvolenského župana Vešaka, a štyrmi slúžnymi si podelili majetok v Ponikách synovia Tomáša: Filip, Ján, nazývaný Eles a Mikuláš. Na tejto deľbe bol prítomný ako svedok aj Pongrác z Liptova. Podľa listiny bratia darovali svojej matke dva mlyny a tunajšie kúpele pod podmienkou, že ich Ján

40 ŠOTNÍK, Stanislav. Zakladacia listina fary v Ponikách z roku 1310. In *Slovenská archivistika*, 1999, roč. 34, č. 1, s. 36-54.

41 SEDLÁK, ref. 23, pag. 421, num. 979.

42 SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* (ďalej RDSI II.). Bratislava : Veda, 1987, pag. 198, num. 416.

43 Porovnaj ref. 36.

44 MOL DL 41 227.

45 MOL DL 40 998

a Filip môžu tiež užívať. Ďalej sa dohodli, že časť bane (*montane*), dve šľachtické kúrie a 6 poddaných si podelia rovnakým dielom.⁴⁶

Roku 1358 vydala Ostrihomská kapitula svedectvo o delení dedičných majetkov Poniky, Hronsek a Osláre medzi Jakubom, synom Petra, nazývaným Šoš a Tomášovými synmi Filipom, Jánom a Mikulášom, ktorí sa v listine označujú prídomkom „z Poník“ (*nobiles de Ponyk*). Spolu so zástupcami Ostrihomskej kapituly Ondrejom a Petrom, ako aj spolu so susedom Ondrejom, synom Gala, najprv prišli 1. mája 1358 do Poník, ktorého územie rozdelili na dve rovnocenné časti. Južná časť Poník pripadla synom Tomáša a severná časť pripadla Jakubovi Šošovi a jeho potomkom. Dva ponické mlyny si podelili tak, že „horný“ pripadol synom Tomáša a „dolný“ Jakubovi. Ďalej sa dohodli, že patronátne právo nad ponickým kostolom a tunajšiu baňu na zlato (*aurifodina*), ktorá vznikla ešte pred delením majetku, budú užívať spoločne, rovnako ako aj potok, kde sa rýžovalo zlato (*Kuzepmuzas*?). Podobne si rozdelili majetok v Hronseku na dve rovnocenné časti (južná pripadla Tomášovým synom a severná Jakubovi Šošovi). Nakoniec prišli do novohradských Oslárov, kde si na dve rovnocenné časti rozdelili zem *Sytumberg* (?) a *Zubratovu zem* (poznáme dvoch členov Radunovho rodu rovnakého mena: Zubrata, syn Tobiáša a Zubrata, syn Vlkana). Synom Tomáša pripadli ešte Kamenná hora (*Kemmenehora*) a zem Krátke polia (*Krotkapola*).⁴⁷

V priebehu druhej polovice 14. storočia nastali v oblasti Zvolenskej kotliny významné zmeny v sídlisťných a majetkových pomeroch. Kráľ Ľudovít Veľký (1342 – 1382) zreorganizoval tunajšie hradné panstvá Zvolen a Slovenská Ľupča a nechal postaviť zámok Vígľaš na mieste staršieho dreveného hradu (*castrum Liget*) ako nové administratívno-správne centrum svojej moci.⁴⁸ S tým cieľom pripojil k panstvám viaceré dediny, ktoré boli dovtedy v šľachtických rukách. Roku 1376 prenechali synovia Filipa Ján, Mikuláš a Tomáš kráľovi Poniky výmenou za hontianske Ladzany.⁴⁹ Neskôr od Filipových potomkov Šošovcov zámenou za novohradský Poltár získal kráľ druhú časť Poník, ako aj Dúbravicu, Môlču a Ponickú Lehôtku. V rokoch 1409 a 1423 potvrdil pre Štefana, syna Jakuba Šoša, Ľudovítovu zámenu aj kráľ Žigmund a Šošovci definitívne presídlili do Hontu a Novohradu.⁵⁰ Vo Zvolenskej stolici im zostal iba Hronsek ako dedičný podiel. Podobne aj potomkovia Madáča odišli v tomto období z Čerína. Kráľ Ľudovít pripojil získané Poniky, Ponickú Lehôtku, Dúbravicu a Môlču k hradnému panstvu Slovenská Ľupča a Čerín a Hrochoť k panstvu Vígľaš. V tom istom čase sa súčasťou Vígľašského panstva stal aj Čačín, Sebedín a Zolná.

Zolná bola od najstarších čias šľachtickým majetkom patriacim potomkom Raduna. Ako prví majitelia sa tu spomínajú Bykov a Zubrata, synovia Tobiáša zo Zvolena. Roku 1309 ostrihomský arcibiskup Tomáš na ich osobnú žiadosť povýšil tunajší kostol zasvätený svätému Štefanovi Prvomučeníkovi na faru, upravil odvádzanie desiatku, vyňal

46 MOL DL 84 691.

47 MOL DL 41 341.

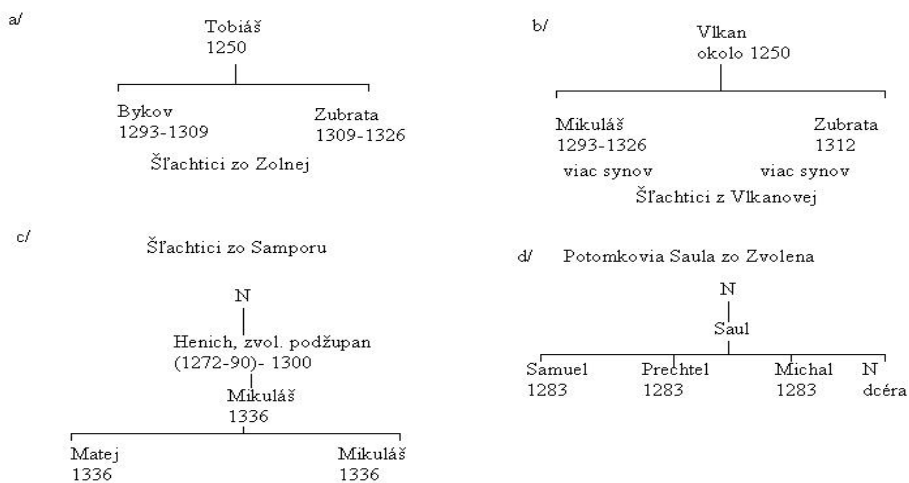
48 ENGEL, ref. 32, s. 455-456.

49 MOL DL 42 015.

50 MÁLYUSZ, Elemér (ed.). *Zsigmondkori oklevéltár, II./2* (ďalej ZSO). Budapest 1958, s. 233, č. 6 739.

farára spod právomoci zvolenského archidiakona a túto právomoc si vyhradil pre seba.⁵¹ Podobne ako v texte listiny pre Poniky, ani v listine pre Zolnú sa nenachádza zmienka o voľbe a potvrdení farára. Podľa niektorých bádateľov však nie je pravdepodobné, že by sa tunajší zemepáni a tým aj patróni kostola vzdávali kontroly nad personálnym obsadením fary. Patróni kostola v tom čase participovali na hospodárskej prosperite fary, a preto bolo v ich záujme, aby farnosti boli udelené čo najširšie slobody. Dôvodom povolenia založiť faru v Zolnej bola prílišná vzdialenosť, ktorú museli tunajší obyvatelia (*populi*) absolvovať, aby sa zúčastnili cirkevných obradov. Rovnako ako Poniky, aj Zolná bola označená, že leží na pustatine (*in quodam heremo*), čím bola vyjadrená vzdialenosť k najbližšiemu farskému kostolu.⁵² Toto zdôvodnenie bolo zhodné so zdôvodnením ponických šľachticov Petra a Filipa, ktorí žiadali o zriadenie fary v Ponikách o rok neskôr a ktorí zrejme listinu pre Zolnú poznali a inšpirovali sa ňou. (Pozri tab. č. IV. a)

Tab. IV.

Toto privilégium na žiadosť zvolenského župana Donča a Tobiášových synov Zubratu a Bykova potvrdil ostrihomský arcibiskup Boleslav v novembri 1325.⁵³ V listine sú síce uvedené mená oboch bratov, avšak jeden z bratov, Bykov, nemohol byť osobne prítomný u ostrihomského arcibiskupa, lebo bol už v tom čase dávno mŕtvy. Okolo roku 1310 totiž vznikli spory medzi Bykovom a Tomášom, synom Dionýza, ľupčianskym kastelánom a chránencom Matúša Čáka, ktorý nadobudol majetky v Radvani. Toto nepriateľstvo sa skončilo tragicky, lebo roku 1313 bol Tomáš obvinený z Bykovovej vraždy. Pred súd

51 SEDLÁK, ref. 23, pag. 388, num. 903. Editor na základe staršej edície z 19. stor. vročil listinu do roku 1311, originál listiny (MOL DL 58 523) je však jednoznačne datovaný do roku 1309. Porovnaj KRISTÓ, Gyula (ed.). Doc. Hung. Andeg. II. (1306 – 1310), Budapest; Szeged 1992, pag. 321, num. 728.

52 ŠOTNÍK, ref. 40, s. 46.

53 SEDLÁK, ref 51.

Matúša Čáka v júli 1313 predstúpil Ľupčiansky kastelán Tomáš, ako aj príbuzní zavraždeného Bykova. Bol prítomný jeho brat Zubrata, syn Tobiáša, Miko, syn Raduna so svojimi synmi, Benedikt, Pavol, Štefan, synovia Madáča so svojimi synmi, Peter a Tomáš, synovia Filipa. Ako svedkovia sa tu spomínajú magister Donč, komes Henschman zo Zvolena a komes Pavol, syn Rečka z Turca. Tomáš bol odsúdený na zaplatenie pokuty 50 hrivien striebra (čo bola hodnota aj niekoľkých menších osád).⁵⁴ Najbližší príbuzní Bykova (najmä jeho brat Zubrata) sa však neuspokojili s vyplatením *homagia*, prepadli Tomášove majetky v Radvani a spôsobili mu veľké škody. Zranili aj jeho samotného.⁵⁵

Bykov musel byť vplyvnou osobou v celom rodovom spoločenstve (klane). Tomáš, syn Dionýza, odišiel do Turčianskeho konventu, kde zložil „očisťujúcu prísahu“ v prítomnosti svedkov a vyhlásil, že sa osobne nezúčastnil vraždy zolnianskeho šľachtica Bykova a že s tým nemá nič spoločné. No aj tak bol prinútený vyplatiť 50 hrivien striebra príbuzným Bykova. Pohnútky na zabitie Bykova nepoznáme, môžeme sa však domnievať, že ho Tomáš spáchal ako jeho politický odporca. Iný a azda aj pravdepodobnejší dôvod mohol byť aj majetkový, keď si Bykov ako Radunov vnuk robil nárok na radvanský majetok.⁵⁶

V spomínanej listine ostrihomského arcibiskupa Boleslava z roku 1325, v ktorej sa uvádza Bykov ako žijúca osoba, zrejme došlo nedopatrením k chybe pisára, ktorý, keď odpisoval listinu z roku 1309, buď omylom zapísal aj jeho meno, alebo zabudol pripísať k Bykovovmu menu slovo „*quondam*“. V ďalších listinách v tomto období už, samozrejme, Bykov nevystupuje. Nespomína sa ani pri kúpe majetku v Príbovcich roku 1326, kde je uvedený len jeho brat Zubrata.⁵⁷ Zdá sa, že obaja bratia zomreli bez potomkov, lebo roku 1337 sa ako nový majiteľ Zolnej spomína ich bratranec Tomáš, syn Benedikta zo Zolnej (*de Zouna*). Ten sa v rokoch 1336 – 1337 zúčastnil na vojenskej výprave do Rakúska, kde sa značne zadlžil, lebo celý svoj majetok v auguste 1337 záložoval svojmu príbuznému komesovi Benediktovi, synovi Petra.⁵⁸

Bykovov odporca Tomáš, Ľupčiansky kastelán, mal majetky v Radvani a spolu so svojim otcom Dionýzom, synom Juraja (*Jurk*), patrili k najstarším členom rodu Radvanskovcov. Radvaň dostala meno po svojom prvom majiteľovi a zakladateľovi Radunovi, no s ním, ani s jeho priamymi potomkami (či už so synmi alebo vnukmi) sa tu viac nestretávame. Z najstarších listín teda nepriamo vyplýva, že Radvanskovci boli už v tom čase buď rozvetvenejšou rodinou, alebo tu žilo viac rodín jobagiónov Zvolenského hradu a Radvanskovci nemali v držbe Radvaň ako celok. Dionýz (1282 – 1296) bol vynikajúci kráľovský rytier a bojovník. Panovníci ocenili jeho početné vojenské zásluhy, najmä v boji s Kumánmi pri jazere Hód (dnes v Maďarsku) a vo vojne proti českému kráľovi Přemyslovi Otakarovi II. a bohato ho odmenili. Uhorský kráľ Ladislav IV. mu 25. marca 1287 udelil súhlas s držbou majetku v Radvani (Radona), ktorý Dionýz získal od svojich príbuzných (*cognati*) Adama a Dobeša (*Doboz*).⁵⁹ K tomu mu kráľ pridala ešte lúku pri

54 SEDLÁK, ref. 23, pag. 478, num. 1 124.

55 SEDLÁK, ref., 42, pag. 75, num. 122.

56 SEDLÁK, ref. 23, pag. 496, num. 1 165.

57 HORVÁTH, ref. 14, s. 68-69.

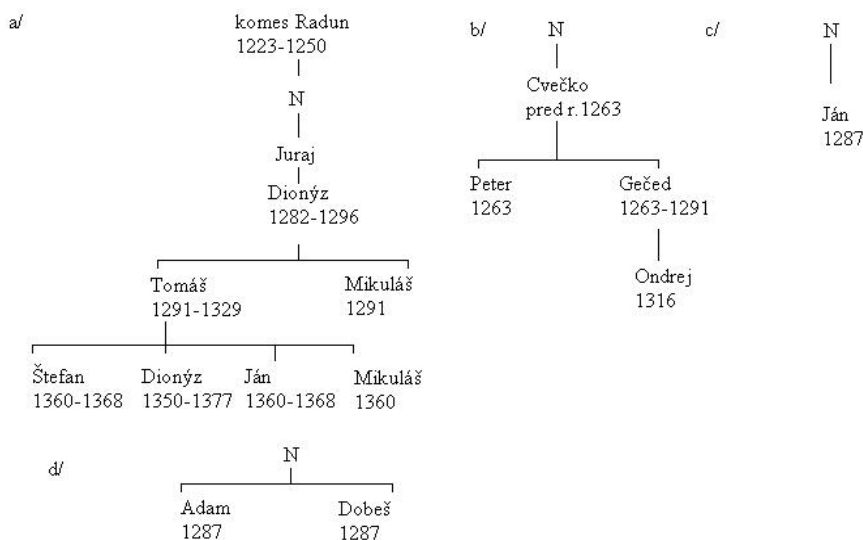
58 MOL DL 40 752

59 BORSA, ref. 11, pag. 376, num. 3 433.

Hrone a potoku Boboča pod Urpínom. Aj kráľ Ondrej III. ocenil Dionýzove verné služby a roku 1291 rozšíril jeho majetok o ďalšiu polovicu radvanského územia. Dionýzov majetok v Radvani v tom čase ležal medzi zemou Saulových synov (neskôr Iliáš), Kremničkou a od územia Banskej Bystrice ho delila cesta do Turca a potok Štiavnička.⁶⁰ Roku 1296 Ondrej III. potvrdil na jeho žiadosť listinu kráľa Ladislava z roku 1287.⁶¹ Takto Dionýz položil základy rodového majetku Radvanskovcov. (Pozri tab. č. V.)

V prameňoch sú doložení dvaja jeho synovia Tomáš a Mikuláš, ktorí sa spomínajú pri donácii radvanského územia v roku 1291. O mladšom Mikulášovi sa žiadne iné správy nezachovali. Jeho starší brat Tomáš (1291 – 1329) nepochybne patril k najvýznamnejším členom svojho rodu v stredoveku. Zaslúžil sa o jeho povznesenie a etablovanie medzi zvolenskú šľachtu. Ako prvý člen rodu používal predikát „z Radvane“ (*de Rodona*), ktoré potom prevzali aj jeho potomkovia a z ktorého sa koncom stredoveku vyvinulo priezvisko Radvanský. Zostal bývať na svojich rodových majetkoch v Radvani, ktoré rozšíril v roku 1323 (časť Malachov).⁶² V čase Dončovho županstva začiatkom 14. storočia pôsobil v jeho službách ako kastelán Lupčianskeho hradu, za čo mu Donč roku 1309 daroval časť majetku bývalej kráľovskej dediny Trebstovo v Turci.⁶³ Jeho syn Dionýz sa spomína roku 1377 ako zvolenský župan.⁶⁴

Tab. V. Najstarší Radvanskovci z Radvane

60 MOL DL 84 676.

61 BORSA, ref. 20, pag. 166, num. 4 070.

62 SEDLÁK, ref. 42, pag. 491, num. 1 137.

63 SEDLÁK, ref. 23, pag. 280, num. 629.

64 ENGEL, ref. 32, s. 244.

Okrem potomkov Dionýza mali v najstaršom období v Radvani majetok aj ďalší šľachtici, a to Cvečko (*Zuechck*) a jeho synovia Peter a Gečed. Roku 1263 kráľ Belo IV. daroval Petrovi a Gečedovi dve poplužia zeme v Radvani pri Malachovskom potoku (Malachov), ktoré užíval už ich otec, to znamená, že išlo o starý rodový majetok. Z prameňov o nich tiež vieme, že patrili k jobagiónom Zvolenského hradu a živili sa rybolovom. V čase donácie Bela IV. sa stali terčom útokov okolitých susedov, najmä rybárov, no ohrozovali ich aj hostia z Banskej Bystrice a zvolenský župani.⁶⁵ Peter už v ďalších prameňoch nevystupuje. Jeho brat Gečed sa spomína ešte roku 1287, keď sa pri ohraničení Dionýzovho majetku v Radvani uvádza aj Gečedov (*Cegnedov*) dom a roku 1291 vystupuje ako svedok pri ohraničení druhej časti Dionýzovho majetku. Zanechal syna Ondreja, ktorý žil v Radvani na začiatku 14. storočia.

Koncom 13. storočia žil v Radvani medzi kráľovskými služobníkmi, rybármi aj istý Ján (*Joannes de Rodoan*), ktorého roku 1287 kráľ Ladislav IV. zbavil povinnosti vykonávať služobnosť na konkrétnom mieste, medzi tunajšími rybármi, pričom sa v listine zdôrazňuje jeho slobodný pôvod.⁶⁶ Nedoriešenou otázkou (vzhľadom na torzovitosť pramenného materiálu) zostáva jeho zaradenie medzi členov Radvanskovcov, rovnako ako už spomínaných Cvečkových synov Petra a Gečeda.⁶⁷

Z ďalších Radunových synov zanechal stopy v sídliskovej toponymii Zvolenskej kotliny Miko, po ktorom dostala názov Mičiná, ktorá sa stala hlavným sídlom rodu Mičinskovcov (*de Mykefalva, Mikelehota, Miczina*). Miko bol nesporne mužom výnimočných kvalít. Ako prívrženec (familiár) zvolenského župana Demetera sa v rokoch 1298 a 1299 spomína ako kastelán Liptovského hradu.⁶⁸ Bol rytierom a kráľovským servientom. Vyznamenal sa v mnohých bojoch a bitkách, medzi inými i o hrad Adorian (dnes v Rumunsku), kde bol ťažko ranený a hrad Požega (dnes v Chorvátsku), ktorý úspešne bránil pre matku kráľa Ondreja III., kráľovnú Tommasinu Morosini. Za početné vojenské zásluhy mu kráľ Ondrej III. roku 1296 daroval rozsiahle územie medzi potokmi Jasenica a Luvavica, na ktorej vznikla (Horná) Mičiná.⁶⁹ Spomína sa na začiatku 14. storočia, roku 1309 pod názvom Lehota. Jej obyvateľom (*populi*) vtedy na žiadosť Mika a jeho troch synov Jána, Martina a Dezidera povolil ostrihomský arcibiskup Tomáš postaviť si kostol s cintorínom.⁷⁰ V zázname pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337 sa medzi farármi Zvolenskej stolice spomína aj „farár Peter z (fary) Svätého Michala“ (*Petrus plebanus Sancti Michaelis*). Pretože v Hornej Mičinej bol v stredoveku kostol zasvätený pamiatke sv. Michala, uvedený záznam sa pokladá za doklad o existencii kostola a fary v obci, to

65 MOL DL 84 671.

66 BORSA, ref. 11, pag. 378, num. 3 440.

67 O najstarších dejinách rodu porovnaj: ĎURKOVÁ, Mária. Radvanskovci z Radvane. Najstaršie dejiny rodu. In *Historický zborník*, 2005, roč. 15, č. 2, s. 13-22.

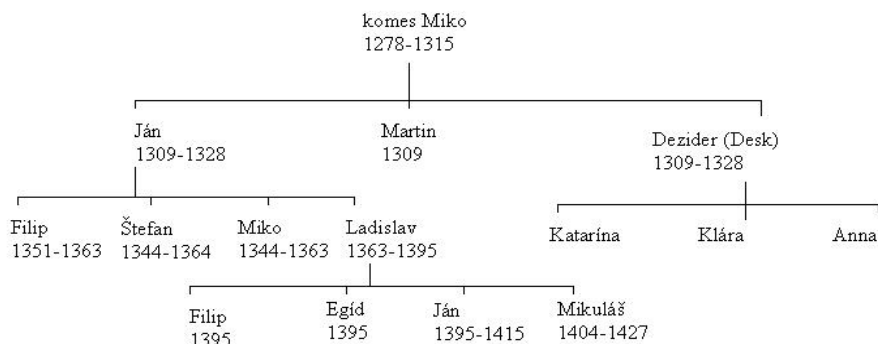
68 MÁLYUSZ, Elemér - BORSA, Iván (ed.). *A Szent – Ivány család levéltára 1230 – 1525*. Budapest 1988, pag. 20, num. 17. (rok 1298); BORSA, ref. 12, pag. 235-237, num. 4 284. (rok 1299).

69 MATULAY, Tibor (ed.). *Mesto Banská Bystrica*. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020)1255 – 1536, I. Bratislava 1980, s. 20, č. 18, 20.

70 SEDLÁK, ref. 23, pag. 295, num. 662.

znamená, že už v prvej polovici 14. storočia bola Horná Mičina významným cirkevným miestom.⁷¹ (Pozri tab. č. VI.)

Tab. VI. potomkovia Míka z Mičinej

So synmi Míka sa stretávame v prameňoch ešte roku 1328, keď si bratia nechali potvrdiť hranice svojho majetku v Mičinej od kráľa Karola Róberta.⁷² V tom čase Martin zrejme už nežil, lebo sa nespomína. Jeho brat Dezider zanechal po sebe dcéry Katarínu, Kláru a Annu. Pokračovateľom Mikovho rodu bol Ján (1309 – 1328). S manželkou mal dve dcéry a synov Filipa (1351 – 1363), Štefana (1344 – 1364), Ladislava (1363 – 1395) a Míka (1344 – 1363). Filip vystupoval v prameňoch najmä ako kráľovský splnomocnenec a šľachtický arbiter v rôznych právnych záležitostiach.⁷³ Zomrel okolo roku 1363, lebo v tomto roku jeho traja bratia pred Šahanským konventom vyplatili venný podiel z jeho majetku v Mičinej vdove po Filipovi Kláre, dcére Jána z Peťovej.⁷⁴ O jeho bratovi Štefanovi máme správy z rokov 1344, 1353 a 1364, keď spolu s bratmi dostal potvrdenie donácie na Příbovce od kráľa Ľudovíta I., alebo boli vovedení do držby Turčianskym konventom.⁷⁵

Roku 1283 kráľ Ladislav IV. daroval synom Saula zo Zvolena (*filiorum Sauli de Zolum*) Samuelovi, Prechtelovi (*Preucilinovi*) a Michalovi zem Stojanova Lúka (*terra Ztoyanrete*) ležiacu pri Hrone, zámenou za ich zem Trnie, ktorá susedila s darovanou zemou.⁷⁶ To znamená, že synovia Saula boli v tejto oblasti už starými pozemkovými vlastníckmi. Z darovacej listiny kráľa Ladislava nevieme, či v prípade Stojanovej Lúky išlo už o obývané sídlisko. Miestny názov lokality však naznačuje, že pochádza z osob-

71 THEINER, Augustino (ed.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. II.* Romae 1859, pag. 573; HUDÁK, Ján. *Patrociniá na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav SAV, 1984, s. 177. Inú lokalizáciu farnosti sv. Michala pripúšťa TROCHTA, Jozef. *Zoznam stredovekých farností na Slovensku. Zvolenská stolica X.* Rukopisná práca je uložená v knižnici Historického ústavu SAV v Bratislave, 1970, s. 18.

72 MOL DL 63 908.

73 MOL DL 63 910, MOL DL 84 697.

74 MOL DL 63 912.

75 HORVÁTH, ref. 14, s. 68-69. Podrobnejšie o Mičinskovcoch: ĎURKOVÁ, Mária. Rod Mičinských z Mičinej. In *Historický zborník*, 2002, roč. 12, č. 1-2, s. 24-36.

76 BORSÁ, ref. 11, pag. 319-320, num. 3 245.

ného mena Stojan, teda od nám bližšie neznámeho prvého vlastníka územia. Vzhľadom na to, že darované územie ležalo v susedstve Radvane (roku 1291 sa uvádza pri metácii Radvane „zem synov Saula“, rovnako aj roku 1293 sa spomína pri obchôdzke hraníc dedičných zemí Radunových potomkov), je pravdepodobné, že synovia Saula zo Zvolena patrili tiež k širšiemu rozvetvenému príbuzenstvu Raduna. Možno aj spomínaný Stojan, prvý majiteľ zeme, bol Radunov syn alebo vnuk. (Pozri tab. č. IV.d).

Na tomto území žili potomkovia Saula aj v nasledujúcom období, ako tomu nasvedčujú pramene. V polovici 14. storočia sa dedina nazývala „Saulova, inak aj Stojanova Lúka“ (*Saulfalva alio nomine Stoyanreche*). Roku 1359 krajiný sudca Mikuláš vyniesol rozsudok v dedičskom spore vo veci vydania dievčenskej štvrtky z tohto rodového majetku pre Benedikta, syna Aladára, ktorú zdedil po svojej matke, dcére Saulovej. Jeho odporcami boli jeho bratrance Saul, syn Samuela, Štefan, syn Pavla, a Petev, syn Prechtelov.⁷⁷ V 15. storočí sa po členovi rodu Eliášovi začala časť dediny nazývať Iliáš (roku 1492 *Illyesfalw*, dnes miestna časť Banskej Bystrice), iná časť dostala názov Peťová, podľa príslušníka rodu Peťa (roku 1430 *Petowfalva*).⁷⁸

Na juh od Zvolena existoval v najstaršom období šľachtický rod, ktorý mal svoje majetky v okolí Ostrej Lúky. Konkrétnejšie predstavy o jeho počiatkoch, rozraste a majetkovom postavení nám umožňujú urobiť až listiny z konca 13. a zo 14. storočia. Roku 1289 kráľ Ladislav IV. daroval svojmu píšťalkárovi (*istrio*) Zimanovi za jeho verné služby na kráľovskom dvore Ostrú Lúku, ktorú Ziman užíval už dlhšiu dobu, avšak vacovský biskup Tomáš (1278 – 1289) mu ju vzal a kráľ mu ju vrátil až po Tomášovej smrti.⁷⁹ To naznačuje, že Ostrá Lúka bola starým sídelným majetkom rodu. Z ďalšej listiny sa totiž dozvedáme, že v Ostrej Lúke nastali významné majetkové zmeny už o tri roky skôr. Podľa listiny Ostrihomskej kapituly z roku 1286, ktorá sa, žiaľ, nezachovala v plnom znení, a preto celý jej obsah nepoznáme, predstúpili pred Ostrihomsú kapitulú ako hodnoverné miesto dvaja bratia Henich a Tomáš, aby dali spisomniť predaj svojho majetkového podielu v Ostrej Lúke magistrovi Očovi za 50 hrivien striebra. Keďže ich zem bola súčasťou dedičného majetku Zimana, museli s predajom vysloviť súhlas aj ďalší členovia rodového príbuzenstva Zimana, vtedy už početní ostrolúcki zemanovia, ktorí sa však v listine menovite neuvádzajú, s výnimkou troch Zimanových synov Mikuláša, Michala a Kunlegha.⁸⁰ To znamená, že bratia Henich a Tomáš boli najstaršími známymi vlastníkami Ostrej Lúky.⁸¹ (Pozri tab. č. VII.)

Ziman sa v prameňoch viac nespomína. Vieme len, že okrem spomínaných synov mal aj štvrtého syna Jána, ktorý vystupuje v prameňoch v prvej polovici 14. storočia. V listine Šahanského konventu sa uvádza, že Ján sa roku 1346 dostal do konfliktu so zvolenským mýtnikom Oliverom. Ján obvinil mýtnika Olivera, že poslal svojho člove-

77 MATULAY, ref. 69, č. 37, s. 25-26.

78 MOL DL 63 940, MOL DL 63 365.

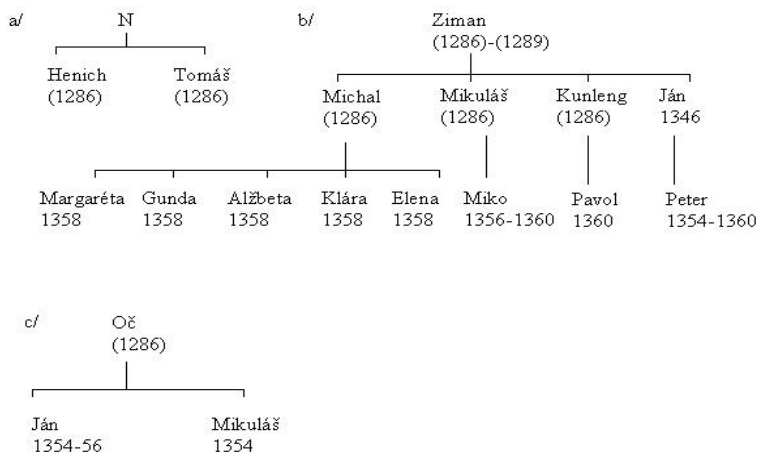
79 BORSA, ref. 11, pag. 411, num. 3 548.

80 MOL DF 254 170.

81 Ref. 80. Henich tu vystupuje s predikátom *de Zaym*, ktorý sa nám nepodarilo identifikovať. Domnievame sa, že Henich z Ostrej Lúky je totožný s Henichom, zvolenským podžupanom, ktorý v časoch kráľa Ladislava IV. obsadil Radunovým synom 10 popluží zeme v Príbovciach a neskôr sa spomína ako majiteľ Sampora. Jeho brat Tomáš je v listine označený ako richtár (*villicus*).

ka do Ostrej Lúky a v jeho neprítomnosti zbil jeho sluhu.⁸² Jánovi sa pripisuje, že ako prvý začal používať predikát „z Ostrej Lúky“ (*de Ostroka*), ktorý sa postupne rozšíril na všetkých príslušníkov rodu. V tom čase už v prameňoch vystupujú ďalšie generácie Zimanovho potomstva. Mikuláš zanechal po sebe Mika, Kunlengh syna Pavla nazývaného Kun a Ján syna Petra. Michal mal dcéry Gundu, Alžbetu, Kláru, Elenu a Margarétu, ktoré sa spomínajú roku 1358.⁸³

Tab. VII. Najstarší Ostrolúckovci z Ostrej Lúky

Spolumajiteľom Ostrej Lúky v najstaršom období bol aj magister Oč (*Och*), ktorý sa v Ostrej Lúke usadil natrvalo, rovnako tu sídlili aj jeho potomkovia. Členovia jeho vetvy rodu si písali predikát „z Ostrej Lúky“ (*de Ostroluka, alia Ostroluka*), prípadne sa označovali prímenom Očfy. O Očovi sa zachovalo pomerne málo genealogických údajov. Vieme, že bol synom Mikuláša a zanechal po sebe dvoch synov Jána a Mikuláša, ktorí žili v prvej polovici 14. storočia.

Do povedomia vtedajšej spoločnosti sa Ostrolúckovci zapísali najmä vďaka dlhotrvajúcim sporom kvôli časti rodového majetku. Spor medzi oboma vetvami rodu prebiehal v polovici 14. storočia a museli ho riešiť najvyššie súdne inštalácie (palatín, krajinský sudca). Spor sa vliekol a nepriateľstvo medzi oboma stranami sa prehľbovalo. Z obavy pred možným útokom svojich protivníkov Ján asi načas z Ostrej Lúky odišiel. Potomkovia Zimanovej vetvy o nejaký čas skutočne prešli do protiofenzívy. Roku 1356 Mikuláš, syn Mika, a Peter, syn Tomáša, prepadli Jánov majetok v Ostrej Lúke, vyplenili ho a zranili jeho ženu a sluhov. Potom v záhrade porúbali všetky ovocné stromy a obsadili svojimi ľuďmi studňu. Vyšetovanie tohto incidentu sa vlieklo roky. Roku 1360 pred súd palatína Mikuláša predstúpili osobne takmer všetci ostrolúcki zemania, potomkovia Zi-

82 MOL DF 254 168.

83 MOL DF 254 212.

manovej vetvy. Boli to: Miko, syn Mikuláša, so synmi Filipom, Lorandom a Štefanom, Pavol, nazývaný Kun, so synmi Jurajom a Dionýzom, ďalej Gregor a Peter, synovia Panycha, Štefan, syn Woka, a Peter, syn Jána.⁸⁴

V druhej polovici 14. storočia sa časť Ostrej Lúky dostala zrejme ako odúmrt' opäť do rúk panovníka Ľudovíta I., ktorý ju v rámci reorganizácie hradných panstiev pričlenil k dobronivskému panstvu. Táto časť sa nazývala Horná Ostrá Lúka a na jej hospodársky význam v stredoveku poukazuje aj skutočnosť, že tu bola zriadená kráľovská mýtnica pre kupcov a obchodníkov idúcich na trhy do Zvolena (doložená v rokoch 1393 a 1424).⁸⁵ Na starobylosť Ostrej Lúky poukazuje aj okolnosť, že tu stál kostol a fara už v prvej polovici 14. storočia.⁸⁶

V druhej polovici 15. storočia Zimanova vetva Ostrolúckovcov vymrela. Posledný člen vetvy Juraj sa spomína v rokoch 1466 – 1473. Ešte za svojho života určil Juraj ako dediča svojho vzdialeného príbuzného Jána z Peťovej.⁸⁷ Proti tomu rozhodnutiu protestoval Demeter so svojimi bratmi z Očovej vetvy Ostrolúckovcov. Spor o dedičstvo sa skončil v prospech Demetera a jeho dvoch dcér Doroty a Alžbety, ktoré sa stali jedinými dedičkami majetku. K tomu však Demeter potreboval získať aj kráľov súhlas. Ten mu zabezpečil jeho zať Juraj z Lukavice, familiár kráľovského maršálka Václava z Nemiczewse. Na jeho prihovor kráľ Vladislav II. roku 1495 vydal listinu, podľa ktorej súhlasil s udelením Demeterových majetkov (Ostrá Lúka, Gunda a les Borda) dcéram Dorote a Alžbete.⁸⁸ Skutočným Demeterovým nástupcom sa však stal manžel Alžbety Juraj Lukavický, ktorý začal používať prídomek „z Ostrej Lúky“, resp. priezvisko Ostrolúcky. Od začiatku 16. storočia možno preto hovoriť aj o ostrolúcko-lukavickej línii rodu.⁸⁹ Na základe podrobného historicko-genealogického rozboru a pramennej analýzy sme príslušníkov rodu Ostrolúckovcov nezaradili k priamemu potomstvu Raduna a problém pôvodu vzhľadom na absenciu pramennej základne nechávame i naďalej otvorený.

Popri šľachte domáceho autochtónneho pôvodu sa na území Zvolena v najstaršom období stretávame aj so šľachtou iného pôvodu. Po tatárskom vpáde v rokoch 1241/1242 panovník pozýval do krajiny množstvo cudzích osadníkov, tzv. hostí, ktorí sem prichádzali najmä z nemeckých a rakúskych krajín a ktorí osídľovali nové územia. Niektorým z nich panovníci uznali ich dávnejšie získané postavenie šľachticov, resp. ich povýšili do radov uhorskej šľachty. Pri budovaní a privádzaní nemeckých osadníkov – baníkov do okolia Banskej Bystrice zohral významnú úlohu jej prvý banskobystrický richtár Ondrej, šľachtic, pôvodom zo Saska. Bol nielen lokátorom a budovateľom Banskej Bystrice, ale aj vynikajúcim banským ťažiarom. Jeho potomkovia patrili počas stredoveku medzi najvplyvnejšie banskobystrické rodiny v komunite nemeckých hostí, ktorým patrilo rozsiahly majetkový komplex v okolí Banskej Bystrice. Základy tohto majetku položil už v polovici 13. storočia Ondrej, ktorému roku 1263 kráľ Belo IV. daroval zem a les medzi

84 MOL DF 254 169.

85 MÁLYUSZ, ref. 50, pag. 336, num. 3 037 (rok 1393), MOL DF 287 107 (rok 1424).

86 THEINER, ref. 71, pag. 573.

87 MOL DF 254 194.

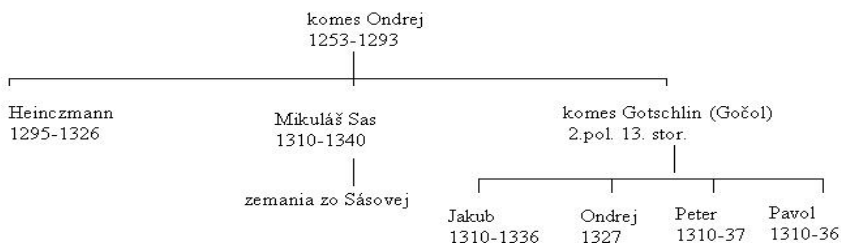
88 MOL DF 254 213.

89 O dejinách rodu bližšie ĎURKOVÁ, Mária. Ostrolúckovci z Ostrej Lúky (Genealógia rodu do konca stredoveku). In *Historický zborník*, 2004, roč. 14, č. 2, s. 60-67.

Banskou Bystricou a (Slovenskou) Ľupčou za zásluhy pri budovaní Banskej Bystrice, no najmä za otváranie ďalších baní na striebro v jej chotári. Hranice tohto darovaného územia susedili s banskobystrickým chotárom a na západe viedli od ústia Selčianskeho potoka (*Celnice*) do Hrona, potom hore proti prúdu až k prameňu tohto potoka a veľkú skalu pri baniach (najskôr Jelenská skala nad Špaňou Dolinou), odtiaľ k rybníku Jezerná a prameňu Ľupčice (*Lypche*), cez skalu Turschan a kopec do doliny Príboj, cez Hron až k Hlbokému potoku (*Profundus fluvius*) až po jeho prameň, napokon k Môlčanskému potoku a späť k Selčianskemu potoku. Išlo približne o dnešné územie Senice, Seliec, Balážov a Šalkovej.⁹⁰ Donáciu tohto územia potvrdil roku 1272 aj kráľ Štefan V.⁹¹

Okrem toho Ondrej ešte roku 1256 získal majetky aj na Liptove. Kráľ Belo IV. mu daroval les a zem nad dnešnou Liptovskou Sielnicou, kde sa neskôr v 14. storočí vyvinula dedina Kvačany.⁹² V toponymii banskobystrického chotára podnes zostali zachované názvy niektorých sídlisk súvisiace s Ondrejovým pôsobením (Richtárová, *Richtersgrund*), ale aj jeho synov Heinczmanna (Kostiviarska, *Heinczmansdorf*) a Mikuláša, prezývaného Sas (Sásová, *Szászfalva*). Výnimočné postavenie banskobystrického richtára Ondreja potvrdzuje aj skutočnosť, že sa označoval titulom komes, určeným pre uhorskú nobilitu, hoci jeho pôvodné spoločenské postavenie – host’ , ho kategorizovalo sociálno-právne nižšie. Kedy sa udial akt nobilitácie richtára Ondreja, nie je z prameňov známe, no predpokladá sa, že sa tak stalo v súvislosti s donáciou na liptovské majetky, ako je to známe i z iných prípadov. (Pozri tab. č. VIII.)

Tab. VIII. Potomkovia komesa Ondreja

Zakladateľom rodu zo Sásovej sa stal Ondrejov syn Mikuláš Sas. V jeho rukách sa sústredili nielen rozsiahle majetky, no zastával aj významné spoločenské postavenie medzi banskobystrickými mešťanmi. Vzhľadom na to, že o richtárovi Ondrejovi boli

90 SZENTPÉTERY, Imre. (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/1-3*. Budapest 1923, pag. 404, num. 1 332; ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Praha; Bratislava 1932, s. 122 (metácia č. 411).

91 SZENTPÉTERY, Imre. (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II/1*. Budapest 1943, pag. 149, num. 2 198.

92 MARSINA, ref. 7, pag. 371, num. 536.

nedávno uverejnené dve dosť podrobné štúdie,⁹³ nebudeme sa ním a jeho potomkami bližšie zaoberať. Chceme len upriamiť pozornosť na dva dosiaľ nepublikované pramene, ktoré bližšie osvetľujú počiatky tohto rodu.

Prvým je listina Turčianskeho konventu z roku 1327, podľa ktorej Ondrej, syn Gočola záložoval svoj les Malachov (*Malahow*) aj s akýmsi lazom (*quondam Laaz*) Mikulášovi Sasovi.⁹⁴ Ide teda o najstarší doklad na Malachov ako majetok zemanov zo Sásovej. Druhým prameňom je listina Turčianskeho konventu z roku 1336, v ktorej sa ako majetok Ondrejových potomkov spomínajú Selce (*Zelch*). Vtedy pred Turčianskym konventom protestoval Mikuláš Sas proti zálohovaniu alebo predaju Seliec a zakázal, aby synovia Gočola Peter, Ondrej a Jakub svoj majetkový podiel záložovali svojmu bratovi Pavlovi. Ako dôvod protestu uvádza ich blízkú príbuznosť (*consaguinitas et proximitas*).⁹⁵ Selce sa nachádzali na donačnom území patriacom pôvodne banskobystrickému richtárovi Ondrejovi, teda boli ich spoločným dedičným majetkom a aj v nasledujúcom období, t. j. v 15. storočí časť Seliec patrila potomkom richtára Ondreja, zemanom zo Sásovej.⁹⁶ Z listiny je zrejme, že známy bankský ťažiar komes Gočol patrila k Ondrejovmu príbuzenstvu, pričom podľa nášho názoru bol s najväčšou pravdepodobnosťou Ondrejovym synom. Inak, listina z roku 1336 je veľmi cenná aj preto, lebo prináša aj ďalšie dôležité genealogické údaje a to jednoznačne doložený filiačný vzťah Mikuláša Sasa s richtárom Ondrejom, keď sa tu spomína Mikuláš Sas, brat Henchmana, syn Ondreja z Banskej Bystrice (*Nicolaus Saxo dictus frater Henchmani, filius Andree de Bystrech de comitatu Zoliensi*).

V najstaršom období máme z územia Zvolenskej stolice zachované kráľovské donácie pre ľudí, ktorí síce dostali majetok dedične, ale od ktorých ďalších potomkov nepoznáme. Je možné, že tí zomreli bez mužských potomkov, prípadne zahynuli v bojoch v kráľovských službách. Roku 1256 sa spomína strážca kráľovských lesov Budislav, ktorému kráľ Belo IV. daroval za verné služby zem v Pliešovciach. O osude jeho potomkov prípadne príbuzných nič bližšie nevieme.⁹⁷

Roku 1255 zase kráľ daroval svojmu kamenárovi Bertoldovi za verné služby (pri stavbe Zvolenského hradu ?) zem Dubodiel ležiacu medzi Bacúrovom a štiavnickými lesmi. Ďalšie správy o Bertoldovom potomstve sú len veľmi skromné.⁹⁸

Roku 1287 Bertoldov vnuk Termanus, syn Arnolda, banskoštiavnického richtára požiadal kráľa Ladislava o potvrdenie donácie na majetok Dubodiel. O ďalších potomkoch nie sú zachované žiadne správy.⁹⁹

93 RÁBIK, Vladimír. Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemanovia zo Sásovej. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2000, č. 2, s. 4-5; RÁBIK, Vladimír. „Comes Andreas fidelis villicus noster de Byzterchebana“. K počiatkom mesta Banská Bystrica. In *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Banskej Bystrici v dňoch 27. – 28. septembra 2005 pri príležitosti 750. výročia mesta. Banská Bystrica 2005, s. 32-45.

94 MOL DL 60 197.

95 MOL DL 83 211.

96 BORSA, Iván (ed.). *A Justh család levéltára 1274 – 1525*. Budapest 1991, pag. 148, num. 405.

97 MARSINA, ref. 7, pag. 373, num. 538.

98 MARSINA, ref. 7, pag. 333, num. 480.

99 BORSA, ref. 11, pag. 377, num. 3 437.

Roku 1323 kráľ Karol Róbert potvrdil donáciu zvolenského župana pre Jána a Ondreja, synov Bensa, servientov zvolenského župana Donča na majetok Trebuľa (*Tribule*, dnes Sliach). Ani v tomto prípade o osudoch ich príbuzných alebo potomkov v tejto oblasti niet ďalších správ.¹⁰⁰

Iný príklad a to povýšenie do šľachtického stavu máme doložený v Badíne. Badín bol v tejto dobe osadou kráľovských služobníkov, strážcov lesov. Z listiny kráľa Ondreja III. z roku 1296 sa dozvedáme, že kráľ za zásluhy povýšil medzi jobagiónov (*fili iobagionum*) Abrahámovho syna Mikuláša z Badína. Zároveň mu daroval zem v Badíne, ktorú užíval už jeho otec a jeho príbuzný Báč (*Baach*).¹⁰¹ Išlo o územie medzi Badínom a Kremničkou, pri Rakytovskom potoku. Bol to teda starý rod užívajúci majetok v tejto oblasti už dlhú dobu. Na pozemkoch nobilitovaného zvolenského hradčana Mikuláša vznikli neskôr Rakytovce (*Rakytolch*), ktoré patrili miestnej šľachte. Roku 1368 sa tu spomínajú Pavol nazývaný Guba a jeho brat Peter ako zástupcovia kráľa Ľudovíta I. pri riešení sporu Dionýza z Radvane s bansko-bystrickými mešťanmi o Podlavice.¹⁰²

Na území Zvolena sa podobne ako aj v iných oblastiach Slovenska konštituovala prevažná časť šľachty v kráľovských službách. S ňou bola úzko zviazaná aj držba pôdy a nadobudnutých majetkov. V prvom rade išlo o tzv. dedičné majetky rodu (*hereditarium*), majetky získané kúpou od iných vlastníkov a nakoniec majetky darované jednotlivým príslušníkom rodu panovníkmi. Kráľovskí služobníci povyšovaní za svoje služby predstaviteľmi ústrednej moci (panovník) a odmeňovaní pozemkovými majetkami boli základom tvoriacej sa privilegovanej vrstvy spoločnosti – šľachty. Historicko-genealogický výskum najstaršej zvolenskej šľachty celkom jednoznačne preukázal jej starobylosť. Jej počiatky dokázateľne siahajú na prelom 12. a 13. storočia. Ku kľúčovým postavám v tomto období patrili komes Radun a jeho synovia, ktorí pôvodne patrili k vyššej šľachte. Podrobnou historicko-genealogickou analýzou najstarších písomných prameňov sme dospeli k záveru o ich spoločnom pôvode s rodom Dubak, ktorého najnovšie bádatelia zaraďujú k starobylému rodu Branč-Lipovnícky, pochádzajúcemu z okolia Nitry. Radun a jeho synovia boli povýšení panovníkmi do šľachtického stavu najmä za vojenské zásluhy. Z početných prameňov sa dozvedáme, že boli významní rytieri a bojovníci, ktorí za svoje služby získali rozsiahle majetky na strednom Hrone v okolí Zvolena už v polovici 13. storočia. Tieto majetky boli len pokračovaním a rozširovaním ich starého rodového majetku, ktorý tu vlastnili už dávnejšie prinajmenej v časoch Ondreja II.

Rozrodom početného Radunovho potomstva sa na území Zvolena postupne sformovalo mnoho nových samostatných šľachtických rodov, ktoré tu žili, pôsobili a vlastnili majetky i v niekoľkých generáciách (Radvanskovci, Mičinskovci). Patrili teda k pôvodnej autochtónnej šľachte, ktorá bola náležite aj spätá s týmto prostredím. Do konca 13. storočia si zvolenská šľachta udržala postavenie vyššej šľachty, čo sa prejavovalo v jej označení komesi a v celkovom zástoji vo vtedajšej spoločnosti. Z jej stredu vzišlo mnoho významných župných a stoličných hodnostárov, významných vojvodcov a kastelánov, ale aj duchovných osôb (kňazov i rehoľníkov). Jej pôvodné rozsiahle majetky sa časom

100 SEDLÁK, ref. 42, pag. 467, num. 1 073, pag. 418, num. 963, 964.

101 BORSA, ref. 12, pag. 166, num. 4 069. Listina bola síce sfalšovaná, no zrejme obsahuje aj isté hodnoverné skutočnosti, najmä čo sa týka osôb.

102 MOL DL 84 699.

značne rozdrobili a vo vrcholnom stredoveku sa z tejto starej vyššej šľachty sformovala typická stredná šľachta s menšími majetkovými podielmi v niekoľkých dedinách. Zároveň treba zdôrazniť, že v tomto období sa už tunajšia šľachta zväčša nepresadila v nadregionálnej celokrajinskej úrovni, pretože jej mocenské ambície obmedzovala silnejúca pozícia stredoslovenských banských a obchodných miest (Banská Bystrica, Zvolen, Ľubietová) a hradné panstvá Zvolen, Dobrá Niva, Vígľaš a Slovenská Ľupča. Niektoré zvolenské rody začiatkom novoveku vymreli (Mičinskovci), niektoré pretrvali aj v nasledujúcich storočiach (Radvanskovci, Ostrolúckovci), iné tu žili len 2 – 3 generácie a potom sa z tejto oblasti presídlili (Madáčovci, Ponickí). Etnicky bola zvolenská šľachta prevažne slovenského pôvodu, čo sa odrazilo aj v používaní slovenských národných mien až do začiatku 14. storočia. V priebehu 14. storočia, tak ako aj v iných oblastiach Slovenska, prevládol zvyk používania kresťanských osobných mien. Popri šľachte domáceho pôvodu sa na území Zvolena v najstaršom období stretávame ojedinele aj so šľachtou iného resp. cudzieho pôvodu (šľachtici pôvodom zo Saska: banksobystrický richtár Ondrej a jeho potomkovia, zemanovia zo Sásovej). Tento stav a štruktúra zvolenskej šľachty sa začali meniť až začiatkom 15. storočia, keď sa vo Zvolenskej stolici objavili nové cudzie šľachtické rody (Jušt, Korbavia a iné).

Významná časť rodov (Mičinskovci, Ponickí, Zolnajovci, Lukavickí) pochádzajúcich od komesa Raduna mali rodové erby so spoločnými vojenskými motívmi (vojenský roh, meč, šíp, oštep). Je možné, že si ich zvolili (uzurpovali ešte niekedy v 13. storočí, keď sa zúčastňovali ako rytieri (ťažkoodenci) na vojenských výpravách. Znamená na štíte (15. storočie), ktoré tvorilo súčasť ich vojenskej výzbroje, si postupne pretvorili na svoje rodové erby, ktoré už nereprezentovali jednotlivcov, ale celý rod.

Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA 2/6201/6 *Slovensko súčasťou stredovekého Uhorského kráľovstva*.

DIE ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DES ÄLTESTEN ADELS VON ZVOLEN

MÁRIA ĎURKOVÁ

Genauso wie in den übrigen Teilen der Slowakei entstand auch in Zvolen die Mehrzahl des Adels in königlichem Dienste. Mit dem Adel eng verbunden waren der Grund- und Lehensbesitz. Es handelte sich in erster Reihe um sog. Erbbesitz des Geschlechts (Hereditarium), um von anderen Eigentümern käuflich erworbene Besitztümer und schließlich um Schenkungen des Herrschers an einzelne Mitglieder des Geschlechts. Die königlichen Bediensteten wurden durch die Vertreter der Zentralmacht (Herrscher) für ihre Dienste mit Grundbesitz belohnt und stellten den Kern des sich konstituierenden privilegierten Standes – des Adels dar.

Die Geschichts- und Ahnenforschung zum ältesten Adel von Zvolen weist eindeutig den altangesessenen Charakter desselben nach. Der Ursprung des Adels von Zvolen reicht nachweislich bis an die Wende des 12. und 13. Jahrhunderts. Zu den Schlüsselfiguren dieser Zeit gehörten der Comes Radun und dessen Söhne Thomas, Madach und Tobias, die zum Hochadel gehörten. Aufgrund einer detaillierten Analyse der ältesten schriftlichen Quellen kommt die Verfasserin zu dem Schluss, dass sie gemeinsamer Abstammung mit dem Geschlecht Dubak sind, nach den letzten Forschungsergebnissen zu dem altangesessenen Geschlecht Branč- Lipovník gehörend, mit

Wurzeln in der Gegend von Nitra. Radun und seine Söhne waren tüchtige Ritter und Kämpfer, die bereits in der Mitte des 13. Jahrhunderts für ihre Dienste ausgedehnte Besitztümer an der mittleren Hron bei Zvolen von dem Herrscher erhielten. Diese stellten lediglich eine Fortsetzung und Erweiterung des alten Familienbesitzes dar, den sie mindestens seit Andreas II. (1205 – 1235) besaßen.

Dank der zahlreichen Nachkommenschaft Raduns kristallisierten sich in dem Gebiet von Zvolen allmählich mehrere selbstständige Adelsgeschlechter heraus, welche hier in vielen Generationen lebten, wirkten und Grund besaßen (z. B. die Familien Radvanský, Mičinský, Ostrolúcky). Diese gehörten also zum ursprünglichen, alteingesessenen Adel, der mit diesem Umfeld auch entsprechend eng verbunden war. Bis Ende des 13. Jahrhunderts konnten sie ihre Stellung als Hochadel behaupten und die Bezeichnung Comes führen. Aus ihrer Mitte gingen zahlreiche hervorragende Würdenträger, Feldherren, Burgvogte, sowie Geistliche hervor. Ihre ursprünglichen Besitztümer zerfielen mit der Zeit und im Spätmittelalter bildete sich dieser alte Hochadel zum typischen mittleren Adel mit kleineren Anteilen in mehreren Dörfern heraus.

VPLYV OSMANSKEJ VOJNY NA VÝVOJ MIEST V UHORSKU A DAŇOVÉ ZAŤAŽENIE SLOBODNÝCH KRÁĽOVSKÝCH MIEST V UHORSKU V 16. A 17. STOROČÍ

ISTVÁN H. NÉMETH

NÉMETH, István H. The Influence of the Ottoman Wars on the Development of Towns in the Kingdom of Hungary and the Tax Burden on the Royal Boroughs of Hungary in the 16th and 17th Centuries. *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 29-42, Bratislava.

Monetary taxes formed the main part of the tax obligation of the royal boroughs of the Kingdom of Hungary up to the last third of the 16th century. Among them, the census was practically insignificant in amount and usually not paid in the 16th century. The *lucrum camerae* was a tax, which could only be levied by the Hungarian Parliament, although its level was decided by the Court Chamber. From the first decade of the 17th century, the taxes began to increase, the census was collected regularly and they tried to levy the *lucrum camerae* also in years when parliament did not meet. In the mid 17th century, *taxa* came to be paid every two and later every three years. After the Wesselényi Conspiracy (1670), a similar tax system to that applied in other parts of the Habsburg Monarchy was introduced. *Portia* was a tax intended to support the army operating in the country, and its amount depended on the size of the army. *Accisa* was a consumption tax charged on meat and alcohol. Apart from this, the 16th – 17th century towns had to pay for the support of a certain number of soldiers, who served in nearby castles. They had to provide transport services and provide labour for the construction of fortifications.

In the 16th century, it was not usual for the royal boroughs to fall behind with their tax payments. At the beginning of the 17th century, the tax system changed, European wars disturbed traditional market connections, the income of towns declined, and this meant a general decline in regularity of payments. Up to the end of the 17th century, every town struggled with high arrears in tax payments. The study traces the level of indebtedness in the case of the town of Trnava.

Early Modern Period. Royal boroughs in the Kingdom of Hungary. Indebtedness.

Posúdiť následky porážky pri Moháči roku 1526 pre Uhorské kráľovstvo je veľmi zložitá. Priaznivé trhové podmienky, ktoré sa vytvorili na prelome 15. a 16. storočia, nádejný rozvoj siete zemepanských miest a ani posilnenie veľkokochného systému, ktorý umožňoval vývoz dobytká z Uhorska, sa politickým rozdelením krajiny nezastavil, ale pokračoval vo vývoji. V novej politickej situácii sa vytvoril „systém umožňujúci veľkorysú výrobu“. Ceny potravín na európskych trhoch rástli v rýchlejšom tempe ako ceny remeselných výrobkov, preto produkcia niektorých uhorských vývozných komodít (dobytko,

víno) sa zhodnocovala takpovediac sama, bez väčších zmien.¹ Hoci rozširovanie tureckej moci v 16. storočí neprineslo veľké pustošenie, Uhorsko sa predsa len stalo permanentným bojiskom.² Teritórium krajiny sa tak dostalo mimo tých oblastí, ktorých počet obyvateľstva sa práve v týchto dvoch storočiach zvýšil na jeden a pol- či dvojnásobok. Za bezprostredný dôsledok vojny môžeme považovať to, že „vývoj Uhorska v ranom novoveku môžeme skúmať iba vo vzájomnom vzťahu vojsko – vojna a hospodárstvo – spoločnosť“. Politiku Uhorska, miesto, ktoré zaberalo v predstavách habsburských panovníkov, ako aj základné podmienky určovala stála vojna. Túto situáciu upevňoval aj fakt, že príjmy, ktoré krajina mohla použiť na vojenské výdavky, tvorili sotva pätinu potrebnej sumy. Financovanie uhorskej obrannej línie sa tak stalo záležitosťou nemecko-rímskej ríše.³

V dôsledku neustálych vojenských výprav sa vytvorila moderná finančnosprávna organizácia. Od roku 1528 ju koordinovala Uhorská komora, kým zásobovanie oblastí Horného Uhorska (dnešného východného Slovenska) spravovala Spišská komora.⁴ V dôsledku dlhej, tzv. pätnásťročnej vojny (1591 – 1606), Bočkajovho (Bocskaiho) povstania (1604 – 1606) a rezignácie na protitureckú politiku bol viedenský dvor ešte viac odkázaný na príjmy z domácich zdrojov, čo výrazne ovplyvnilo jeho politiku voči mestám. Vojská nasadené na európskych bojiskách museli čiastočne suplovať súkromné armády

-
- 1 KUBINYI, András. Die Städte Ofen und Pest und der Fernhandel am Ende des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts. In BOG, Ingomar (ed.). *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450-1650*. Köln; Wien 1971, s. 342-433; KUBINYI, András. Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In PICKL, Othmar (ed.). *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz 1971 (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1), s. 201-219; PRICKLER, Harald. Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700. In PICKL, ref. 1, s. 131-144; SZAKÁLY, Ferenc. Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft. In PICKL, ref. 1, s. 235-272; ZIMÁNYI, Vera. Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácsiól a 16. század végéig. In VÁRKONYI, R. Ágnes (ed.). *Magyarország története, 1526–1686*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1987, s. 353-392; SZAKÁLY, Ferenc. *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában*. Budapest : MTA TTI, 1994. (História Könyvtár, Előadások a történettudomány műhelyéből 5); GECSÉNYI, Lajos. Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján. In *Századok*, 1993, roč. 127, s. 469-484.
 - 2 *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae*. FRAKNÓI, Vilmos - KÁROLYI, Árpád (eds.). Budapest 1874-1917. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek 3. osztály. Monumenta comitalia. Országgyűlési emlékek) (ďalej MOE) 9, 11. zv. passim.
 - 3 SZAKÁLY, Gazdasági - EMBER, Győző. Einnahmen und Ausnahmen der Ungarischen Königlichen Kammer in den Jahren 1555-1562. In *Acta Historica. Revue de l'Academie des Sciences de Hongrie*, 1982, s. 281-36; PÁLFFY, Géza. Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie: Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In EDELMAYER, Friedrich - LANZINNER, Maximilian - RAUSCHER, Peter (eds.). *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Wien; München 2003, s. 20-44. KENYERES, István. Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In EDELMAYER, Friedrich - LANZINNER, Maximilian - RAUSCHER, Peter (eds.). *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Wien; München 2003, s. 84-122. RAUSCHER, Peter. *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576)*. Wien; München 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 41).
 - 4 KENYERES, ref. 3, s. 92-97; RAUSCHER, ref. 3, s. 59-76, 313-342.

zemepánov, vlastníacich majetky v pohraničných oblastiach.⁵ Uhorská šľachta sa týmto politicky posilnila a s podporou Sedmohradského kniežatstva a tiež Osmanskej ríše mohla razantnejšie vystupovať voči viedenskému dvoru ako česko-moravská či rakúska šľachta.⁶ Jednotu šľachty vytvorila práve veľkostatkárska aristokracia, ktorá sa vďaka svojim alódiám v najväčšej miere zapojila do mimoriadne výnosnej produkcie a do zahraničného obchodu, čím sa stali najväčšími konkurentmi miest vo vnútri krajiny.⁷ Táto politická situácia na jednej strane zvyšovala prevahu šľachty na úkor vplyvu miest, na druhej strane sa však pre finančné problémy zvyšovali aj centralizačné snahy vlády. Politické determinanty vývoja miest v Uhorsku v 17. storočí sa vyvinuli na základe týchto dvoch, na prvý pohľad protirečivých faktov. Politický vplyv slobodných kráľovských miest bol ohraničený hospodárskymi a správnyimi aktivitami šľachtického stavu ovládajúceho veľkostatkármi, ich hospodárenie a vzťah voči panovníkovi zas určovali v najväčšej miere finančné obmedzenia vyplývajúce zo zahraničnopolitických snažení viedenského dvora.⁸ Dvojkoľajnosť mestskej politiky v období raného novoveku sa dá dobre sledovať aj na textoch zákonov, keďže vláda na snemoch mestá takpovediac vystavila svojvôli šľachty a stolíc. Protimestské zákony snemov z rokov 1618, 1635, a obzvlášť z rokov 1647 a 1649 mimoriadne posilnili postavenie šľachtických stolíc na úkor samospráv miest.⁹

Druhy mestských daní.

V 16. – 17. storočí boli mešťania slobodných kráľovských miest a niekoľkých privilegiovaných kráľovských miest zaťažení okrem cenzu (dane z pozemkov), prislúchajúcim kráľovi ako ich zemepánovi a úžitku komory (*lucrum camerae*) aj ďalšou, oveľa ťaživejšou zvláštnou vojenskou daňou, taxou. Výšku cenzu určoval panovník, respektíve

-
- 5 KASER, Karl. *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Graz 1986; PÁLFFY, Géza. The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In DÁVID, Géza - FODOR, Pál (eds.). *Ottomans, Hungarians, and Habsburg sin Central Europe: The Military Confines int he Era of the Ottoman Conquest*. Leiden; Boston; Köln 2000, s. 3-69 (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy 20); PÁLFFY, Géza. Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit. In *Historisches Jahrbuch*, 2003, roč. 123, s. 111-148.
 - 6 BENDA, Kálmán. Absolutismus und ständischer Widerstand in Ungarn am Anfang des 17. Jahrhunderts. In *Südost-Forschungen*, 1974, roč. 33, s. 85-124; VARGA, János J. *Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon*. Budapest 1981. (Értekezések a történetitudományok köréből 94.); PÁLFFY, Géza. Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit. In BŰZÉK, Vacláv - KRÁL, Pavel (ed.). *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*. České Budějovice 2002, s. 133-152.
 - 7 SZÜCS, Jenő. Das Städtewesen in Ungarn im 15-17. Jahrhundert. In *La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie*. Budapest 1963, s. 97-164. (Studia Historica 53); KISS, István N. Die Rolle der Magnaten-Gutswirtschaft im Grosshandel Ungarns im 17. Jahrhundert. In *Bog*, 1971, s. 451-482; NÉMETH, István. *Várospolitiká és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városzövetség*. 1.-2. zv. Budapest 2004, 2. zv., s. 51-71.
 - 8 NÉMETH, ref. 7.
 - 9 SZÜCS, ref. 7; BESSENYEI, József. A szabad királyi városok jogainak csorbítása (Az 1648. évi 78. törvény). In *Történelmi Szemle*, 1991, roč. 33, s. 255-263. Prehľadne: NÉMETH, ref 7, 1. zv., s. 144-154, 495-519.

Uhorská komora, ale jeho výška sa celé desaťročia nemenila, takže tento príjem sa zvyšoval len zvýšením počtu miest. Suma cenzu bola natoľko bezvýznamná (v jednotlivých mestách dosahovala len niekoľko sto zlatých), že v 17. storočí ho aj často zabudli vyberať, a spomenuli si naň iba keď viedenské centrálné vládne orgány pociťovali vážny nedostatok peňazí.¹⁰ V prípade vojenskej dane mestá platili taxu (nazývanú aj *taxa dieatalis*) namiesto diky (*dica*) alebo subsídiá, ktoré ináč platili poddaní stolíc. Tá sa mohla vyrubiť len na zasadnutí snemu. Jeho výšku však neurčoval snem, ale rozhodnutie oboch komôr a v 17. storočí ju stanovoval panovník podľa návrhu palatína a odobrenia Dvorskou komorou. Podľa zaužívaného zvyku ešte zo stredoveku sa do taxy započítavalo aj *lucrum camerae*, a to spôsobom, že ak snem práve v niektorom roku nezasadal, v tom roku sa *lucrum camerae* ani nevyberalo. Práve z tohto dôvodu sa koncom 16. storočia komora pokúsila vytvoriť z *lucrum camerae* takú daň, ktorej výška by sa mohla porovnávať s taxou, ale tieto snahy sa vtedy ešte nepodarili.¹¹ Naliehavosť vyberania daní dokazuje, že od miest sa táto forma dane neplánovala vyberať obvyklým spôsobom, ale za pomoci vojska, čo však už veľmi pripomína metódy porcionálneho systému, zavedeného po roku 1670.

Počas dlhej, tzv. pätnásťročnej vojny sa suma vybraných daní zvýšila vysoko nad obvyklú hranicu, a keďže sa snem zvolával takmer pravidelne každý rok, stalo sa to stálym zaťažением. Pre problémy s financovaním protitureckých vojen vláda pristúpila aj na to, aby vojenské dane na krátky čas spravovali stavy, takže v týchto rokoch o mestských daniach v plnej miere rozhodovala šľachta. Z toho vyplýva, že pre vojenský stav a záujmy šľachty mohla byť reč o znižovaní daňového zaťaženia miest v týchto rokoch len vo výnimočných prípadoch.¹² Žitavský mier roku 1606 síce ukončil finančne náročnú dlhotrvajúcu vojnu, ale daňové zaťaženie uhorských miest sa tým neznížilo. Zmenené zahraničnopolitické priority viedenského dvora spôsobili, že podobne, ako pri ostatných mestách ríše, aj pre slobodné kráľovské mestá Uhorského kráľovstva bolo charakteristické zvyšovanie zaťaženia.¹³ Rast vplyvu šľachty, ako aj „fiskalizácia“ záujmov viedenského dvora vo vzťahu k mestám mala za následok neustále zvyšovanie daňového zaťaženia. Centralizačné snahy viedenského dvora sa totiž najviac prejavovali práve na poli kráľovských príjmov, pretože vláda chcela vybrať rozhodovanie o zdaňovaní miest z kompetencií snemu.¹⁴

10 NAGY, István. A Magyar Kamara adóigazgatási tevékenysége a XVI–XVII. században. In *Levéltári Közlemények*, 1995, roč. 66, s. 29-51, tu s. 43-47.

11 „... die Stett weren Eur. Mt. Aigenthumb, die khündten, wann es gemaines wesens nott also erfordert, Ires gefallens, wann Sy wollen, ain Tax anschlagen“ Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (ďalej HKA HFU) RN 57. júl 1590. fol. 1 016, 1 032. Viedeň, 4. 7. 1590. Podľa plánu by mala komora dostať spolu 11 850 zlatých. Porovnaj: Magyar Országos Levéltár Budapest, (ďalej MOL) E 21 (Ben. res.) 571. zv. fol. 97. 10. 5. 1590. NAGY, ref. 10, s. 44.

12 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 234-243; MOE 8-10. zv. passim; Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, Ed. Sándor Kolosvári - Kelemen Övári. Budapest 1899. (=CJH) 1597:17, 19., 1600:4 § 4.

13 QUARTHAL, Franz. *Landstände und landständisches Steuerwesen in Schwäbisch-Österreich*. Stuttgart 1980. (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 16), s. 117-219.

14 EVANS, Robert J. W. *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700. Gesellschaft, Kultur, Institutionen*. Wien; Köln 1989; WINKELBAUER, Thomas. *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, 1.-2. Bd. Wien 2003-2004, tu zv. 1., s. 123-173.

Tieto snahy dvora korenili predovšetkým v skutočnosti, že pre turecké i európske vojny sa finančná situácia Uhorska stala katastrofálnou.¹⁵

Po viedenskom mieri (1606) sa nastolila tendencia zvyšovania mestskej taxy síce menšími položkami, vo výške niekoľkých tisícov zlatých, ale zvyšovala sa neustále. Prvé zmeny pocítili mestá v rokoch 1608 – 1609, keď sa ich taxa po prvýkrát zvýšila priemerne o tisíc zlatých. Zvýšená daň sa vyrubila na všetky mestá okrem Prešova, ktorý v čase Bočkajovho (Bocskaiovho) povstania poskytol vojskám generála Giorgia Bastu obrovskú pôžičku vo výške vyše 110-tisíc rýnskych zlatých, ktorá zostala nesplatená, a preto Prešov bol oslobodený od platenia až do roku 1647. Snahy panovníka zaviesť pre mestá pravidelné dane viedlo v prvom desaťročí 17. storočia ku konzultatívnej daňovej politike slobodných kráľovských miest, na ktorú predtým nepoznáme príklad. Ich spoločný postup upevnila aj požiadavka Dvorskej komory, ktorá ako prvý prejav nezávislého zdaňovania požadovala roku 1612 rovnakú taxu, ako bola vyrubená v predchádzajúcom roku, lenže tá nebola schválená stavmi. To hrozilo tým, že „*nastolí sa prax, že odteraz sa taxa stane riadnou ročnou a pravidelnou daňou [...]. Preto sa nezdá byť bezpečné, aby každé mesto vystupovalo vo svojom vlastnom mene, keďže na dvore sa o tom už dávno hovorí, že ak raz jedno mesto z nešikovnosti niečo prijme, tak tým možno neskôr zaviazat' aj ostatné mestá*“.¹⁶ Žiadosti slobodných kráľovských miest, týkajúcich sa daňových záležitostí, ktoré boli prednesené na nasledujúcich krajinských snemoch, boli už výsledkom spoločného postupu. Zladenie postupu v daňových záležitostiach slobodných kráľovských miest bolo veľmi opodstatnené, pretože finančná politika kráľa Mateja II. bola oproti predchádzajúcemu obdobiu oveľa cieľavedomejšia a prísnejšie sa snažila o zvýšenie príjmov krajiny v čo najkratšom čase, v neposlednej miere práve z daní miest. Tento cieľ sledovali prieskumy komory ešte roku 1603 a potom roku 1613, pri ktorých sa zrevidovali príjmy a presne spísali dlhy. Z revízie vyplynula požiadavka účinnejšieho, teda centralizovaného zreformovania správy miest. V súvislosti s týmto sa mohli uskutočniť aj prísnejšie opatrenia na výber zameškaných daní. Okrem toho, že panovník sa tak bezprostredne mohol dostať k mestským daniam ako k svojmu vrchnostenskému príjmu, pod priamym dohľadom komory sa značne zvýšila aj účinnosť výberu daní. Roku 1613 sa uhorským komorám podarilo od stolíc a miest vybrať približne rovnakú sumu, hoci pre stolice bola výška vyrubenej sumy niekoľkonásobne vyššia, ako dane miest.

Aj v nasledujúcich rokoch sa stretávame s podobnou tendenciou. Roku 1618 totiž čiastočne zrušili daňové výhody miest a súčasne sa ich daňové zaťaženie oproti predchádzajúcemu obdobiu výrazne zvyšovalo a bolo vyrubované nie na jeden, ale na dva roky. Na pravidelné zdanenie miest sa zaviedlo – podobne ako roku 1590 – každoročné vyberanie *lucrum camerae*, a súčasne začali prísne vyberať daňové nedoplatky. V prípade nezaplatenia dane bolo mesto povinné zaplatiť trojnásobok pôvodnej sumy. Na tejto situácii nič nezmenilo ani spoločné vystúpenie a protest slobodných kráľovských miest ako štvrtého stavu, pretože v nasledujúcom roku bola taxa opäť vyrubená na dva roky. Dane vyrubené roku 1655 boli opäť veľmi vysoké. Boli „*vyrubené mestám nielen teraz*

15 BARÁTH, Tibor. *A magyar állam adóügye, 1605-1648*. Budapest 1929, s. 13-16.

16 Archív mesta Košice, Košice (ďalej AMK) H I. 5480/6. Trnava, 6. 9. 1612.

a jednorazovo, ale aj v nasledujúcich rokoch“, čo jednoznačne znamenalo, že taxa sa zmenila z mimoriadnej dane na pravidelnú daň, s povinnosťou platiť ju na dva roky.¹⁷

Pokus o daňovú reformu mal okrem rakúskych dedičných krajín silný vplyv aj na daňový systém slobodných kráľovských miest, čo znamenalo, že ich daňové zaťaženie vzrástlo a zmenil sa aj spôsob zdaňovania. V poslednej tretine storočia pre potlačanie vplyvu stavov a vypuknuté povstania zasadal uhorský snem len dvakrát (v rokoch 1681 a 1687). Pre nekonanie sa snemu sa nevyrubili ani nové dane a namiesto nich sa zaviedol nový daňový systém, ktorého základnou úlohou bolo zabezpečenie vojska a jeho výška sa zhodovala s množstvom potrebného proviantu (porcií) pre cisársko-kráľovské vojská operujúce na území Uhorska. Spravovanie nových daní vykonávali okrem armády hlavný vojenský komisariát a jemu podriadení komisári prostredníctvom miestnych komôr, pričom sa cielene obchádzali stavy. Počet porcií sa určoval na základe údajov Dvorskej vojenskej rady a hlavného komisariátu. Keďže však armáda operujúca v krajine vyberala toľko porcií, koľko potrebovala a stavovské alebo centrálné finančné orgány nevedeli pre ne určiť vypočítateľný rámec, daňové zaťaženie miest sa oproti predchádzajúcemu obdobiu značne zvýšilo. Snem roku 1687 pre pokračujúcu vojnu s Osmanmi chcel vyriešiť verejnoprávny stav krajiny, tak sa rozdelenie daní riešilo postupne na konkurzoch, ktoré prebiehali pod predsedníctvom palatína.¹⁸ Pre slabý politický význam miest výšku ich daní stanovovala šľachta.¹⁹ Až roku 1695 sa im podarilo dosiahnuť, aby sa čiastka stanovená pre mestá stanovovala samostatne. Výsledkom vyjednávania bolo, že z celku 8-tisíc zdanených port platili šesťnástinu, teda 6,25 %, čo znamenalo oproti predchádzajúcemu obdobiu zníženie daňového zaťaženia.²⁰

Na rozdiel od ostatných krajín, ktoré patrili pod habsburskú korunu, v Uhorskom kráľovstve až do roku 1671 nebola zavedená spotrebná daň z alkoholu a mäsa, aj keď sa touto myšlienkou na základe skúseností z rakúskych dŕžav zaoberali od 16. storočia.²¹ Podľa daňového nariadenia Leopolda I. sa od miest požadovala v prvom rade tzv. *accisa*,

17 BARÁTH, ref. 15, s. 45-47; NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 245-257.

18 IVÁNYI, Emma. *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681-1713)*. Budapest 1991. (AMagyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivatalörténet 10.), s. 137-140, 143-150.

19 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 263-280.

20 IVÁNYI, ref. 18, s. 174-179; NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 270-276.

21 RAUSCHER, ref. 3, s. 56; STÜRMER, Michael. Hungriger Fiskus – schwacher Staat. Das europäische Ancien Regime. In *Mit dem Zehnten fing es an, Eine Kulturgeschichte der Steuer*. Ed. Uwe Schultz. München 1986, s. 174-188, 283-284, tu 174; STOLLEIS, Michael. *Pecunia nervus rerum*. Frankfurt, 1983, s. 65; KÖRNER, Martin. Steuern und Abgaben in Theorie und Praxis im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In SCHREMMER, Eckhart (ed.). *Steuern, Abgaben und Dienste vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Stuttgart 1994, s. 53-76. (VSWG Beiheft 114.); REINHARD, Wolfgang. Kriegsstaat – Steuerstaat – Machtstaat, Absolutismus – ein Mythos? In ASCH, Ronald G. - DUCHHARDT, Heinz (eds.). *Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (1500-1700)*. Köln; Wien 1996. (Münstersche historische Forschungen 9.) s. 277-310; PÜHRINGER, Andrea. *Contributionale, Oeconomicum und Politicum Die Finanzen der landesfürstlichen Städte Nieder- und Oberösterreichs in der Frühneuzeit*. München 2002. (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 27.); 't HART, Marjolein C. „The Devil or the Dutch”: Holland's Impact on the Financial Revolution in England, 1643–1696. In *Parliaments, Estates and Representation*, 1991, roč. 11, s. 39-52, tu s. 43.; 't HART, Marjolein C. *The Making of a Bourgeois State: War, politics and finance during the Dutch revolt*. Manchester 1993, s. 86, 138, 164, 177; WINNIGE, Norbert. *Krise und Aufschwung einer frühneuzeitlichen Stadt. Göttingen 1648-1756*. Hannover 1996. Úvod do pomerov v Uhorsku NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 264-265.

a to za predané mäso, víno a iné liehové nápoje, ako aj za obilie. Zavedenie accisy od polovice roka 1671 však nezverili do rúk mestskej vrchnosti, ale komorským úradníkom. V niektorých mestách dali komory výber daní do prenájmu, čo znamenalo, že mestá sa vyplácali z accisy v jednej určitej ročnej sume.²²

Okrem peňažných daní boli slobodné kráľovské mestá zaťažené relatívne vysokými vojenskými povinnosťami. Mestá ako celok museli splniť isté prepravné povinnosti (*vectura*), od 17. storočia sa požadovali stále vyššie povinné dodávky potravín, a v mestách so stálou posádkou (Košice, Bratislava, Varaždín) aj opevňovacie práce. Od konca storočia pribudli ešte niekoľkotisícové vojenské kontribúcie. V rámci vznikajúceho obranného systému v priebehu 16. storočia sa mestám ušla dôležitá úloha v zásobovaní zbraňami a potravinami. Ústredné komorské orgány boli v týchto rokoch vo veľkej miere odkázané na pôžičky miest a ich dodávky, ktoré ony vo väčšine prípadov aj plnili. Zvlášť treba vyzdvihnúť okrem finančných pôžičiek aj dôležitosť dodávok vojenskej výzbroje, ako aj odevov a potravín pre poľnú armádu, ktoré dodávali mestá s rozvinutejším hospodárskym zázemím. Dlhý voči mestám a vyplácanie dodávok však komora uhrádzala len veľmi oneskorene, takže pôžičky mali skôr negatívny ako pozitívny dosah. Okrem neustále sa zvyšujúcich daní boli mestá povinné každoročne postaviť konkrétne stanovené množstvo vojakov. Tí obvykle slúžili v neďalekých protitureckých pevnostiach a ich počet dosahoval spočiatku pre päť hornouhorských miest 300 až 500, od poslednej tretiny 16. storočia 200 osôb. Výdavky na týchto vojakov sa približne zhodovali s výškou daní miest, ale na rozdiel od nich museli byť každoročne vyplatené.²³

Daňové zaťaženie miest.

Výška vojenskej dane (taxy) pre všetky slobodné kráľovské mestá dosahovala v 16. storočí v prípade jej vyrubenia priemernú výšku zhruba 25-tisíc zlatých. V prípade mimoriadneho nedostatku peňazí sa mohla dostať až na 65-tisíc zlatých.²⁴ Daň, ktorá sa ustálila v polovici 16. storočia, ako aj ďalšie vojenské požiadavky, mestá ešte nezaťažili v takej miere, aby sme mohli hovoriť o neprekonateľných ťažkostiach. Vo všeobecnosti dokázali tieto dane zaplatiť, dokonca v neustálej vojnovnej situácii poskytovali komorám aj vysoké úvery, čiastočne v hotovosti a čiastočne v dodávkach potravín i vojenského tovaru. Na schopnosť bez problémov platiť dane poukazuje aj fakt, že dane vyzbierané v slobodných kráľovských mestách sa blížili k sume daní stolíc, hoci pre ne boli vyrubené oveľa vyššie dane.²⁵ Ešte ani v rokoch pätnásťročnej vojny nebadáme u väčšiny miest výrazné zaostávanie v platení. Jedine pri mestách Nagykovács a Koprivnica môžeme objaviť príznaky, ktoré sa neskôr stanú charakteristickými pre všetky mestá – tieto dve malé mestá nedokázali v čase vojny zaplatiť žiadnu daň. Celkový deficit miest patriacich

22 BENCZÉDI, László. *Rendiség, abszolútizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Budapest 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből 91).

23 NÉMETH, István [H.]. Végváarak, városok, hadseregszállítók. (A felső-magyarországi városzövetség és a védelmi rendszer, 1526-1593). In *Történelmi Szemle*, 2000, roč. 42, s. 203-243; NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 334-420.

24 HKA HFU RN 52, december 1587, fol. 155-243, RN 53, január 1588. fol. 190-192.

25 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 225-243; KENYERES 2003, s. 97-121.

pod správu Uhorskej komory (spolu 16 359 uhorských zlatých) však ani spolu s týmito dvoma prípadmi nepresiahol viac ako 8 percent všetkých vyrubených daní.²⁶

V čase vojny nebolo zriedkavé ani to, že komory sa zadlžili pri mestách (bez týchto pôžičiek by sa totiž stali neschopnými platenia) a tieto dlhy sa splácali po niekoľko rokov z daní miest a prenájmu niektorých komorských príjmov. Na hospodársku silu sotva štvrtisícového Prešova poukazuje napríklad aj to, že komora dlžila mestu na konci vojny už 111 683 rýnskych zlatých.²⁷ Možnosti zaťaženia slobodných kráľovských miest Uhorského kráľovstva jasne dokazuje, že počas pätnásťročnej vojny im bola vyrubená daň v celkovej výške 350 309 rýnskych zlatých.²⁸ Stále vojenské výdavky znamenali v prípade každého mesta ďalšie zaťaženie vo výške niekoľkých tisíc zlatých. Pre reálne zhodnotenie možnosti a platobnej schopnosti slobodných kráľovských miest je potrebné zohľadniť, že tieto obrovské výdavky začali spôsobovať finančné problémy až v čase ukončenia pätnásťročnej vojny na prelome storočí.²⁹

Ako sme videli, začiatkom 17. storočia sa daňové zaťaženie jednak zvyšovalo, jednak boli dane vyrubované častejšie. Výška dane sa stanovila na úrovni najvyššej sumy vyrubenej počas vojny a ešte sa neustále zvyšovala, čo v jednotlivých prípadoch mohli dosiahnuť až sumu 33-tisíc zlatých. Mestá dokázali zvýšené sumy v roku 1608/09 ešte splatiť, ale od druhého desaťročia sa dlhy začali postupne kumulovať. Roku 1610 vedeli mestá zaplatiť len takú zanedbateľnú čiastku z predpísanej dane, že sa mohlo zdať, že odmietli platiť vôbec. Dlhy sa neustále zvyšovali a na tejto skutočnosti nič nezmenili ani neustále komorou nariadené kontroly. Mestá namiesto niekoľkotisícových daní dokázali splácať len niekoľko stoviek. Roku 1668 napríklad Košice nedokázali vyrovnáť podlžnosti vo výške viac než 20-tisíc, kým Prešov a Levoča vo výške 10-tisíc, Bardejov 5 300, Sabinov 2 441 zlatých. Treba však podotknúť, že len niekoľko rokov predtým im bola časť ich predchádzajúcich dlhov odpustená.³⁰ Navršené dlhy v druhej polovici 17. storočia už hrozili mestám bankrotom.

V znižovaní dlžôb dokázali mestá dosiahnuť určité úspechy len ak dlhy už niekoľkonásobne prevýšili pôvodne stanovenú sumu, ktorá neustále rástla: roku 1655 bolo pre 29 miest vyrubených spolu 139 300 zlatých, roku 1663 pre 30 miest 182-tisíc zlatých taxy.³¹ Dôsledky tridsaťročnej vojny ďalej negatívne vplývali na platobnú schopnosť miest, pričom vďaka útokom sedmohradských kniežat sa ich vojenské výdavky mohli viditeľne zvýšiť. Uhorskí obchodníci už nedokázali na svojich tradičných miestach odbytu, na trhoch nemeckých miest a Malopoľska (Krakow) predávať poľnohospodárske produkty so

26 MOL E 554 Fol. Lat. 992. fol. 64-86.

27 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 233-244, 246, 371-389.

28 MOL E 554 Fol. Lat. 992. fol. 64-86.

29 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 334-370.

30 MOL E 554 (Városi és kamarai iratok) Fol. Lat. 955. fol. 56-58. Košice, 22.8.1668; E 210 (Misc.) Civitatensia 36. t. № 1-2. Bratislava, 28. 6. 1672.

31 NAGY, ref. 10, s. 45; NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 257-262, 492-495.

ziskom.³² Tým sa znížila aj schopnosť mešťanov platiť dane, a mestské pokladnice, ktoré v dvadsiatych rokoch 17. storočia ešte mali relatívne dobrú platobnú bilanciu, sa začali vyprázdňovať. V polovici storočia boli však stále častejšie nútené dávať do zálohu svoje majetky a pozemky zo svojho vlastníctva. Toto však v dlhodobejšej perspektíve opäť len zvyšovalo ich problémy, veď z týchto pozemkov dlhšiu dobu nemohli očakávať žiaden výnos či úžitok. V poslednej tretine storočia vojenské dane, uvalené na mestá, zasadili konečný úder. Predstavenstvo miest sa snažilo nájsť všetky možnosti príjmov a využiť ich: pokúsili sa speňažiť časť svojich vinohradov, ako aj predať majetky, ktoré im pripadli, vymôcť všetky dlžoby voči mestu, súčasne predĺžiť splatnosť vlastných dlhov, zvyšovali počet krčiem v mestách, alebo dokonca vyrúbali stromy, vhodné na stavebné drevo, aby ho potom mohli predať.

Už aj tak ťažké postavenie miest sťažili daňové reformy z poslednej tretiny storočia, keďže zavedením nových daní sa predošlé nedoplatky na taxách miest neumorili, naopak, komora neustále požadovala od nich ich dodatočné zaplatenie. Prítom mestá museli zaplatiť oveľa vyššie a vo svojej podstate nevypočítateľné novo vyrubené dane. Po porážke Vešelényho (Wesselényiho) sprisahania, ktoré vypuklo ako prejav nesúhlasu s politikou Leopolda I., začali aj finančné inštitúcie oveľa dôslednejšie vystupovať voči mestám, ktorým sa nakopili daňové nedoplatky. Komory, spoliehajúce sa na vojsko usídlené v mestách, vyberali nedoplatky na mestských daniach tým, že siahli na mestské majetky, čím však ešte viac znížili platobnú schopnosť miest. Okrem nedoplatkov mestá ešte viac chudobneli v dôsledku dvojitého zdanenia (accisy a porcií), takže napokon bola komora prinútená aspoň časť dlhov odpustiť. Na troch snemoch tohto obdobia (v rokoch 1681, 1687/88, 1708) vyrubili mestám okrem porcií a iných vojenských povinností (vectura, kvartírovanie a pod.) aj taxu, a to vo výške 134 173 zlatých, ktoré však do pokladnice prichádzali len veľmi pomaly. Nebolo ojedinelé, že menšie mestá s počtom obyvateľov okolo 2000 – 3000 sa ku koncu storočia borili s dlhom vyše 50-tisíc zlatých. Poslednú tretinu 17. a prvé desaťročie 18. storočia charakterizujú v dejinách Uhorského kráľovstva ofenzívne vojny proti Osmanom a tiež séria povstaní (tokajské, Tököliho (Thökölyho), Rákociho (Rákócziho)). V tom období boli mestá vystavené súčasne tlaku povstalcov, ako aj cisárskych vojsk, pričom neraz museli platiť vysoké, niekoľko desiatok tisíc zlatých dosahujúce sumy výkupného. Mestá s malým počtom obyvateľov, ako napríklad dvojtisícový Bardejov, museli zaplatiť približne 10-tisíc zlatých len na zásobenie vojska.³³

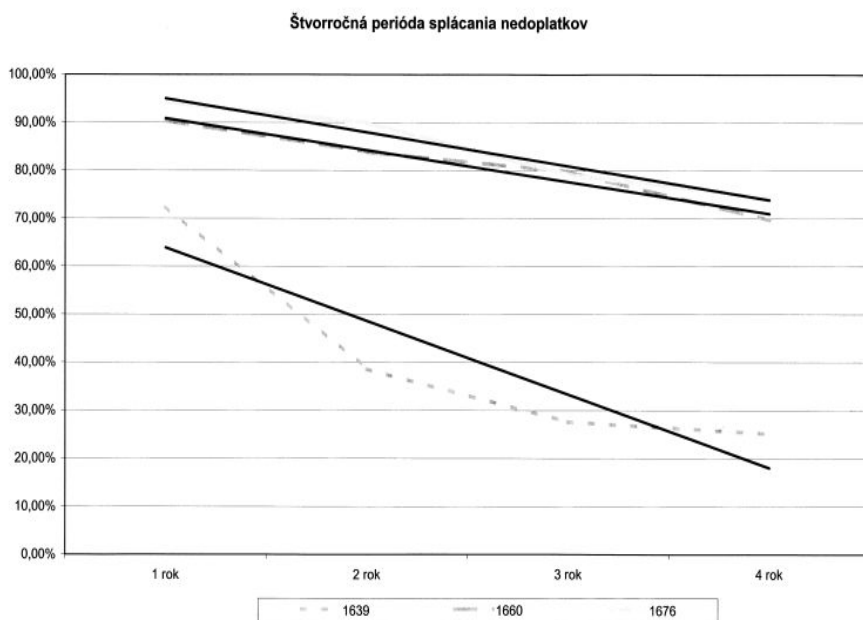
Schopnosť splácať zameškané dane veľmi výstižne demonštrujú tzv. knihy daňových dlžôb mesta Trnavy, ktoré sa viedli od roku 1605.³⁴ Mesto bolo v 16. a 17. storočí jed-

32 ZIMÁNYI, Vera: *Magyarország az európai gazdaságban, 1600-1650*. Budapest 1976. (Értekezések a történettudományok köréből új sorozat 80.); GECSÉNYI, Lajos. Bécsi kereskedők memoranduma a kelet-nyugati kereskedelemről (1615). In KALMÁR, János (ed.). *Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Budapest 1997, s. 79-88; GECSÉNYI, Lajos. Polytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig. In FODOR, Pál - PÁLFFY, Géza - TÓTH, István György (eds.). *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest 2002, s. 175-197.

33 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 262, 265-259, 277-278.

34 Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnava (ďalej ŠA Ba, AMTr), Dane a poplatky IIIb/71, IIIId/598-600.

ným z najdôležitejších centier obchodu so živým dobytkom, kupci z kráľovského územia tu nakupovali dobytok, ktorý sa sem hnal z územia pod osmanskou nadvládou.³⁵ Podľa zväzku z roku 1639 mesto vykazovalo v danom roku už 9 728, 58 zlatých dlhu na nezaplatených daniach. Mešťania v priebehu prvých štyroch rokov znížili resty z pôvodných 70 % na 25 %, potom sa výška nedoplatkov ustálila na úrovni okolo 20 %. Ani tento pomer síce neukazuje veľmi dobrý stav, ale v porovnaní s nedoplatkami z rokov 1660 a 1676 sa ukazuje, že nie tieto roky boli tým povestným najhlbším dnom v morálke platenia mestských daní. Podľa oboch spomenutých výkazov totiž v prvom roku sa podarilo zaplatiť sotva desatinu nedoplatkov, a ani v nasledujúcich ôsmich rokoch sa nepodarilo tento pomer zlepšiť a splatiť aspoň polovicu existujúcich dlhov. Rozdiel je zvlášť výrazne badateľný, ak sledujeme prvé štyri roky splácania dlhu. Ako vyplýva aj z porovnania tempa umorovania dlhov na grafoch, roku 1639 bol jeho priebeh oveľa príkrejší než v rokoch 1660 a 1676.

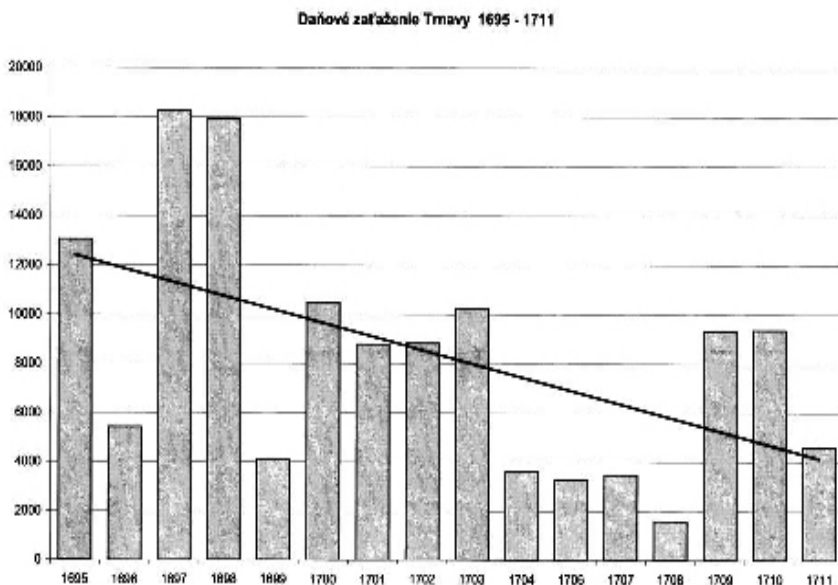

Problémy, ktoré priniesol prelom 17. a 18. storočia, sa takisto výrazne odrazili v daňových výkazoch Trnavy.³⁶ Hoci obdobie počnúc rokom 1695 charakterizovalo mimo-

35 KAZIMÍR, Štefan. Obchod Trnavy v 16. storočí. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnava okres a mesto*. Bratislava; Trnava 1980, s. 217-266; GECSÉNYI, ref. 1; SZAKÁLY, ref. 1.

36 ŠA Ba AMTr, Dane a poplatky IIIb/ s. 98-99, 101-107, 109-111, 113-114, 116-118, 120.

riadne vysoké daňové zaťaženie, do roku 1711 však klesla výška na obvyklú mieru (okolo 4-tisíc zlatých), napriek tomu sa nedoplatky vyšplhali na mimoriadne vysokú sumu.

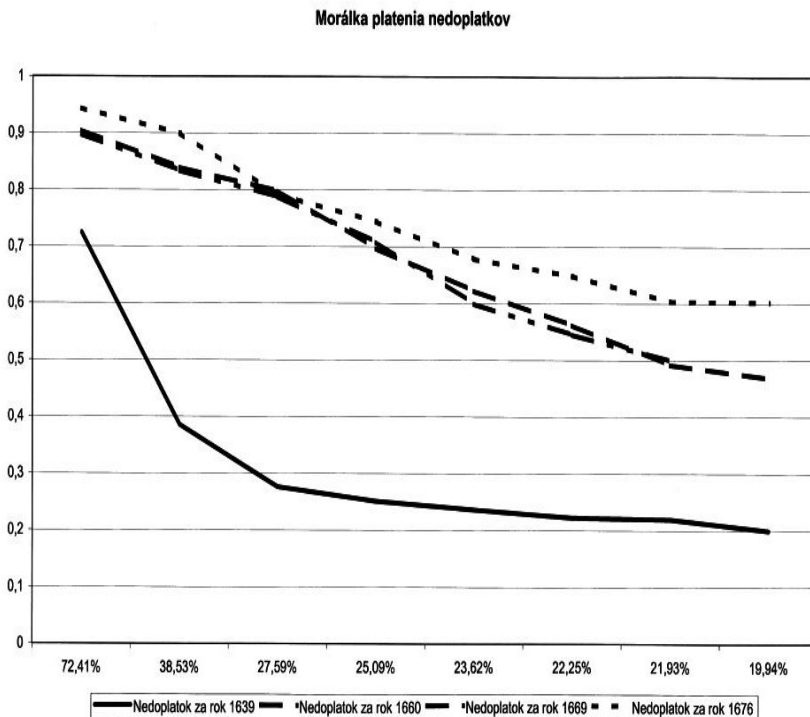

Boli roky, keď presiahli až 90 %, v priemere sa držali na úrovni 40 %. Na základe výpočtov sa ukazuje, že mestu v priebehu necelých dvoch desaťročí narástol dlh z 25 na takmer 60 %, čo jednoznačne potvrdzuje pravdivosť údajov, ktoré sú známe z naratívnych prameňov o mestách v danom období (pozri grafy).

Jednou z charakteristických čŕt mestskej politiky absolutistických štátov v celoeurópskom kontexte je, že ústredné orgány a panovníci sa snažili o to, aby sa mestá mohli rozvíjať. Táto črta sa ani v maďarskej, ani v slovenskej historiografii veľmi neprezentuje a skôr sa posúva do úzadia, ale isté znaky tejto politiky môžeme nájsť v preskúmaných prameňoch. Sú to predovšetkým nariadenia, ktoré vydali komorskí komisári po obnove predstavenstva miest. Tieto nariadenia totiž mali slúžiť na to, aby dali impulz na zlepšenie hospodárskej politiky miest.

Komisári, pôsobiaci v mestách na území Horného Uhorska, napríklad aj Trnavy, predpisali isté regulačné opatrenia v hospodárení miest, vyžadovali vypracúvanie účtovných dokladov, ale aj dôkladné stráženie a evidenciu príjmov mesta. V prípade Bardejova napríklad presne stanovili, v akej truhlici má mesto uschovávať svoje peniaze a kto môže mať kľúče k truhlici. V prípade Trnavy svedčia zachované dokumenty o ešte prísnejších opatreniach. Komisári regulovali hospodárenie mesta, výšku árendy za prenajaté pozemky, obmedzili sprenevery mestských úradníkov a aj právomoci mesta

a cechov pri limitáciách cien. Za mimoriadne dôležité pokladali, aby mesto so zvláštnou pozornosťou sledovalo narábanie so svojimi príjmami a požadovali od rady neobvykle podrobné vykazovanie účtov.

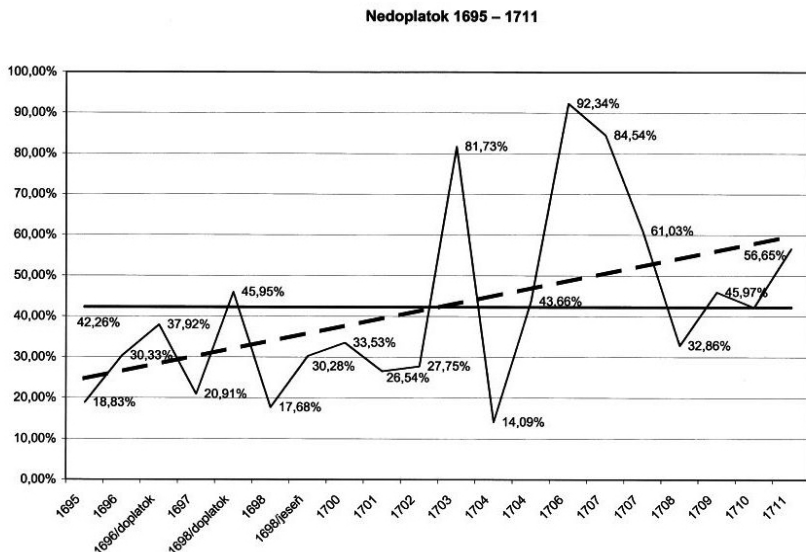
Roku 1694 – na základe už spomenutých panovníckych mandátov – bolo nariadené, aby notár predložil účtovné knihy aj z predchádzajúcich rokov, a v nasledujúcich rokoch aby tak konal vždy niekoľko dní pred Turícami, aby správca komorských právnych záležitostí mohol skontrolovať záležitosti týkajúce sa sirotskej agendy a testamentov.³⁷ Toto posledné nariadenie naznačilo budúci trend, ktorým sa zaviedlo, že mestá každý rok posielali svoje zápisnice a účtovné knihy na kontrolu Miestodržiteľskej rade.

V dôsledku nepretržitých vojen sa situácia miest neustále zhoršovala, počet obyvateľov klesal a počet nových uchádzačov o meštianstvo sa stal zanedbateľným.³⁸ Obraz, vykreslený komorskými úradníkmi po Rákociho (Rákócziho) povstaní, je katastrofálny:

37 Ref. 36, s. 240-241, 246-247; ŠA Ba, pobočka Trnava, Magistrát mesta Trnava, Štatúty mesta a úpravy kráľovských komisárov (*Statuta commissarialia*). Nariadenia z roku 1694, tiež v Magistrátne protokoly II/10. fol. 44-47.

38 NÉMETH, ref. 7, 1. zv., s. 276-277.

mestá charakterizovali vypálené ulice, nízky počet zadlženého obyvateľstva, zničené mestské majetky, sotva prežívajúci obchod.³⁹

Daňová politika zavedená voči mestám v priebehu 17. storočia jednoznačne preukázala, že momentálne fiškálne záujmy finančnej správy boli oveľa viac určujúce než nejaká (v západnej Európe nie neznáma) rozvojová politika. Viedenský dvor v 16. – 17. storočí v Uhorskom kráľovstve totiž nedisponoval nástrojmi ani možnosťami takej hospodárskej politiky, aké mohla využívať kameralistická politika západoeurópskeho typu.

Preložila: T. Lengyelová

DIE FINANZIELLEN AUSWIRKUNGEN DER OSMANISCHEN EXPANSION
AUF DIE STÄDTEENTWICKLUNG IN UNGARN. DIE STEUERLASTEN
DER UNGARISCHEN KÖNIGLICHEN FREISTÄDTE IM 16. – 17. JAHRHUNDERT

ISTVÁN H. NÉMETH

Nach der Schlacht bei Mohács wurde das Königreich Ungarn zum ständigen Kriegsschauplatz. Die Einkünfte des Landes deckten nur ein Fünftel der für den Krieg nötigen Ausgaben, und dies

39 MOL E 23 (Litt. ad Cam. Scep.) 1. 7. 1712; 8. 7. 1712. O hospodárskych dôsledkoch Rákócziho povstania pozri: VÁRKONYI, Ágnes R. II. Rákóczi Ferenc államáról. In CZIGÁNY, István (ed.). *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*. Budapest 2002, s. 229-282; BÁNKÚTI, Imre. *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái, 1703-1711*. Budapest 1991; BÁNKÚTI, Imre. *A kuruc függetlenségi háború gazdasági-pénzügyi alapjai*. In CZIGÁNY, István (ed.). *Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*. Budapest 2002.

beeinflusste die Politik der Habsburger den Städten gegenüber. Die älteste regelmäßige Steuerart, der Zins (census), war allerdings so gering gewesen - nur kaum einige hundert ungarische Gulden pro Stadt, daß man bis zum letzten Drittel des 16. Jh. beinahe vergaß, diese Steuer einzutreiben. Die Taxe, Kriegssteuer der Städte, mußte vom Reichstag bewilligt werden. Zu dieser Taxe rechnete man das *lucrum camerae* mit. Am Ende des 16. Jh. versuchte die Kammer dieses außerordentliche *lucrum camerae* in eine neue, regelmäßige Steuerart umzuwandeln. Während des langen Türkenkrieges war die Finanznot so groß geworden, daß die Steuer- und Kriegslasten der Städte ständig zunahmen, und da Reichstage fast jährlich abgehalten wurden, waren auch die Steuern regelmäßig zu bezahlen. Den Städten wurde auch kaum Steuerfreiheit gewährt. Seit dem Wiener Frieden (1606) ist eine neue Entwicklung erkennbar: die Steuerquote wird stetig erhöht, und die Steuersummen wurden von der Kammer nicht mehr nur für ein Jahr sondern ab 1612 für zwei oder drei Jahre festgelegt. Noch dazu wurde die *lucrum camerae*-Steuer wieder jährlich aufgelegt, und die Kammer traf strenge Maßnahmen, um die Rückstände einzutreiben. Wegen dieser Bestrebung der Regierung, die königlichen Freistädte regelmäßig zu besteuern, koordinierten die Städte ihre Steuerpolitik — dies war bis dahin beispiellos. Nach 1670 wurden beinahe 20 Jahre lang keine Reichstage abgehalten. Um dieses Defizit an den Steuern zu decken, wurde ein neues Steuersystem eingeführt. Seine Höhe hing direkt mit der Anzahl der Verpflegungseinheiten der in Ungarn einquartierten Truppen zusammen (Portion). Diese neue Steuerart wurde von dem Militär, dem Kriegskommissariat und seinen Kriegskommissaren verwaltet — mit Hilfe der lokalen Kammern, jedoch ohne Einschaltung der Stände. Den österreichischen Erbländern sowie Böhmen und Mähren gleich wurde im Königreich Ungarn ab 1671 sogar die *Accisa* für Alkohol und Fleisch eingeführt. Neben den Steuerzahlungen bedrückten die hohen Kriegslasten seit Ausbruch der Kriege die Städte (Lieferungen, *vectura*; Darleihen). Die Städte waren auch verpflichtet, von Jahr zu Jahr eine gewisse Anzahl an Soldaten bereitzustellen und ihnen sogar Sold zu zahlen.

Trotz der regelmäßig gewordenen Steuer- und Kriegslasten kann man jedoch nicht behaupten, daß die Städte in finanzielle Schwierigkeiten gekommen wären. Die Steuern konnten sie im allgemeinen durchaus entrichten, noch dazu gaben sie den Kammern große Darleihen, teils in Bargeld, teils in Form von Lebensmitteln oder Kriegsgerätschaften. Seit Anfang des 17. Jh. häuften die Steuerrückstände von mehreren tausend Gulden an. Wegen des Dreißigjährigen Krieges konnten die ungarischen Handelsleute ihre Landwirtschaftsprodukte an den deutschen und kleinpolnischen Märkten nur schwer verkaufen. Dadurch sank die Steuerzahlungsfähigkeit des Bürgertums. Die Städte verpfänden ihre Besitzungen, von denen sie so jahrelang keine Einkünfte erzielen konnten. Die Kriegslasten erschöpften die Freistädte für das Ende des 17. Jh. völlig. Die Steuerzahlungsunfähigkeit und die Verarmung der ungarischen Städte lassen sich anhand der Analyse der Steuerschuldregister von Tyrnau (Trnava) sehr gut darstellen.

PODNIKATELSKÉ AKTIVITY SLOVENSKEJ BANKY V ROKOCH 1919 – 1929

FRANTIŠEK CHUDJÁK

CHUDJÁK, František. The Business Activities of the Slovenská banka in the Period 1919-1929. *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 43-80, Bratislava.

The work analyses the business activities of the Slovenská banka in Bratislava. This bank built up its business organization, numerically the largest in the Slovak financial sector, after 1918. The main emphasis is on the business activities of the Slovenská banka in joint stock companies concerned with industry, trade, transport and finance from the founding euphoria of 1919-1921 through the bankruptcy of some companies during the post-war economic crisis to the consolidation in the boom years of 1926-1929. The Slovenská banka built up its business organization mainly in the years 1919-1921 with substantial help from the Živnostenská banka of Prague. It also gained shareholdings in various companies on the basis of fusion with the Hospodárska banka of Bratislava. In 1922, 45 companies were included in the sphere of influence of the Slovenská banka. However, their number and capital value were reduced by the economic crisis. From 1924 to 1929, the Slovenská banka devoted its efforts mainly to the recovery of its most important companies. Czechoslovakia. Slovakia. Banks. Finance. Business. Nostrification. Industry. Trade. Companies. Slovenská banka. Živnostenská banka of Prague.

Vznik Československej republiky roku 1918 otvoril pre väčšinu národne slovenských bánk nové možnosti podnikania, najmä podiel na správe a úverovaní priemyselných a obchodných spoločností, čo im umožnilo zvýšiť vlastnú kapitálovú moc a vytvárať priemyselné koncerny.¹ Národne slovenské banky mali podporu zo strany štátu formou legislatívnych, ale aj iných opatrení, kým inonárodný, najmä maďarský a rakúsky kapitál bol priamo či nepriamo diskriminovaný. Hospodársko-politické pomery poskytovali viacero možností prieniku do účastinných spoločností. Najľahšou cestou bol prienik do podnikov ovládaných cudzím, najmä maďarským kapitálom. Uvedené podniky sa, podobne ako neslovenské peňažné ústavy, nachádzali v ekonomickej a právnej neistote, odrezané od svojich centrál a úverových zdrojov. Tieto podniky trpeli nielen nedostatkom dlhodobých investičných prostriedkov, ale aj prevádzkového kapitálu na udržanie chodu výroby. Prienik do podnikov ovládaných cudzím kapitálom, ako som už uviedol, uľahčovali a podporovali legislatívne opatrenia a rôzne akcie vládnych orgánov zamerané na

1 Do nového štátu vstupovalo na území Slovenska 228 bánk a približne 250 úverných družstiev. Z bankových inštitúcií bolo len 32 slovenských (so slovenskou správou), ostatné boli maďarské, nemecké alebo maďarsko-nemecké. Na Slovensku vyvíjalo svoje aktivity aj 12 filiálok ôsmich bánk, ktoré mali svoju centrálu mimo teritória Slovenska i viaceré mimoslovenské banky, ktoré tu vôbec nemali vlastné záchytné body v podobe napr. filiálok. Bližšie HOLEC, Roman. Slovenské banky a úverné družstvá počas 1. svetovej vojny. In *Slovensko na začiatku 20. storočia*. Bratislava : HÚ SAV, 1999, s. 453.

nostrifikáciu a repatriáciu cenných papierov.² Uvedené možnosti kapitálovej expanzie sa stali v prevažnej miere doménou popredných českých (ale aj nemeckých) bánk a im podliehajúcich koncernov. Účasť slovenského peňažníctva mala len okrajový význam. Okrem nostrifikácie cudzích podnikov postupovali národne slovenské banky pri budovaní svojho koncernu cestou rozširovania účasti na svojich starších podnikoch spred roku 1918 a na budovaní nových účastinných podnikov. Viacero podnikov získali na základe fúzie s menšími peňažnými ústavmi.

Problematiku podnikateľských aktivít peňažných ústavov so slovenskou správou do roku 1918 v slovenskej historiografii hlbšie hodnotia štúdie Mikuláša Píschu a tiež práce Romana Holeca, ako aj Štefana Horvátha a Jána Valacha.³ Problematika podnikateľských aktivít slovenského finančného kapitálu v rokoch 1918 – 1938 bola čiastočne spracovaná v monografiách Jozefa Faltusa a Václava Průchu, Milana Strhana, alebo Štefana Horvátha a Jána Valacha.⁴ Podnikateľským aktivitám slovenského peňažníctva v účastinných spoločnostiach, najmä Tatra banky, sa hlbšie venujú štúdie Ľudovíta Hallona.⁵

Predložená práca má za cieľ analyzovať podnikateľské aktivity Slovenskej banky v Bratislave (do konca januára 1919 pôsobila pod názvom *Úverná banka v Ružomberku*), ktorá od roku 1918 budovala svoj podnikový koncern, početne najväčší v rámci slovenského peňažníctva. Ťažiskom práce budú podnikateľské aktivity Slovenskej banky (ďalej len SB) v účastinných podnikoch v oblasti priemyslu, obchodu, dopravy a peňažníctva, pričom ich budem sledovať od zakladateľskej eufórie SB v rokoch 1919 – 1921, cez zánik veľkej časti podnikov SB počas hospodárskej krízy, až po konsolidáciu v rokoch konjunktúry 1926 – 1929. Všímať si budem najmä, aký bol skutočný podiel SB na správe a úverovaní príslušného podniku, do akej miery bola schopná efektívne riadiť svoj koncern a aké obete musela priniesť na záchranu (sanáciu) svojich najväčších podnikov.

-
- 2 HALLON, Ľudovít. Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu v účastinných podnikoch 1918 – 1929 na príklade Tatra banky. In *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 2, s. 231-233. Išlo predovšetkým o tzv. nostrifikačný zákon č. 12/1920 Zb. z 11. 12. 1919. Na podklade uvedeného zákona boli filiálky zahraničných spoločností povinné premiestniť svoje centrály na územie ČSR. Druhou fázou bolo postupné ovládnutie podniku domácim kapitálom.
 - 3 HORVÁTH, Štefan - VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku do roku 1918*. Bratislava 1975, s.151. Z prác M. Píschu spomeniem len: PÍSCH, Mikuláš. Vzrast a vývinové tendencie slovenského účastinárskoho peňažníctva v rokoch 1900 – 1918. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* (ďalej len *Zborník FFUK*) – *Historica 12-13*, Bratislava 1961 – 1962, s. 293-327. PÍSCH, Mikuláš. Úloha slovenských bánk vo vývine slovenského účastinárskoho priemyslu v období imperializmu (1900 – 1918). In *Zborník FFUK – Historica 14*, Bratislava 1963, s. 41-73. Z prác R. Holeca vyberám: HOLEC, Roman. Podnikatelia a podnikanie na Slovensku pred rokom 1918. In *Historické štúdie*, 2000, roč. 41, s. 165-174; HOLEC, Roman. Zápas o martinskú celulózu ako najväčší projekt česko-slovenskej hospodárskej spolupráce pred I. svetovou vojnou. In *Historické štúdie*, 1994, roč. 35, s. 49-57.
 - 4 HORVÁTH, Štefan - VALACH, Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava 1978, 216 s.; FALTUS, Jozef. *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923 v Československu*. Bratislava 1966, 269 s.; FALTUS, Jozef - PRŮCHA, Václav. *Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1919 – 1945*. Bratislava 1969, 411 s.; STRHAN, Milan. *Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921 – 1923*. Bratislava 1960, 277 s.
 - 5 HALLON, Ľudovít. Podnikateľské aktivity slovenského finančného kapitálu v priemysle v rokoch 1918 – 1938. In *Historické štúdie*, 2000, roč. 41, s. 199-211; HALLON, Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu, ref. 2, s. 230-249.

Budovanie podnikového koncernu SB v rokoch 1919 – 1921

Úverná banka v Ružomberku sa vďaka zmeneným politickým a hospodárskym podmienkam pustila s veľkou vervou do budovania svojho priemyselného koncernu. Nové ciele predniesol Vladimír Makovický na zasadnutí výboru banky 10. januára 1919: „*Bude nám treba ďalej, čím najskôr pristúpiť k vytvoreniu našského obchodu a priemyslu jednak založením nových podnikov, jednak prevzatím jestvujúcich už takých podnikov, ktoré doposiaľ neslúžili slovenskému národu.*“⁶ Na valnom zhromaždení banky 19. januára 1919 došlo k zmene názvu firmy z Úverná banka na Slovenská banka, aby sa tak odlišila od ostatných úverných bánk, pričom sa mala zdôrazniť pôsobnosť banky ako najväčšieho peňažného ústavu na celé územie Slovenska. Správna rada zároveň rozhodla aj o zmene sídla banky, pričom k presťahovaniu centrály do Bratislavy došlo v októbri 1920.⁷ Akcionári banky na spomínanom valnom zhromaždení odsúhlasili aj zvýšenie akciového kapitálu zo 6 na 10 mil. korún. Do konca roku 1919 sa akciový kapitál zvyšoval ešte dvakrát, a to až na 30 mil. korún československých (ďalej len Kč).⁸ Väčšina akciového kapitálu banky bola v rukách veľkoakcionárov, funkcionárov banky, pričom časť akcií prevzala Živnostenská banka v Prahe (ďalej len ŽB). V lete roku 1920 prostredníctvom ŽB v Prahe predala SB svoje akcie v nominálnej hodnote 5 mil. Kč americkému bankárovi slovenského pôvodu Michalovi Bosákovi.⁹ V období povojnovej konjunktúry dosiahli obchody banky značné rozšírenie, predovšetkým výrazne vzrástli vklady na knižky a bežné účty, čo bolo spôsobené aj prílivom úspor amerických vystaňovalcov podporované poklesom československej koruny. V roku 1920 vzrástli zverené prostriedky banky (vklady na knižky a veritelia) na 275,4 mil. Kč.¹⁰ Čistý zisk banky predstavoval v tomto roku až 7,3 mil. Kč. Podľa predstaviteľov SB to „*bol jeden z najlepších rokov v dejinách banky, ktorý umožnil platiť 14 % dividendu po príslušnom dotovaní verejných a skrytých rezerv.*“¹¹

SB sa pri svojich podnikateľských aktivitách mohla v rokoch 1919 – 1921 oprieť o pomoc zo strany ŽB v Prahe. O nových možnostiach spolupráce so ŽB rokoval Vladimír Makovický koncom decembra 1918 v Prahe s Jaroslavom Preissom.¹² ŽB prevzala garanciu pri zvyšovaní akciového kapitálu SB, pričom preberala neupísané akcie a vyjadřila ochotu podporovať investičné akcie SB zvyšovaním poskytnutého úveru. Ako svojich zástupcov do správnej rady SB nominovala Jaroslava Preissa a Jindřicha Bělo-

6 Archív Národnej banky Slovenska (ďalej len ANBS), fond (ďalej f.) Slovenská banka, Bratislava 1879 – 1948 (ďalej len SB), Zápisnica zo zasadnutia výboru banky z 10. 1. 1919, Kniha zápisníc výkonného výboru, správnej rady a valných zhromaždení Slovenskej banky (ďalej len KZ VV SR VZ SB) 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, kartón (ďalej k.) 13.

7 Ref. 6, Zápisnica správnej rady (ďalej len SR SB) 19. 1. 1919 a Zápisnica mimoriadneho valného zhromaždenia (ďalej len VZ SB) z 19. 1. 1919.

8 Ref. 6, SR SB 25. 7. 1919, 8. 11. 1919, VZ SB 26. 11. 1919.

9 Archív Českej národnej banky v Prahe (ďalej len AČNB), f. Živnostenská banka v Prahe (ďalej len ŽB), Zápisnica výkonného výboru Živnostenskej banky (ďalej len VV ŽB) z 19. 8. 1920, Kniha zápisníc výkonného výboru (ďalej len KZ VV ŽB) 26. 5. 1920 – 14. 1. 1921, sign. ŽB – Sl/c, k. 10.

10 ANBS, f. SB, Výročné správy Slovenskej banky (ďalej len VS SB) za rok 1920, inv. č. 5, k. 6.

11 *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*. Bratislava 1930, s. 59.

12 ANBS, f. SB, SR SB 26. 12. 1918, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

hříbka.¹³ Kontrolu nad obchodmi SB získala ŽB aj tým, že za správcu v centrále SB bol prijatý Leopold Vališ, bývalý vedúci správcu Zemskej priemyselnej banky v Budapešti, ktorý ŽB z času na čas posielal správy o stave SB.¹⁴ ŽB v roku 1919 postupne zvyšovala úver pre SB, pričom k 15. októbru 1919 dosiahol úver v bežnom účte 32 mil. Kč a reeskontný úver 15 mil. Kč.¹⁵ Pred každým zvýšením úveru si však vedenie ŽB vyžiadalo od L. Vališa správu o stave SB. Čulá spolupráca medzi SB a ŽB sa rozvinula najmä pri podnikateľských aktivitách v účastinnom priemysle. Táto spolupráca mala isté výhody pre obidve strany. ŽB pri prenikaní do priemyselných podnikov na Slovensku využívala služby V. Makovického, ktorý pôsobil ako vládny referent pre priemysel a obchod pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska. ŽB zasa naopak prenechávala SB malú časť svojej účasti na priemyselných podnikoch patriacich do jej koncernu. Medzi V. Makovickým a V. Preissom došlo k dohode, že sa budú navzájom zúčastňovať na priemyselných akciách, najmä v Bratislave.¹⁶ Od roku 1920 začalo však dochádzať vo vzťahu so Živnostenskou bankou k občasným rozporom a nedorozumeniam. Jedným z dôvodov bola vzrastajúca zadlženosť SB u ŽB. V auguste 1920 dosiahli celkové dlžoby 100 mil. Kč, pričom SB mala povolený úver len po výšku 30 mil. Kč.¹⁷ ŽB preto na SB tlačila, aby svoje dlžoby splácala, a preto neuskutočňovala príkazy SB na úhradu, do-bropisy zadržávala a podobne, čím podľa V. Makovického „zapríčinila nám veľa nepríjemnosti“.¹⁸ Od tohto postupu upustila po rokovaniach V. Makovického s J. Preissom v Bratislave, na ktorých V. Makovický sľúbil urýchlené splatenie záväzkov pod vymaraný úver.¹⁹ SB sa podarilo svoje sľuby udržať a k 15. decembru 1920 predstavovali jej záväzky voči ŽB v bežnom účte asi 22,5 mil. Kč a v reeskonte 6,2 mil. Kč.²⁰

Roky 1919 – 1921 môžeme označiť v dejinách SB ako obdobie intenzívnej zakladateľskej aktivity, alebo povojnovej zakladateľskej vlny.²¹ Svoju pozornosť zamerala predovšetkým na tradičné záujmové sféry, akými boli celulózo – papiernický priemysel, spoločnosti na spracovanie a predaj dreva. Veľký záujem prejavila o získanie vplyvu

-
- 13 AČNB, ŽB, VV ŽB 20. 12. 1918, KZ VV ŽB 10.12. 1918 – 3. 9. 1919, sign. ŽB – SI/c, k. 9; Správa pre schôdzu správnej rady 8. 1. 1919, sign. ŽB – SI/b – 1, k. 7.
- 14 Ref. 13, Správa pre schôdzu správnej rady 7. 5. 1919.
- 15 Ref. 13, Správa pre schôdzu správnej rady 11. 6. 1919, 9. 7. 1919, 15. 10. 1919. SB využívala reeskontný úver od ŽB pri nedostatku likvidných prostriedkov. SB ponúkala ŽB na reeskont (opätovný eskont) kúpené a eskontované zmenky. Eskont zmeniek, teda ich kúpa pred lehotou splatnosti po zrážke úroku (diskontu), patril k základným úverovým transakciám SB.
- 16 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Vladimír Makovický, Korešpondencia so Živnostenskou bankou z 27. 2. 1919, inv. č. II/3a, k. 20; AČNB, f. ŽB, VV ŽB z 15. 4. 1919, KZ VV ŽB 10. 12. 1918 – 3. 9. 1919, sign. ŽB – SI/c, k. 9.
- 17 ANBS, f. SB, SR SB 22. 10 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; AČNB, f. ŽB, Správa pre schôdzu správnej rady 11. 8. 1920, sign. ŽB – SI/b – 1, k. 8.
- 18 ANBS, f. SB, SR SB 22. 10. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.
- 19 AČNB, f. ŽB, Správa pre schôdzu správnej rady 15. 9. 1920, sign. ŽB – SI/b – 1, k. 8.
- 20 ANBS, f. SB, SR SB 15. 12. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.
- 21 Ref. 20, VS Slovenskej banky za rok 1918, inv. č. 5, k. 6. SB nadväzovala na svoje aktivity z predchádzajúceho obdobia. Do konca roku 1918 bola zúčastnená na týchto podnikoch: Uhorská papiereň v Ružomberku, Ružomerská továreň na drevolátku, Továreň na papierové výrobky, Ružomberok, Železolejáreň a smaltovňa v Bratislave, Zemská priemyslová banka v Budapešti a garbiarska firma Lacko, Pálka a spol. v Liptovskom Mikuláši.

v podnikoch potravinárskeho priemyslu, ako boli pivovary, liehovary a konzervárne. SB sa takisto intenzívne pokúšala presadiť v oblasti chemického a kovospracujúceho priemyslu. Nové sféry záujmu predstavovali po roku 1918 čisto obchodné spoločnosti zamerané na domáci a zahraničný trh, kinematografické spoločnosti, elektrárenské podniky, textilný priemysel a stavebné spoločnosti. Pomocou ŽB prenikla do podnikov mimo územia Slovenska, čo bol výnimočný zjav v slovenskom medzivojnovom peňažníctve.²² Pokúšala sa takisto hoci neúspešne preniknúť do podnikov banského priemyslu, ako aj podnikov zameraných na exploataciu nafty a minerálnych olejov. Absentovala však premyslená koncepcia budovania priemyselného koncernu. SB v snahe stať sa vedúcou bankou na Slovensku zúčastňovala sa na zakladaní a preberaní akciových spoločností aj nad rámec svojich kapitálových možností. Často podľahla povojnovej eufórii počas zakladateľskej vlny a ako uviedol Igor Makovický: „*Slovenská banka bola v pravom slova zmysle zaplavovaná úverovými žiadosťami z celého Slovenska a nábídkami rôznych podnikov k účasti.*“²³ Určiť počet podnikov patriacich do podnikového koncernu alebo záujmovej sféry SB je veľmi ťažké. Koncom roka 1921 na účte konzorciálnej, syndikátnej a trvalej účasti u podnikov, bánk a bankových firiem (ďalej len trvalá účasť) uvádzala akcie 26 účastinných spoločností v celkovej bilančnej hodnote 19,9 mil. Kč.²⁴ Údaje v tejto skupine nám poskytujú len čiastočný obraz o rozsahu podnikateľských aktivít SB v priemysle, obchode a peňažníctve, keďže časť akciových podielov SB v priemyselných podnikoch bola vykazovaná v rámci položky cenných papierov. Niekoľko drevárskych spoločností, medzi nimi najmä ružomerské firmy Dobšinský drevopriemysel a Pohronský drevovyrábajúci spolok, naopak ovládala na základe úverových zmlúv bez toho, že by vlastnila čo len jednu akciu tohto podniku.²⁵ Z týchto dôvodov môžeme iba odhadom určiť počet podnikov, ktoré v tom období patrili do záujmovej sféry SB na 30 až 35.²⁶

Fúzia s Hospodárskou bankou v Bratislave

Druhá polovica roku 1921 sa niesla v znamení nastupujúcej krízy československého hospodárstva. Uvoľnenie viazaného hospodárstva a neustálený kurz československej koruny, spôsobili poruchy v hospodárskom živote, následkom čoho stagnoval obchod a priemysel. Vládla všeobecná neistota z ďalšieho vývoja hospodárskych a politických pomerov. Napriek tomu SB pristúpila k jednej z najväčších transakcií vo svojich dejinách, a to k fúzii s Hospodárskou bankou v Bratislave, ktorá bola odsúhlasená na mimoriadnom valnom zhromaždení 15. decembra 1921, pričom táto fúzia svojím spôsobom uzavrela krátku, ale o to búrlivejšiu etapu povojnového rastu SB. Motívy a pohnútky, ktoré viedli predstaviteľov Slovenskej a Hospodárskej banky (ďalej len HB) k vzájomnému spojeniu, boli rozdielne. SB potrebovala na plánovanú expanziu aj mimo územia

22 HALLON, Expanzia a ústup slovenského finančného kapitálu, ref. 2, s. 235.

23 Ref. 11, *Päťdesiat rokov slovenskej banky*, s. 55.

24 ANBS, f. SB, Bilancia SB za rok 1921, inv. č. 1 315, k. 155.

25 Ref. 24, Revízia správa centrály SB v Bratislave z 9. 11. 1921 a filiálky v Ružomberku 31. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

26 Ref. 24, Bilancia SB za rok 1921, inv. č. 1 315, k. 155.

Slovenska zvýšiť kapitálovú silu, HB zasa hľadala cestu, ako vybrádnúť zo zložitej finančnej situácie.

Hospodárska banka bola založená v Trnave roku 1906 s akciovým kapitálom 100-tisíc korún, ktorý bol do konca roku 1918 postupne zvyšovaný až na 2 mil. korún.²⁷ Po vzniku Československej republiky zaznamenala prudký rozmach, keď sa v krátkom čase vypracovala z peňažného ústavu miestneho významu na jednu z najväčších nacionálne slovenských bánk, pričom v roku 1920 preložila svoje sídlo do Bratislavy. Vzrast banky sa prejavoval predovšetkým rýchlym zvyšovaním akciového kapitálu a budovaním siete filiálok. V roku 1919 došlo k zvýšeniu akciového kapitálu HB na 10 mil. Kč. Dve krátko po sebe idúce emisie však neprinesli predpokladaný úspech, správna rada HB sa preto rozhodla ponúknuť akcie HB slovenským vystáhovalcom v Spojených štátoch amerických. Tomáš Tvarožek počas svojej cesty do Ameriky koncom roka 1919 predal slovenským vystáhovalcom 12 490 kusov akcií HB.²⁸ Zostávajúcich asi 16-tisíc akcií museli prevziať úradníci banky a konzorcium zložené z členov správnej rady.²⁹ Do polovice roka 1921 vzrástol akciový kapitál banky na 20 mil. Kč, najmä prostredníctvom viacerých, často unáhlených a nepremyslených fúzií. Už roku 1919 bola odsúhlasená fúzia s Hospodárskou bankou v Brezovej pod Bradlom. V máji 1920 došlo k fúzii s dvoma významnými národné slovenskými bankami, a to s Ľudovou bankou v Novom Meste nad Váhom a Roľníckou bankou v Hliníku. Do konca roka 1920 HB prevzala Novú banku v Myjave a Nitriansku hospodársku a parcelačnú spoločnosť. Roku 1921 fúzovala Ľudovú banku v Banskej Štiavnici, Banskoštiavnickú sporiteľňu, Levickú obchodnú banku v Leviciach, Hospodársku a priemyselnú banku v Šahách.³⁰

Hospodárska banka začala po roku 1918 v oveľa väčšej miere investovať do obchodných spoločností a priemyselných podnikov, čo sa odrazilo aj na účte trvalej účasti, ktorá dosiahla roku 1920 výšku 27,5 mil. Kč.³¹ Keďže v priebehu roka 1921 predala akcie Slovenskej továrne pre priemysel kôš v Bratislave, Slovenskej roľníckej banky v Košiciach a Bratislavskej obchodnej spoločnosti, jej trvalá účasť sa znížila na 16,8 mil. Kč.³² Podľa tohto výkazu vlastnila akcie 19 spoločností, pričom k najvýznamnejším patrili: Považský liehovar v Leopoldove, Parný mlyn Šenkvice, čokoládovňa Fischer v Trnave, Drevárska banka a Drevársky spolok v Bratislave, Slovenská veľkonákupná účastinná spoločnosť v Trnave. Prevádzka uvedených podnikov si vyžiadala nemalé prostriedky, dlžoby Parného mlyna v Šenkviaciach dosiahli v novembri 1921 celkovo 6,7 mil. Kč, Drevárskeho

27 ANBS, f. Hospodárska banka v Bratislave (ďalej len HB), Stanovy HB z roku 1906 – 1918, inv. č. 2, k. 1.

28 Ref. 27, Zápisnica správnej rady Hospodárskej banky (ďalej len SR HB) z 10. 7. 1919, 25. 9. 1919 a 27. 3. 1920. Kniha zápisníc správnej rady Hospodárskej banky 1919 – 1920 (ďalej len KZ SR HB), inv. č. 4, k. 1.

29 Ref. 28, SR HB 21. 5. 1920.

30 Ref. 27, Zápisnica výkonného výboru Hospodárskej banky (ďalej len VV HB) 5. 3. 1921, 2. 7. 1921 a 13. 8. 1921, Kniha zápisníc správnej rady a výkonného výboru HB (ďalej len KZ VV a SR HB) 1921, inv. č. 5, k. 1.

31 Ref. 27, VS HB za rok 1920, inv. č. 3, k. 1. Aká značná bola angažovanosť v cudzích podnikoch môžeme vidieť v pomere k vlastnému kapitálu banky (akciový kapitál a rezervy), keď účasť na podnikoch predstavovala až 85,55 % vlastného kapitálu.

32 Ref. 27, Bilancia HB za rok 1921, inv. č. 17, k. 4.

spolku 7,6 mil. Kč, továrne Fischer 11,6 mil. Kč a Slovenskej veľkonákupnej v Trnave 3,5 mil. Kč.³³ Medzi najväčších dlžníkov HB patrila aj Bratislavská obchodná spoločnosť (ďalej len BOS), ktorá HB dlžila 3,5 mil. Kč. V tejto súvislosti treba spomenúť, že ešte v polovici roka 1921 vlastnila HB 36 % podiel na akciovom kapitáli BOS (20 mil. Kč). Uvedená spoločnosť, ktorá sa zaoberala najmä obchodom s obilím, potravinami a hospodárskymi strojmi, sa však dostala do veľkých platobných ťažkostí, vedenie HB sa preto dohodlo s riaditeľom spoločnosti Samuelom Lauferom, ktorý odkúpil od HB akcie BOS, pričom HB mu povolila lombardný úver vo výške 11 mil. Kč.³⁴

Veľké položky, ktoré mala banka investované a viazané v nehnuteľnostiach, tovarových obchodoch a v rôznych podnikoch, či formou účasti, alebo úveru, zapríčinili nižšiu výnosnosť banky, ako aj nižšiu likviditu a pohyblivosť. HB sa stala oveľa viac citlivá na kritické situácie. Koncom roka 1920, vzhľadom na krajnú finančnú tieseň v peňažníctve, rozhodla sa nepovoľovať nové úvery a investície a vyjednávať so ŽB o poskytnutí otvoreného úveru v bežnom účte.³⁵ Snažila sa takisto získať pôžičku od amerických bánk vo výške 1 mil. dolárov. Správna rada sa rozhodla v tejto záležitosti vyslať do Ameriky riaditeľa J. Cablka.³⁶ Jeho cesta však nepriniesla očakávané výsledky, vzhľadom na vysoké výdavky ho už v polovici marca 1921 správna rada vyzvala, aby sa vrátil späť.³⁷ J. Cablkovi sa podarilo v Amerike predať 4 171 akcií banky a získať za 6,6 mil. Kč vkladov.³⁸

Vzhľadom na uvedené skutočnosti, ale aj pre začínajúcu povojnovú hospodársku krízu začala v polovici roka 1921 HB vážne uvažovať o fúzii s väčším peňažným ústavom na Slovensku. Najprv rokovala o tejto otázke s Tatra bankou, jej predstavitelia však uvedenú fúziu odmietli, podľa Jána Zátureckého: „*následkom malicherných, citových, domácich predsudkov*“.³⁹ Jedným z možných dôvodov odmietnutia bolo aj to, že sa v tom období pripravovala fúzia Tatra banky, Slovenskej roľníckej banky v Košiciach a Americko – slovenskej banky v Bratislave. Začiatkom októbra 1921 navrhol preto Milan Ivanka, ktorý bol zároveň členom správnej rady Slovenskej banky, ako aj Hospodárskej banky v Bratislave, aby sa vytvoril „*jeden veľký peňažný ústav, ktorý by bol vypravený takými prostriedkami, aby mohol požiadavkám slovenského národohospodárstva v oslobodenej vlasti aspoň z čiastky vyhovieť*“.⁴⁰ Akcie SB a HB sa vymieňali v pomere 1:1, keďže však vnútorná hodnota akcií SB bola omnoho vyššia, rozhodla sa SB ešte pred fúziou zvýšiť akciový kapitál z 30 na 50 mil. Kč. V. Makovický však upozornil, že SB bude „*musieť priniesť veľkú obeť, pretože medzi vnútornou hodnotou účastin oboch ústavov je taký rozdiel, ktorý nebude možno vyrovnat touto transakciou.*“⁴¹ Fúzia Hos-

33 Ref. 27, Správy o revíziách centrály a filiálok HB, inv. č. 16, k. 3.

34 Ref. 27, VV HB 16. 7. 1921, 3. 9. 1921, 18. 11. 1921, KZ SR a VV HB 1921, inv. č. 5, k. 1. Lombardný úver mal charakter krátkodobej pôžičky, ktorá bola krytá zástavou (zálohou) cenných papierov, drahých kovov alebo tovaru.

35 Ref. 27, SR HB 19. 11. 1920, KZ SR HB 1919 – 1920, inv. č. 4, k. 1.

36 Ref. 35, SR HB 8. 10. 1920.

37 Ref. 27, VV HB 12. 3. 1921, KZ SR a VV HB 1921, inv. č. 5, k. 1.

38 Ref. 37, SR HB 11. 5. 1921.

39 Ref. 27, SR HB 7. 10. 1921.

40 ANBS, f. SB, VV SB 1. 10. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

41 Ref. 40.

podárskej banky so Slovenskou bankou vyvolala v zúčastnených stranách veľkú eufóriu, keď ju Fedor Houdek označil za „*najväčšiu udalosť v slovenskom svete finančníckom*“ a Slovenský peňažník nadšene písal o vzniku „*prvej slovenskej veľkobanky*“.⁴² Na papieri to aj tak vyzeralo, nakoľko SB pracovala po fúzii s akciovým kapitálom 70 mil. Kč, pričom zverené prostriedky banky (vklady a veritelia) dosiahli sumu 542 mil. Kč a trvalá účasť na podnikoch 36,6 mil. Kč.⁴³ Už najbližšie roky ukázali, že fúzia s HB bol zo strany SB veľmi zlý obchod. HB totiž v snahe čo najrýchlejšie rozšíriť svoj vplyv, preberala peňažné ústavy bez dôkladnejšej kontroly ich celkovej finančnej situácie. Jej postavenie zhoršovali aj neuvážené a chybné investície, ktoré vyplývali z neopatrnosti a nedostatku skúsenosti funkcionárov HB pri financovaní priemyselných podnikov. SB tak musela v rokoch 1922 – 1923 prikročiť k likvidácii mnohých obchodov HB, zbavovať sa účasti na priemyselných podnikoch, čo si vyžiadalo nemalé finančné obete. Prednosta kontrolného oddelenia SB Ján Kynčl vyčíslil roku 1927 straty HB na 82,3 mil. Kč.⁴⁴

Priemyselne podniky SB v čase hospodárskej krízy 1922 – 1923

SB sa krátko po fúzii s HB musela vyrovnávať s dôsledkami povojnovej hospodárskej krízy a deflačnej menovej krízy. SB počas tohto obdobia utrpela straty, ktoré boli zapríčinené najmä bankrotmi úverovaných podnikov, prudkým poklesom kurzov cenných papierov, znížením cien tovarov, s ktorými banka obchodovala. Situáciu zhoršovalo aj zamŕzanie pohľadávok na strane jednej a masové vyberanie vkladov na strane druhej. S vyberaním vkladov začali najmä americkí vystaňovalci, čiastočne preto, aby si zo svojich úspor nakúpili hospodárstva, čiastočne aby poukázali svoje úspory späť do Ameriky, lebo za tú istú sumu dostali viac dolárov, ako poslali na Slovensko. Americkým vystaňovalcom – vkladateľom uhradila SB v rokoch 1922 – 1923 späť do Ameriky okolo 50 mil. Kč.⁴⁵ Výrazne klesol aj účet veriteľov, pretože veritelia a vkladatelia na bežných účtoch boli hlavne peňažné ústavy, obchodníci a priemysel, ktorí následkom krízy vybrali svoje voľné prebytky. Banka sa snažila vyplácať vklady bez výpovede, aby si preukázanou pohotovosťou udržala dôveru.⁴⁶ Pokles všetkých zverených prostriedkov (vklady a veritelia) za roky 1922 – 1923 predstavoval 141 mil. Kč.⁴⁷ SB musela okrem toho veľkú časť hrubého zisku a rezerv použiť na odpis nedobytných pohľadávok a strát. Podľa údajov z roku 1927, celkové odpisy SB za roky 1922 – 1924 predstavovali 30,5 mil. Kč.⁴⁸ SB uskutočnila väčšinu odpisov z nedobytných pohľadávok takzvanou skrytou účtovníckou cestou, pričom o týchto odpisoch nemali akcionári a možno ani niektorí členovia správnej rady ani potuchy.

42 Ref. 40, VZ SB 17. 12. 1921; *Slovenský peňažník*, 1921, roč. 8, č. 20, s. 1-2.

43 ANBS, f. SB, Bilancia SB za rok 1921, inv. č. 1 315, k. 155.

44 Ref. 43, Správa o stratách HB z 18. 1. 1927, Prílohy SR SB za rok 1927, inv. č. 29, k. 23.

45 Ref. 43, SR SB 17. 11. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14; *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*, ref. 11, s. 64.

46 ANBS, f. SB, SR SB 16. 4. 1923, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

47 Ref. 46, SR SB 16. 4. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

48 Ref. 46, Kniha špeciálnych prehľadov k sanačnému protokolu, inv. č. 1 339, kniha č. 21.

V rokoch 1922 – 1923 došlo aj k ukončeniu spolupráce so Živnostenskou bankou v Prahe, ktorá nesúhlasila s fúziou SB a HB. ŽB sa rozhodla postupne obmedzovať úver SB a od začiatku roka 1922 začala odmietať realizovať príkazy SB.⁴⁹ Ďalším krokom bola rezignácia J. Preissa a J. Bělohříbka na členstvo v správnej rade SB s odôvodnením, že po fúzii s HB bude treba tieto miesta zaplniť zástupcami HB.⁵⁰ Vrchný riaditeľ ŽB J. Preiss na rokovaníach s V. Makovickým v marci 1922 navrhol rozviazať pomer so SB, pri zachovaní priateľských obchodných vzťahov.⁵¹ V marci 1923 sa výkonný výbor ŽB, na základe správ o neutešenej finančnej situácii v SB, rozhodol vypovedať úver v bežnom účte. Výkonný výbor zároveň rozhodol, v dôsledku prepadu kurzu akcií SB na burze, aby sa ŽB o akcie SB ďalej nezaujímal.⁵²

Priemyselné podniky, na ktorých bola SB zainteresovaná, boli v rokoch 1922 – 1923 takisto postihnuté hospodárskou krízou. Straty zaznamenala predovšetkým priemyselná výroba poklesom cien výrobkov a zásob. Viaceré podniky patriace do záujmovej sféry SB, najmä drevárskeho, celulózo-papierenského priemyslu stratili konkurencieschopnosť, najmä v oblasti exportu, v mnohých prípadoch došlo k zastaveniu výroby a k veľkej nezamestnanosti.⁵³ Roku 1923 zároveň prišla veľká vlna insolvencií a konkurzov, ktorá zmietla nedostatočne fundované a zadlžené podniky. Zvlášť trpeli spoločnosti založené po roku 1918, z ktorých mnoho likvidovalo pre utrpené straty.⁵⁴ Rok 1923 bol podľa predstaviteľov SB „*rokom stratových súvah, vyrovnaní, konkurzov a likvidácií*“.⁵⁵ Hospodárska kríza vyvrcholila pre SB v najnevhodnejšom čase, keď do svojho koncernu preberala viaceré podniky bývalej HB a jej vedúci predstavitelia nemali dostatok času a priestoru na konsolidáciu a kontrolu preberaných podnikov, ktoré tvorili pomerne nesúrodý celok. Podľa bilancie za rok 1922 bola SB rôznym spôsobom trvalo zúčastnená na 45 spoločnostiach, pričom svoju trvalú účasť na uvedených podnikoch bilancovala celkovo na 39,1 mil. Kč, čo bolo najviac počas celého sledovaného obdobia 1919 – 1929.⁵⁶ V rokoch 1922 – 1923 vstúpilo viacero menších podnikov prevzatých od HB, ale aj založených SB po roku 1918, do likvidácie. Roku 1923 zlikvidovala SB

49 AČNB, f. ŽB, VV ŽB 13. 1. 1922, KZ VV ŽB 23. 9. 1921 – 3. 10. 1922, sign. ŽB – SI/c – 36, k. 10; SNA, f. Vladimír Makovický, List V. Makovického J. Preissovi z 23. 3. 1922, inv. č. II/a, k. 12.

50 ANBS, f. SB, VV SB 10. 1. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

51 AČNB, f. ŽB, VV ŽB 24. 3. 1922, 28. 4. 1922, KZ VV ŽB 23. 9. 1921 – 3. 10. 1922, sign. ŽB – SI/c – 36, k. 10; Správa pre schôdzu správnej rady ŽB 17. mája 1922, sign: ŽB – SI/b – 1, k. 9; SNA, f. V. Makovický, List J. Preissa V. Makovickému z 20. 4. 1922, inv. č. II/a, k. 12.

52 AČNB, f. ŽB, Správa pre schôdzu správnej rady 27. marca 1923, sign. ŽB – SI/b – 1, k. 9; ANBS, SB, SR SB 16. 4. 1923. KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14; *Československé bursovní papíry 1931 – 1932*. Praha: Nakladateľ Jozef Kašpar, 1931, s. 125. Najvyšší kurz dosiahli akcie SB na Pražskej burze roku 1920, keď boli obchodované v rozpätí od 398 Kč do 605 Kč za kus. Neskôr zaznamenávame ich prepad z 365 Kč v auguste 1921 na 149 Kč v marci 1923.

53 Ref. 11, *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*, s. 61.

54 FALTUS, ref. 4, s. 167.

55 Ref. 11, *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*, s. 64.

56 ANBS, f. SB, Bilancia SB za rok 1922, inv. č. I 315, k. 156. Určiť skutočnú (vnútornú) hodnotu účasti SB je však veľmi ťažké, keďže akcie väčšiny podnikov SB neboli kótované na burze a kontrolné oddelenie SB, až na niektoré výnimky, v tomto období nevykonávalo podrobné revízie a kontroly ich hospodárenia. Na účte trvalej účasti boli uvedené aj podniky, ktoré sa už vtedy nachádzali v obrovských problémoch a ich akcie boli bezcenné.

svoju kapitálovú účasť v Drevárskom spolku a v Drevárskej banke v Bratislave, ale aj v niektorých menších podnikoch. V bilancii SB za rok 1923 môžeme preto zaznamenať výrazný pokles na úcte trvalej účasti SB až na 28,1 mil. Kč.⁵⁷ Tento pokles vysvetľovala SB ako dôsledok predaja akcií niektorých podnikoch, ako aj interným odpisom na úcte trvalej účasti v celkovej výške 6,7 mil. Kč, pretože akcie alebo podiely rôznych podnikov SB stali sa bezcennými.⁵⁸

Konsolidácia v rokoch konjunktúry 1924 – 1929

V priebehu roku 1924 konečne prestal odliv vkladov na knižky, ktoré začali mierne stúpať. Vklady vzrástli oproti roku 1923 o 7,3 mil. Kč.⁵⁹ Situácia SB bola však aj v roku 1924 naďalej kritická a treba v tejto súvislosti upozorniť, že bilancie banky za roky 1922 – 1924 a čiastočne za rok 1921 boli plné fiktívnych (knižných) ziskov, čo sa týkalo všetkých položiek aktív banky. Hoci celkové straty ďaleko presahovali celý akciový kapitál a rezervy, SB aj vo svojej bilancii za rok 1924 uviedla čistý zisk 3,2 mil. Kč, pričom došlo k vyplateniu 4 % dividendy. Funkcionári SB, v snahe nestrátiť dôveru akcionárov a vkladateľov, celkom zámerne zlepšovali bilancie banky, najmä nadhodnotením bilančnej hodnoty cenných papierov a nehnuteľností.⁶⁰ SB preto požiadala o podporu zo Zvláštneho fondu pre zmiernenie strát povstalých z vojnových pomerov (ďalej len Zvláštny fond) v zmysle zákona č. 237/1924 Zb. Zvláštny fond bol zriadený v snahe prekonať bankovú krízu a zabezpečiť sanáciu rôznych zložiek úverovej sústavy zo štátnych zdrojov. Vedenie SB odovzdalo 7. mája 1925 Jednote, revíznemu a dôverníckemu združeniu československých bánk v Prahe (ďalej len Revízna jednota bánk v Prahe) sanačnú (likvidačnú) súvahu, v ktorej vyčíslila celkové svoje straty na 161,4 mil. Kč. Žiadala prideliť 122 mil. Kč fondových dlhopisov na straty, ktoré neboli kryté rezervami.⁶¹ Strata bola nakoniec Revíznou jednotou bánk v Prahe opravená o 49 mil. Kč, teda po odpočítaní všetkých skrytých a verejných rezerv na 112,4 mil. Kč.⁶² SB dostala roku 1926 podporu v hodnote 64,8 mil. Kč v 4 % zlosovateľných dlhopisoch Zvláštneho fondu.⁶³ Celkové odpisy za rok 1925 predstavovali 110,8 mil. Kč, pričom okrem fondových dlhopisov boli použité aj rezervy banky vo výške 46 mil. Kč.⁶⁴ Roku 1928 SB požiadala aj o podporu

57 Ref. 56, Bilancia za rok 1923, inv. č. 1 315, kr. č. 156; SR SB 16. 4. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

58 Ref. 57.

59 ANBS, f. SB, SR SB 13. 5. 1925, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

60 Ref. 59, VV SB 8. 5. 1925.

61 Ref. 59, VV SB 8. 5. 1925, č. 9. 10. 1925; Kniha sanačnej (likvidačnej súvahy) k 31. 12. 1924, inv. č. 1 327, kniha č. 9.

62 Ref. 59, SR SB 10. 6. 1926, Kniha zápisnic správnej rady Slovenskej banky (ďalej už len KZ SR SB) 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

63 ANBS, f. Zvláštny fond, Udelenie podpory SB z 21. 4. 1926, č. j. 347/26, k. 7; ANBS, f. SB, Zápisnica užšieho výboru správnej rady Slovenskej banky (ďalej UV SR SB) 8. 5. 1926, Kniha zápisnic užšieho výboru Slovenskej banky (ďalej KZ UV SB) 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19.

64 ANBS, f. SB, SR SB 10. 6. 1926, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15; Správa č. 1 o sanácii SB za rok 1925, Kniha sanačného protokolu SB 1925 – 1932, inv. č. 25, k. 18; Kniha príloh k sanačnému protokolu za rok 1925, inv. č. 1 337, kniha č. 19.

z tzv. druhej rezervy Zvláštneho fondu vo výške 6, 8 mil. Kč 4 % dlhopisov Zvláštneho fondu, na výhradné krytie strát vzniknutých z fúzie s Hospodárskou bankou.⁶⁵

V dôsledku sanácie banky, ako aj zmenami v obchodnej politike, došlo ku stabilizácii pomerov v SB a v súvislosti s postupnou konjunktúrou československého hospodárstva aj k rastu jej základných bilančných ukazovateľov. Údaje, ktoré banka predkladala verejnosti vo svojich výročných správach a účtoch v rokoch 1926 – 1929, viac-menej odrážali skutočné hospodárenie banky. Zlepšená situácia banky sa prejavila najmä prírastkom na vkladoch na knižky a bežné účty, pričom v roku 1929 vzrástli zverené prostriedky banky na 550 mil. Kč.⁶⁶ Hoci v rokoch 1926 – 1929 mala výnosová kapacita banky stúpajúcu tendenciu, treba poznamenať, že výnosy boli podstatne skracované v dôsledku odpisov, ktoré boli nutné na eliminovanie strát vzniknutých pri likvidácii obchodov z inflačného obdobia. SB v rokoch 1926 – 1929 odpísala z účtu pochybných pohľadávok (tzv. pendencii) 29,1 mil. Kč.⁶⁷

Od roku 1924 došlo ku konsolidácii aj v podnikovom koncerne SB, ktorá sa postupne zbavovala viacerých trvalých účasí, pomáhala sanovať svoje podniky odpisom zo svojich pohľadávok, resp. znižovaním úrokovej sadzby. Došlo k výraznému zníženiu počtu podnikov koncernu SB. Celkové straty, ktoré zaznamenala SB svojím angažovaním najmä v priemyselných podnikoch, boli pomerne vysoké. Z výkazov predložených Revíznej jednote bánk v Prahe roku 1925 môžeme zistiť, že SB bola na priemyselných (výrobných) podnikoch do konca roka 1924 zainteresovaná sumou 122,3 mil. Kč, pričom 22,9 mil. Kč predstavovala trvalá účasť na akciovom kapitáli a 99,4 mil. Kč boli úvery poskytnuté týmto podnikom. SB prihlásila z tejto sumy k sanácii ako utrpené straty celkovo 46,7 mil. Kč, ku ktorým bolo treba pripočítať už odpísané straty vo výške 12,3 mil. Kč. V rokoch 1922 – 1924 pracovalo v týchto podnikoch približne 6 900 zamestnancov.⁶⁸

Po uskutočnených odpisoch predstavovala hodnota trvalej účasti SB na jednotlivých podnikoch koncom roka 1925 už len 17,4 mil. Kč, pričom vo forme úveru mala SB v týchto podnikoch investovaných 104,5 mil. Kč. (tabuľka č. 1).⁶⁹ Roku 1928 došlo k zvýšeniu položky na účte trvalej účasti na 19,7 mil. Kč, čo bolo spôsobené konsolidáciou podnikov SB, pričom viaceré z nich platili po rokoch dividendu. Revízna jednotka bánk v Prahe stanovila vnútornú hodnotu trvalej účasti SB dokonca na 21,7 mil. Kč. (tabuľka č. 2).⁷⁰ Rok 1929 bol posledným rokom konjunktúry, pričom došlo k zvýšeniu bilančnej hodnoty trvalej účasti SB na 23,1 mil. Kč.⁷¹

65 ANBS, f. Zvláštny fond, Uznesenie bankovej skupiny Zvláštneho fondu z 11. 2. 1928 o prúdele fondových dlhopisov, inv. č. 72, k. 7; ANBS, f. SB, SR SB 16. 3. 1929, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

66 ANBS, f. SB, VS SB za rok 1929, inv. č. 5, k. 8.

67 Ref. 66, Kniha pendencii SB za rok 1926 – 1929, inv. č. 1 337, č. 1 351, 1 356 a č. 1 360.

68 Ref. 66, Správa o úveroch a stratách v priemysle z 14. 11. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. 1 340, kniha č. 22.

69 Ref. 66, Kniha príloh k sanačnému protokolu za rok 1925, inv. č. 1 337, kniha č. 19.

70 Ref. 66, Kniha čistej súvahy k 31. 12. 1928, inv. č. 1354, kniha č. 36; Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

71 Ref. 66, Kniha čistej súvahy SB za rok 1929, inv. č. 1 357, kniha č. 39; Predbežné poznámky k čistej súvahe za rok 1929, Prílohy SR a UV SR SB za rok 1930, inv. č. 29, k. 25.

Tabuľka č. 1:

Účet trvalej účasti k 30. 12. 1925 – podľa predbežnej bilancie

Názov	Akciový kapitál (v tis.)	Počet akcií	Nominálna hod.	Účasť SB*	Nominálna hodnota	Bilančná hodnota	Dĺžoby v SB
Emailit, Bratislava	1 000	5 000	200	4 951	990 200	990 220	3 019 987,73
Vlnoaukcia, Bratislava	1 500	10 000	150	1 310	196 500	203 600	167 710,00
Tatra, drogéria, Bratislava	50	1 000	50	780	39 000	—	374 867,57
Chemika, Bratislava	775	3 875	200	200	40 000	1	—
Slovenské tehelne, Hodonín	12 000	24 000	500	800	400 000	400 000	—
Slov. obchodná, Bratislava	1 200	60 000	200	4 500	900 000	—	1 857 224,15
Slovensko, filmový obchod	2 000	10 000	200	4 030	806 000	201 500	927 015,00
Bantlinové chem. závody, Perečín	10 000	20 000	500	1 400	700 000	1 173 200	—
Univerzum, Bratislava	2 000	5 000	400	900	360 000	360 000	kredit
Spojená stavebná, Bratislava	20 000	100 000	200	7 500	1 500 000	7 500	425 460,00
Železiarne, Prakovce	6 000	30 000	200	7 500	1 500 000	2 400 000	kredit
Čs. továrne na látky výbušné	60 000	300 000	200	3 750	750 000	750 000	—
Fischer, Trnava	100	10 000	10	8 241	82 410	1	11 356 500,00
Tekla, Skalica	400	2 000	200	1 999	399 800	499 750	2 668 340,60
Žilinská celulóзка	6 000	30 000	200	74	14 800	51 800	—
Parný mlyn, Šenkvice	2 000	4 000	500	2 300	1 150 000	1	11 332 386,64
Továreň na koňak Keglevich	1 000	5 000	200	500	100 000	120 000	—
Olea, Bratislava	3 500	50 000	70	17 665	1 236 550	1 766 500	6 899 000,00
Zemplínske lesné hospodárstvo	10 000	50 000	200	12 500	2 500 000	2 500 000	7 167 075,00
Slovenská poisťovňa	6 000	12 000	500	3 178	1 589 000	2 363 950	kredit
Slovenská papierenň	3 500	14 000	250	2 935	733 750	51	53 081 326,47
Urania kino, Bratislava	1 600	8 000	200	1 137	227 400	22 740	—
Meštiansky pivovar, Bratislava	1 000	5 000	200	485	97 000	133 375	2 411 257,50
Kúpele, Trenčianske Teplice	4 000	20 000	200	1 214	242 800	206 380	—
Podiely Revíznej jednoty bánk	—	—	—	280	140 000	140 000	—
Netter, Komárno	200	200	1 000	48	48 000	52 800	—
Slovenská importná a exp., Žilina	1 000	5 000	200	2 045	409 000	338 353	—
Holz und Mühlenindustrie	4 800	—	—	—	432 000	2 016 000	—
A. s. pre zužitkovanie dreva, Čadca	6 000	6 000	1 000	600	600 000	660 000	2 831 543,00
Spolu	—	—	—	—	18 184 210	17 357 702	104 519 693,66

Prameň: Slovenská banka, Kniha príloh k sanačnému protokolu za rok 1925, inv. č. 1 337, kniha č. 19.

*Počet akcií podniku vo vlastníctve SB.

Situácia v jednotlivých podnikoch koncernu SB

V oblasti celulózo-papierenského priemyslu nadväzovala SB na svoje aktivity z predchádzajúceho obdobia. Najväčším priemyselným podnikom SB bola Uhorská papierenň v Ružomberku, ktorá roku 1919 zmenila názov na Slovenská papierenň. Roku 1920 došlo

k zvýšeniu akciového kapitálu z 3 mil. Kč na 7 mil. Kč.⁷² SB, keďže roku 1921 vlastnila 20,6 % akciového kapitálu papierne, bola spolu s rodinou Makovických jej hlavným akcionárom.⁷³ Zároveň bola aj najväčším veriteľom papierne, pričom dlžoby papierne pri povolenom úvere 33 mil. Kč dosiahli až 41 mil. Kč.⁷⁴ Roku 1921 však v dôsledku hospodárskej krízy a zlého odbytu výrobkov skončila papiereň so stratou 9,9 mil. Kč, ktorá bola roku 1922 pokrytá odpísaním rezerv, nadhodnotením ceny továrne a zariadenia, ale najmä znížením akciového kapitálu papierne na 3,5 mil. Kč.⁷⁵ Situácia papierne sa v priebehu roka 1922 neustále zhoršovala, koncom októbra 1922 dokonca zastavila výrobu, ktorú obnovila až v septembri 1923. Situáciu podniku sa podarilo stabilizovať roku 1924, ale najmä v rokoch 1925 – 1926, ktoré boli mimoriadne priaznivé najmä obnovenou možnosťou exportu, pričom objednávky prevyšovali kapacitu továrne. Zisky spoločnosti však boli použité na úhradu úrokov a eliminovanie bilančných strát z minulých rokov. Až od roku 1927 pristúpila k vyplácaniu 5 % dividendy, hlavne preto, aby upokojila drobných akcionárov.⁷⁶ SB sa rozhodla pomôcť sanácii papierne tým, že jej postupne znižovala úrokovú sadzbu z 11 % roku 1925 až na 8 % roku 1927.⁷⁷ SB takisto povoľovala piaterni nové investičné úvery na rozširovanie výrobnéj kapacity továrne, čo viedlo k vzrastu dlžôb, ktoré koncom augusta 1926 dosiahli rekordnú sumu 54,2 mil. Kč.⁷⁸ Roku 1927 došlo k pokusu zo strany Živnostenskej banky v Prahe o kúpu Slovenskej papierne, ktorá tak chcela získať kontrolu nad celým piaternickým priemyslom na Považí.⁷⁹ Rokovania zo strany SB viedol Leopold Vališ, ktorý navrhol predaj akcie SB za ich nominálnu hodnotu spolu aj s pohľadávkami.⁸⁰ Živnostenská banka nakoniec od kúpy Slovenskej papierne ustúpila, pretože sa jej požiadavky SB a rodiny Makovických zdali príliš vysoké.⁸¹ V dôsledku rozširovania výroby a rekonštrukcie strojného zaria-

72 Ref. 66, SR SB 7. 4. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

73 Ref. 66, Revízna správa filiálky SB Ružomberok 20. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

74 Ref. 66, VV SB 22. 6. 1921, 10. 8. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

75 Ref. 66, VV SB 7. 4. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16.11. 1923, inv. č. 10, k. 14; *Slovenský peňažník*, 1922, roč. 9, č. 11, s. 9. SB akcie Slovenskej papierne v rokoch 1922 – 1926 bilancovala len evidenčnou hodnotou 51 Kč.

76 ANBS, f. SB, VS Slovenskej papierne za rok 1923 – 1927, inv. č. 354, k. 100.

77 Ref. 76, UV SR SB 9. 12. 1927, 31. 12. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19.

78 Ref. 76, Zápisnica dozornej rady SB 2. 10. 1926, KZ DR SB 1926 – 1936, inv. č. 8, k. 11a.

79 Ref. 76, UV SR 18. 3. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19; AČNB, f. ŽB, VV ŽB 15. 3. 1927, KZ VV ŽB 18. 2. 1927 – 16. 8. 1927, sign. ŽB – SI/c - 45, k. 12/106.

80 ANBS, f. SB, UV SR SB 4. 5. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19. Otázka predaja akcií Slovenskej papierne vyvolala rozpory medzi funkcionármi SB. Väčšina členov správnej rady SB sa prihovárala za predaj papierne. Vladimír Makovický ako predseda správnej rady SB, ktorý bol zároveň aj predsedom správnej rady papierne a jedným z jej najväčších akcionárov, pravdepodobne predaj akcií zablokoval.

81 Ref. 80, UV SR SB 30. 5. 1927; AČNB, f. ŽB, Korešpondencia JUDr. Preissa s Antonínom Tillem, námestníkom vrchného riaditeľa ŽB z 2. júna 1932, sign: ŽB – SVIII/i – 1 – I, č. 989, k. 44. V. Makovický neskôr tvrdil, že mu námestník vrchného riaditeľa ŽB J. Bělohříbek ponúkal za akcie Slovenskej papierne, ktoré vlastnila rodina Makovických, o 500-tisíc Kč viac a doživotnú rentu 80-tisíc Kč, ak zariadi, aby boli akcie Slovenskej papierne, ktoré boli majetkom SB, lacno predané ŽB, alebo ak dôjde k zlúčeniu piaterni za výhodných podmienok.

denia došlo roku 1928 k zvýšeniu akciového kapitálu z 3,5 mil. Kč na 5 mil. Kč. SB na konci roka 1928 vlastnila 30,88 % akcií Slovenskej papierne, ktoré bilancovala až na nepatrnú diferenciu nominálnou hodnotou.⁸² Revízori Revíznej jednoty bánk v Prahe však upozorňovali na to, že akciový kapitál papierne nie je v pomere k investíciám, lebo tie boli až z 78 % hradené úverom. Upozorňovali na vysoký úver Slovenskej papierne, ktorá koncom roka 1928 dlžila SB 45,5 mil. Kč. Odporúčali preto správnej a dozornej rade SB, aby do úverovania papierne boli zainteresované aj iné skupiny.⁸³

Najstarším priemyselným podnikom SB bola Ružomerská továreň na drevolátku v Ružomberku, ktorá bola založená ešte roku 1883. Koncom októbra 1920 dlžila okolo 2 mil. Kč, preto ju SB vyzvala na zvýšenie akciového kapitálu z 500-tisíc Kč na 1,5 mil. Kč. Pri tejto príležitosti došlo aj k zmene názvu firmy na Továreň na drevovinu.⁸⁴ V dôsledku odbytovej krízy zastavila v septembri 1922 výrobu, pričom zostala zatvorená aj skoro počas celého roka 1923. Továreň sa pomerne rýchlo spamätala z krízových rokov, celková konsolidácia pomerov, zvýšená výroba, hladký odbyt výrobkov najmä bielej lepenky, umožnili spoločnosti už od roku 1925, popri značných odpisoch a rezervách, pravidelne vyplácať dividendu.⁸⁵

SB ešte v roku 1918 založila so Slovenskou papiernou Továreň na papierové výrobky v Ružomberku s akciovým kapitálom 600-tisíc Kč, ktorý bol roku 1920 zvýšený na 1 200 000 Kč, pričom SB vlastnila akcie v nominálnej hodnote 220-tisíc Kč.⁸⁶ Továreň bola pôvodne zariadená na výrobu papierových vrecúšok, roku 1920 začala, ako jediná továreň v Československu, s výrobou listových obálok, no už roku 1921 sa dostala do odbytových ťažkostí. V septembri 1922 zastavila výrobu a znížila akciový kapitál na 120-tisíc Kč. Jej situácia bola natoľko vážna, že krízu neprežila a v marci 1923 vstúpila do likvidácie. Jej dlžoby voči SB predstavovali až 4,6 mil. Kč, pričom banka utrpela stratu 4,1 mil. Kč, ktorú odpísala roku 1926 zo sanačného prídeltu.⁸⁷

SB roku 1921 vlastnila aj akcie v nominálnej hodnote 31 600 Kč Žilinskej továrne na celulózu.⁸⁸ Fúziou s HB získala ďalšie akcie v nominálnej hodnote 14 800 Kč, ktoré v rokoch 1922 – 1925 viedla na účte trvalej účasti.⁸⁹ SB okrem toho poskytovala spoločnosti najmä rimesový úver, ktorý bol v polovici roka 1927 zvýšený až na 3,5 mil. Kč.⁹⁰ Vzťahy medzi SB a Žilinskou celulózkou sa ešte prehĺbili roku 1928 zvolením Mateja Murína, riaditeľa Žilinskej celulóžky za člena správnej rady SB.⁹¹

82 ANBS, f. SB, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

83 Ref. 82, Filiálke SB v Ružomberku dlžila 37, 2 mil. Kč, zvyšok bola pohľadávka za papierové oddelenie.

84 Ref. 82, SR SB 21. 10. 1920, KZ VV SR VZ SB od 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

85 Ref. 82, VS Továrne na drevovinu v Ružomberku za rok za rok 1923 – 1929, inv. č. 392, k. 116.

86 Ref. 82, Revízna správa filiálky SB Ružomberok 20. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

87 Ref. 82, Kniha príloh k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 324, kniha č. 6.

88 Ref. 82, Revízna správa filiálky SB Ružomberok a Trstená 20. – 16. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

89 Ref. 82, Kniha Revízia súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12.

90 Ref. 82, SR SB 20. 5. 1927, 2. 6. 1927, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15. Rimesový úver bol typom zmenkového (eskontného) úveru, celulóžka v tomto prípade predkladala na eskont zmenky – rimesy, ktoré dostala od svojich odberateľov na vyrovanie dlžoby za dodaný tovar.

91 Ref. 90, SR SB 3. 3. 1928.

Tabuľka č. 2:
Účet trvalej účasti SB roku 1928

Názov	Akciový kapitál (v tis.)	Počet akcií (v tis.)	Nominálna h.	Účasť SB	Nominálna hodnota	Bilančná hodnota	Úpravené jednotou*	Podiel (v %)
Slovenské tehelne, Hodonín	12 000	24,0	500	800	400 000	400 000,00	648 000,00	3,33
Bantlinové chem. závody, Perečín	10 000	20,0	500	1 400	700 000	1 173 200,00	1 173 200,00	7,00
Univerzum, Bratislava	2 000	5,0	400	900	360 000	360 000,00	360 000,00	18,00
Železiarne, Prakovce	6 000	30,0	200	7 500	1 500 000	2 400 000,00	2 400 000,00	25,00
Čs. továrne na látky výbušné	60 000	300,0	200	3 750	750 000	750 000,00	1 500 000,00	1,25
Kúpele, Trenčianske Teplice	4 000	20,0	200	1 239	247 800	209 832,50	209 832,50	6,20
Holz und Mühlenindustrie	4 800	–	–	–	432 000	2 146 150,00	2 700 000,00	9,00
Slovenská poisťovňa	6 000	12,0	500	4 658	2 329 000	3 235 132,50	3 609 950,00	38,82
Továrň na koňak Keglevich	1 000	5,0	200	500	100 000	100,00	–	10,00
Olea, Bratislava	3 500	50,0	70	18 115	1 268 050	1 798 495,00	–	36,23
Meštiansky pivovar, Bratislava	1 500	7,5	200	485	97 000	133 375,00	169 750,00	6,47
Slovensko, filmový obchod	2 000	10,0	200	4 531	906 200	235 780,00	135 930,00	45,31
Slovenská papieriň	5 000	20,0	250	6 177	1 544 250	1 543 651,00	1 543 651,00	30,89
Továrň na drevovinu	1 500	3,0	500	536	268 000	283 000,00	536 000,00	17,87
Tekla, Skalica	400	2,0	200	1 999	399 800	499 750,00	400 000,00	99,95
Parný mlyn, Šenkvice	20	4,0	5	2 310	11 550	1,00	–	57,75
Emailit, Bratislava	1 000	5,0	200	4 951	990 200	990 200,00	2 970 600,00	99,02
Fischer, Tmava	2 000	10,0	200	9 932	1 986 400	2 140 076,00	1 986 400,00	99,32
Tatra, drogeria, Bratislava	50	1,0	50	780	39 000	1,00	93 600,00	78,00
Slovenský pivovar, Vyhne	1 000	5,0	200	5 000	1 000 000	1 250 000,00	1 250 000,00	100,00
Ústredná pálenica Pezínok	152 700	–	–	–	152 100	159 705,00	–	99,61
Spolu	–	–	–	–	15 481 350	19 708 449,00	21 686 913,50	–

Prameň: Kniha čistej bilancie SB za rok 1928, inv. č. 1 354, kniha č. 36.

* Správa o priamej revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bank v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

Pomerne úzke vzťahy udržiavala SB aj s Ružomerskou továrňou na celulózu a papier prostredníctvom papierového oddelenia filiálky v Ružomberku, ktoré už od roku 1915 viedlo Ústrednú predajňu ružomerských papierni. Debetné saldo predajne predstavovalo začiatkom roka už 21,2 mil. Kč.⁹² Keďže banky mali podľa nových zákonov z roku 1924 zakázaný obchod s tovarom, SB sa v roku 1926 rozhodla ukončiť likvidáciu papierového oddelenia, ktoré vykazovalo debetné saldo asi 11,8 mil. Kč. Po dlhých ro-

92 Ref. 82, SR SB 10. 2. 1921, KZ VV SR VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; List SB Slovenskej papierni z 21. 1. 1921, inv. č. 354, k. 100.

kovaniach prevzala z tejto sumy Ružomerská továreň na celulózu a papier 2,4 mil. Kč a zostávajúcu časť pohľadávky musela prevziať Slovenská papieriň.⁹³

V oblasti polygrafického priemyslu sa SB v októbri 1921 zúčastnila na založení firmy Univerzum, účastinná tlačiareň v Bratislave (2 mil. Kč), pričom prevzala akcie v nominálnej hodnote 180-tisíc Kč.⁹⁴ Po fúzii s HB sa jej podiel na akciovom kapitáli firmy zvýšil na 360-tisíc Kč.⁹⁵ Spoločnosť však bola zaťažovaná drahými investíciami, zaplatila vysoké ceny za tlačiarenské stroje, ktoré vyžadovali značné odpisy až tak, že sa tlačiareň stala konkurencie neschopná, pričom celková strata podniku koncom roka 1924 dosiahla výšku 442 578 Kč.⁹⁶ Od 1925 sa vedeniu spoločnosti v dôsledku nastupujúcej konjunktúry amodernizácietačiarne podarilo zmazať straty zapríčinené defláciou a v rokoch 1928–1929, dosiahnutý čistý zisk umožnil vyplácať 4 %, resp. 5 % dividendu.⁹⁷

V dôsledku fúzie s HB, získala SB 50 % akciového kapitálu firmy Tekla, továreň na krabice, Skalica (400-tisíc Kč). Keďže Tekla mala v SB povolený pomerne vysoký úver, rozhodla sa SB začiatkom roka 1922 prevziať podnik z rúk firmy Fischer a nostrifikovať ho.⁹⁸ V dôsledku mimosúdneho vyrovnania firmy Fischer, Trnava prešiel takmer celý akciový kapitál (99,5 %) spoločnosti Tekla, Skalica do rúk SB.⁹⁹ Defláciou však klesla vnútorná hodnota podniku a rezervy uložené v aktívach sa použili na odpis strát po firme Fischer, Trnava. Spoločnosť utrpela takisto straty v Maďarsku a znehodnotením zásob tovaru v tuzemsku.¹⁰⁰ Roku 1924 prišlo nové vedenie podniku k reorganizácii výroby, továreň sa zaoberala najmä výrobou kartonáže, škatúl, etikiet a obálok. Hoci sa situácia podniku zlepšila, spoločnosť neplatila dividendu, pričom výnosy v rokoch 1924 – 1928 boli použité na interné odpisy a na vytváranie amortizačnej rezervy.¹⁰¹

Keďže po vojne relatívne najintenzívnejšie tempo vzostupu výroby zaznamenala ťažba a spracovanie dreva, SB sa urýchlene snažila preniknúť do niektorých drevárskych podnikov, pričom väčšinu firiem získala v procese nostrifikácie. Prvým z nich bol Starobystrický lesný priemysel (4 mil. Kč), ktorý roku 1920 preniesol svoje sídlo z Budapešti do Čadce, pričom SB postupne prevzala akcie v nominálnej hodnote 800-tisíc Kč.¹⁰² Roku 1925 sa však rozhodla predat' akcie tejto spoločnosti za 1 mil. Kč, pretože

93 Ref. 82, UV SR SB 18. 2. 1926, 30. 10. 1926, č. 17 z 11. 6. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926–9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19; UV SR SB 14. 8. 1928, KZ UV SB 20. 1. 1928–13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19. Roku 1928 SB odpustila (bonifikovala) zo svojej pohľadávky vo výške 9 317 017, 10 Kč papierni 3 mil. Kč.

94 Ref. 82, VV SB 10. 8. 1921, KZ VV SR VZ SB 30. 12. 1919–15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

95 Ref. 82, Bilancia SB za rok 1922, inv. č. 1 315, k. 156.

96 Ref. 82, VS Univerzum v Bratislave za rok 1924, inv. č. 374, k. 112.

97 Ref. 96, VS Univerzum v Bratislave za rok 1925–1929.

98 Ref. 82, VV SB 20. 1. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921–16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14. Tekla dlžila HB koncom decembra 1921 celkovo 366 650 Kč a syndikátny účet, na ktorom boli účtované prevzaté akcie, vykazoval debet 2 461 696 Kč.

99 Ref. 82, Správa o účasti SB na akciovom kapitále firmy Tekla, Skalica z roku 1932, inv. č. 1 408, k. 165.

100 Ref. 82, Kniha revízie súvahy za rok 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12.

101 Ref. 82, Správa o revízií SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha. č. 1. Spoločnosť koncom roka 1928 dlžila SB v bežnom účte 2 36 mil. Kč.

102 Ref. 82, Informácia SB, filiálky v Žiline z 3. 6. 1919 o Starobystrickom lesnom priemysle, inv. č. 355, k. 102; SR SB 8. 11. 1919, KZ VV SR VZ SB 27. 7. 1917–16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

nesúhlasila s vedením podniku, ktoré podľa názoru funkcionárov SB zisky rezervovalo, alebo si ponechávalo pre seba, a preto spoločnosť neplatila dividendu.¹⁰³

SB dostala roku 1920 ponuku zúčastniť sa nostrarifikácie podniku Gróf Degenfeld József szinnai erdőgazdasága v Budapešti (10 mil. korún), ktoré malo svoje prevádzky v Snine.¹⁰⁴ SB prevzala 25 % akciového kapitálu a poskytla úver 6 miliónov maďarských korún na konvertovanie maďarských dlhov.¹⁰⁵ Roku 1920 bolo sídlo spoločnosti prenese- né do Ružomberka, pričom došlo aj k zmene názvu firmy na Zemplínske lesné hospodár- stvo.¹⁰⁶ Spoločnosť však od svojho vzniku neplatila dividendu a v dôsledku hospodárskej krízy sa jej celkové straty koncom roka 1924 zvýšili na 1,05 mil. Kč.¹⁰⁷ Keďže výnos z obchodu spoločnosti v rokoch 1925 – 1926 stačil ledva na platenie 12 % úroku z pohľadávky SB vo výške 7,2 mil. Kč, SB sa roku 1927 rozhodla predať svoje akcie firme Ofa, Holzindustrie AG so sídlom v Ženeve. Táto spoločnosť bola ochotná kúpiť akcie Zemplínskeho lesného hospodárstva za 75 % ich nominálnej hodnoty. SB pritom musela ponechať Zemplínskemu lesnému priemyslu úver 5 mil. Kč.¹⁰⁸

Roku 1920 sa zúčastnila aj na založení firmy Východoslovenský lesný priemysel v Gelnici s akciovým kapitálom 3 mil. Kč, ktorý bol rovnakým dielom rozdelený medzi Angol - Magyar Bank v Budapešti, grófa Karola Csákyho a SB. Spoločnosť garantovala SB 6 % dividendu a späťne vykúpenie účastín. SB uvedenej firme povolila pôžičku 1 mil. Kč, ktorú roku 1921 zvýšila na 3 mil. Kč.¹⁰⁹ Keďže spoločnosť nedosahovala očakávané výsledky, SB svoju účasť na tejto spoločnosti už v roku 1922 predala grófovi Karolovi Csákyemu, s ktorým sa zároveň dohodla na postupnom splatení pohľadávky, ktorá pred- stavovala už 4,5 mil. Kč.¹¹⁰

Roku 1922 sa SB podieľala na založení Akciovej spoločnosti pre zužitkovanie dreva v Čadci (6 mil. Kč), keďže prevzala 10 % kapitálu, pričom si dala garantovať 8 % divi- dendu.¹¹¹ Roku 1924 jej poskytla úver vo výške 2 mil. Kč, ktorý bol do konca roka 1927 postupne zvýšený na 2 550 000 Kč.¹¹² Hoci SB považovala podnik za dobre vedený, roz- hodla sa roku 1928 vzdať svojej trvalej účasti v uvedenej spoločnosti, pretože vypršala

103 Ref. 82, SR SB 13. 5. 1925, VV SB 7. 8. 1925, KZ VV SR VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

104 Ref. 82, List SB z 31. 1. 1921 o stave Zemplínskeho lesného hospodárstva, inv. č. 378, k. 113.

105 Ref. 82, SR SB 22. 5. 1920, KZ VV SR VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

106 Ref. 82, Výt'ah z obchodného registra firmy Zemplínske lesné hospodárstvo z roku 1920, inv. č. 378, k. 113.

107 Ref. 106, Bilancia Zemplínskeho lesného hospodárstva za rok 1924.

108 Ref. 82, UV SR SB 2. 4. 1927, 13. 5. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19; SR SB 3. 3. 1928, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

109 Ref. 82, SR SB 21. 10. 1920, VV SB 1. 10. 1921, KZ VV SR VZ SB od 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

110 Ref. 82, VV SB 15. 12. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14; *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*, ref. 11, s. 63.

111 ANBS, f. SB, Zmluva z 22. 3. 1922 o založení A. s. pre zužitkovanie dreva v Čadci. inv. č. 382, k. 113. Išlo o premenu už existujúceho podniku na akciovú spoločnosť.

112 Ref. 111, UV SR SB 18. 12. 1926, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19; SR SB 8. 10. 1927, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

zmluva, na základe ktorej spoločnosť SB garantovala odkúpenie jej podielu na akciovom kapitále s 55 % áziom, ako aj 8 % dividendu.¹¹³

Spomenúť môžeme ešte aj to, že SB roku 1919 založila v Ružomberku spoločnosť Obchod s drevom (1 mil. Kč), pričom prevzala akcie v nominálnej hodnote 200-tisíc Kč a roku 1920 sa zúčastnila na premene firmy Ferdinand Leimdörfer, obchod so stavebnými potrebami v Štúrove na akciovú spoločnosť pod názvom Drevopriemyselná a drevoobchodná spoločnosť (1 mil. Kč), pričom na SB pripadli akcie v nominálnej hodnote 100-tisíc Kč. Tieto spoločnosti však neprežili povojnovú hospodársku krízu a už roku 1922 vstúpili do likvidácie.¹¹⁴

Ako môžeme vidieť, do konca roka 1929 sa SB z rôznych dôvodov vzdala účasti vo všetkých drevárskych podnikoch, pričom si ponechala len podiel na konzorcionálnom obchode firmy Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie so sídlom vo Viedni. SB roku 1920 totiž uzavrela zmluvu s Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie o nostrifikácii jej československých podnikov. Nešlo o novú akciovú spoločnosť, ale o konzorcium.¹¹⁵ Gesciu konzorcía viedla firma Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie vo Viedni, ktorá zostavovala bilanciu a rozhodovala o zisku. V Oščadnici bola vytvorená filiálka (reprezentácia) hlavného závodu vo Viedni. Celková hodnota konzorcionálneho kapitálu bola stanovená na 4 800 000 Kč, pričom podiel SB predstavoval 432-tisíc Kč.¹¹⁶ Členstvo SB v uvedenom konzorciu znamenalo pre SB pravidelný zdroj príjmu, pretože konzorcium SB každoročne vyplácalo podiel na zisku.¹¹⁷ SB však nemala vplyv na činnosť konzorcía. Funkcionári SB protestovali proti tomu, aby bilancia konzorcía bola zostavovaná bez ich vplyvu, požadovali takisto, aby všetky prebytky konzorcionálneho obchodu boli umiestňované v SB, ináč hrozili siahnuť k najkrajnejším prostriedkom. Ako uviedol V. Makovický: „Pre nás značí pravý výsmech, keď aj dividendu poukazuje nám spoločnosť prostredníctvom Eskomptnej banky v Prahe.“¹¹⁸

SB v rokoch 1922 – 1923 venovala veľkú pozornosť zlikvidovaniu vysoko stratových podnikov, ktoré prevzala od Hospodárskej banky. Jedným z nich bol Drevársky spolok v Bratislave, ktorý sa začiatkom roka 1922 dostal do platobných ťažkostí, v dôsledku veľkých strát v súvislosti so stagnáciou na drevárskom trhu, ako aj neodborného vedenia. V apríli 1923 považovala SB celý akciový kapitál Drevárskeho spolku za stratený a z väčšej časti aj pohľadávky veriteľov. SB preto v novembri 1923 prepustila Tatra banke pohľadávku voči Drevárskemu spolku vo výške 10,2 mil. Kč za 3,1 mil. Kč, pričom

113 Ref. 111, UV SR SB 31. 8. 1928, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

114 Ref. 111, VV SB 3. 3. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

115 Ref. 111, SR SB 11. 3. 1920, KZ VV SR VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; Korešpondencia SB s Mühlen und Holzindustrie vo Viedni zo 6. – 16. 3. 1920, inv. č. 372, k. 109.

116 ANBS, f. SB, List Mühlen und Holzindustrie vo Viedni z 28. januára 1927, inv. č. 372, k. 109.

117 Ref. 116, Korešpondencia filiálky SB v Žiline o bilancii konzorcionálneho obchodu firmy Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie vo Viedni, 1927 – 1928.

118 Ref. 116, List centrály SB filiálke v Žiline z 28. 4. 1927 o firme Aktiengesellschaft für Mühlen und Holzindustrie vo Viedni.

jej prepustila bez akejkol'vek protihodnoty aj akcie spoločnosti v nominálnej hodnote 1 042 500 Kč.¹¹⁹

Fúziou s HB sa SB stala akcionárom firmy Lignum, akciová spoločnosť pre priemysel drevársky v Prahe. Úpadkom tejto spoločnosti však musela roku 1924 ako stratu odpísať svoju účasť na akciovom kapitáli vo výške 250-tisíc Kč a roku 1926 aj pohľadávku vo výške 2,5 mil. Kč.¹²⁰ Po fúzii s HB sa SB stala aj členom komanditnej spoločnosť Fischer, Schimek a spol. v Žarnovici. Investíciami vzrástla pohľadávka SB roku 1922 v bežnom účte na 2,3 mil. Kč. Uvedená firma sa však koncom roka 1922 poklesom cien dreva dostala do veľkých finančných ťažkosti a požiadala o nútené vyrovnanie. SB časť svojej pohľadávky pokryla predajom parnej pily v Žarnovici, väčšiu časť však musela ako stratu odpísať zo sanačného prídelu, ako aj z účtu nedobytných pohľadávok.¹²¹

SB sa po roku 1918 snažila získať kontrolu nad viacerými podnikmi potravinárskeho priemyslu. Začiatkom roka 1919 sa rozhodla zúčastniť na založení Považského liehovaru a rafinérie v Leopoldove (2 mil. Kč). Išlo o prenájom miestnej štátnej liehovej rafinérie na päť rokov. SB participovala na účastinnom kapitále spoločnosti 16%.¹²² V. Makovický do uvedeného podniku, napriek istým námietkam ostatných akcionárov, zainteresoval Živnostenskú banku v Prahe, ktorá prejavila eminentný záujem o akcie Považského liehovaru, pričom ešte vo februári žiadal J. Preiss V. Makovického, aby v tejto záležitosti intervenoval u ministra V. Šrobára, čo V. Makovický sľúbil pod podmienkou, že ich ŽB „pustí do svojho liehovarníckeho koncernu“.¹²³ Správna rada liehovaru sa v roku 1919 pokúšala vybaviť prídel cukrovej repy alebo melasy na výrobu liehu. Rozsah liehovarníckej výroby totiž usmerňoval štát, ktorý určoval maximálnu ročnú výrobu liehu a tá sa potom rozdeľovala podľa kartelových kvót medzi liehovary. Považský liehovar však povolenie páliť lieh z cukrovej repy nedostal pod zámienkou jednotných celoštátnych podmienok a musel rafinovať cudzí lieh.¹²⁴ Po fúzii s HB sa SB stala majoritným vlastníkom akcií Považského liehovaru (58 %). Toto svoje postavenie využila roku 1922 na to, aby Považský liehovar prevzal vysoko stratovú firmu Tatra, továreň na konzervy a likéry v Poprade.¹²⁵ Proti tomuto postupu však protestovala ŽB v Prahe, ktorá SB vyčítala aj nezodpovedné obchodné vedenie liehovaru, najmä to, že spoločnosť investovala veľké

119 ANBS, f. SB, VV SB 3. 4. 1923, 9. 6. 1923, 2. 11. 1923, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

120 Ref. 119, Príloha k sanačnej bilancii SB, inv. č. 1 324, kniha č. 6.

121 Ref. 119, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

122 Ref. 119, SR SB 1. 3. 1919, 29. 3. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

123 SNA, f. V. Makovický, Korešpondencia so ŽB z 18. 2. 1919 a 27. 2. 1919, inv. č. II/3a, k. 20.

124 FALTUS - PRŮCHA, ref. 4, s. 70; ANBS, f. SB, SR Považského liehovaru v Leopoldove 9. 9. 1919, inv. č. 377, k. 113. Významnú úlohu tu zohralo predovšetkým odmietavé stanovisko Československej cukornej komisie v Prahe a podľa názoru správnej rady liehovaru aj nedostatočná podpora zo strany Fedora Houdeka ako ministra pre zásobovanie a výživu ľudu.

125 ANBS, f. SB, SR Považského liehovaru v Leopoldove z 5. 10. 1922, VV Považského liehovaru z 29. 1. 1923 a VZ Považského liehovaru z 25. 10. 1922, inv. č. 377, k. 113.

sumy do nehnuteľnosti.¹²⁶ Aby nemusela podniknúť radikálne kroky na nápravu, rozhodla sa predat' SB akcie Považského liehovaru v nominálnej hodnote 320-tisíc Kč s 50 % áziom.¹²⁷ SB s týmto návrhom súhlasila však s podmienkou, aby ŽB za podobných podmienok prevzala od SB akcie Slovenských akciových tehelni v Hodoníne, Československej akciovej spoločnosti pre látky výbušné v Pardubicích a Bantlinových chemických závodov v Perečine, čo však ŽB odmietla.¹²⁸ Rozpory medzi SB a Živnostenskou bankou v Prahe vo veci vedenia spoločnosti sa skončili roku 1924, keď bola SB nútená predat' akcie Považského liehovaru skupine reprezentovanej ŽB za 4 270 000 Kč, pričom predala aj svoje pozemky v Leopoldove za 1 200 000 Kč, pretože Ministerstvo financií nepredĺžilo pôvodným zakladateľom opciu na prenájom uvedeného liehovaru.¹²⁹

Fúziou s Hospodárskou bankou získala SB 10 % účasť na firme Prvá slovenská továreň na koňak úč. spol. grófa Štefana Keglevicha nást. v Bratislave, ktorá mala továreň v Novom Meste nad Váhom.¹³⁰ Vložený akciový kapitál však neprinášal zisky, pretože spoločnosť utrpela značné straty na tovare a v dôsledku vysokej vecnej a osobnej réžie, ako aj veľkej konkurencie končila každý rok so stratou, ktorá koncom roka 1928 dosiahla vyše 1 mil. Kč.¹³¹ SB považovala akciový kapitál za stratený a svoju účasť na uvedenom podniku vo výške 100-tisíc Kč za bezcennú.¹³²

SB sa snažila ovládnuť aj menšie liehovary a likéry na Slovensku, pričom postupovala premenou už existujúcich podnikov na akciové spoločnosti. Roku 1922 prevzala zhruba polovicu akciového kapitálu spoločnosti Netter, spojená továreň na liehoviny v Komárne (200-tisíc Kč), Schwartz a Glasner, úč. spol. na výrobu rumu a koňakov v Prešove (480-tisíc Kč) a firmy Herkules, továreň na rum a likéry v Považskej Bystrici (400-tisíc Kč).¹³³ Keďže prevádzka týchto liehovarov bola stratová, SB roku 1925 svoju účasť v uvedených podnikoch predala, pričom utrpela menšie straty vo firme Herkules a Schwartz a Glasner, ktoré odpísala zo sanačného prídelu.¹³⁴

SB okrem akcií uvedených podnikov vlastnila aj podiely v niektorých páleniciach, ktoré získala na základe fúzie s HB. Išlo o Ústrednú pálenicu v Pezinku, Družstvo novomestského a vidieckeho ústredného liehovaru v Novom Meste nad Váhom a Považský

126 AČNB, f. ŽB, Správa pre schôdzu správnej rady 14. februára 1923, sign. ŽB – SI/b – 1, k. 10/17; Správy a korešpondencia filiálky ŽB v Bratislave o Považskom liehovare v Leopoldove za rok 1922 – 1923, sign. ŽB – S IV/a - P613, k. 45/372; ANBS, f. SB, Korešpondencia SB a ŽB o Považskom liehovare z roku 1923, inv. č. 377, k. 113.

127 Ref. 126.

128 AČNB, f. ŽB, VV ŽB 13. 2. 1923, KZ VV ŽB 6. 10. 1921 – 25. 5. 1923, sign. ŽB – SI/c - 36, k. 10; ANBS, f. SB, VV SB 12. 2. 1923, 16. 2. 1923, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16.11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

129 ANBS, f. SB, VV SB 17. 1. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

130 AČNB, f. ŽB, Správa pre riaditeľstvo ŽB z 23. 8. 1920 o firme Prvá slov. továreň na koňak Š. Keglevicha a nást., Bratislava, sign. ŽB - SIV/a – P14/a, k. 17/344.

131 ANBS, f. SB, Bilancie firmy Prvej slovenskej továrne na koňak úč. spol. grófa Štefana Keglevicha a nást., Bratislava 1924 – 1928, inv. č. 365, k. 107.

132 Ref. 131, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

133 Ref. 131, VV SB 3. 3. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16.11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

134 Ref. 131, Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 6, kniha č. 1 324.

ústredný liehovar v Novom meste nad Váhom.¹³⁵ Najväčšie starosti mala banka s Ústrednou pálenicou v Pezinku. SB bola zúčastnená na pálenici podielmi v nominálnej hodnote 152 100 Kč, tieto podiely boli, podľa názoru revízorov Jednoty v Prahe, bezcenné. Podnik bol mimo prevádzky, pričom dlžil SB 1,2 mil. Kč.¹³⁶

Vladimír Makovický krátko po vzniku Československej republiky, pri rokovaníach s predstaviteľmi ŽB v Prahe, deklaroval záujem Slovenskej banky získať do svojich rúk niektorý zo slovenských pivovarov. SB preto už roku 1919 prijala ponuku zúčastniť sa emisie Bratislavského meštianskeho pivovaru v Bratislave, ktorý zvyšoval akciovú kapitál z 300-tisíc Kč na 1 mil. Kč. Riaditeľ pivovaru Isidor Knöpfelmacher garantoval banke 12 % výnos z prevzatých akcií, ako aj odškodnenie za eventuálnu stratu.¹³⁷ SB uvedenej spoločnosti zároveň povolila úver z 1 mil. Kč, ktorý bol do konca roku 1929 zvýšený až na 3 017 500 Kč.¹³⁸

Roku 1921 SB akceptovala ponuku Lothara a Hermíny Popper na účasť pri premene ich pivovaru v Bytči na akciovú spoločnosť.¹³⁹ Spoločnosť bola po dlhšom vyjednávaní založená roku 1923 s akciovým kapitálom 1, 5 mil. Kč, pričom SB vlastnila akcie v nominálnej hodnote 121 800 Kč, ktoré jej postúpili zakladatelia pivovaru Hermína Popper a firma Ewald a Knöpfelmacher.¹⁴⁰ Pivovar však hneď vo svojom prvom obchodnom roku 1923/1924 dosiahol stratu 621 860 Kč, pričom Slovenskej banke dlžil 1, 6 mil. Kč.¹⁴¹ Na valnom zhromaždení spoločnosti 24. júla 1925 rozhodli preto jeho akcionári o prenájme podniku Bratislavskému meštianskemu pivovaru.¹⁴² Bratislavský meštiansky pivovar mal pivovar v Bytči v prenájme až do 1. októbra 1930, pričom v rokoch 1928 – 1930 prešiel podnik rozsiahlou rekonštrukciou a modernizáciou.¹⁴³ SB do konca roku 1928 postupne zvyšovala poskytnutý úver až na 2,85 mil. Kč.¹⁴⁴

Roku 1928 založila banka dokonca novú akciovú spoločnosť Slovenský pivovar a sladovňa, Vyhne (1 mil. Kč). SB mala totiž koncom roka 1927 voči firme Kachelmann a spol., pivovar vo Vyhniach, ako aj Kachelmann a syn, strojová továreň a sleváreň pohľadávku vo výške 4 205 000 Kč.¹⁴⁵ Po dlhých rokovaníach sa nakoniec podarilo od firmy Kachelmann a spol. kúpiť pivovar a sladovňu so všetkými zásobami, ale aj s pohľadávkami za 3, 9 mil. Kč. Správna rada SB zároveň schválila úver pre pivovar vo výške 3,5 mil. Kč.¹⁴⁶

135 Ref. 131, Kniha čistej súvahy k 31. 12. 1929, inv. č. 1 354, kniha č. 36.

136 Ref. 131, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1. SB už v rokoch 1926 – 1927 odpísala ako stratu 821 055, 71 Kč.

137 Ref. 131, SR SB 26. 11. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13; Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

138 Ref. 131, SR SB 16. 3. 1929, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

139 Ref. 131, VV SB 10. 8. 1921, KZ VV SR VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13

140 Ref. 131, Revízná správa firmy Pivovar a sladovňa v Bytči z 11. 11. 1924, inv. č. 402, k. 121.

141 Ref. 140.

142 Ref. 140, VZ firmy Pivovar a sladovňa v Bytči z 24. 7. 1925.

143 Ref. 140, Správa A. Bachera o firme Pivovar a sladovňa v Bytči z 17. 10. 1930.

144 ANBS, f. SB, SR SB 25. 1. 1927, 8. 10. 1927, 25. 9. 1928, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

145 Ref. 144, UV SR SB 4. 11. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19.

146 Ref. 144, SR SB 24. 10. 1928, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

V krátkosti môžeme ešte spomenúť, že SB roku 1919 prevzala aj časť akciového kapitálu Nitrianskeho pivovaru a sladovne v Nitre (5 mil. Kč) a roku 1920 Michalovského meštianskeho pivovaru v Michalovciach (2,5 mil. Kč), pričom v oboch spoločnostiach vlastnila akcie v rovnakej nominálnej hodnote 300-tisíc Kč. Tieto akcie však roku 1921 respektíve 1922 predala.¹⁴⁷

Fúziou s HB sa banka dostala do novej oblasti podnikania, a to do cukrovinkárskeho priemyslu. V dôsledku hospodárskej krízy však Arenga, továreň na čokoládu a cukrové výrobky v Bratislave, roku 1922 vstúpila do likvidácie a SB musela svoju účasť na tomto podniku vo výške 150-tisíc Kč odpísať ako stratu už v bilancii za rok 1922.¹⁴⁸ SB po fúzii s HB vlastnila aj akcie spoločnosti Fischer, čokoládová továreň v Trnave nominálnej hodnote 300-tisíc Kč. Uvedená spoločnosť však roku 1922 utrpela veľkú stratu následkom stúpnutia kurzu koruny a poklesu cien na trhu a musela požiadať o vyrovnanie so svojimi dlžníkmi. Celkové dlžoby firmy Fischer voči SB predstavovali až 20,96 mil. Kč, pričom SB nakoniec utrpela stratu vo výške 11,3 mil. Kč, ktorá bola odpísaná roku 1926 zo sanačného prídelu.¹⁴⁹ Keďže roku 1923 kúpila SB na verejnej dražbe akcie firmy Fischer, Trnava a firmy Tekla, Skalica, ktoré patrili rodine Fischerovcov, stala sa takmer výlučným vlastníkom oboch spoločností. Roku 1924 pristúpila preto k sanácii spoločnosti znížením akciového kapitálu z 2 mil. Kč na 100-tisíc Kč, ktorý bol roku 1926 opätovne zvýšený na 2 mil. Kč.¹⁵⁰ SB sa snažila o zlepšenie bilančného stavu spoločnosti, roku 1926 sa preto rozhodla znížiť úrokovú sadzbu zo svojej pohľadávky z 10 % na 7 % a roku 1928 poverila vedením továrne Fischer riaditeľa ružomerskej filiálky SB Petra Marušiaka.¹⁵¹ Hoci venovala podniku značnú pozornosť a dosiahla jeho technické zlepšenie, celkový stav spoločnosti sa ani v rokoch 1925 – 1929 nezlepšil. Najmä v dôsledku krízy v cukrovinkárskom priemysle a ostrého konkurenčného boja pracovala rok čo rok so stratou, ktorú jej SB musela uhrádzať.¹⁵² Koncom roka 1928 dlžila továreň SB už 14,7 mil. Kč.¹⁵³

Ďalším priemyselým podnikom, ktorý SB získala na základe fúzie s HB, bol Parný mlyn v Šenkviaciach (2 mil. Kč). SB začiatkom roka 1922 vlastnila akcie mlyna v nominálnej hodnote 500-tisíc Kč, pričom spoločnosť dlhovala banke asi 10 mil. Kč.¹⁵⁴ Keďže straty podniku presiahli 3 mil. Kč, SB považovala akciový kapitál spoločnosti za

147 Ref. 144, SR SB 8. 11. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13; SR SB 14. 6. 1920, 15. 12. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; VV SB 15. 12. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14. Ponechala si len 25 akcií Nitrianskeho pivovaru a sladovne v nominálnej hodnote 6-tisíc Kč.

148 Ref. 144, SR SB 16. 4. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

149 Ref. 144, Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 323, kniha č. 5; Dlžníci nad 1 000 000 Kč, inv. č. 1 315, k. 157.

150 Ref. 144, Správa pre Jednotu z 22. 10. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. 1 340, kniha č. 22; UV SR SB 1. 4. 1926, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19.

151 Ref. 144, UV SR SB 5. 5. 1928, 14. 8. 1928, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

152 Ref. 144, Odpisy na pochybných pohľadávkach k 31. 12. 1929, Prílohy SR a UV SR SB za rok 1929, inv. č. 29, k. 24. Roku 1928 poskytla s cieľom vyrovnania bilančného schodku podniku úrokovú zľavu 748 614 Kč a roku 1929 zľavu 1 054 000 Kč.

153 Ref. 144, UV SR SB 21. 11. 1928, 13. 9. 1929, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

154 Ref. 144, VV SB 20. 1. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

stratený. Pokúšala sa o jeho redukciu, čo sa jej pre odpor drobných akcionárov podarilo až roku 1925, keď bol akciový kapitál znížený na 20-tisíc Kč, SB zároveň odpísala zo svojej pohľadávky 1,2 mil. Kč.¹⁵⁵ SB po týchto opatreniach prevzala vedenie spoločnosti do svojich rúk a aby zvýšila jej prosperitu, bol k nej v marci 1925 pripojený, ako jej filiálka, Parný mlyn v Šahách.¹⁵⁶ Ani tieto opatrenia však nepomohli a mlyn, v dôsledku nepriaznivej situácie v mlynárskom priemysle, zastavil koncom roka 1925 výrobu.¹⁵⁷ V polovici roka 1926 po zavedení pevného cla na múku síce prevádzku mlyna obnovila, no už začiatkom októbra 1927 sa ukázalo, že spoločnosť znovu skončí vo veľkej strate. SB sa preto rozhodla zastaviť prevádzku mlyna po domletí zásob.¹⁵⁸ Dlžoby mlyna v Šenkviaciach voči SB predstavovali koncom roka 1928 celkovo 11,9 mil. Kč.¹⁵⁹ SB pokračovala v rokoch 1928 – 1929 v sanácii podniku, keď odpísala zo svojej pohľadávky 5,7 mil. Kč z dôvodu bilančnej rovnováhy.¹⁶⁰ Mlyn v Šenkviaciach zostal už natrvalo mimo prevádzky, jeho činnosť pozostávala len z likvidácie obchodov a reštrikcie personálu.¹⁶¹

Po roku 1918 sa SB pustila aj do podnikania v oblasti spracovania a výroby potravinových článkov. Koncom roka 1919 dostala ponuku od Magyar őstermelő Rt., Budapešť zúčastniť sa na vytvorení akciovej spoločnosti z popradskej konzervovej továrne Poprad-félkai konzervgyár Bárta József.¹⁶² V januári 1921 bola preto založená Tatra, konzervová továreň, Poprad (1 mil. Kč), pričom SB prevzala 25 % akciového kapitálu, zvyšok si ponechala maďarská spoločnosť.¹⁶³ Konzerváreň však v dôsledku hospodárskej krízy skončila v obchodnom roku 1921/1922 so stratou 1,9 mil. Kč.¹⁶⁴ SB sa preto rozhodla zachrániť ju pred krachom fúziou s Považským liehovarom, ktorý musel za uvedenú transakciu zaplatiť 500-tisíc Kč.¹⁶⁵ Tesne pred fúziou došlo k redukcii akciového kapitálu z 1 mil. Kč na 100-tisíc Kč, čím sa zmenšila strata na 1 mil. Kč.¹⁶⁶

SB roku 1921 prevzala aj polovicu akciového kapitálu Spišskej továrne na detské výživné články (600-tisíc Kč), pričom jej povolila úver v bežnom účte do výšky 1,5 mil.

155 Ref. 144, VZ firmy Parný mlyn Šenkvice 7. 1. 1925, 19. 5. 1925, Bilancia Parného mlyna Šenkvice za rok 1923, inv. č. 357 k. 102.

156 Ref. 144, Prílohy k bilancii za rok 1924, inv. č. 1 315, k. 157.

157 Ref. 144, VV SB 19. 12. 1925, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14; SR SB 10. 6. 1926, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

158 Ref. 144, UV SR SB 1. 10. 1927, 4. 11. 1927, 2. 12. 1927, 9. 12. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19.

159 Ref. 144, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

160 Ref. 144, SR firmy Parný mlyn z 3. 5. 1930, inv. č. 357, k. 102.

161 Ref. 160, VZ firmy Parný mlyn Šenkvice z 3. júna 1930.

162 ANBS, f. SB, SR SB 26. 11. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

163 Ref. 162, SR firmy Tatra v Poprade z 15. 1. 1921, inv. č. 381, k. 113; Revízna správa filiálky SB, Ružomberok z 20. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

164 Ref. 162, Bilancia Tatra, konzervová továreň, úč. spol. v Poprade za rok 1921/1922, inv. č. 381, k. 113. Továreň dlžila SB 1, 8 mil. Kč a firme Magyar őstermelő Rt. v Budapešti 900-tisíc Kč.

165 Ref. 164, Osvedčenie zástupcu firmy Magyar őstermelő Rt. v Budapešti o prepustení akcií firmy Tatra, konzervová továreň v Poprade z 12. 7. 1922.

166 Ref. 164, VZ firmy Tatra, továreň na konzervy a likéry v Poprade z 30. 10. 1922. Došlo takisto k zmene názvu spoločnosti na Tatra, továreň na konzervy a likéry, úč. spol. Poprad.

Kč.¹⁶⁷ Spoločnosť, ktorá vyrábala ovsené vločky, detské a polievkové múčky, však nedosahovala dobré výsledky, hospodársku krízu napokon neprežila a roku 1924 vstúpila do likvidácie. SB roku 1925 predala nehnuteľnosti a zariadenie továrne, v dôsledku čoho došlo k redukcii jej pohľadávky z 1,6 mil. Kč asi na 1,2 mil. Kč. SB túto sumu prihlásila Zvláštnemu fondu ako utrpenú stratu.¹⁶⁸

V polovici roka 1919 sa zúčastnila na financovaní podniku pod názvom Dielňa na kvasenie kapusty v Bratislave, ktorá zvyšovala účastinnú istinu z 500-tisíc Kč na 2 mil. Kč, pričom došlo k zmene názvu spoločnosti na Gea, slovenská gazdovská poľnohospodárska a priemyselná spoločnosť v Bratislave.¹⁶⁹ SB spolu s Bratislavskou obchodnou a úvernou bankou utvorili syndikát na prevzatie neupísaných akcií a dohodli sa aj na spoločnom financovaní podniku, rovnakým dielom preto participovali na pôžičke 2 mil. Kč.¹⁷⁰ Roku 1920 zvýšila Gea akciový kapitál na 4 mil. Kč, pričom SB vlastnila akcie v nominálnej hodnote 442 900 Kč.¹⁷¹ Spoločnosť však v rokoch 1922 – 1923 utrpela obrovské straty najmä pri svojich novozaložených podnikoch, preto upadla do konkurzu. SB musela svoju účasť na akciovom kapitáli spoločnosti odpísať ako stratu v bilancii za rok 1923 a v rokoch 1925 – 1926 došlo aj k odpisu dubióznej pohľadávky vo výške 1,6 mil. Kč.¹⁷²

SB sa snažila presadiť aj v chemickom priemysle, preto už v marci 1919 pristúpila k založeniu firmy „Tatra“ veľkoobchod s drogami a chemikáliami úč. spol., Bratislava (500-tisíc Kč), pričom prevzala akcie v nominálnej hodnote 390-tisíc Kč.¹⁷³ SB sa podieľala na financovaní podniku poskytovaním úveru, koncom roka 1923 dlžila spoločnosť celkovo 1,4 mil. Kč.¹⁷⁴ Počas hospodárskej krízy však utrpela značné straty, ktoré boli spôsobené náhlym poklesom cien tovaru. Spoločnosť v snahe konkurovať ostatným veľkodrogériám sa zásobila rôznymi chemickými a lekáarskymi prostriedkami. Celková strata sa roku 1924 vyšplhala až na 436-tisíc Kč.¹⁷⁵ SB sa rozhodla obchod spoločnosti, ktorá mala výhradné právo na predaj veterinárnych sér, dostať úplne pod svoju kontrolu. Roku 1925 pristúpila k sanácii podniku znížením akciovej istiny z 500-tisíc Kč na 50-tisíc Kč. Zároveň znížila svoju pohľadávku z 1 474 685 Kč na 421 402 Kč, teda na sumu zodpovedajúcu hmotným a zárobkovým schopnostiam firmy.¹⁷⁶ Výraznejšie zlepšenie stavu spoločnosti však nenastalo a za roky 1925 – 1929 vykazovala len nepatrné zisky, ktoré jej neumožňovali platiť dividendu.¹⁷⁷

167 ANBS, f. SB, Revízná správa filiálky SB, Ružomberok 20. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

168 Ref. 167, Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 323, kniha č. 5.

169 Ref. 167, SR SB 25. 7. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

170 Ref. 169, SR SB 2. 10. 1919, č. 14 z 8. 11. 1919.

171 ANBS, f. SB, Revízná správa centrály SB v Bratislave 20. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

172 Ref. 171, SR SB 16. 4. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14; Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 324, kniha č. 6.

173 Ref. 171, Revízná správa centrály SB v Bratislave 20. 10. 1921, inv. č. 16, k. 17.

174 Ref. 171, VV SB 12. 9. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

175 Ref. 171, Bilancia firmy Tatra drogéria v Bratislave za rok 1924, inv. č. 408, k. 126.

176 Ref. 171, VZ firmy Tatra drogéria v Bratislave 3. 7. 1925 a 1. 3. 1926, Bilancia firmy Tatra drogéria za rok 1925; Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 324, kniha č. 6.

177 Ref. 171, Bilancia firmy Tatra drogéria v Bratislave za roky 1925 – 1929, inv. č. 408, k. 126.

SB roku 1920 založila jeden zo svojich najväčších podnikov pod názvom Slovenský olejový priemysel a chemická továreň v Bratislave (5 mil. Kč), ktorý sa mal zaoberať výrobou, spracovaním, rafinovaním rastlinných a živočíšnych olejov.¹⁷⁸ Začiatkom roka 1922 sa jej podarilo spojiť uvedenú spoločnosť s firmou Olea, prvá bratislavská továreň na výrobu rastlinných olejov v Bratislave s r. o. (kmeňový kapitál 2 mil. Kč), ktorej spoločníkom bola Akciová spoločnosť Dynamit Nobel v Bratislave. Bol prijatý nový názov spoločnosti Olea, spojený slovenský olejový priemysel, pričom akciový kapitál bol stanovený na 10 mil. Kč. SB do konca roku 1923 získala akcie uvedenej firmy v nominálnej hodnote 3 531 000 Kč a povolila jej úver do výšky 10 mil. Kč.¹⁷⁹ Spoločnosť si však zadovažila príliš drahé stroje z Nemecka, čo zapríčinilo, že vysoké bilančné (knižné) hodnoty továrenského zariadenia sa stali pre spoločnosť takou ťarchou, že nestačila zarobiť ani na odpisy. Priemyselná a odbytová kríza zavinila aj bežnú stratu, ktorá sa koncom roka 1923 zvýšila až na 6,5 mil. Kč.¹⁸⁰ SB spolu s firmou Dynamit Nobel prišli roku 1924 k sanácii podniku znížením akciového kapitálu z 10 mil. Kč na 3,5 mil. Kč, ako aj znížením úrokovej sadzby.¹⁸¹ Vďaka tomu došlo v rokoch 1924 – 1925 k čiastočnej stabilizácii podniku, pričom výnosy boli použité k amortizačným odpisom.¹⁸² Spoločnosť však nemala v tuzemsku odberateľa a bola odkázaná výlučne na export. V rokoch 1926 – 1928 sa možnosti exportu výrazne zhoršili, napríklad zvýšením cla na dovoz jedlých olejov v Rakúsku, a preto spoločnosť začala vykazovať stratu, ktorá koncom roka 1928 narástla na 506 156 Kč.¹⁸³ SB roku 1928 vlastnila akcie uvedenej spoločnosti v nominálnej hodnote 1 268 050 Kč. Tieto akcie v bilancii za rok 1928 oceňovala na 1 798 495 Kč, no podľa vyjadrenia revízorov Jednoty v Prahe nemali žiadnu vnútornú hodnotu.¹⁸⁴ Celkové dlžoby firmy dosiahli v marci 1929 výšku 8,5 mil. Kč.¹⁸⁵

Vďaka spolupráci so ŽB získala SB akcie chemických podnikov mimo územia Slovenska, keďže sa podieľala na nostrifikácii Bantlinových chemických závodov v Perečine (2 mil. K). Roku 1919 získala ŽB v Prahe opciu na 56 % akcií tohto podniku, z ktorých časť prepustila SB. Veľkú zásluhu na úspešnom priebehu nostrifikácie mal aj V. Makovický, vďaka ktorému bola zrušená nútená správa podniku.¹⁸⁶ Roku 1920 došlo k zvýšeniu akciového kapitálu na 5 mil. Kč, pričom novej emisie sa zúčastnila aj SB, ktorá sa tak na uvedenom podniku podieľala držbou akcií v nominálnej hodnote 700-tisíc

178 Ref. 171, Bilancia SB za rok 1921, inv. č. I 315, k.155.

179 Ref. 171, Bilancia SR za rok 1923, inv. č. I 315, k. 156; Správa pre Jednotu z 29. 8. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. I 340, kniha č. 22.

180 Ref. 171, VV SB 14. 12. 1923, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č.10, k. 14.

181 Ref. 171, Správa pre Jednotu z 29. 8. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. I 340, kniha č. 22.

182 Ref. 171, Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. I 330, kniha č. 12.

183 Ref. 171, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1. Spoločnosť však v skutočnosti skončila s celkovou prevádzkovou stratou 1,02 mil. Kč, ktorá jej bola zľavou na úrokoch uhradená SB a firmou Dynamit Nobel v Bratislave.

184 Ref. 183.

185 ANBS, f. SB, UV SR SB 28. 2. 1929, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

186 AČNB, f. ŽB, VV ŽB 29. 1. 1920, KZ VV ŽB 4. 9. 1919 – 25. 2. 1920; VV ŽB z 4. 3. 1920, KZ VV ŽB 26. 2. 1920 – 25. 5. 1920, sign. ŽB – SI/c, k. 9; SNA, f. V. Makovický, Korešpondencia so Živnostenskou bankou z 5. 5. 1920, inv. č. II/3a, k. 20.

Kč.¹⁸⁷ Roku 1922 však už pri zvyšovaní akciového kapitálu spoločnosti z 5 na 10 mil. Kč nevyužila svoje prednostné právo a novej emisie sa nezúčastnila.¹⁸⁸ Uvedený podnik, ktorý od roku 1920 nevyplácal dividendu, využíval v rokoch 1924 – 1927 svoje zisky na odpísanie deflačných strát. V rokoch 1928 – 1929 došlo ku krátkodobému zlepšeniu pomerov, najmä zlepšením exportných možností, čo umožnilo spoločnosti vyplatiť 5 % dividendu.¹⁸⁹ Roku 1935 však SB svoje akcie predala Živnostenskej banke za 1 171 440 Kč, teda za tú cenu, za ktorú ich v roku 1920 získala.¹⁹⁰

Prostredníctvom ŽB získala SB aj akcie monopolného výrobcu výbušnín v medzi-vojnovom Československu. Pri založení Československej akciovej továrne na látku výbušné v Prahe s prevádzkami v Pardubičiaciach prepustila ŽB zo svojho podielu SB akcie v nominálnej hodnote 750-tisíc Kč.¹⁹¹ SB sa však už nezúčastňovala ďalších emisií spoločnosti, v roku 1921 odmietla podpísať návrh syndikátnej dohody v tom zmysle, že pri postupnom zvyšovaní akciového kapitálu na 75 mil. Kč, v pomere k svojej doterajšej účasti, využije v budúcich emisiách svoje predkupné právo. SB sa naopak rozhodla svoje akcie ponúknuť ŽB, ktorá však tento návrh odmietla.¹⁹² Hoci podiel SB na akciovom kapitáli spoločnosti predstavoval len 1, 25 %, takže nemala vplyv na činnosť podniku a nebola ani v správnej a dozornej rade zastúpená, za svoju trvalú účasť tento podnik považovala z toho dôvodu, že bola jeho zakladateľom.¹⁹³ Kapitál, ktorý mala SB investovaný v tejto spoločnosti, sa však zúročoval, pretože spoločnosť okrem rokov 1923 – 1924 pravidelne vyplácala dividendu.¹⁹⁴ Roku 1930 došlo k obnove rokovaniu so ŽB, pričom SB sa podarilo predat' všetkých 3 750 akcií spoločnosti, za ktoré ŽB zaplatila celkovo 3 655 313 Kč.¹⁹⁵

Zaujímavým podnikateľským počinom bolo založenie firmy Societé anonyme des pétroles de Miková, ktorej cieľom bolo exploatovanie naftových prameňov pri obci Miková v Zemplínskej župe. Spoločnosť bola založená s akciovým kapitálom 5 500 000 Kč, z ktorých 80 % prevzali francúzski záujemcovia a 20 % bolo v slovenských rukách.

187 ANBS, f. SB, SR SB 29. 1. 1920, 11. 3. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; List ŽB riaditeľstvu SB z 20. 2. 1920 a z 6. 5. 1920 v záležitosti Bantlinových chemických závodov v Perečine, inv. č. 370, k. 107.

188 Ref. 187, VS Bantlinové chemické závody v Perečine za rok 1922.

189 Ref. 188, VS firmy Bantlinové chemické závody v Perečine za roky 1923 – 1929.

190 AČNB, f. ŽB, Korešpondencia so SB o kúpe akcií firmy Bantlinové chemické závody z 14. 10. 1935, sign: ŽB – SIV/a – P 27/20, k. 27/354.

191 ANBS, f. SB, SR SB 11. 3. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; AČNB, f. ŽB, VV ŽB z 15. 4. 1919, KZ VV ŽB 10.12. 1918 – 3. 9. 1919; VV ŽB z 4. 3. 1920, KZ VV ŽB 26. 2. 1920 – 25. 5. 1920, sign. ŽB – SI/c, k. 9.

192 ANBS, f. SB, Korešpondencia medzi SB a ŽB z rokov 1921 – 1924 o Československej akciovej továrni na látku výbušné v Prahe, inv. č. 376, k. 112. SB sa bez úspechu pokúšala ŽB tieto akcie predat' aj v rokoch 1923 – 1924. ŽB bola ochotná kúpiť od SB len za ich nominálnu hodnotu 200 Kč, pričom SB požadovala za jednu akciu 262 Kč.

193 Ref. 192, Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12.

194 Ref. 192, VS Československej továrne na látku výbušné v Prahe za roky 1925 – 1928, inv. č. 376, k. 112.

195 AČNB, f. ŽB, Korešpondencia medzi ŽB a SB o predaji akcií o firmy Československá akciová továrň na látku výbušné v Prahe z 17. 3. 1930, 18. 3. 1930, 15. decembra 1930, sign: ŽB – VIII/d – 13, k. 66/1442.

Správna rada SB sa rozhodla zúčastniť na uvedenom podniku kúpou akcií v nominálnej hodnote 520-tisíc Kč.¹⁹⁶ Spoločnosť však už od septembra 1923 bola v likvidácii, keďže sa zásoby nafty ukázali ako malé na začatie ťažby, čím kapitál vložený do vrtania bol stratený.¹⁹⁷

Pre úplnosť ešte spomeniem, že SB sa roku 1920 zúčastnila na založení firmy Chemika, chemická továreň v Bratislava (2 mil. Kč), ktorá prevzala firmu Arthur Földeš, továreň na kryštalickú soľ. Slovenská banka do konca roka 1921 získala akcie v nominálnej hodnote 300-tisíc Kč.¹⁹⁸ Spoločnosť však v dôsledku hospodárskej krízy utrpela veľké straty, pričom SB sa už od konca roka 1923 pokúšala zbaviť účasti na tomto podniku, čo sa jej podarilo až roku 1926, keď akcie Chemiky predala za minimálnu cenu 20 250 Kč.¹⁹⁹

V oblasti kovospracujúceho priemyslu mala SB pomerne veľké plány. Krátko pred vznikom Československa založila v Bratislave firmu Železolejareň a smaltovňa (1 mil. K), ktorá sa zaoberala predovšetkým výrobou smaltovaných vaní, pričom SB koncom roka 1921 vlastnila až 80 % akcií podniku. Poskytovala spoločnosti takisto potrebný prevádzkový úver, ktorý bol roku 1921 postupne zvyšovaný až na 1,3 mil. Kč.²⁰⁰ Spoločnosť však v rokoch 1922 – 1923 utrpela veľké straty najmä poklesom stavebného ruchu. Jej straty boli zapríčinené odbytovou krízou v tuzemsku a v zahraničí, ako aj konkurenciou nemeckých firiem. Podľa revízie podniku nariadenej SB skončila spoločnosť k 30. júnu 1924 s celkovou stratou 2,1 mil. Kč.²⁰¹ SB preto presadila zníženie akciového kapitálu z 1 mil. Kč na 50-tisíc Kč, ktorý bol vzápätí zvýšený na 1 mil. Kč. Zároveň bolo prijaté nové znenie firmy: Emailit, železolejareň a smaltovňa, Bratislava. Pod vedením SB došlo k odpisom všetkých strát podniku, pričom SB znížila úrokovú sadzbu zo svojej pohľadávky na 4 %.²⁰² Roku 1926 došlo k úplnej stabilizácii podniku, ktorý rozšíril svoju výrobu. Spoločnosť pravidelne vyplácala dividendu, veľké sumy použila aj na odpisy zariadenia a vytvorenie rezerv.²⁰³ SB vlastnila roku 1928 celkovo 99 % akciového kapitálu podniku, ktorý vo svojej bilancii za rok 1928 bilancovala jeho nominálnou hodnotou 990 200 Kč, a to aj napriek tomu, že mala ponuky na jeho odkúpenie za 3 mil. Kč.²⁰⁴ Roku 1929 sa spoločnosti podarilo z vlastných prostriedkov splatiť úver v bežnom účte, používaný pôvodne vo výške 3,5 mil. Kč, až na 1,5 mil. Kč.²⁰⁵

196 ANBS, f. SB, SR SB 3. 2. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

197 Ref. 196, Správa pre Jednotu z 29. 8. 1925 a z 12. 10. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. 1 340, kniha č. 22.

198 Ref. 196, Revízná správa centrálneho SB v Bratislave 9. 11. 1921, inv. č. 16, k. 17.

199 Ref. 196, Správa pre Jednotu z 12. 10. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. 1 340, kniha č. 22; Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12.

200 Ref. 196, SR SB 26. 11. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13; SR SB 28. 2. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

201 Ref. 196, Revízia firmy Emailit, Bratislava z 29. 8. 1924, inv. č. 359, k. 105.

202 Ref. 196, Správa pre Jednotu z 22. 10. 1925, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. 1 340, kniha č. 22.

203 Ref. 196, Bilancia firmy Emailit v Bratislave za rok 1926 – 1929, inv. č. 359, k. 105.

204 Ref. 196, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revízná jednota bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

205 Ref. 196, UV SR SB 28. 2. 1929, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

Od roku 1920 sa SB živo zaujímal o nostrifikáciu firmy Gróf Csáky László prakfalvi vas és acélgégyár Rt. v Budapešti, ktorá vlastnila v Prakovciach závod na výrobu ocele, nástrojov a sivej liatiny.²⁰⁶ Roku 1921 došlo k dohode medzi SB, pražskou firmou Rudolf Schmidt a spol. a grófom Ladislavom Csákym o vytvorení Akciovej spoločnosti železiarskych a oceliarskych závodov Prakovce so sídlom v Bratislave s akciovým kapitálom 6 mil. Kč, pričom SB prevzala akcie v nominálnej hodnote 1 mil. Kč.²⁰⁷ Situácia spoločnosti bola však pomerne zložitá, v dôsledku povojnovej krízy utrpela rôzne straty, ktoré v polovici roka 1925 predstavovali 480-tisíc Kč.²⁰⁸ SB považovala spoločnosť za solídne vedený podnik s veľkou vnútornou hodnotou, vzhľadom na zlú polohu a stratu trhov v Maďarsku a Rumunsku však nedocieľovala také zisky, aby mohla platiť dividendu.²⁰⁹ Keďže roku 1925 kúpila SB ďalšie akcie spoločnosti v nominálnej hodnote 500-tisíc Kč, vlastnila napokon 25 % akciového kapitálu podniku.²¹⁰ S účasťou banky na akciovom kapitáli spoločnosti úzko súvisel úver pre firmu Rudolf Schmidt a spol. v Prahe, ktorá bola jedným z veľkoakcionárov železiarni v Prakovciach a mala uzavretú zmluvu na výhradný odpredaj jej výrobkov. SB roku 1926 povolila uvedenej spoločnosti zmenkový a rimesový úver 1 500 000 Kč, ktorý bol roku 1929 zvýšený na 4 mil. Kč.²¹¹

Roku 1921 sa SB zúčastnila aj na vytvorení akciovej spoločnosti Prvá slovenská strojárň, kotláreň a sleváreň, J. Doležal v Žiline (1 600 000 Kč), pričom prevzala akcie v nominálnej hodnote 200-tisíc Kč.²¹² Uvedená spoločnosť však v dôsledku poklesu hodnoty surovín, nehnuteľností a zariadenia továrne, ako aj zhoršením odbytových možností požiadala roku 1923 o mimokonkurzné vyrovnanie. Slovenská banka mala voči spoločnosti pohľadávku vo výške 637 025 Kč, ktorú čiastočne pokryla predajom jej nehnuteľností. Svoju účasť na akciovom kapitáli uvedenej firmy musela však odpísať ako stratu.²¹³

Roku 1921 dostala SB ponuku aj od firmy Lučenecká továrň na plechový a železný smaltovaný riad Juraj Rakottay v Lučenci, ktorá vlastnila najväčšiu továrň na smaltový riad v bývalej monarchii, zúčastniť sa na jej premene na akciovú spoločnosť, čo však správna rada SB odmietla z dôvodu nastupujúcej hospodárskej krízy.²¹⁴ V obchodnom spojení s uvedenou firmou však bola už od roku 1919, pričom jej poskytovala predovšetkým zmenkový úver, ktorý bol začiatkom roka 1922 zvýšený na 4,5 mil. Kč.²¹⁵ Po krachu

206 *Československý Kompas. Sborník průmyslu a obchodu 1921. Sv. II.* Praha 1921, s. 50. Valné zhromaždenie spoločnosti 29. apríla 1920 rozhodlo o osamostatnení závodu v Prakovciach a obchodného zastupiteľstva pre Československú republiku v Bratislave na samostatnú akciovú spoločnosť.

207 ANBS, f. SB, Protokol o založení Akciovej spoločnosti železiarskych a oceliarskych závodov Prakovce v Bratislave 10. 5. 1921, inv. č. 375, k. 112; Správy o priemyselných podnikoch SB z roku 1930 – 1932, inv. č. 1 408, k. 165.

208 Ref. 207, VS Prakovce za rok 1924/1925, inv. č. 375, k. 112.

209 Ref. 207, SR SB 13. 5. 1925, KZ VV SR VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

210 Ref. 207, Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

211 Ref. 207, UV SR SB 6. 9. 1929, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

212 Ref. 207, Korešpondencia SB z 9. 4. 1921 o vytvorení firmy Prvá slovenská strojárň, kotláreň a sleváreň, J. Doležal a spol., úč. spol., Žilina, inv. č. 363, k. 107.

213 Ref. 207, Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 324, kniha č. 6.

214 Ref. 207, VV SB 1. 10. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

215 Ref. 207, VV SB 10. 1. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

obchodov spoločnosti začiatkom novembra 1922 predstavovali celkové pohľadávky SB asi 5 mil. Kč, ktoré museli byť odpísané v plnej výške ako strata zo sanačného prídelu roku 1926.²¹⁶

SB sa snažila preniknúť aj do oblasti ťažby a predaja uhlia. Poskytovala pomerne vysoké úvery akciovej spoločnosti Handlovské uhoľné bane so sídlom v Bratislave, ktorá v polovici roka 1921 dlžila SB už 4,5 mil. Kč.²¹⁷ SB sa snažila preniknúť do tejto oblasti podnikania založením firmy Montána, slovenská ťažiarska, úč. spol. v Bratislave s akciovým kapitálom 600-tisíc Kč.²¹⁸ Montána získala väčšinu akcií firmy Akciová spoločnosť uhoľných baní v Rapovciach pri Lučenci, ktorá mala sídlo v Budapešti a mala sa venovať predovšetkým predaju hnedého uhlia uvedenej spoločnosti. Hnedé uhlie do-lované spoločnosťou v Rapovciach nemohlo však svojou kvalitou ani cenou konkurovať českému a handlovskému uhliu, preto došlo roku 1923 k likvidácii podniku.²¹⁹

Obdobie povojnovej konjunktúry a obnovovacie práce po vojne obnovili stavebný ruch a vytvorili vhodnú príležitosť na podnikanie v oblasti výroby stavebného materiálu. SB sa vďaka podpore ŽB zúčastnila roku 1919 na založení firmy Slovenské akciové tehelne v Hodoníne (8 mil. Kč). Nová spoločnosť prevzala od Wienerberger Ziegelfabriks und Baugesellschaft AG so sídlom vo Viedni tehelne v Hodoníne, v Devínskej Novej Vsi, Skalici a Hustopeči.²²⁰ Nostrifikácia podniku prebehla pod vedením Živnostenskej banky, ktorá zo svojho podielu prepustila SB akcie v nominálnej hodnote 400-tisíc Kč.²²¹ Kapitál, ktorý mala SB investovaný v uvedenej spoločnosti sa zúročoval, pretože spoločnosť, okrem rokov 1922 – 1924, vyplácala dividendu.²²² SB však rokoch 1934 – 1935 akcie tejto spoločnosti predala, pričom sa zatiaľ nepodarilo zistiť meno kupujúceho.²²³

Ďalšou pomerne významnou investíciou v uvedenej oblasti bola roku 1921 účasť SB na vytvorení Spojenej stavebnej účastinnej spoločnosti v Bratislave (20 mil. Kč), pričom SB prevzala akcie v nominálnej hodnote 1,5 mil. Kč.²²⁴ Počas hospodárskej krízy sa však uvedená spoločnosť dostala do obrovských ťažkostí, jej straty sa roku 1923 vyšplhali až na 15,6 mil. Kč.²²⁵ Akcie tohto podniku sa stali úplne bezcennými, roku 1924 bol akciový kapitál znížený na 5 mil. Kč a roku 1925 na 50-tisíc Kč. Akcionári spoločnosti, predovšetkým Slovenská všeobecná úverná banka ho vzápätí zvýšili na 1 800 000 Kč.²²⁶ Keďže sa SB nezúčastnila na novej emisii, stratila kontrolu nad spoločnosťou.²²⁷

216 Ref. 207, Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. I 324, kniha č. 6.

217 Ref. 207, VV SB 12. 9. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

218 Ref. 217, SR SB 29. 1. 1920.

219 ANBS, f. SB, SR SB 16. 4. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

220 AČNB, f. ŽB, VV ŽB 23. 10. 1919, 22. 12. 1919, KZ VV ŽB 4. 9. 1919 – 25. 2. 1920, sign. ŽB – SI/c, k. 9.

221 Ref. 220, VV ŽB 7. 1. 1920. ANBS, f. SB, SR SB 30. 12. 1919, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

222 ANBS, f. SB, VS Slovenských akciových tehelni Hodonín za roky 1925 – 1929, inv. č. 369, k. 107.

223 Ref. 222, VS SB za rok 1935, inv. č. 5, k. 6.

224 Ref. 222, VV SB 16. 9. 1921, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

225 Ref. 222, VS Spojenej stavebnej úč. spol. v Bratislave za rok 1923, inv. č. 383, k. 113.

226 Ref. 225, Správa Jozefa Kelecsényho o VZ Spojenej stavebnej úč. spol., Bratislava z 3. 12. 1925.

227 Ref. 222, Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. I 330, kniha č. 12.

Po roku 1918 sa SB snažila zapojiť aj do elektrifikácie Slovenska. Roku 1920 sa rozhodla založiť spolu s bratislavskou filiálkou Magyar általános hitel bank novú spoločnosť s akciovým kapitálom 5 mil. Kč, ktorá mala od budapeštianskej firmy Részvénytársaság villamos és közlekedési vállalatok prevziať elektrárňu v Hlohovci.²²⁸ SB sa však nakoniec tejto nostrarifikačnej akcie nezúčastnila, pričom je možné, že účasť SB na uvedennom podniku v rokoch 1921 – 1922 prevzala Americko-slovenská banka, alebo Slovenská všeobecná úverná banka. Ustanovujúce valné zhromaždenie firmy Elektrárska úč. spol. v Hlohovci s akciovým kapitálom 10 mil. Kč sa konalo až 1. februára 1923, avšak už bez zástupcov SB.²²⁹ SB v rokoch 1921 – 1929 vlastnila len akcie menších mestských elektrární v Senici, Púchove a Čadci.²³⁰

Úplne novou oblasťou podnikania sa na Slovensku stal po roku 1918 filmový obchod a priemysel. SB nechcela zostať bokom, a preto sa od roku 1920 zúčastnila na postupnom zvyšovaní akciového kapitálu firmy Uránia, kinematografická úč. spol., Bratislava z 200-tisíc Kč až na 1 600 000 Kč. SB pri každom zvyšovaní kapitálu využila svoje prednostné právo, pričom roku 1922 vlastnila akcie spoločnosti v nominálnej hodnote 227 400 Kč.²³¹ Podobne ako ostatné podniky aj firmu Uránia postihla hospodárska kríza a roku 1923 skončila so stratou 561 101 Kč.²³² SB považovala akciový kapitál spoločnosti za stratený, pretože celkové jej straty odhadovali funkcionári SB až na 2,1 mil. Kč.²³³ SB sa rozhodla tejto účasti zbaviť, a preto roku 1927 predala akcie uvedenej firmy za minimálnu cenu 49 500 Kč.²³⁴

Fúziou s HB sa SB stala najväčším akcionárom spoločnosti Slovensko, filmový obchod a priemysel v Bratislave (4 mil. Kč), pričom vlastnila 40,3 % jej akciového kapitálu. Spoločnosť však už roku 1922 skončila s veľkou stratou 1,8 mil. Kč.²³⁵ Roku 1923 pristúpila SB k zníženiu akciového kapitálu na 2 mil. Kč a od roku 1925 k sanácii podniku, keď došlo k postupnému likvidovaniu filmového obchodu a k prenajatiu kín.²³⁶ Situácia podniku sa nezlepšila ani v rokoch 1925 – 1928, spoločnosť musela všetky svo-

228 Ref. 222, SR SB 14. 2. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13. Elektrárňu v Hlohovci dodávala elektrickú energiu pre mestá Sereď, Galantu, Nitru, Topoľčany a čiastočne aj Trnavu. Z akciového kapitálu novej (nostrarifikovanej) spoločnosti so sídlom v Hlohovci mala 60 % akcií prevziať materská budapeštianska spoločnosť a 40 % SB spolu s bratislavskou filiálkou Magyar általános hitel bank.

229 *Ústredný oznamovateľ*, č. 119 z 4. 10. 1923, s. 2, č. 15 586.

230 ANBS, f. SB, Revízná správa expozitúry SB v Púchove z 26. 10. 1920, inv. č. 16, k. 17; Kniha čistej bilancie SB za rok 1926, inv. č. 1 341, kniha č. 23.

231 Ref. 230, SR SB 15. 12. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; Revízná správa centrály SB v Bratislave 9. 11. 1921, inv. č. 16, k. 17.

232 ANBS, f. SB, Bilancia firmy Uránia v Bratislave za rok 1923, inv. č. 379, k. 113.

233 Ref. 232, Bilancia firmy Uránia v Bratislave za rok 1924; Správa pre Jednotu z 29. 8. 1925, 12. 10. 1922, 22. 10. 1922, Kniha príloh k sanačnému protokolu 1925 – 1926, inv. č. 1 340, kniha č. 22.

234 Ref. 232, UV SR SB 17. 9. 1927, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19.

235 Ref. 232, VS firmy Slovensko, filmový obchod a priemysel v Bratislave za rok 1922, inv. č. 386, k. 113.

236 Ref. 232, Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12; SR SB č. 1 z 10. 6. 1926, KZ SR SB 1926 – 1933, inv. č. 11, k. 15.

je výnosy použit' na zníženie bilančnej hodnoty svojich nehnuteľnosti, pričom celková strata koncom roka 1928 dosiahla 797 931 Kč.²³⁷

Do roku 1918 bol jednou z dôležitých oblastí podnikateľských aktivít SB garbiarsky priemysel, predovšetkým skupina závodov v Liptovskom Mikuláši. SB v roku 1918 získala 1/8 podiel vo firme Lacko, Pálka a spol., Liptovský Mikuláš. Keď však L. Vališ koncom roka 1920 vykonal revíziu v tejto firme, zistil, že „naši spoločníci rozdeľujú si väčšiu časť produkcie medzi sebou za smerné ceny a predávajú ju na svoj účet za ceny bežné, čo je neprípustné. Náš ústav prišiel o veľký obnos asi 1 000 000 Kč“.²³⁸ Neprijemnou skutočnosťou bolo, že spoločníci firmy Ján Pálka a Miloš Lacko boli členmi správnej rady SB, banka napriek tomu požadovala odškodnenie a rozhodla sa svoju účasť predat'.²³⁹ Začiatkom roka 1921 došlo k vyrovnaniu s uvedenou firmou, ktorá prevzala podiel SB za 1,5 mil. Kč.²⁴⁰

SB v snahe zapojiť sa do obchodu s vlnou na Slovensku založila roku 1920 firmu Vlnoaukcia, Bratislava (1,5 mil. Kč). Jej úlohou bolo viesť obchod s vlnou a vlneným tovarom a usporadúvať aukcie na vlnu, založiť na Slovensku pradiareň vlny. SB postupne získala akcie spoločnosti v nominálnej hodnote 196 500 Kč.²⁴¹ Uvedené obchody sa nerozbehli podľa predstáv zakladateľov, hoci spoločnosť v prvých rokoch svojej činnosti dosahovala mierny zisk a roku 1924 dokonca vyplácala 5 % dividendu.²⁴² Podnik však trpel nedostatkom prevádzkového kapitálu, nakoľko vykonával priamy obchod s tovarom, nechcela SB ani ŽB v Prahe poskytnúť väčšie prostriedky a priami interesi, teda textilný priemysel, sa predbežne nechceli zúčastniť na akciovom kapitáli.²⁴³ Situácia podniku sa zhoršovala a postupne začala byť prevádzka spoločnosti stratová, pričom koncom roka 1927 sa celková strata vyšplhala na 272 011 Kč.²⁴⁴

Prostredníctvom fúzie s HB sa SB stala akcionárom firmy Liečivé kúpele Trenčianske Teplice (4 mil. Kč). Spoločnosť však počas celého sledovaného obdobia pracovala so stratou, ktorá sa nezmenšovala ani v čase konjunktúry, pričom koncom roka 1927 predstavovala 1,9 mil. Kč.²⁴⁵ Podľa názoru predstaviteľov SB podnik nemal veľkú perspektívu ďalšieho rozvoja, pretože zisk „strovený je a pravdepodobne i v blízkej budúcnosti bude úrokmi“.²⁴⁶ Obrovské straty zaznamenalo takisto Bratislavské sanatórium (10 mil. Kč), kde sa SB, v dôsledku fúzie s HB, stala vlastníkom akcií v nominálnej hodnote 1 mil. Kč. Krach obchodných aktivít materskej spoločnosti (Bratislavská obchodná spo-

237 Ref. 232, Bilancia firmy Slovensko film v Bratislave za rok 1925 – 1926, inv. č. 386, k. 113; Správa o revízii SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bank v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

238 Ref. 232, SR SB 21. 10. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

239 Ref. 238, SR SB 3. 11. 1920.

240 Ref. 238, SR SB 10. 2. 1921.

241 ANBS, f. SB, Bilancia centrály SB za rok 1921, inv. č. 1 315, k. 155.

242 Ref. 241, SR SB 13. 5. 1925, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14. Bilancia firmy Vlnoaukcia v Bratislave za rok 1924, inv. č. 393, k. 116.

243 Ref. 241, Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12.

244 Ref. 241, Bilancia firmy Vlnoaukcia v Bratislave za roky 1926 – 1927, inv. č. 393, k. 116.

245 Ref. 241, Bilancia firmy Liečivé kúpele, Trenčianske Teplice za rok 1923 – 1927, inv. č. 396, k. 116.

246 Ref. 241, Kniha revízie súvahy k 31. 12. 1925, inv. č. 1 330, kniha č. 12.

ločnosť) predznamenal aj úpadok sanatória, pričom na jar 1924 došlo k jeho likvidácii. SB musela preto svoju účasť na tomto podniku odpísať ako stratu.²⁴⁷

Po roku 1918 začali byť na Slovensku vo zvýšenej miere zakladané rôzne obchodné spoločnosti, ktoré mali ambíciu zapojiť sa do medzinárodného obchodu. Tieto projekty sa však v dôsledku nedostatku skúsenosti a kontaktov končili zväčša neúspešne a s veľkými stratami. Väčšinu spoločností zmetla povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923. SB roku 1920 spolu s viedenskou exportnou firmou J. Kornis a spol. založila Slovenskú obchodnú spoločnosť pre medzinárodný obchod v Bratislave (1,2 mil. Kč), pričom SB prevzala polovicu akciového kapitálu.²⁴⁸ Spoločnosť, ktorá sa zaoberala najmä vývozom a dovozom potravinových článkov, sa krátko po svojom vzniku dostala do veľkých ťažkostí. Už po polroku svojej činnosti pracovala so stratou vyše 1 mil. Kč.²⁴⁹ Koncom roka 1920 firma Kornis vystúpila zo spoločnosti, vedenie podniku tak zostalo úplne v rukách SB.²⁵⁰ Spoločnosť v rokoch 1921 – 1923 zaznamenala obrovské straty, najmä v súvislosti so vzostupom kurzu československej koruny, obmedzením exportu a poklesom cien nakúpeného tovaru, pričom pravdepodobne roku 1924 vstúpila do likvidácie. SB tak musela svoju účasť na akciovom kapitáli spoločnosti, ako aj pohľadávku vo výške 1,85 mil. Kč odpísať zo sanačného prídeltu.²⁵¹ S touto spoločnosťou súvisela aj pohľadávka SB voči bratislavskej filiálke Viedenskej bankovej jednoty vo výške 2 510 520 Kč, pričom táto suma bola roku 1920 vyplatená na akreditív Slovenskej obchodnej spoločnosti. Viedenská banková jednota však tento akreditív neuznávala pre formálne chyby, Slovenská banka sa preto snažila vymáhať svoju pohľadávku žalobou. Roku 1925 súdny spor prehrala, pričom celú túto položku musela odpísať ako stratu.²⁵²

Z iniciatívy riaditeľa žilinskej filiálky SB Andreja Bachera bola roku 1919 založená Slovenská importná a exportná spoločnosť, Žilina (1 mil. Kč), pričom SB prevzala akcie v nominálnej hodnote 250-tisíc Kč.²⁵³ Uvedená spoločnosť, po sľubnom začiatku, skončila roku 1924 so stratou 623 407 Kč, preto akcionári rozhodli o jej likvidácii.²⁵⁴ V polovici roka 1925 sa však SB rozhodla spoločnosť reaktivovať, s tým aby prevzala obchod s uhlím žilinskej filiálky. Z tohto dôvodu došlo k zmene názvu firmy na Slovenská uhoľná a obchodná spoločnosť.²⁵⁵

247 Ref. 241, SR SB 16. 4. 1924, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č. 10, k. 14.

248 Ref. 247, SR SB 11. 3. 1920, 7. 4. 1920; Zápis do firemného registra firmy Slovenská obchodná úč. spoločnosť pre medzinárodný obchod v Bratislave 1920, inv. č. 368, k. 107.

249 ANBS, f. SB, SR SB 21. 10. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

250 Ref. 249, SR SB 15. 12. 1920; SR Slovenskej obchodnej úč. spoločnosť pre medzinárodný obchod v Bratislave z 14. 6. 1921, inv. č. 368, k. 107.

251 ANBS, f. SB, Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 6, kniha č. 1 324; Prílohy k bilancii za rok 1924, inv. č. 1 315, k. 157.

252 Ref. 251, Kniha príloh k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 323, kniha č. 5.

253 Ref. 251, SR SB 22. 5. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13; SR Slovenskej importnej a exportnej úč. spol. v Žiline z 23. 6. 1920, inv. č. 366, k. 107.

254 Ref. 253, Bilancia Slovenskej importnej a exportnej úč. spol. v Žiline za rok 1924.

255 Ref. 253, Dohoda medzi Slovenskou uhoľnou a obchodná spoločnosťou v Žiline a filiálkou SB v Žiline z 28. augusta 1925.

Roku 1920 krátko po otvorení filiálky v Prešove prevzala SB 30 % akcií miestnej firmy Gazdovská a obchodná spoločnosť (1 mil. Kč).²⁵⁶ SB roku 1920 povolila uvedenej firme úvery v celkovej výške 2,5 mil. Kč.²⁵⁷ Roku 1922 však spoločnosť v dôsledku poklesu kurzu rumunskej a maďarskej meny, ako aj poklesu cien tovaru skončila so stratou 1,74 mil. Kč.²⁵⁸ Situácia spoločnosti sa už nezlepšila a pravdepodobne roku 1925 vstúpila do likvidácie. Pohľadávka SB voči uvedenej firme koncom roka 1924 predstavovala celkovo 2,5 mil. Kč, táto suma bola z väčšej časti ako strata odpísaná zo sanačného prídeltu.²⁵⁹

SB mala roku 1922 plné ruky práce aj s likvidovaním pohľadávky bývalej HB voči Bratislavskej obchodnej spoločnosti (BOS), ktorá sa následkom deflačnej krízy dostala do veľkých ťažkostí.²⁶⁰ Keďže BOS nebola schopná svoje záväzky dodržať, dohodla sa SB s Tatra bankou na prevzatí pohľadávky voči BOS vo výške 6,2 mil. Kč.²⁶¹ S touto pohľadávkou súvisel aj lombardný úver 11 mil. Kč, ktorý poskytla bývala HB roku 1921 S. Lauferovi na 36 995 kusov akcií BOS, ktoré však boli roku 1922 takmer bezcenné, a tak sa stala pohľadávkou SB dubiózna.²⁶² Keďže S. Laufer sa po krachu svojich spoločností odšťahoval do Maďarska a svoje podlžnosti neplatil, SB utrpela pri tomto úvere stratu takmer 12 mil. Kč.²⁶³

Fúziou s HB sa SB stala vlastníkom akciového kapitálu v nominálnej hodnote 300-tisíc Kč firmy Slovenská veľkonárodná spoločnosť v Trnave, pričom jej dlžoby voči SB predstavovali už okolo 3,8 mil. Kč.²⁶⁴ Spoločnosť, ktorá obchodovala s koloniálnym tovarom a liehovinami, utrpela veľké straty najmä na zásobách tovaru, a preto koncom novembra 1922 vstúpila do tichej likvidácie. SB svoju účasť na akciovom kapitáli uvedenej spoločnosti odpísala už v bilancii za rok 1923, pričom zostatok pohľadávky vo výške 2,1 mil. Kč musel byť odpísaný ako strata v rokoch 1925 – 1926.²⁶⁵

Pomerne málo známu skutočnosťou je, že SB v rokoch 1919 – 1922 bola zapojená do projektu na založenie spoločností prevádzkujúcich lodnú dopravu. Začiatkom roka 1919 zverejnila Živnostenská banka spolu s Pražskou úvěrní bankou, Agrární bankou

256 ANBS, f. SB, SR SB 11. 3. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

257 Ref. 256, SR SB 13. 10. 1920, VV SB 15. 6. 1921.

258 ANBS, f. SB, VV SB 18. 7. 1922, SR SB 17. 11. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14; Bilancia Gazdovskej a obchodnej úč. spol. v Prešove za rok 1922, inv. č. 384, k. 113.

259 Ref. 258, Prílohy k bilancii za rok 1924, inv. č. 1 315, k. 157; Kniha príloh k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1 324, kniha č. 6; Správa o revízií SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bank v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

260 ANBS, f. SB, VV SB 10. 1. 1922, 24. 2. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

261 Ref. 260, VV SB 18. 7. 1922. Naproti tomu SB prepustila Tatra banke grátis 36 925 akcií Bratislavskej obchodnej spoločnosti, ktoré pôvodne patrili S. Lauferovi a 2 500 akcií Dunkelových podnikov.

262 Ref. 260, VV SB 8. 6. 1922.

263 ANBS, f. SB, UV SR SB 1. 2. 1926, 5. 2. 1926, KZ UV SB 23. 1. 1926 – 9. 1. 1928, inv. č. 26, k. 19; Prílohy k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 7, kniha č. 1325. SB v rokoch 1922 – 1923 odpísala z bežných ziskov 4,3 mil. Kč, zvyšok ako dubiózna pohľadávka bol odpísaný až roku 1926 pri sanácii SB.

264 Ref. 263, VV SB 3. 11. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

265 Ref. 263, Kniha príloh k sanačnej bilancii za rok 1924, inv. č. 1324, kniha č. 6; Prílohy k bilancii za rok 1924, inv. č. 1 315, k. 157.

československou a Českou průmyslovou bankou úmysel založit Československú paroplybnú spoločnosť pre plavbu na Dunaji, Labe a Vltave a stavbu lodeníc v Bratislave. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobár sľúbil uprednostniť zakladateľov pred konkurenciou, ak sa zúčastní aj slovenský kapitál.²⁶⁶ Z toho dôvodu bola medzi zakladateľov spoločnosti na návrh Živnostenskej banky prizvaná aj SB.²⁶⁷ Spoločnosť bola nakoniec založená dňa 3. júla 1919 s akciovým kapitálom 4 mil. Kč, pričom SB koncom roka 1921 vlastnila akcie v nominálnej hodnote 371 200 Kč.²⁶⁸ Na prelome rokov 1921/1922 došlo k dohode medzi československou vládou a zainteresovanými bankami o založení dvoch plavebných spoločností labskej a dunajskej.²⁶⁹ SB sa začiatkom roka 1922 rozhodla zúčastniť len na Československej plavebnej akciovej spoločnosti dunajskej, a to prevzatím 3,5 mil. Kč prioritných akcií s výhradou, že „*náš ústav dostane polovicu bankového spojenia so spoločnosťou*“.²⁷⁰ Nakoniec však, najmä kvôli rozporom so ŽB, koncom augusta 1922 vystúpila z konzorcia bánk na založenie československých plavebných spoločností na Labe a Dunaji a jej kvótu prevzali ostatné banky, predovšetkým Banka československých légii.²⁷¹

Zaujímavou oblasťou podnikateľských aktivít SB tvorilo peňažníctvo. Na základe vykonaného výskumu možno konštatovať, že roku 1919 najväčšiu skupinu úverovaných spoločností tvorili akciové banky a ostatné peňažné ústavy, čo bolo spôsobené tým, že najmä celý rad maďarských peňažných ústavov sa obracal na SB so žiadosťou o resekontný úver, keďže sa následkom štátnej a menovej rozluky ocitli bez bankového spojenia a peňažných prostriedkov.²⁷² Roku 1919 prejavila SB veľký záujem aj o nostrifikáciu filiálok budapeštianskych bánk na Slovensku. Riaditelia bratislavských a košických filiálok Magyar leszámítoló és pénzváltó bank a Magyar általános hitel bank, ako aj Prvej bratislavskej sporiteľne vyjednávali v lete roku 1919 s V. Makovickým o prípadnej fúzii so SB, ktorá bola ochotná prevziať ich obchody, najmä priemyselné podniky, ale len bez strát na vojenských pôžičkách. Centrála Magyar általános hitel bank v Budapešti však navrhla počkať až do uzavretia mierovej zmluvy s Maďarskom.²⁷³ Nostrifikácia filiálok budapeštianskych bánk na Slovensku sa nakoniec uskutočnila až roku 1921, z na-

266 Ref. 263, SR SB 22. 4. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

267 SNA, f. V. Makovický, Korešpondencia so Živnostenskou bankou 14. 3. 1919 a 26. 3. 1919, inv. č. II/3a, k. 20; AČNB, f. ŽB, VV ŽB 21. 3. 1919, KZ VV ŽB 10. 12. 1918 – 3. 9. 1919, sign. ŽB – SI/c, k. 9.

268 AČNB, f. ŽB, Správy pre riaditeľstvo o Československej paroplybnej spoločnosti v Prahe z roku 1919, sign. ŽB – SIV/a – P1/a –1, k. 2/329; ANBS, f. SB, Bilancia centrály SB za rok 1921, inv. č. 1 315, k. 155.

269 AČNB, f. ŽB, Návrh zmluvy o založení československých plavebných spoločností, sign. ŽB – SVIII/d – 51, k. 117/1493.

270 ANBS, f. SB, VV SB 20. 1. 1922, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16. 11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

271 AČNB, f. ŽB, Správa pre riaditeľstvo o Československej paroplybnej spoločnosti v Prahe z 25. 1. 1922, 23. 8. 1922, sign. ŽB – SIV/a – P/1a, k. 2/329; AČNB, f. Česká průmyslová banka v Prahe, Zápis zo schôdze správnej rady z 18. 7. 1923, Zápisnice správnej rady 28. 6. 1921 – 14. 9. 1924, sign. ČPB – SI/a – 12.

272 *Päťdesiat rokov Slovenskej banky*, ref. 11, s. 55; ANBS, f. SB, SR SB 20. 6. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13.

273 ANBS, f. SB, SR SB 8. 11. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13.

cionálne slovenských bánk sa na nej podieľali Tatra banka a Americko-slovenská banka, pričom významnú úlohu tu zohrala agrárna strana a najmä Milan Hodža.

SB sa zapojila aj do koncentračného procesu bankovníctva na Slovensku, keď v roku 1921 prevzatím Trenčianskej obchodnej a priemyselnej banky v Trenčíne a Piešťanskej sporiteľne získala nové filiálky v Trenčíne a Piešťanoch. Najvýznamnejšou však bola už spomínaná fúzia s Hospodárskou bankou. Fúziou s HB získala SB 30 % podiel na akciovom kapitále Drevárskej banky v Bratislave. Po revízií spoločnosti v októbri 1923 odhadovali funkcionári SB jej straty po odrátaní rezerv na 7 mil. Kč. SB preto akceptovala ponuku Tatra banky, ktorá bola ochotná prevziať akcie Drevárskej banky v nominálnej hodnote 6 mil. Kč, ktoré boli vo vlastníctve SB. Leopold Vališ odporúčal tieto akcie predať, pričom napriek strate okolo 2 mil. Kč považoval túto transakciu za výhodnú, „*poneváž stav Drevárskej banky sa môže zhoršiť*“.²⁷⁴ Z ostatných slovenských bánk vlastnila roku 1921 najmä akcie Tatra banky v Martine v nominálnej hodnote 792 800 Kč, pričom roku 1929 to bolo už 1 169 000 Kč.²⁷⁵ Z českých bánk možno roku 1921 spomenúť akcie Živnostenskej banky v nominálnej hodnote 85 200 Kč a Českej priemyselnej banky v Prahe v nominálnej hodnote 46 400 Kč, väčšinu akcií českých bánk však do roku 1929 predala.²⁷⁶ Mimo územia Československa vlastnila SB akcie slovenských bánk v Rumunsku a Juhoslávii, ale najmä Zemskej priemyselnej banky v Budapešti (ďalej len ZPB), ktorá bola afilovaným ústavom Živnostenskej banky v Prahe. Akcie ZPB odkúpila SB koncom roka 1918 na základe rokovaní Vladimíra Makovického s funkcionármi ŽB v Prahe, pričom SB pôvodne uvažovala o premene tejto banky na svoju filiálku.²⁷⁷ Nakoniec však roku 1920 do svojich rúk prevzala len filiálku ZPB v Mukačeve za 200-tisíc Kč.²⁷⁸ Roku 1924 však akcie ZPB (7 100 kusov) predala prostredníctvom Živnostenskej banky v Prahe skupine okolo Magyar általános hitel bank v Budapešti.²⁷⁹

Novou úspešnou oblasťou podnikania pre SB sa stalo poisťovníctvo. Začiatkom roka 1919 SB založila Prvú slovenskú poisťovňu v Bratislave (2 mil. Kč).²⁸⁰ Na valnom zhromaždení poisťovne 20. apríla 1921 bolo rozhodnuté o jej likvidácii a na jej mieste bola založená nová spoločnosť Slovenská poisťovňa v Bratislave, ktorá prevzala obchody Prvej slovenskej poisťovne, ako aj obchody bratislavskej filiálky Első magyar általános biztosító társaság v Budapešti.²⁸¹ Slovenská poisťovňa takisto pocítila dôsledky deflačnej krízy, išlo však o pomerne konsolidovaný podnik, ktorý s výnimkou rokov 1924 – 1926 pravidelne vyplácal dividendu. Ku konsolidácii zaiste prispelo i to, že sa jej roku 1926

274 Ref. 273, VV SB 5. 10. 1923, 2. 11. 1923, KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1921 – 16.11. 1923, inv. č. 10, k. 14.

275 Ref. 273, Bilancia SB za rok 1921, inv. č. 1 315, k. 155; Kniha bilancie za rok 1929, inv. č. 1 357, kniha č. 39.

276 Ref. 275.

277 AČNB, f. ŽB, VV ŽB 20. 12. 1918, 28. 12. 1918, 7. 1. 1919, KZ VV ŽB 10.12. 1918 – 3. 9. 1919, sign. ŽB – SI/c, k. 9.

278 ANBS, f. SB, SR SB 14. 6. 1920, 20. 6. 1920, KZ VV SR a VZ SB 30. 12. 1919 – 15. 12. 1921, inv. č. 10, k. 13; AČNB, f. ŽB, Správa pre schôdzu správnej rady 7. 7. 1920, sign. ŽB – SI/b – 1, k. 8.

279 ANBS, f. SB, VV SB 9. 3. 1924. KZ VV SR a VZ SB 17. 12. 1923 – 8. 1. 1926, inv. č.10, k. 14.

280 Ref. 279, SR SB 1. 3. 1919, KZ VV SR a VZ SB 27. 7. 1917 – 16. 12. 1919, inv. č. 10, k. 13; AČNB, f. ŽB, VV ŽB 18. 2. 1919, KZ VV ŽB 10. 12. 1918 – 3. 9. 1919, sign. ŽB – SI/c, k. 9.

281 ANBS, f. SB, Prospekt o založení Slovenskej poisťovne v Bratislave 20. apríla 1921, inv. č. 410, k. 127.

podarilo prevziať československé portfólio 11 maďarských poisťovní. Zvláštnu pozornosť venovala rozvinutiu svojho hypotekárneho obchodu, keďže povoľovala dlhodobé amortizačné pôžičky na novostavby.²⁸² SB roku 1928 vlastnila akcie Slovenskej poisťovne v nominálnej hodnote 2 329 000 Kč, čo znamenalo 38,8 % podiel na jej akciovom kapitáli.²⁸³ Rozsah obchodov poisťovne stúpala, k čomu napomáhala aj SB svojím úverovým oddelením, pretože väčšina úverov povolených v SB musela byť poistená v Slovenskej poisťovni. Funkcionári SB však svoju aktivitu pri poisťovacích obchodoch vo vidine tučných provízií občas prehánali a nútili záujemcov o úver v SB uzavrieť nevýhodné životné poisťky, o čom svedčí poisťovacia aféra v roku 1930 vo filiálke v Berehove, kde došlo v dôsledku nedovolených praktík k zatknutiu riaditeľa filiálky a niekoľkých úradníkov.²⁸⁴

Záver

Slovenská banka prešla v rokoch 1919 – 1929 zložitým vývojom, do ktorého zasahovali mnohé objektívne, ako aj subjektívne faktory. Ako som už uviedol, vznikom Československej republiky sa pre ňu otvorili nové možnosti podnikania. S výdatnou pomocou Živnostenskej banky v Prahe sa pustila do zakladania rozličných priemyselných a obchodných spoločností, podieľala sa na nostrifikácii niektorých priemyselných podnikov, ktoré mali sídlo mimo územia Slovenska. Treba však upozorniť, že hoci SB sa ako jediná nacionálne slovenská banka stala akcionárom niektorých spoločností mimo územia Slovenska, pričom išlo vo svojich priemyselných odvetviach o významné podniky, netreba tento fakt veľmi preceňovať. Jej účasť na týchto podnikoch vyplynula z povojnovej spolupráce so Živnostenskou bankou, ktorá jej uvedené akcie prenechala zo svojej kvóty. SB však nebola ochotná, alebo skôr schopná zúčastňovať sa na postupnom zvyšovaní akciového kapitálu uvedených spoločností a stávala sa v nich úplným outsiderom, bez akéhokoľvek vplyvu na riadenie a správu uvedených podnikov. Už v rokoch 1922 – 1923 sa pokúšala akcie týchto podnikov prediť, čo sa jej podarilo až v rokoch 1930 – 1935. Možnosti SB ovládnuť niektorý z priemyselných podnikov, najmä v procese nostrifikácie, bol do istej miery uľahčený aj tým, že väčšina jej funkcionárov pôsobila v tom čase vo vysokých vládnych funkciách. Členmi jej správnej rady boli postupne, alebo aj naraz, všetci ministri s plnou mocou pre správu Slovenska (Vavro Šrobár, Martin Mičura, Jozef Kállay). V nesmierne dôležitom období rokov 1919 – 1920 bol aj V. Makovický referentom pre priemysel a obchod Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, Matej Metod Bella referentom pre zásobovanie obyvateľstva a Fedor Houdek v rokoch 1919 – 1920 ministrom pre zásobovanie a výživu ľudu.

Vzťahy medzi SB a ŽB boli veľmi komplikované a často aj plné problémov. Po roku 1918 môžeme sledovať intenzívnu spoluprácu najmä v podnikateľskej oblasti, ktorá bola zvýraznená členstvom J. Preissa a J. Bělohříbka v správnej rade SB. Spolupráca medzi obidvoma subjektmi bola najmä v rokoch 1919 – 1920 prospešná pre obe strany, pretože sa J. Preiss a V. Makovický dohodli, že obidve banky sa budú snažiť postupovať na Slo-

282 Ref. 281, VS Slovenskej poisťovne v Bratislave za rok 1922 – 1929, inv. č. 410, k. 127.

283 Ref. 281, Správa o revízií SB z 23. 5. 1929 Revíznou jednotou bánk v Prahe, inv. č. 349, kniha č. 1.

284 Ref. 281, UV SR 16. 5. 1930, 28. 6. 1930, KZ UV SB 20. 1. 1928 – 13. 6. 1931, inv. č. 26, k. 19.

vensku, najmä v Bratislave pri zakladaní priemyselných a iných podnikov spoločne. Samozrejme, ich vzťah bol nerovný, Živnostenská banka bola veľkobankou, ktorá aktívne zasahovala do tvorby hospodárskej politiky štátu, kým SB roku 1919 len začala proces transformácie z peňažného ústavu lokálneho významu, na obchodnú banku (z celoštátneho hľadiska išlo o strednú banku), ktorá, hoci jej na to často nestačili prostriedky, ani skúsenosti, mala veľké ambície podieľať sa na riadení priemyslu a obchodu. Pripútanosť SB k ŽB sa zvýraznila najmä roku 1920, keď jej dlžoby voči ŽB predstavovali okolo 100 mil. Kč, teda viac ako trojnásobok akciového kapitálu SB. ŽB si poskytnutým úverom vymáhala vplyv na finančnú kontrolu SB, pretože úverová politika ŽB vychádzala z bezpečného krytia a návratnosti zapožičaných prostriedkov. Neváhala preto, niekedy tak trochu aj tvrdšími prostriedkami vymáhať svoje pohľadávky u SB.

Ako som už uviedol, kapitálovú účasť na viacerých podnikoch získala SB aj na základe fúzie s HB. Straty HB vyplynuli najmä zo snahy čo najrýchlejšie rozšíriť svoj vplyv, preto preberala peňažné ústavy bez dôkladnejšej kontroly ich celkovej finančnej situácie. Jej postavenie zhoršovali aj neuvážené a chybné investície, ktoré vyplývali z neopatrnosti a nedostatku skúsenosti funkcionárov HB pri financovaní priemyselných podnikov. Nastupujúca hospodárska kríza zastihla SB v tom najnevhodnejšom čase, v procese zlučovania svojich obchodov s obchodmi bývalej HB. V dôsledku zhoršovania situácie jednotlivých podnikov HB bol tento proces oveľa bolestnejší a nezaobišiel sa, samozrejme, bez príslušných obetí. Stratové neboli, samozrejme, len obchody a spoločnosti bývalej HB, SB utrpela straty aj krachom viacerých vlastných podnikov založených v rokoch 1919 – 1920, najmä obchodných spoločností. Absentovali tu najmä skúsenosti funkcionárov SB s financovaním veľkoobchodu, ako aj exportu a importu, s povoľovaním akreditívov a rôznych typov exportných úverov. V rokoch 1926 – 1929 došlo postupne k stabilizácii a rozvoju investičnej činnosti SB. V dôsledku hospodárskej krízy došlo však ku kapitálovému, ako aj početnému zmenšeniu podnikového koncernu SB. Vedúci funkcionári SB sa snažili sanovať jednotlivé podniky, preberaním väčšieho počtu akcií pri opätovnom zvyšovaní akciového kapitálu, keďže väčšina jej podnikov na krytie deflačných strát musela znížiť akciový kapitál niekedy až na 5 %. Ozdraveniu uvedených spoločnosti chcela napomôcť aj odpismi zo svojej pohľadávky, znížením debetnej sadzby, ponechávaním zisku na vytváranie vnútorných rezerv, dosadzovaním svojich úradníkov a funkcionárov priamo do podniku, aby tak zabezpečovali reorganizáciu a modernizáciu výroby, ako aj efektívnu kontrolu ich činnosti. Napriek uvedenej snahe môžeme iba Slovenskú papiereň a Slovenskú poisťovňu považovať za významné podniky v rámci svojho odvetvia, hoci najmä Slovenská papiereň často spôsobovala vrásky na čele V. Makovického. Ďalší významný podnik SB čokoládovňa Fischer v Trnave trpela ostrou konkurenciou a SB bola často nútená sanovať jej straty. Viaceré spoločnosti SB najmä Továreň na drevovinu v Ružomberku a Emailit v Bratislave boli v rokoch 1926 – 1929 síce dobré vedené a stabilizované podniky a platili dividendu, svojím významom to však boli podniky druhoradé. Ostatné spoločnosti, najmä pivovary a chemické podniky, trpeli silnou konkurenciou, respektíve nemali dostatočné možnosti exportu. Z povojnovnej hospodárskej krízy sa už nedostal ani ďalší, na pomery SB veľký podnik, Parný mlyn Šenkvice. Úpadok tejto, ako aj ďalších spoločností potravinárskeho priemyslu V. Makovický do istej miery oprávnenne pripisoval „obchodnej politike štátu“,

ktorá podľa jeho názoru nedostatočne chránila domáce spoločnosti pred cudzozemskou konkurenciou.

DIE UNTERNEHMERISCHEN AKTIVITÄTEN DER „SLOVENSKÁ BANKA“
(SLOWAKISCHE BANK) ZWISCHEN 1919 UND 1929

FRANTIŠEK CHUDJÁK

Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik 1918 schuf für die meisten national orientierten slowakischen Bankhäuser neue Anreize für ihre unternehmerische Aktivitäten, insbesondere auf dem Gebiet der Beteiligung an der Verwaltung und Vergabe von Krediten an Industriebetriebe und Handelsgesellschaften. Die vorliegende Arbeit analysiert die unternehmerischen Aktivitäten der „Slovenská banka“ in Bratislava, eines Bankhauses, das seit 1918 den im Rahmen des slowakischen Geldwesens zahlenmäßig größten Betriebskonzern aufbauen konnte. Die Jahre 1919 – 1921 können in der Geschichte der „SB“ als Gründerjahre schlechthin bezeichnet werden. Unter ergiebiger Hilfe der „Živnostenská banka“ (Gewerbebank) in Prag wurden diverse Produktions- und Handelsgesellschaften errichtet und viele außerhalb der Slowakei niedergelassene Industriebetriebe nostrifiziert. Es fehlte jedoch ein durchdachtes Konzept für den Aufbau von Industriekonzernen. Die „SB“ war bemüht, die führende Position unter den Banken in der Slowakei einzunehmen, und beteiligte sich als solche an der Gründung und Übernahme von Aktiengesellschaften auch über den Rahmen ihres Eigenkapitals hinaus. Einige bedeutende Betriebe erwarb sie durch Fusion mit der Hospodárska banka (Wirtschaftsbank) in Bratislava. 1922 besaß sie in unterschiedlicher Weise feste Anteile in 45 Gesellschaften. Industriebetriebe, in denen die „SB“ ihre Interessen hatte, wurden jedoch 1922 - 1923 von der Wirtschaftskrise erfasst, wobei zahlreiche Betriebe, insbesondere jene in der Holzverarbeitungs-, Lebensmittel- und Papierindustrie vor allem in der Exportbranche ihre Wettbewerbsfähigkeit verloren, was in vielen Fällen Produktionseinstellungen und eine große Arbeitslosigkeit zur Folge hatte. 1926 - 1929 hatte sich die „SB“ allmählich stabilisiert und einen Aufschwung ihrer Anlagegeschäfte vermerkt. Durch die Wirtschaftskrise musste der Betriebskonzern jedoch kapital- und zahlenmäßige Verluste hinnehmen. Die Amtsträger der „SB“ waren bemüht, konkrete Betriebe zu sanieren – sei es durch Übernahme größerer Aktienmengen bei wiederholten Kapitalaufstockungen, Forderungsabschreibungen, Herabsetzungen von Debetsätzen, Schaffung von Gewinnrücklagen oder Einsatz von Beamten und Amtsträgern direkt in die Betriebe, um dadurch für eine Umorganisierung, Produktionsmodernisierung und wirksame Kontrolle zu sorgen.

VOLEBNÝ ZÁKON DO POSLANECKEJ SNEMOVNE NÁRODNÉHO ZHROMAŽDENIA ZA PRVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY A STRANY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

MILAN ZEMKO

ZEMKO, Milan. The Law on Elections to the Lower House of the National Assembly of the First Czechoslovak Republic and the National Minority Parties. *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 81-92, Bratislava.

The Constitution of the Czechoslovak Republic enacted a proportional electoral system for parliamentary elections, so that the composition of parliament would reflect the will of the voters, especially from the minority nationalities, as closely as possible. The introduction of this principle was partly a reaction to the electoral system and practice applied in both parts of the Habsburg Monarchy up to 1918. The election laws and their amendments concerning elections to both chambers of the National Assembly regulated this principle, so that it was applied to a large extent, although not perfectly, in all four elections to the Czechoslovak parliament from 1920 to 1935.

Czechoslovakia. Slovakia. Ethnic minority parties. Parliamentary elections.

Nový československý štát sa roku 1918 zrodil ako krajina Čechov a Slovákov, resp. „Čechoslovákov“ v zmysle formujúcej sa štátnej ideológie a prijímaných ústavnoprávných zákonov, no od samého začiatku bol aj krajinou niekoľkých národnostných, resp. národných menšín.¹ Podľa sčítania ľudu z roku 1921 predstavovali príslušníci národnostných menšín 3 088 971 osôb, t. j. 31,46 % z československých občanov českých krajín a 942 323 osôb, t. j. 31,88 % z československých občanov Slovenska.² Tento pomerný počet príslušníkov menšín klesol podľa sčítania ľudu roku 1930 v českých krajinách na 30,50 % (3 207 347 osôb) a na Slovensku na 27,91 % (908 280 osôb) z počtu československých občanov, v českých krajinách sa teda znížil o 0,96 % a na Slovensku o 3,97 %, ostával však stále vysoký, pričom ich počet v absolútnych číslach sa v českých krajinách o takmer 120-tisíc zvýšil, kým na Slovensku sa o 34-tisíc znížil.

V českých krajinách boli najpočetnejšou a zďaleka najvýznamnejšou národnostnou menšinou Nemci, ktorých bolo roku 1921 v absolútnych číslach 2 973 418, t. j. 30,28 % a roku 1930 3 080 938, t. j. 29,80 % občanov. Nasledovali z veľkým odstupom Poliaci s počtom 73 190, t. j. 0,75 % (r. 1921) a 80 645, t. j. 0,77 % (r. 1930) občanov českých krajín. Židovská národnostná menšina na treťom mieste nedosahovala s 30 267, resp. 30 002 osobami viac než 0,31 %, resp. 0,29 % z celkového počtu československých občanov v dvoch uvádzaných sčítaniach ľudu. V prípade židovských voličov je však potrebné

1 Porov. preambulu Ústavnej listiny Československej republiky, Zákon č. 121/1920 Zb. z. a n. a Hlavu VI, § 128-134 a Zákon č. 122/1920 Zb. z. a n., ktorým sa určujú zásady jazykového práva v republike Československej.

2 Tieto i nasledujúce štatistické údaje podľa Zpráv Státního úřadu statistického Republiky československé, roč. XIII./1932/ č. 150, Řada D, č. 15, s. 1 212-1 218, roč. XIII./1932/, č. 179, Řada D, č. 19, s. 1 432-1 434 a roč. XIV./1933/, č. 195, Riadok D, č. 27, s. 1 535-1 540.

vziať do úvahy aj počet príslušníkov židovského vierovyznania, ktorý niekoľkonásobne presahoval počet občanov židovskej národnosti v českých krajinách (r. 1921 – 125 083 a r. 1930 – 117 551 osôb). Roku 1921 malo z 345 súdnych okresov v českých krajinách 125 absolútnu väčšinu nemeckého obyvateľstva (jeden okres mal poľskú väčšinu), pričom v 82 súdnych okresoch presahovala nemecká väčšina 90 % obyvateľstva. V ďalších 18 súdnych okresoch bol počet nemeckého obyvateľstva medzi 20 až 50 percentami, okresy s poľským obyvateľstvom v tomto rozsahu boli dva. Počty príslušníkov iných národností v českých krajinách nie sú z hľadiska našej témy relevantné, pretože politické strany len troch národnostných menšín sa uchádzali v parlamentných voľbách o hlasy voličov.

Na Slovensku boli najväčšou národnostnou menšinou Maďari, predstavujúci roku 1921 634 827, t. j. 21,48 % a roku 1930 571 988, t. j. 17,58 % československých občanov na Slovensku. Druhí v poradí boli Nemci so 139 880 (r. 1921), resp. 147 501 (r. 1930) príslušníkmi, čo v pomerných číslach znamenalo 4,73 %, resp. 4,53 % československých občanov na Slovensku. Na treťom mieste sa nachádzali príslušníci národnosti ruskej, maľoruskej, ukrajinskej, karpatoruskej, rusínskej alebo rusnáckej (tak ich uvádzali Zprávy Štátneho úradu štatistického Republiky československej) dosahujúci roku 1921 85 628, t. j. 2,90 % a roku 1930 91 079, t. j. 2,80 % občanov Slovenska. Konečne na štvrtom mieste boli príslušníci židovskej národnosti v počte 70 522, t. j. 2,39 % roku 1921 a 65 385, t. j. 2,01 % roku 1930. V prípade židovských voličov však treba vziať do úvahy – podobne ako v českých krajinách – aj príslušnosť občanov k židovskému vierovyznaniu, ku ktorému sa na Slovensku hlásil roku 1921 takmer dvojnásobný počet občanov (135 887) a roku 1930 viac ako dvojnásobný počet (136 737) než bolo príslušníkov židovskej národnosti. Z 81 politických okresov malo podľa sčítania ľudu roku 1921 13 okresov absolútnu väčšinu maďarskú, 3 rusínsku a 1 nemeckú, pričom v 7 okresoch presahovala maďarská väčšina 90 % obyvateľov. Okresov s národnostnou menšinou v rozsahu 20 – 50 % bolo 6 maďarských, 5 nemeckých a 1 rusínsky. Príslušníci ostatných národností na Slovensku sa ako politicky organizované spoločenstvo vo verejnom živote neprejavili.

Nemožno obísť ani Podkarpatskú Rus, od roku 1923 XXII. župu a od roku 1928 krajinu s relatívne najvyšším počtom príslušníkov národnostných menšín. Podľa sčítania ľudu z roku 1921 žilo v nej z 597 731 občanov ČSR len 3,31 % a podľa sčítania ľudu z roku 1930 zo 709 129 občanov len 4,79 % príslušníkov národnosti „československej“. Z menšinových národností bola roku na Podkarpatskej Rusi najpočetnejšia rusínska (karpatoruská, ukrajinská atď.) národnosť so 62,32 %, maďarská s 15,44 % a židovská s 12,87 %, pričom obyvateľov izraelitského vierovyznania bolo 15,38 %.

Všetky uvedené národnostné menšiny si sformovali vlastné politické strany, v prípade nemeckej menšiny v českých krajinách možno hovoriť o vlastnom straníckom systéme, pokračujúcom z obdobia monarchie a fakticky paralelnom so systémom československých politických strán. Bolo preto prirodzené, že aj z hľadiska ich politickej činnosti a vplyvu na život spoločnosti a štátu mal svoju nezanedbateľnú váhu volebný systém do obidvoch komôr parlamentu, no najmä do poslaneckej snemovne, a teda aj zákon, ktorý voľby do tohto zákonodarného orgánu upravoval.

Potvrdením skutočnosti, že novovytvorený československý štát bude stáť na princípoch parlamentnej demokracie, mal byť aj volebný systém, ktorý by bol – ako sa uvá-

dzalo vo vládnom návrhu „*řádu volení*“, teda volebného zákona – „*důkazem naprosté spravedlnosti ke všem obyvatelům republiky, necht' se tito hlásí k národnosti většiny či menšiny obyvatelstva*“. Vláda nechcela pokračovať v systéme viedenských vlád, „*teré v každém volebním řádu pro radu říšskou uzákonily volební geometrii národu českému tak nepřátelskou, že nemá sobě rovné v dějinách parlamentarismu vůbec*“.³ Svoj zámer navrhnúť pre každého spravodlivý volebný systém odôvodnila vláda aj presvedčením „*že by zákonodarný sbor ve svých pracích byl rušen, kdyby jedné z národností, na území republiky obývajících, aneb jedné ze sociálních vrstev národů odepřeno bylo spravedlivé zastoupení v tomto zákonodárném sboru, neboť nespravedlnost volebního řádu byla by první a vydatnou vzpružinou k politickým bojům na půdě parlamentní*...“⁴ Spravodlivým bol podľa tvorcov československej ústavy a volebného poriadku (zákona) pomerný volebný systém, ktorý bol natoľko ústretový voči menšinám, predovšetkým veľkým, že ani Nemci, ktorí odmietali všetko možné v novom štáte, „*nikdy, ani v dobách největšího hněvu, neobořili se na volební řád a neformulovali proti němu vážnějších námítek*“.⁵ To, pravdaže, neznamenal, že sa zdržali akejkolvek jeho kritiky, ako na to poukážeme nižšie.

Volebnýporiadokdoposlaneckej snemovne vydaný ako zákon č. 123/1920 Zb. z 29.2.1920 nadväzoval v základných princípoch na zákon č. 75/1919 Zb. z. a. n. o volebnom poriadku do obcí a na ústavnú listinu, schválenú bezprostredne pred prijatím volebného zákona. Zavádzal aj v parlamentných voľbách všeobecné, tajné a rovné hlasovacie právo pre mužov a ženy, rešpektoval v širokom rozsahu princíp pomerného zastúpenia a neobmedzoval formovanie volebných koalícií. Volebným miestom bola každá obec a volebné komisie sa skladali zo zástupcov kandidujúcich strán. Aby sa umožnilo čo najpresnejšie rozdelenie mandátov podľa počtu získaných voličských hlasov, zavádzalo sa okrem prvého skrutínia v rámci volebných krajov (bolo ich pôvodne 23 a od roku 1925 sa ich počet znížil na 22) ešte druhé a tretie skrutíniom na celoštátnej úrovni, v rámci ktorých sa prerozdeľovali zostatkové hlasy z predchádzajúceho skrutínia. Popri finančných nákladoch vyplývajúcej z volebného zákona, ktoré dopadali na menšie a z nich najmä neúspešné strany bez ohľadu na etnicitu, jediným, aj keď pre malé strany vážnym limitujúcim faktorom pre vstup do parlamentu (s výnimkou strán so silnou regionálnou pozíciou) bola nutnosť získať aspoň v jednom volebnom kraji počet hlasov dosahujúci krajské volebné číslo, resp. 20-tisíc platných hlasov. Išlo o volebné kvórum, ktorého splnením strany získavali poslanecké mandáty v prvom, resp. v ďalších skrutíniách. Keďže krajské volebné čísla (vypočítali sa delením počtu odovzdaných platných hlasov v každom kraji počtom pridelených mandátov) boli v jednotlivých volebných krajoch rôzne a spravidla presahovali číslo 20-tisíc, predstavoval počet 20-tisíc hlasov istú výhodu pre menšie strany. Tie v prvom skrutíniu síce nezískali žiadny priamy mandát z niektorého volebného kraja, ale do parlamentu sa mohli dostať pridelením mandátov v ďalších skrutíniách.

Vážnejšia výhrada voči volebnému poriadku sa týkala rozdelenia mandátov na jednotlivé volebné kraje, keďže vo volebných krajoch s početne významnými národnostnými

3 Národní shromáždění Republiky československé (ďalej NS RČS) 1918 – 1920, tisk 969, část č. 3, http://www.psp.cz/eknih/1918ns/tisky/t969_03.htm.

4 Ref. 3.

5 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu, III. d.* Praha : Lidové noviny, 1991, s. 977.

mi menšinami pripadalo na jeden mandát podstatne viac občanov než vo volebných krajoch s výrazne dominujúcou československou väčšinou. Znamenalo to presun mandátov z južnoslovenských volebných krajov a Podkarpatskej Rusi do českých krajín a v nich predovšetkým do pražského volebného kraja. V správe ústavného výboru k vládnemu návrhu zákona sa argumentovalo na prospech pražského kraja tým, že koeficient občanov na jeden mandát je menší „*vzhľadom k mimořádnemu vzrůstu hlavního města Prahy, se kterým nutno s jistotou počítati*“.⁶ Toto rozhodnutie malo však svoje praktické dôsledky v rozdelení poslaneckých mandátov, čo budeme skúmať nižšie.

V súvislosti s rozdelením republiky do volebných krajov treba uviesť, že na Slovensku volebný zákon kreoval volebné kraje a z nich najmä dva s významným zastúpením národnostného voličstva odlišným spôsobom než v českých krajinách, kde sa volebné kraje tvorili určitým počtom úplných a susediacich súdnych okresov, takže vytvárali kompaktné celky. Hranice volebných krajov v českých krajinách boli totiž totožné s hranicami predpokladaných žúp, ktoré však reálne nikdy nefungovali ako územnosprávne inštitúty a „oživovali“ sa len vo svojej volebnej úlohe. Na Slovensku sa celoštátne pripravovanou územnosprávnou reformou vytvorilo 6 žúp, ktoré na rozdiel od českých krajín v rokoch 1923 – 1928 reálne fungovali, ale ich hranice ani počet sa nezohodovali s volebnými krajinami. Tých bolo sedem, pričom ani jeden z nich nebol kompaktným celkom, zloženým z určitého počtu úplných politických okresov, ale pri ich konštrukcii sa prihliadalo na zemepisné, demografické, a najmä národnostné pomery. Predovšetkým územia košického a novozámockého volebného kraja sa konštruovali tak, že sa do nich zaradili aj jednotlivé obce s väčšinovým alebo významným počtom príslušníkov maďarskej a nemeckej národnosti z okresov, ktoré z väčšej časti patrili do iného volebného kraja. V dôsledku takejto konštrukcie novozámockého a košického volebného kraja sa v týchto dvoch volebných krajoch sústredilo v parlamentných voľbách roku 1920 91,78 % platných hlasov pre menšinové strany na Slovensku, r. 1925 – 76,32 %, r. 1929 – 82,30 % a r. 1935 – 83,56 %.⁷

Podkarpatská Rus, t. j. XXII., užhorodský a počtom voličov priemerne veľký volebný kraj, vytváral kompaktný celok s výnimkou 6 obcí, ktoré pripadli košickému volebnému kraju.

Novela volebného poriadku publikovaná ako zákon č. 205/1925 Zb. z. a n. z 15. 10. 1925 zrušila XXII., těšínsky volebný kraj a jeho 9 mandátov prerozdelila tak, že 3 mandáty pripadli pražskému volebnému kraju, ktorý bol touto novelou rozdelený na časť A a B, 1 brnianskemu kraju a 5 ostalo v moravskoostravskom kraji, do ktorého sa začlenilo územie bývalého těšínskeho volebného kraja, ktoré ostalo po rozhodnutí konferencie vyslancov v Spa 28. júla 1920 Československu. Zo strany menšinových politikov sa takéto rozdelenie považovalo za „volebnú geometriu“ nepriaznivú menšinovému voličstvu v moravskoostravskom kraji. To však parlamentný spravodajca k tomuto návrhu novely zákona agrárnik Bedřich Bobek rozhodne odmietol.⁸ Novela takisto sťažila volebné podmienky pre menšie strany, a to bez ohľadu na etnicitu ich členstva, resp. voličstva, tým,

6 NS RČS 1918 – 1920, tisk I 374, časť č. 1, stránka č. 1 z 10.

7 Pozri ZEMKO, Milan. Strany národnostných menšín a ich voličstvo za prvej ČSR. In *Československá historická ročenka*, 2000. Brno : Vydavatelství Masarykovy university v Brně, 2000, s. 229-244.

8 NS RČS 1920 1925, poslanecká snemovňa (ďalej PS), 375. schůze, část 2/6, stránka č. 6-7 z 10.

že v druhom, prípadne v treťom skrutíniu sa prihliadalo len na strany, ktoré v prvom skrutíniu dosiahli aspoň v jednom volebnom kraji mandát, inak hlasy prepadli, nestačilo teda získať aspoň 20-tisíc hlasov v jednom volebnom kraji. Navyše strana, ktorá sa nedostala do parlamentu, musela v plnom rozsahu uhradiť tlač svojich kandidátnych listín, čo, prirodzene, zaťažilo malé, neúspešné strany. Na druhej strane sa menšinové strany aspoň potenciálne zvýhodnili zmenou prerozdelenia zostatkových mandátov v treťom skrutíniu, čo však v reálnej volebnej praxi malo, ako uvidíme nižšie, čoraz menší význam.

Druhá novela volebného poriadku, prijatá ako Zákon č. 56/1927 Zb. z. a n. z 8. 4. 1927 spolu s ďalšími štyrmi zákonmi, týkajúcimi sa ozbrojených síl, znamenala závažný zásah do občianskych práv príslušníkov ozbrojených síl (vojakov a policajtov profesionálov aj vojakov v prezenčnej službe), pretože im zrušila aktívne aj pasívne volebné právo na všetkých úrovniach zastupiteľských orgánov štátu, od parlamentu po obecné zastupiteľstvá. Vládný návrh tejto novely volebného zákona, ktorý sa odvolával na dôkladné odpolitizovanie vojska a polície v značne spolitizovanom verejnom prostredí, vyvolal ostrú polemiku zo strany opozičných ľavicových poslancov bez ohľadu na národnosť (odmietli ho aj nemeckí sociálni demokrati), pretože ju považovali za útok na volebné právo občanov a demokratické slobody. Novela zákona podporili však aj opoziční menšinoví poslanci na pravej strane politického spektra v očakávaní, že vojenské posádky na menšinovom území prestanú v dôsledku tejto novely „rozriedňovať“ etnickú homogénnosť niektorých pohraničných území, predovšetkým pri voľbách do obecných zastupiteľstiev.⁹

Tretia a posledná novela volebného poriadku do poslaneckej snemovne, senátu a ďalších volených zastupiteľstiev bola uverejnená ako Zákon č. 58/1935 Zb. z. a n. z 11. 4. 1935. Novela predovšetkým zmiernila kvórum vstupu do parlamentu pre menšie strany so širšou než regionálnou pôsobnosťou tak, že nebolo potrebné, ako to ustanovila novela zákona z roku 1925, získať aspoň v jednom volebnom kraji počet platných hlasov pripadajúcich na krajské volebné číslo, ktoré roku 1935 už vo všetkých volebných krajoch presahovalo – a v niektorých krajoch veľmi vysoko – číslo 20-tisíc. Novela sa teda vrátila v tejto veci k pôvodnému zneniu zákona z roku 1920. Súčasne však bolo nevyhnutné získať okrem aspoň 20-tisíc hlasov v jednom volebnom kraji celoštátne najmenej 120-tisíc platných hlasov. V takom prípade strana nemusela získať v prvom skrutíniu žiadny mandát, lebo všetky jej hlasy prechádzali do druhého, resp. tretieho skrutínia, vďaka čomu sa mohla stať parlamentnou stranou. Roku 1935 tých 120-tisíc hlasov predstavovalo 1,46 % platných hlasov odovzdaných vo voľbách do Poslaneckej snemovne NZ. Rubom tejto novelizácie po jej úprave v ústavnoprávnom výbore poslaneckej snemovne bolo prakticky znemožnenie regionálnym stranám kandidovať samostatne, pretože vo svojom regióne

9 Porov. diskusný príspevok v rozprave poslanca Nemeckej národnej strany Josefa Keibla. NS RČS 1925 – 1929, PS, 68. schůze, část 2/8, stránka 1/1: *“My, Němci, poznali jsme v uplynulé době volební právo vojáků z nejhorší jeho stránky. R. 1919 a 1923 zneužila ho vláda politicky v obecních volbách, aby v několika německých obcích vytvořila umělé české menšiny a následkem toho také dosadila české členy obecního zastupitelstva, dokonce i městské rady. Prapory byly za voleb svévolně posunovány a často se stalo, že tíž vojáci volili v několika obcích. Německé obyvatelstvo má to ještě v živé paměti a jedině s tohoto stanoviska posuzuje také tyto návrhy. Lze tedy říci, že většina německého obyvatelstva souhlasí s tímto návrhem, pokud obsahuje zrušení volebního práva vojinů.”*

(volebnom kraji) síce dokázali ľahko získať 20-tisíc hlasov, no celoštátne neboli schopné dosiahnuť najmenej 120-tisíc hlasov. Vládny návrh novely bol v tejto veci veľkorysejší, pretože požadoval celoštátne zisk aspoň 50-tisíc hlasov,¹⁰ čo mohli byť v silách malých menšinových, resp. regionálnych strán. Poslanci vládnych strán však v ústavnoprávnom výbore pôvodné znenie z dôvodu „rovnosti“ kandidujúcich strán zmenili a pozmenené znenie prijal aj parlament. Proti prijatiu tejto novely protestovali len poľskí a židovskí poslanci, pretože ich strán, kandidujúcich – a úspešne – roku 1929 v spoločnej koalícii, sa návrh novely volebného zákona bezprostredne dotýkal, no ich protest bol márný.¹¹

Pôvodný volebný zákon z roku 1920 bol prijatý, podobne ako ústava a ďalšie dôležité zákony, v hektickom politickom čase charakteristickom pre formovanie sa nových štátov, a teda krátko pred prvými parlamentnými voľbami. Je však príznačné, že aj jeho prvá a tretia novela v rokoch 1925 a 1935 boli prijaté Národným zhromaždením len niekoľko týždňov pred parlamentnými voľbami, čo nebýva v parlamentnej demokracii bežné. Strany sa však v tých rokoch už dlhší čas držali v „predvolebnej pohotovosti“, takže v nasledujúcich týždňoch stihli splniť povinnosti ukladané volebným zákonom a zapojiť sa do predvolebnej kampane. Na druhej strane však najmä pred voľbami roku 1925 nemali predovšetkým menšie politické strany dost' času na zváženie svojej volebnej stratégie. Viaceré z nich napriek s'raženým podmienkam v dôsledku novelizácie volebného zákona kandidovali samostatne, takže v týchto voľbách bolo najviac neúspešných kandidujúcich strán a najviac prepadnutých hlasov zo všetkých medzivojnových parlamentných volieb.

Na výsledkoch parlamentných volieb do poslaneckej snemovne v novembri 1925 preskúvam dôsledky volebného zákona pre kandidujúce strany národnostných menšín. Tieto parlamentné voľby som vybral preto, že roku 1925 sa konali prvýkrát súčasne na celom území štátu a strany národnostných menšín kandidovali prvýkrát na celom území Slovenska. Prvýkrát kandidovala aj KSC, ktorá získavala svojich voličov aj v menšinovom prostredí. Novela volebného zákona definitívne určila tiež hranice jednotlivých volebných krajov, pričom počet občanov jednotlivých volebných krajov sa vypočítal podľa prvého sčítania ľudu v ČSR roku 1921. Niektoré relevantné údaje porovnám aj s výsledkami parlamentných volieb v rokoch 1929 a 1935.

Podľa sčítania ľudu roku 1921, ktorého výsledky sa uplatnili pri rozdelení občanov do volebných krajov vo voľbách roku 1925,¹² pripadlo na jeden mandát v ČSR 44 562 občanov, ale v Čechách 41 105 (o 7,76 % menej oproti celoštátnemu priemeru), na Morave a v Sliezsku 46 271 (o 3,84 % viac než celoštátne), na Slovensku 48 770 (o 9,44 % viac než celoštátne) a na Podkarpatskej Rusi 64 210 občanov (o 44,09 % viac než celoštátne). Už tieto čísla ukazujú značné rozdiely medzi jednotlivými krajinami Česko-

-
- 10 Porov. Poslanecká snemovna N.S.R.Č 1935. III. volebné obdobie. 12. zasadání. 2 907. Vládni návrh. Zákon ze dne.....1935, kterým se mnění a doplňují řády volení do poslanecké snemovny, senátu, zemských a okresních zastupitelstev: „(...) *pro strany, u nichž většina kandidátů hlásí se k národnosti, která podle úředně vyhlášených výsledků posledního sčítání lidu nečítala v celém státě více než 300.000 obyvatelů československé státní příslušnosti, snižuje se předepsaný počet dosažených platných hlasů na 50.000.*“
- 11 Za poľské strany vystúpili poslanci Emanuel Chobot a Jan Buzek, za židovské strany Angelo Goldstein. Pozri NS RČS 1929 – 1935, PS, 370. schůze, část 3/7.
- 12 Nasledujúce číselné údaje in: Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé. Ročník VI. (1925). Číslo 123. Řada B, čís. 13. Volby do Národního shromáždění v listopadu 1925, s. 972-976.

slovenska, ktoré sa ešte zvýšia, ak prihladneme na počet občanov na jeden poslanecký mandát v jednotlivých volebných krajoch. Jednoznačne najnižší počet občanov pripadol na pražský volebný kraj, a to na časť A 35 147 a na časť B 36 591 občanov, kým na opačnom konci číselného rozpätia bol košický volebný kraj s 55 758, novozámocký s 56 188 a užhorodský so 64 210 občanmi (o 58,64 %, 59,87 % a 82,69 % viac než v pražskom volebnom kraji časť A!). Volebné kraje v Čechách s výraznou nemeckou väčšinou – karlovarský a českolípsky – len mierne presahovali český priemer a boli pod celoštátnym priemerom (43 507 a 42 283 občanov na mandát), na Morave a v Sliezske nebol ani jeden volebný kraj, v ktorom by žila väčšina príslušníkov národnostných menšín, no priemer na jeden mandát bol vyšší ako celoštátny. Zo siedmich slovenských volebných krajov, vytvorených ad hoc na účel parlamentných volieb, s výnimkou celoštátne najmenšieho volebného kraja – liptovskomikuláškého – v ktorom na jeden mandát pripadalo 40 987 občanov, teda o 8,2 % menej ako celoštátne, mali všetky ostatné kraje viac občanov na mandát než celoštátne a najviac dva vyššie uvedené „menšinové“ kraje.

Ak by sa mali rozdeliť mandáty „ideálne“ na jednotlivé krajiny podľa priemerného počtu občanov pripadajúcich na jeden poslanecký mandát (počet občanov ČSR delený 300 mandátmi), potom by na Čechy pripadlo 147 mandátov namiesto 160 (a v rámci nich na dve časti pražského kraja 39 mandátov namiesto 48), na Moravu a Sliezske 73 namiesto 70, na Slovensko 67 namiesto 61 a na Podkarpatskú Rus 13 namiesto 9. Zo slovenských volebných krajov by v takomto modelovom prípade malo pripadnúť novozámockému kraju 14 mandátov namiesto 11, trnavskému 10 namiesto 9 a košickému 9 namiesto 7, teda dva prevažne menšinové volebné kraje by mali získať o 5 mandátov viac než skutočne dostali.

Počet československých občanov v jednotlivých krajinách a volebných krajoch, pravdaže, nehovorí nič o tom, koľko bolo v nich oprávnených voličov a koľko platných hlasov voliči vo voľbách odovzdali, keďže o zložení parlamentu rozhodujú len voliči a ich platné hlasy, nie občania ako takí. V medzivojnovom Československu boli voličmi občania oboch pohlaví, ktorí v prípade poslaneckej snemovne dovŕšili v deň volieb vek 21 rokov a v prípade senátu 26 rokov. Zo všetkých občanov bolo roku 1925 oprávnených voličov do poslaneckej snemovne v Čechách 61,71 %, na Morave a v Sliezske 58,54 %, na Slovensku 54,05 % a na Podkarpatskej Rusi 50,70 %. Prešovský volebný kraj mal vôbec najnižšiu mieru oprávnených voličov v republike – 50,42 %. Už uvádzaný pražský volebný kraj časť A mal podiel oprávnených voličov na počte občanov 62,28 %. A volebným krajom s vôbec najvyššou mierou oprávnených voličov bol kraj s výraznou prevahou občanov nemeckej národnosti – českolípsky so 66,93 %.¹³ Napriek zákonnej povinnosti zúčastniť sa volieb (prirodzene, s opravedľujúcimi výnimkami uvedenými v zákone), abstencia vo voľbách dosiahla celoštátne 8,6 %, pričom na Slovensku bola vyššia (10,2 %) než v Čechách (7,9 %) a na Morave a v Sliezske (8,0 %). Vôbec najvyššia abstencia bola na Podkarpatskej Rusi – 14,6 %. Z odovzdaných hlasov bolo najviac plat-

13 Tieto a ďalšie číselné údaje in: Československá statistika, Svazek 31, Řada II., Volby, sešit 2. Volby do poslanecké sněmovny v listopadu 1925. Státní ústav statistický, Praha 1926, s. 13 a Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé. Ročník VI. (1925). Číslo 123. Řada B, čís. 13. Volby do Národního shromáždění v listopadu 1925, s. 972-976.

ných v Čechách (92,1 %), nasledovala Morava a Sliezske (92,0 %), Slovensko (89,8 %) a Podkarpatská Rus (85,4 %).

Tieto tri faktory znižovali na Slovensku pomer počtu platných hlasov k počtu občanov a ešte viac na Podkarpatskej Rusi. Kým v Čechách bol tento pomer 56,35 % a na Morave a v Sliezske 53,40 %, na Slovensku bol 47,92 % a na Podkarpatskej Rusi 42,54 %. Znamenalo to, že sa menil aj pomer počtu platných hlasov na jeden mandát k pomeru počtu občanov na jeden mandát, a to tak na krajskej úrovni, ako aj na úrovni volebných krajov. Napr. ak na jeden pridelený mandát pripadlo v Čechách 41 105 občanov a na Podkarpatskej Rusi 64 210 občanov, teda pomer bol 1:1,56, potom v prípade platných hlasov pripadalo v Čechách na jeden mandát 23 152 hlasov a na Podkarpatskej Rusi 27 304 hlasov, čiže pomer platných hlasov na mandát sa znížil na 1:1,18. Nerovnosť v pridelovaní mandátov na jednotlivé krajiny a volebné kraje sa takto značne znížila, no neodstránila, čo osobitne platí okrem užhorodského volebného kraja aj o košickom a novozámockom volebnom kraji, v ktorých pripadlo na jeden mandát 27 238, resp. 27 960 platných hlasov, teda najviac v celom štáte. Na opačnom konci bol liptovskomikulášsky kraj s 19 708 hlasmi a pražský kraj časť A s 19 970 hlasmi.¹⁴

Svoju úlohu v kompenzovaní krajských nerovností mal hrať systém troch skrutíní, z ktorých prvá sa konala na úrovni volebného kraja, v rámci ktorého sa Hareovou metódou pridelilo stranám toľko mandátov, koľko získali vydelením počtu získaných hlasov krajským volebným číslom. Roku 1925 sa takto pridelilo 184 mandátov z 300. Zostatkové hlasy prechádzali do druhého skrutínia na celoštátnej úrovni, do ktorého strany podávali nové kandidátky zostavené podľa vôle vedenia strany z tých kandidátov, ktorým neboli pridelené mandáty v prvom skrutíniu. V druhom skrutíniu pridelovala ústredná volebná komisia mandáty stranám podľa toho, koľkokrát sa celoštátne volebné číslo vypočítané z celoštátneho zvyšku hlasov všetkých strán postupujúcich do druhého skrutínia delením počtom nepridelených mandátov nachádzalo v súčte zvyšných hlasov jednotlivých strán. Roku 1925 bolo takýchto mandátov 102. V treťom skrutíniu sa pridelil zvyšok mandátov, teda 14 tým stranám, ktoré v druhom skrutíniu získali navyšší zvyšok pri delení.¹⁵

Vo voľbách roku 1925 sa v dôsledku prerozdelenia mandátov v druhom a treťom skrutíniu na celoštátnej úrovni zredukovali mandáty pridelené slovenským volebným krajom zo 61 na 57, hoci pri „ideálnej“ delbe mandátov malo by ich získať 60, pričom novozámockému volebnému kraju pripadol jeden mandát navyše, mal teda 12 poslancov, kým trnavský stratil jeden mandát (počet klesol z 9 na 8) a liptovskomikulášsky, ako aj prešovský stratili po dva mandáty (pokles zo 6 na 4, resp. z 10 na 8). Užhorodský volebný kraj získal jeden mandát navyše, celkovo 10 mandátov, čo v zásade zodpovedalo podielu tohto volebného kraja pri delení platných hlasov v kraji počtom hlasov pripadajúcich na jeden mandát.

Parlamentné menšinové strany v českých krajinách, na Slovensku a Podkarpatskej Rusi získali v týchto voľbách počet mandátov primeraný počtu získaných platných hla-

14 Tieto a ďalšie číselné údaje in *Ročenka Československé republiky*, 1927, roč. VI. Praha 1927, s. 61-63.

15 Porov. ČERVENÝ, Ondrej. Algoritmus parlamentných volieb prvej ČSR. In *Politické vedy, časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy*, 1999, roč. II., č. 2, s. 53-56, 60-61.

sov, resp. len s minimálnou odchýlkou v ich neprospech. V českých krajinách pripadlo nemeckým stranám 66 mandátov namiesto 67 a poľskej strane 1 mandát. Maďarská národná strana, kandidujúca celoštátne s nemeckým Zväzom pôdohospodárov, získala na Slovensku 5 (z nich jeden pripadol Spišskej nemeckej strane) a na Podkarpatskej Rusi 1 mandát, Krajinská kresťanskosocialistická strana získala 4 mandáty a na Podkarpatskej Rusi získal jeden mandát aj rusínsky Autonómny pôdohospodársky zväz. Prepadli však hlasy židovských strán, ktoré ani v jednom volebnom kraji nezískali priamy mandát, a teda nepostúpili do ďalších volebných skrutínii. Príslušníkom národnostných menšín pripadli aj mandáty v rámci volebných výsledkov celoštátnych československých strán. Za Komunistickú stranu Československa sa okrem nemeckých poslancov v českých krajinách dostali do poslaneckej snemovne traja poslanci maďarskej národnosti a dvaja Rusíni, ďalší rusínski kandidáti z Podkarpatskej Rusi získali mandáty na kandidátke agrárnej, československej ľudovej a národnosocialistickej strany.¹⁶

Parlamentné voľby roku 1925 potvrdili v zásade spravodlivé pridelenie mandátov pre strany národnostných menšín na Slovensku v duchu a intenciách volebného zákona z roku 1920, ktorý podstatne nezmenila ani novela zákona z roku 1925. V týchto voľbách síce prepadlo celoštátne 340 381 voličských hlasov, z toho 152 304 menšinových,¹⁷ čo bolo vôbec najviac v histórii medzivojnových parlamentných volieb, no základnou príčinou nebol ani tak volebný zákon ako volebná taktika vedenia jednotlivých neúspešných strán – tak československých ako národnostných – ktoré neodhadli správne svoj voličský potenciál, kandidovali samostatne a nedokázali splniť podmienky na vstup do parlamentu.

V ďalších predčasných parlamentných voľbách v októbri 1929 sa uplatnila novela volebného zákona č. 56/1927 Zb. z. a n. z 8. 4. 1927, ktorá vylúčila z volieb profesionálnych vojakov a policajtov, ako aj vojakov v prezenčnej službe, tá však nemala väčší význam na volebné výsledky menšinových strán v parlamentných voľbách. Vo výsledkoch volieb na Slovensku a Podkarpatskej Rusi celkovo, ako aj v prípade menšinových strán sa väčšmi prejavila relatívne nižšia volebná účasť oproti predchádzajúcim voľbám, a najmä dosah redistribúcie mandátov v rámci celoštátnych strán v druhom skrutíniu, v ktorom sa rozdelilo 110 mandátov, ako aj volebná matematika, ktorá pripravila koalíciu maďarských strán o 2 mandáty. Na tretie skrutíniu ostal len jeden mandát, ktorý pripadol nemeckej sociálnej demokracii.¹⁸ Nemecké strany získali v českých krajinách opäť 66 mandátov, len o jeden menej, než koľko by im malo pripadnúť pri „ideálnom“ rozdelení.

Podľa počtu platných hlasov malo Slovensku pripadnúť 58 mandátov a Podkarpatskej Rusi 11 mandátov, v skutočnosti však dostalo Slovensko 54 a Podkarpatská Rus 7 mandátov. Na Slovensku stratila maďarská koalícia 2 mandáty a vo výške jedného mandátu prepadli hlasy iných menšinových strán. Jeden mandát pripadol Slovensku

16 Porov. www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/rejstrik/jmenny.htm.

17 Porov. *Ročenka Československé republiky*, 1926, roč. V., s. 315.

18 Tieto a nasledujúce údaje pozri: *Ročenka Československé republiky*, 1930, roč. IX., s. 55, *Statistická ročenka Republiky československé*, Státní úřad statistický, Praha 1934, s. 266, *Československá statistika*, Svazek 70, Řada I (Volby. Sešit 4), Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929, Státní úřad Statistický, Praha 1930, s. 13, 34-35. Tiež porov. www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/rejstrik/jmenny.htm.

v rámci poľsko-židovskej koalície. Z celoštátnych československých strán stratili na Slovensku sociálni demokrati 2 mandáty, komunisti a ľudovci po jednom mandáte. Naopak dva mandáty navyše získala HSLS a agrárna strana. Na Podkarpatskej Rusi dostali primerane počtu získaných hlasov agrárnici 3 mandáty (jeden z poslancov bol Čech) a sociálni demokrati 1 mandát, kým namiesto 2 mandátov získali len 1 mandát rusínske strany koalované s československou národnou demokraciou a komunisti. Žiadny mandát v užhorodskom volebnom kraji neprípadoľ židovským stranám, hoci podľa volebných výsledkov mala východná časť republiky (Slovensko s Podkarpatskou Rusou) získať 2 mandáty namiesto jedného. Celoštátne však poľsko-židovská koalícia získala 4 mandáty, čo zodpovedalo počtu jej platných hlasov. Zostatky platných hlasov pre iné strany boli také malé, že na ne nemohol pripadnúť žiadny mandát. Výsledky parlamentných volieb roku 1929 priniesli vôbec najväčší presun mandátov na celoštátnej úrovni v neprospech východnej časti štátu a v rámci nej v neprospech menšinových strán. Aj v týchto voľbách boli však príslušníci národnostných menšín zvolení aj na kandidátkach celoštátnych strán, napr. dvaja Maďari na komunistickej kandidátke a ďalší nastúpil ako náhradník.

V posledných prvorepublikových parlamentných voľbách v máji 1935 sa prihliadalo na sčítanie ľudu roku 1930, no rozdelenie mandátov na volebné kraje zostalo nezmenené, to znamená, že na jeden poslanecký mandát pripadlo v Čechách 43 841 občanov, na Morave a v Sliezske 50 024, na Slovensku 53 385 a na Podkarpatskej Rusi až 78 539 občanov. Pred voľbami bol opäť novelizovaný volebný zákon pod č. 58/1935 Zb. z. a n., ktorý – ako sme uviedli vyššie – významne obmedzil šance regionálnych strán. Tie však – už poučené – nešli do volieb samostatne a aj preto bol počet kandidujúcich strán a volebných koalícií najnižší zo všetkých parlamentných volieb a veľmi nízky bol aj počet prepadnutých hlasov, z ktorých žiadny nepatrilo menšinovým stranám. A podobne ako v predchádzajúcich voľbách, aj tentoraz bol pomer medzi počtom občanov a platných hlasov v jednotlivých krajinách republiky odlišný. V Čechách na jeden mandát pripadlo 26 693, na Morave a v Sliezske 28 928, na Slovensku 26 648 a na Podkarpatskej Rusi 34 443 platných hlasov. Aj v týchto voľbách boli značné rozdiely medzi jednotlivými volebnými krajinami. Napr. na jeden poslanecký mandát v užhorodskom volebnom kraji pripadlo 34 443 platných hlasov, v novozámockom 33 325 a v košickom 31 262, kým v pražskom časť A 22 850, v liptovskomikulášskom 21 742 a v prešovskom 21 704 platných hlasov.¹⁹ Podľa platných hlasov malo Slovensku pri ideálnom rozdelení pripadnúť 59 mandátov, čo sa aj stalo, aj keď poslanec Karpatonemeckej strany ho získal v českom volebnom kraji. Podkarpatská Rus však získala namiesto 11 mandátov 10.

Podľa počtu mandátov pripadajúcich na strany (volebné koalície) na Slovensku agrárnici získali o dva mandáty a ľudáci o jeden navyše než pri ideálnom rozdelení mandátov, naopak, komunisti o dva a sociálni demokrati o jeden menej, no jeden mandát zo slovenskej sociálnodemokratickej kandidátky pripadol poslancovi za koalovanú Židovskú stranu na Podkarpatskej Rusi. V užhorodskom volebnom kraji stratili Rusíni jeden mandát v rámci Autonomistického bloku v prospech HSLS. Koalícia maďarsko-nemeckých strán, v rámci ktorej kandidovalo v českých krajinách malé volebné združenie – Sude-

19 Zprávy státního úřadu statistického Republiky československé, Ročník XVI. (1935), Číslo 47, Řada B, čís. 4. Volby do Národního shromáždění v květnu 1935, s. 341.

tonemecký volebný blok, získala o dva mandáty menej, než by bola mala pri ideálnom delení dostať, z nich jeden nepripadol práve českým Nemcom. Na Slovensko pripadlo z mandátov maďarsko-nemeckej koalície osem, na Podkarpatskú Rus jeden, ďalší mandát sa „stratil“ pri rozdelení zostatkových hlasov. V týchto voľbách však boli na Slovensku zvolení poslanci maďarskej národnosti aj na agrárnickej (jeden) a komunistickej (jeden) kandidátke, na ktorej bol zvolený aj maďarský poslanec na Podkarpatskej Rusi. Siedmi rusínski poslanci na Podkarpatskej Rusi boli zvolení, podobne ako v predchádzajúcich voľbách, na koalíčných kandidátkach československých strán a komunistickej strany. Najväčšou udalosťou volieb v roku 1935 bolo však víťazstvo Sudetonemeckej strany, ktorá získala najviac hlasov zo všetkých strán, no o jeden mandát menej (44) ako agrárna strana (45). „Volebná matematika“ (napr. aj jediný mandát, ktorý sa prideliť v treťom skrutíniu, pripadol agrárnej strane) v tomto prípade pripravila túto nemeckú stranu (oproti „ideálnemu“ rozdeleniu) o jeden mandát a naopak, pridala dva mandáty agrárnej strane. Ďalšie tri nemecké strany získali počet mandátov primeraný počtu ich hlasov.²⁰

Výsledky parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929 a 1935 ukázali, že niekoľkokrát novelizovaný volebný zákon č. 123/1920 Zb. z 29. 2. 1920 vo vysokej miere splňal princíp spravodlivosti voči menšinám a ich politickým stranám, predovšetkým voči nemeckým politickým stranám v českých krajinách. Samozrejme, nebola to „*naprostá spravodlnosť*“, ale prvorepublikový volebný zákon bol konštruovaný tak, aby sa pôvodné nerovnosti pri rozdelení mandátov na volebné kraje kompenzovali v značnej miere systémom troch skrutínií, aj keď v prípade maďarských strán strata mandátov bola primárne dôsledkom veľmi vysokého počtu hlasov na mandát vo volebných krajoch, v ktorých boli najsilnejšie. Napriek tomu však maďarská menšina, podobne ako aj iné menšiny v republike, bola v československom parlamente zastúpená nepomerne reprezentatívnejšie, a teda spravodlivejšie, než boli zastúpené nemaďarské národy a národnosti v predrevratovom uhorskom parlamente. A to aj preto, že i celoštátne československé strany umožňovali na svojich kandidátkach získať mandát príslušníkom národnostných menšín bez toho, aby museli zaprieť svoju národnosť. V Uhorsku, predovšetkým v dôsledku vtedy platného volebného zákona, ako aj v dôsledku mocenskopolitických zásahov uplatňovaných štátnou mocou vo volebnej kampani i priamo pri voľbách, boli možnosti menšinových strán získať primerané zastúpenie v parlamente podstatne redukované, a teda neporovnateľné s možnosťami menšinových strán v medzivojnovnej ČSR.

DAS WAHLGESETZ FÜR DIE ABGEORDNETENKAMMER
DER NATIONALVERSAMMLUNG UND DIE MINDERHEITSPARTEIEN
IN DER ERSTEN TSCHECHOSLOWAKISCHEN REPUBLIK

MILAN Z E M K O

Einführend wird die zahlenmäßige Entwicklung nationaler Minderheiten in der ČSR anhand der Volksauszählungen von 1921 und 1930 zusammengefasst. 1930 bildeten die nationalen

20 Porov. Statistická ročenka republiky Československé, Státní úřad statistický, Praha 1936, s. 269-270, tiež www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/rejstrik/jmenny.htm.

Minderheiten ca. 30 % der Bevölkerung, was im Vergleich zu 1921 einen schwachen relativen Rückgang bedeutete. Die nationalen Minderheiten in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit waren große, hochentwickelte Gemeinschaften, was insbesondere für die deutsche Minderheit in den tschechischen Ländern und für die ungarische Minderheit in der Slowakei galt. Diese zwei Minderheitsgemeinschaften waren fähig sich politisch zu organisieren und eine selbstständige Politik zu führen, politisch organisiert waren jedoch auch kleinere ethnische Gruppen – Polen, Ruthenen und Juden. Die deutsche Minderheit in den tschechischen Ländern verfügte über ein eigenes politisches Parteiensystem und auch die ungarischen Minderheitsparteien verfügten über ein eigenes Wählerpotenzial, welches ihnen den Einzug in sämtliche Vertretungen von den Gemeinden bis hin zur Nationalversammlung verschaffte. Die übrigen Minderheiten mussten sich in der Regel zusammenschließen oder Koalitionen mit größeren Parteien bilden, um in den Parlamentswahlen einigermaßen erfolgreich zu sein.

Die Studie befasst sich mit dem Wahlgesetz für die Abgeordnetenversammlung der Nationalversammlung und seinen drei Neufassungen, untersucht seine Auswirkung auf die Möglichkeit der Minderheitsparteien in diese Parlamentsversammlung zu gelangen und analysiert seine praktische Umsetzung in den Parlamentswahlen 1925, 1929 und 1935. Bereits die Verankerung des Verhältniswahlgrundsatzes direkt in der Verfassung des neuen Staates signalisierte das Interesse der Gesetzgeber daran, dass alle Bevölkerungsschichten, die nationalen Minderheiten nicht ausgenommen, im obersten gesetzgebenden Vertretungskörper des Landes ihre gerechte, d. h. proportionale Vertretung haben. Das Wahlrecht stand grundsätzlich jedem Bürger der Tschechoslowakei ab dem 21. Lebensjahr zu, unabhängig von dem Geschlecht, und die Wahl war allgemein, unmittelbar, gleich und geheim. In dem Wahlgesetz für die Abgeordnetenversammlung waren die Wahlbezirke zwar in der Weise festgesetzt, dass insbesondere in den drei Wahlbezirken im östlichen Teil des Landes mit einer ungarischen bzw. ruthenischen Mehrheit auf ein Abgeordnetenmandat eine viel größere Bevölkerungszahl als in den übrigen Bezirken entfiel, dieser Nachteil wurde jedoch durch das System dreier Stimmenaushaltungen einigermaßen ausgeglichen und durch sonstige Faktoren verringert, auch wenn er nicht vollständig wettgemacht werden konnte. Es ist darauf hinzuweisen, dass dieses Problem in den Wahlbezirken im tschechischen Teil des Landes mit einer bedeutenden Vertretung der deutschen Minderheit praktisch nicht bestand. Minderheitsangehörige wurden jedoch auch für andere Parteien zu Abgeordneten gewählt – vor allem für die internationalistische Kommunistische Partei, aber auch für die Agrarpartei, die slowakische Volkspartei, die Tschechoslowakische sozialistische Partei, die sozialdemokratische und die nationaldemokratische Partei.

Im tschechoslowakischen Parlament der Zwischenkriegszeit waren die nationalen Minderheiten in einem Verhältnis vertreten, welches insbesondere in dem ungarischen Teil der Habsburger Monarchie vor dem Ersten Weltkrieg aufgrund des Zensuswahlrechtes sowie unterschiedlicher diskriminierender Praktiken staatlicher Behörden niemals erreicht wurde und auch nicht erreicht werden konnte.

SLOVANSKÉ PREDSTAVY A POLITICKÉ VARIÁCIE VO VZŤAHOCH SLOVÁKOV K MOSKVE (1934 – 1949)

DAGMAR ČIERNA - LANTAYOVÁ

ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. Slavonic Ideas and Political Variations in the Relationship of the Slovaks to Moscow (1934 – 1949). *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 93-123, Bratislava.

In the period 1934-1949, not only the real international situation, but to a large extent also political illusions were reflected in the relationship of the Slovaks to Russia. The alliance between Czechoslovakia and the Soviet Union in 1935 also had the support of Slovak members of the ruling circles in Prague. The orientation to Nazi Germany determined the foreign policy of the Slovak state from March 1939. The pact between Berlin and Moscow briefly opened the possibility of diplomatic relations between Slovakia and Russia. The entry of Slovakia to the anti-Soviet war on the side of Nazi Germany changed the political priorities. The anti-fascist elements in the illegal resistance took over the initiative in relations with Moscow. From the anti-fascist uprising in Slovakia, through the political developments in the first post-war years, the Slovak communists replaced spontaneous sympathy for Slavonic Russia with organized „love for the Soviet Union“.

General history. USSR. Czechoslovak Republic. Slovak state. Political ideas. Slovak – Russian relations.

Na Slovensku, do prvých rokov dvadsiateho storočia, sa v názoroch vedúcich osobností národného kultúrneho centra, malomestského Turčianskeho Sv. Martina, zakonzervoval citovo motivovaný vzťah k Rusku a „obrodenecký“ duch všeslovanstva.¹ V tragických peripetiách ruskej revolúcie zanikla romantická ilúzia o spásanosnom poslaní „svätej Rusi“ pre slovanské národy Rakúsko-Uhorskej monarchie. Nástup bolševizmu vyvolal prehodnocovanie klasických téz martinského rusofilstva. Slovenská politická scéna v prvej ČSR priniesla hlboký vnútorný rozpor pri vnímaní Ruska ako mýtického slovanského fenoménu a zároveň totalitného komunistického štátu.

Rozpory, hrozby aj konflikty v medzinárodných vzťahoch 30. rokov obrátili politický zrak Prahy smerom na východ: náhradu starého Ruska postupne videli v pochmúrnom kolose diktátora Stalina. Vyslanec ČSR vo Francúzsku, slovenský diplomat Dr. Štefan Osuský, prednášal začiatkom decembra 1934 v Bratislave o aktuálnych problémoch zahraničného vývoja a medzi pozitívne javy posledného obdobia začlenil „účasť Ruska v európskej politike“. Priaznivá chvíľ a prizvať Moskvu „nadišla až po odchode Nemcka zo Spoločnosti národov“, konštatoval Osuský, vtedy, keď ruská vláda urobila zo

1 IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana. Medzi mýtom a realitou : Rusofilstvo a národný vývin Slovákov. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Eds. P. Švorc, L. Harbuľová, K. Schwarz. Prešov 2005, s. 99-107. IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana. Metamorfózy martinského rusofilstva. In *Z dejín visegrádského priestoru*. Eds. V. Gonč, R. Vlček. Brno 2006, s. 109-122.

svojich požiadaviek ústupky, prinášajúce pre ČSR výrazné posilnenie záruk bezpečnosti. Za „*radostnú skutočnosť*“ pokladal Osuský veľký podiel Slovákov pri uvádzaní Ruska do politického diania v Európe. „*Rusofilská politika nebude nám teraz na škodu...*“ poznamenal. „*Stávame sa tak spojovacím mostom medzi západom a východom, jazýčkom na váhe, veľmi dôležitým a rozhodujúcim.*“ Do Európy, usudzoval Osuský, sa vrátilo Rusko celkom iné než predvojnové, vrátilo sa „*ako veľmoc a stavia sa po boku tých, ktorí strednú Európu bránia*“.²

Uznávať v európskej politike prítomnosť sovietskeho štátu neznamenal zároveň ochotu schvaľovať jeho totalitné vnútropolitické metódy a prax. Informácie v denníkoch slovenských reprezentantov vládnej koalície aj články opozičnej tlače, okrem komunistickej, ponúkali dosť materiálu pre kritického čitateľa. Vážnou dilemou agrárnikov a sociálnych demokratov bol na jednej strane odpor voči militantnému boľševickému komunizmu a na druhej strane požiadavka akceptovať sovietsky štát ako oficiálneho spojenca, diktovaná vedomím zahraničnej hrozby. Komentáre koaličných novinárov k zahraničnej politike ČSR svedčia o výraznej snahe nájsť vo vývoji východnej veľmoci priaznivejšie momenty, dokonca určité prvky demokratizácie. Každodenný chod Stalinovej ríše však prinášal i najväčším optimistom stále novšie pochybnosti o reálnej možnosti vnútropolitických zmien. Iba slovenskí komunisti bezvýhradne obdivovali Moskvu a pokúšali sa presmerovať sympatie k slovanskému Rusku na pozitívny vzťah k Sovietskemu zväzu.

Spojeneckú zmluvu ČSR so Sovietskym zväzom, podmienenú líniou Praha–Paríž–Moskva, podporili v roku 1935 slovenské politické strany zúčastnené vo vláde a vítali aktivizáciu Moskvy pri obnove rovnováhy síl, narušenej v Európe hitlerovským Nemeckom. Na Slovensku, v mnohých verejných prejavoch politikov, sa namiesto boľševického zväzu objavovalo slovanské Rusko. V mene slovenského národa vyjadrovali svoje stanoviská politické strany, novinári a publicisti: bezprostredné postoje obyvateľstva Slovenska sa dali pozorovať iba zriedka. Počas jesene 1935 pobudla delegácia sovietskych novinárov a spisovateľov pár dní v Bratislave a ďalších slovenských mestách, čo vyvolalo v miestnych médiách prekypujúce emócie. Väčšina bratislavských denníkov ponúkala slovansky ladené úvahy s nostalgickým nádychom romantického rusofilstva. Najmarkantnejšia sila opozície, Hlinkova slovenská ľudová strana, z ideologických a náboženských pozícií, odmietala „sovietofilskú“ líniu Prahy.³

Krízový rok 1938 dovŕšil polarizáciu slovenského politického myslenia vo vzťahu k Moskve, najnápadnejšie sa prejavovali krajné ideologické polohy. Po marcovom „Anschlusse“ Rakúska sa Hitlerova ríša dostala do blízkeho susedstva Bratislavy. Mníchovská dohoda štyroch veľmocí v septembri 1938 revidovala versailleský mierový systém a vo svojich dôsledkoch podriadila nacistickému vplyvu celú strednú Európu. Okupácia pohraničných oblastí Slovenska v roku 1938, ako uplatnenie územných nárokov susedných štátov voči prvej ČSR, sa odohrávala v troch etapách: získavalo nacistické Nemecko, beckovské Poľsko a viedenskou arbitrážou aj horthyovské Maďarsko.

2 Prednáška Š. Osuského v Bratislave 1. 12. 1934. *Robotnícke noviny* 2. 12. 1934, s. 1; *Slovenský denník* 8. 12. 1934, s. 2.

3 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Pohľady na východ : Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944*. Bratislava 2002, s. 13-77.

Politické meditácie, známe od roku 1934 z vystúpení slovenských zástupcov vládnych strán, ponúkali obraz slovanskej veľmoci Ruska, ako ochrannej hrádze pred revíznymi nárokmi susedov. Na Slovensku, po vyhlásení autonómie v októbri 1938 úradne rozpustili miestne pobočky celoštátnych spolkov zameraných na styky so Sovietskym zväzom. Pražská centrála rozoslala v novembri na slovenské adresy brožúru, s úvahami českých politikov a publicistov o hodnote spojenectva so sovietskym štátom. Do zbierky zaradili aj úryvok prejavu slovenského sociálneho demokrata Ivana Déreera. „*Opustení od tých, ktorí nám sľubovali pomoc a opierajúc sa jedine o sovietske Rusko*“ – hovoril Déerer v pražskom rozhlase – „*ocitli by sme sa vo vojne, ktorá by mohla dostať pre nás veľmi nebezpečný charakter. Česko-Slovensko by bolo označované ako exponent sovietskeho Ruska a naši susedia i naši západní priatelia pokladali by túto vojnu za vojnu komunizmu proti európskej civilizácii a my by sme sa boli našli v otvorenom nepriateľstve so západným svetom*“.⁴

Závislosť od Nemecka, potvrdená v marci 1939 „ochrannou zmluvou“ s Ríšou, ohraňovala ambície zahraničnej politiky novoutvoreného slovenského štátu do úzko vymedzeného okruhu. Prekvapujúcu zmenu v oficiálnom pohľade na Moskvu priniesol 23. august: podpísanie nemecko-sovietskeho paktu o neútočení. Bratislavské médiá začali znova vnímať slovanskú veľmoc Rusko, ktorá aktívne vstúpila do európskej politiky a s germánskym partnerom si delí sféry vplyvu. Predseda HSLS Jozef Tiso poukazoval na možnosť, danú Slovensku, aby tvorilo most medzi východnými Slovanmi a Západom, čím sa tentoraz myslela Nemecká ríša. Vo svojom prvom prezidentskom posolstve k slovenskému národu vyjadril Tiso politickú víziu: stať sa „*sprostredkovateľom a vyrovnávajúcim činiteľom východu a západu, sveta slavianskeho a germánskeho*“.⁵

Nadviazanie diplomatických stykov s východnou veľmocou, urýchljené iniciatívou z Bratislavy, očividne zvýšilo politické sebavedomie slovenských činiteľov. Za necelé dva roky trvania oficiálnych vzťahov sa v kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou sformovali dve paralelné línie. V zahraničnej politike išlo o pokusy ministra Ferdinanda Ďurčanského získať podporu „slovanskej“ veľmoci na upevnenie medzinárodného postavenia slovenského štátu a v diplomatickej rovine aj účinnú pomoc pri riešení teritoriálneho sporu s horthyovským Maďarskom.⁶ Ako druhá línia, nápadne viditeľná, boli slovensko-ruské styky v kultúre, predovšetkým prostredníctvom aktivít bratislavskej univerzity, aj výmena delegácií k slávnostným príležitostiam v Bratislave a Moskve. Výroky akademických rečníkov, politikov a novinárov o slovanskom bratstve a spriatelennom Rusku publikoval ústredný politický denník *Slovák*. Bratislavská tlač písala o veľkých osobnostiach ruskej vedy a umenia, rozhlas vysielal klasické diela ruských skladateľov. Slovenské národné divadlo prinášalo inscenácie známych ruských oper a baletov.

4 Slovenský národný archív (ďalej SNA), Bratislava. Fond (ďalej f.) Krajinský úrad – prez. K. 245. Vec: Spoločnosť pro kulturní a hospodářské styky s SSSR – akcia. (Bratislava 12. 11. 1938). Príloha: Dokumenty k otázce spojenectví s SSSR. Praha 1938. Úryvok prejavu Dr. I. Déreera, s. 21.

5 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. Slovenské záujmy v oficiálnych kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou (1940 – 1941). In *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 1, s. 42-63; Stenografická správa o 13. zasadnutí Snemu slovenskej republiky 31. 10. 1939, s. 2-7.

6 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. Poznámky sovietskeho zástupcu v Bratislave k prejavom napätia medzi Slovenskom a Maďarskom (február 1940 – apríl 1941). In *Historické štúdie*, 2004, roč. 43, s. 237-249.

Prvá audiencia sovietskeho zástupcu na Slovensku G. M. Puškina u premiéra Vojtecha Tuku dokumentovala zámer bratislavských politikov rozšíriť priame kontakty s ruskou kultúrou. Mladého diplomata prekvapil Tuka neočakávanou informáciou o pripravách na utvorenie slovenskej spoločnosti pre kultúrne styky s Ruskom. V správe do Moskvy upozorňoval Puškin na zásadný rozdiel medzi zväzmi priateľov ZSSR, aké existovali „v bývalej ČSR“ a ohláseným novým spolkom, ktorý v skutočnosti „organizuje vláda“.⁷ Načrtnuté línie v slovensko-ruských súvislostiach, či už išlo o medzinárodnopolitické predstavy, väzby v oblasti kultúry, alebo aj uzavretú obchodnú a plavebnú dohodu, predstavovali z aspektu Budapešti a Berlína jediný, mimoriadne provokatívny politický prúd.

V zápasoch slovenskej vnútornej politiky postrehol G. M. Puškin, ako istú taktiku ministra Ďurčanského – „zvláštne pohrávanie sa“ so sovietskym zastupiteľstvom. Prítom si Puškin jasne uvedomoval, že „táto hra nezostáva pre Nemecko neviditeľnou“.⁸ Sovietsky diplomat správne odhadol záujem Ríše o bratislavské koketovanie s Moskvou.

Na Slovensko vyslaný nacistický „Berater“ pre otázky propagandy Eduard Frauenfeld v hláseniach do Berlína vyjadroval obavy zo „svojrážnych pomerov v slovenskej vláde“. V máji 1940 písal o intrige údajne „osnovanej“ Ďurčanským a dospel ku krkolomnej teórii o „jezuitsko-panslavistickom sprisahaní“, v ktorom predseda vlády Vojtech Tuka hral vraj iba „úlohu nevedomého a nič netušiaceho štatistu“.⁹ Svojrážna atmosféra verejných prejavov na Slovensku neušla ani pozornosti maďarských politikov. V duchu súťažných malých vazalov o priazeň ríšskeho vodcu sa počas mája na Adolfa Hitlera písomne obrátil maďarský premiér gróf Pál Teleki a upozorňoval na „hodnoverné informácie“ o nebezpečenstve panslavizmu. Podľa Telekiho komunizmus zmenil hľadiská, ovplyvňuje teraz „duše slovanských národov“ a tento vplyv „siahla až po Bratislavu“.¹⁰

Spravodajské materiály pripravené pre Moskvu zaznamenali pestrú škálu foriem v prístupe Slovákov k sovietskym diplomatom. Medzi slovenskou inteligenciou sa dali vypozerovať zrejme črty rusofilstva, slavianofilské nálady a istý príklon k panslavistickým ideám. Dokonca vládni úradníci svoje názory vyjadrovali i tým, že príchod pracovníkov sovietskeho zastupiteľstva vítali často slovami: „To sú naši bratia Rusi“. V mestách i na vidieku sa objavovali najrôznejšie emotívne prejavy ľudových sympatií k Rusku, ako určitá protestná reakcia na oficiálne presadzovaný nemecký vplyv. Tieto javy mimoriadne znepokojovali Nemcov a predstavitelia ríšskeho vyslanectva v Bratislave sa pri kontaktoch so sovietskou misiou snažili dozvedieť aj to, aký je skutočný vzťah „zastupiteľstva k panslavizmu“.¹¹ Zo záznamov uchovaných v moskovských ar-

7 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie (ďalej AVP RF), Moskva, f. 0138b, 4-2-3, s. 16; Denník vylsancu (27. 2. 1940); Tamže, 4-2-11, s. 6. Politická informácia (28. 3. 1940). Georgij Maximovič Puškin (1909 – 1963).

8 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 36-37. Správa za rok 1940.

9 TÖNSMEYER, T. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945*. München; Wien; Zürich 2003, s. 278-279.

10 Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945. Series D. Vol. IX. London 1949. Dok. 284, s. 394-395. List P. Telekiho (20. 5. 1940).

11 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 113-115. Správa pre V. M. Molotova. Tamže 2-1-1, s. 38, 53. Správa za rok 1940.

chívoch možno postrehnúť zásadný omyl, keď ich pisatelia v niektorých prejavoch rusofilstva neoprávnene hľadali zvláštny vzťah Slovákov k Sovietskemu zväzu.

Informácie, ktoré na Slovensku zozbierali ríšski diplomati a nacistickí „Berateri“, predstavovali celý „katalóg hriechov“. Nemecké výhrady voči slovenskej vnútornej a zahraničnej politike, okrem mnohých iných obvinení poukazovali na príklon k Rusku, v duchu panslavizmu. Počas pobytu slovenskej vládnej delegácie v Salzburgu, pri osobnom rozhovore s Hitlerom, musel tejto výčitke čeliť aj prezident Jozef Tiso. Na monológ ríšskeho kancelára reagoval Tiso ubezpečením „*my sa hlásime k Slavianom, ale v prvom rade sme kresťania a ako takí my s boľševizmom nemôžeme ísť*“.¹² Nemecká politika si nerobila veľké starosti s tým, aby zahmlila diktátorský charakter požiadavky rekonštruovať slovenský kabinet. Nacistický vodca zdôrazňoval predovšetkým nevyhnutnosť politickej stability, v prípade Slovenska zaručenej zvonka zmluvou o nemeckej „ochrane“, ktorá ale vyžaduje doplnenie prostredníctvom vnútropolitickej lojality.¹³

Po návrate zo Salzburgu, na manifestácii slovensko-nemeckého priateľstva v Bratislave, večer 30. júla 1940, premiér a nový minister zahraničia Vojtech Tuka varoval pred komunistickými agitáciami. Kto by sa „*opovážil ododneška hlásať, že príde Rus, aby nás vraj oslobodil*“, prízvukoval Tuka – „*ten je škodcom národa a proti tomu vládá zakročí ako proti zločincovi*“.¹⁴ Výroky o „spriatelenej ruskej krajine“, verejne prednášané ešte koncom apríla vo vystúpení samotného predsedu vlády, sa zo slovenských médií nenápadne vytrátili. Situáciu na Slovensku komentoval G. M. Puškin konštatovaním, že od Salzburgu nemecká vláda „*bezprostredne zasahuje do slovenských záležitostí*“. Zhoršenie slovensko-sovietskych vzťahov, podľa ruského diplomata, nastalo nie zo zámeru Slovákov, „*ale z iniciatívy Nemcov*“.¹⁵

V kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou pokračovala v prvej polovici roka 1941 protokolárna rutina, k sovietskemu zastupiteľstvu zachovávali slovenské úrady aj „tunajší Nemci“ korektný postoj. Navonok pokojná atmosféra akoby potvrdzovala predpoklad, že v najbližšom čase nedôjde k žiadnym podstatným zmenám v nemecko-sovietskom pomere. Denník Slováč prevzal ešte v máji, z berlínskych zdrojov ostrú polemiku so „zahraničnými výmyslami“ o napätí medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom. Ríšska propaganda pokračovala v šírení politických mystifikácií, Európa s napätím očakávala budúce udalosti a v bratislavských kuloároch sa stále častejšie spomínal očakávaný vojnový konflikt. Kým Puškin v hláseniach do Moskvy poukazoval na zvesti, rozšírené za posledné mesiace v Bratislave „*o akoby nastávajúcej vojne medzi ZSSR a Nemeckom*“,¹⁶ oficiálne sovietske miesta túto možnosť stále popierali.

Na pravidelnú konzultáciu do centra cestoval G. M. Puškin v polovici júna a povinnosti chargé d'affaires prevzal prvý tajomník vyslanectva Sergej Afanasiev. V úradnom denníku z neede 22. júna 1941 je zapísaná správa o útoku Nemecka na Sovietsky zväz, ktorú

12 SNA, f. NS, II-A, 926. Dr. J. Tiso (3 časť).

13 HOENSCH, J. K.: Základné črty ríšskonemeckej politiky voči Slovensku pred „Salzburgom“ (marec 1939 – júl 1940). In *Historik v čase a priestore...* Bratislava 2000, s. 225-252.

14 *Slovák* 1. 8. 1940, s. 1.

15 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 27, 53. Správa za rok 1940.

16 AVP RF, f. 0138b, 2-1-2, s. 1-2. Anotácie na správy G. M. Puškina z 23. 4. a 28. 5. 1941; *Slovák* 13. 5. 1941, s. 1.

sa misia dozvedela skoro ráno. Posledný záznam, z nasledujúceho dňa, iba stručne konštatuje: „*Dnes Slovensko vypovedalo vojnu Sovietskemu zväzu*“.¹⁷

Mediálna protibolševická propaganda na Slovensku získavala od leta 1941 stále ostrejšie a surovejšie antisemitské prvky. Denník *Gardista* charakterizoval Rusko nielen ako politického, ale aj ako „vojenského exponenta svetového židovstva“. Meditácie o duchovnom význame protibolševického ťaženia v úvodníku *Slováka* splietali „mravný“ podklad z drastických popisov o „zverstve židobolševikov“.¹⁸

V podmienkach slovenského štátu, od aktívneho vstupu do protisovietskej vojny po boku nacistického „ochrancu“, nadobudli úvahy o Slovanstve a rusofilské výroky jasne polarizovaný politický obsah. Štátna propaganda glorifikovala „slovenský príspevok“ k národnému oslobodeniu ruských bratov od bolševizmu, kým ilegálny antihitlerovský odboj hovoril o „zrade Slovanstva“ a vyjadroval podporu zápasu slovanského Ruska proti nemeckej agresii. Výraznou dilemou oboch ideových východísk bola skutočnosť, že protibolševický zápas hlásalo rasisticky determinované, fašistické Nemecko a na druhej strane, pri záchrane miliónov ľudí ohrozených kolonizátorskými plánmi Hitlera, išlo vlastne aj o uchovanie totalitného impéria J. V. Stalina.

Vojnové ciele hitlerovskej Ríše vyvolali v Rusku silnú protireakciu: predstava národnej skazy a poníženia pôsobila ako hlboký morálny impulz. Idea obrany národných hodnôt a duchovného dedičstva minulosti, v interpretácii spisovateľa Alexeja Nikolajeviča Tolstého, sa premieta do širokého záberu. Začiatkom augusta 1941 tento známy sovietsky literát, ktorý v októbri 1935 s delegáciou novinárov a spisovateľov krátko pobudol na Slovensku, pripravil pre moskovský rozhlas výzvu, adresovanú Čechom a Slovákom, ako príslušníkom slovanských národov, ohrozených nacistickými svetovládnymi cieľmi. Zhromaždenie slovanských delegátov, dosiahnuteľných v Moskve 10. a 11. augusta, zvolilo Všeslovanský výbor, poverený propagáciou „*slovanskej vzájomnosti v novodobom pokrokovom poňatí*“.¹⁹

Vznešene formulovaný názov výboru maskoval skutočnosť, že šlo o umelú a bezvýznamnú inštitúciu. Z vlastnej skúsenosti si tento fakt pri návšteve Moskvy uvedomil neskorší disident Milovan Đilas, cez vojnu politický predstaviteľ komunistického odboja v Juhoslávii. Výbor takmer výlučne tvorili komunistickí emigranti zo slovanských krajín, ktorým, konštatoval Đilas, „*bola vlastne všeslovanská idea cudzia. Ale mlčky vzali na vedomie, že treba vzkriesiť niečo dávno zastaralé, ako prechodnú formu*“. Podľa Đilasa bolo cieľom podujatia „*naverbovať podporu komunistickému Rusku, alebo aspoň neutralizovať protisovietske panslavistické prúdy*“.²⁰

Zatracovanie všeslovanských ideí vo vystúpeniach vedúcich činiteľov slovenského štátu a v oficiálnej propagande, malo predovšetkým zahraničnopolitickú funkciu, ako preventívne opatrenie proti neustále očakávaným intrigám zo strany horthyovského Ma-

17 AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 57. Denník S. Afanasieva (22. a 23. 6. 1941).

18 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. Ruská otázka v politických názoroch na Slovensku (1941 – 1943). In *Historické štúdie*, 2006, roč. 44, s. 69-86; *Gardista* 5. 7. 1941, s. 4; *Slovák* 13. 7. 1941, s. 1.

19 *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. Díl 1.* Eds. J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, M. Tejchman. Praha 1998, s. 231, 241.

20 ĐILAS, Milovan. *Találkozások Sztálinnal.* (Preklad knihy: Susreti sa Staljinom). Budapest 1989, s. 25-26.

ďarska. Z titulných listov slovenských denníkov, po niekoľko dní od 25. novembra 1941, útočili na čitateľa reportáže z „historických“ chvíľ v Berlíne, kde slovenský štát, reprezentovaný premiérom Vojtechom Tukom, pristúpil k paktu proti Kominterne. Berlínske účinkovanie ministerského predsedu malo napokon viesť „k pádu“ všetkých pokusov „očistiť Slovensko, akoby pre údajné panslavistické zjavy malo byť odstavené na vedľajšiu koľaj“. Denník *Gardista* prinášal doslova poetické výlevy o zvláštnej dôvere samotného vodcu, Hitlera, voči slovenskému národu. Mal to byť dôkaz, „že naša námaha nebude márna“.²¹

O ceste Slovákov do hitlerovskej „novej Európy“ a „svetovej situácii“ predniesol v marci 1942 predseda vlády a šéf diplomacie, pred zahraničným výborom Snemu, veľké expoé. Optimistickú predpoveď istého vojenského úspechu Ríše doplnil Tuka striktným konštatovaním: „Nádej v Rusko je dnes už bezpodstatná“.²² Propagandistická adresnosť rečníkovho výroku mala na Slovensku svoje opodstatnenie. Nepopulárnosť východného frontu sa tu stávala už verejným tajomstvom a protinemecké nálady vyúsťovali nielen do slovenských ilúzií, ale aj do živelných prejavov ľudového rusofilstva. Z tohto aspektu patrilo vysokoškolské študentstvo k „ohrozeným“ sociálnym skupinám, a preto Jozef Tiso nie náhodou predniesol „historický prejav“ bratislavským akademikom. Na prvom mieste, čo zvlášť vyzdvihoval denník *Gardista*, vedúci predstaviteľ slovenského štátu odmietol všetky „jalové kritiky a reči“, pričom dôrazne vyhlásil: „Nezradili sme ani kresťanstvo, ani Slovanstvo“. V ideologickom zdôvodnení vojnovéj aktivity po boku Hitlera prezident iba zopakoval tvrdenie o záchrane „kultúry a slobody národov Európy“, pričom na margo slovenskej otázky vyslovil základnú tézu: „Bolševik nie je Slovan“.²³ Ku koncu novembra 1942 si prezidentov osobný tajomník Karol Murín do denníka rezignovane zapísal: „Situácia medzi obyvateľstvom je napätá. Nik neverí v nemecké víťazstvo. Mienky sa rozchádzajú iba v časových odhadoch. Nenávisť k bolševizmu nás ale núti jednať tak, ako robíme. Keby bolo Rusko nacionálne!!!“²⁴

V okruhu nacistických poradcov zaregistrovali „zvýšené vnútropolitické napätie a ťažkosti“ na Slovensku, k čomu vypracovali pre Berlín podrobnú situačnú analýzu. Tajný dokument, okrem mnohých iných problémov, rozoberal aj otázky „vojnového nasadenia“ a konštatoval, že slovenská armáda „najmä pokiaľ ide o dôstojnícke kruhy je veľmi československy a rusofilsky založená“. Protinemecké stanovisko, ako hlásil dôstojník Abwehru, je výrazné u mladých slovenských príslušníkov dôstojníckeho zboru, aspirantov, „ktorí sú napospol panslavisti“. Svoju orientáciu demonštratívne prezentovali aj tým, že si v hostincoch dávali „hrať ruské piesne“. V Záhrebe pri oslavách výročia vzniku chorvátskeho štátu, sa slovenskí dôstojníci, v styku s bulharskými a chorvátskymi kolegami „stále odvolávali na svoj spoločný pôvod a tejto nálade dávali príchod v temperamentných prejavoch“.²⁵ Očividné porušovanie vnútro politickej lojality voči

21 *Slovák* 26. – 29. 11. 1941, vždy s. 1; *Gardista* 29. 11. 1941, s. 1.

22 SNA, f. Snem SR. Zasadania snemových výborov, k. 62. Zasadnutie zahraničného výboru 12. 3. 1942; *Slovák* 14. 3. 1942, s. 2.

23 *Gardista* 3. 6. 1942, s. 1: Historický prejav prezidenta k akademikom.

24 Dr. MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*. Trenčín 1991, s. 142. Denníkový záznam 28. 11. 1942.

25 *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Ed. Vilém Prečan. Bratislava 1965, s. 45-54. Správa doručená do Berlína 16. 2. 1943.

Nemecku, ktorú od Slovákov už od salzburských rokovaní nástojčivo vyžadoval Hitler, znervózňovalo v Bratislave nielen nemeckých „Beráterov“. Diplomati a pracovníci ríšskeho zastupiteľstva v slovenskom prostredí nikdy neprestali hľadať hrozivý príznak panslavizmu.

Aktualizovaný variant všeslovanstva, na začiatku protisovietskej vojny adresovaný z ruskej Moskvy príslušníkom ostatných slovanských národov, obetiam a nedobrovoľným vazalom nacistickej tyranie, našiel živý ohlas u londýnskej reprezentácie ČSR. Zástupcovia exilových vlád Poľska a Juhoslávie v interných diplomatických debatách vyjadrovali skôr pochybnosti voči slovanskej myšlienke v sovietskej ržii.²⁶ S tézami moskovskej výzvy sa v Londýne ideovo stotožnil horlivý propagátor sovietskeho Ruska, známy zo slovenskej politickej scény 30. rokov, komunistický intelektuál Vladimír Clementis. Od nekritického obdivu dospel až k hlbokému rozčarovaniu pri paktovaní Stalina s Hitlerom a odmietavou reakciou na tento sovietsky krok si vyslúžil prechodnú exkomunikáciu z radov komunistov. V exilovom československom výbore pre slovanskú vzájomnosť predniesol Clementis na jeseň 1943 tematický cyklus prednášok o historických tradíciách a rôznych etapách vývoja vnútorných väzieb Slovákov na ideu Slovanstva. Obsahom nového rusofilstva, v špecifických vojnových podmienkach, malo byť uvedoméle pochopenie významu Sovietskeho zväzu pre zápas „za slobodné, spravodlivé a zabezpečené Československo“.²⁷

Maskováciu sieť slovenskej solidarity rozprestierala moskovská propaganda nad rozsiahlou oblasťou sovietskeho geopolitického záujmu medzi Baltom, Jadranom a Čiernym morom. V týchto koncepciách mala ČSR osobitnú úlohu a diplomatické kruhy Moskvy pokladali za dôležité „popularizovať sovietsko-československú zmluvu, ktorá určuje charakter vzťahov ZSSR s malými štátmi“. Z oficiálneho slovníka sa vylúčili termíny „sovietizácia“ a „boľševizácia“, lebo podľa kremľských vodcov ešte nedozrel čas na otvorené presadzovanie sovietskeho vzoru.²⁸

V prvých mesiacoch roku 1944, z ústrania americkej emigrácie, sledoval otvorené perspektívy strednej Európy slovenský agrárny politik Milan Hodža, ťažko chorý a unavený polemikou s centralistickým modelom povojnovej štruktúry ČSR. Memorandum, formulované v tomto období ako informačný materiál pre zahraničnú politiku USA, obsahuje Hodžovu úvahu o vstupe londýnskej exilovej vlády ČSR „do sovietskej sféry“, čím sa tento vplyv rozšíril až po Prahu, „tradičné centrum kultúrnych a politických úsilí Slovanov“. Kým sa skutočná slovanská civilizácia orientovala „na také ideály ako sú humanitná demokracia, slobody jednotlivca i národa a sloboda myslenia a vyznania“, písal Hodža, „Slovanstvo Moskvy je podstatne odlišné“. A práve história slovanských národov ponúka „najtragickejšie argumenty proti rozdeleniu Európy na sféry vplyvu“.²⁹

26 Ref. 19, s. 230-231, 241.

27 CLEMENTIS, Vladimír. *Slovanstvo kedysi a dnes*. (Prvé vydanie jednotlivých kapitol Londýn 1943). Praha : Orbis, 1946, Časť I. : Slováci a Slovanstvo, s. 3-56, cit. s. 49.

28 MARJINA, V. V. Sovietski a československi komunisti na prahu mieru : Vypracovanie spoločného politického algoritmu v rokoch 1944 – 1945. In *Historický časopis*, 1998/4, s. 607-625.

29 HODŽA, Milan. *Federácia v strednej Európe*. Ed. P. Lukáč. Bratislava 1997, s. 296-305. Európa na križovatke ciest. Memorandum odoslané v zime 1944 Ministerstvu zahraničných vecí USA, cit. s. 300.

Rok 1944 vívalo Slovensko s vedomím blízkeho osudového rozhrania a k rozporným verejným prejavom sa dalo zaradiť aj recesistické krčmové „slovančenie“. Na nemeckom vyslanectve v Budapešti, koncom januára, predniesol zvláštnu sťažnosť rozhorčený maďarský turista. V Starom Smokovci, pri zábave, medzi ostatným obecnstvom videl a počul slovenských dôstojníkov, ako vraj „*spievali väčšinou ruské piesne*“ a medziiným si údajne zanôtili „*aj o Stalinovi, ktorého v piesni uznali svojím vodcom*“. Túto správu ponúkol tlačovému atašé slovenského vyslanectva maďarský novinár Vince Görgey a priamo sa spýtal, či je možné, aby v slovenskej armáde skutočne vládol „taký duch“. Z hlásenia do Bratislavy nie je jasné, aká bola odpoveď, ale informácia sa nepochybné dostala do zbierky „previnení“, zhromaždených v nemeckých záznamoch.³⁰ Legačný radca nemeckého vyslanectva v Bratislave Hans Gmelin v marci 1944 tvrdil, že slovenská branná moc nemá tradíciu, osvedčila sa v časoch víťazného napredovania, ale pri ustupovaní „*zavše ju ovládali panslavistické city*“. Kultúrny atašé dr. Snyckers videl svoju úlohu predovšetkým v tom, aby si vytvoril užší kontakt k slovenskej hornej vrstve, ktorá podľa neho, „*je celá klerikálne panslavisticky, resp. československy orientovaná*“. Ideologické výhrady voči boľševizmu, v jeho pôvodnej podobe, alebo i pod maskou Slovanstva, ako oficiálne politické krédo slovenskej štátnosti, znamenali pre bratislavskú vládu stále to isté: vzťah s hitlerovským Nemeckom. Postoje bratislavských prominentov však ríšski diplomati posudzovali bez zvláštnych ilúzií. Podľa Hansa Gmelina „(...) *slovenskí politici dnes jednoducho už nemôžu od nás „odskočiť“*. Preto sa tvária tak, akoby sa s nami nechceli rozísť“.³¹

Slovanská eufória exilovej politiky ČSR sa v Londýne premietla do aktivít výboru pre slovanskú vzájomnosť. Na londýnskom „všeslovanskom zjazde“ v druhej polovici mája 1944 bol hlavnou témou vstúp do posledného obdobia vojny. Partizánske akcie charakterizoval Vladimír Clementis ako jedinú cestu záchranu „*pred tým, čo zamýšľajú so slovanskými národmi urobiť ustupujúci Nemci*“. Záruku okamžitej a účinnej pomoci videl slovenský komunista vo víťaznom postupe Červenej armády a možnosť „*bezpečne sa oprieť o pomoc svojho veľkého brata*“ pokladal nielen za posilu, ale aj za dôkaz, že „*myšlienka slovanskej vzájomnosti sa takto stáva skutkom*“. Odhodlanie slovanských národov zničiť zdroje germánskeho „*Drangu*“ na východ hodnotil Clementis ako záujem, totožný „*so záujmami celého demokratického sveta*“.³²

Vo svojej poslednej stati, z mája 1944, sa Milan Hodža vrátil k aktualizovanej podobe myšlienky, sformulovanej už v 30. rokoch. Slovenský politik vtedy hovoril o záujme strednej Európy nájsť „*správnu formu riešenia nemecko-slovanského problému*“. Pre obdobie po druhej svetovej vojne Hodža zdôrazňoval nutnosť zabrániť tomu, aby sa uskutočnila „*teoretická možnosť Európy s dominantným sovietskym vplyvom*“. Vychádzal pritom z presvedčenia, že sovietske Rusko „*sa nechystá predviesť zázrak premeny na demokratickú krajinu v optimisticky krátkom čase, ak sa na to vôbec chystá*“, pretože je a zostane „*diktatúrou proletariátu*“, čo znamená „*nespochybniteľný totalitný režim komunistickej strany. Nie je rozumné tento fakt ignorovať*“. Úlohou západných demokra-

30 SNA, MZV SŠ, ZÚ Budapešť, k. 116. Správa tlačového atašé Dr. Matulaya (31. 1. 1944).

31 *Slovenské národné povstanie Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Ed. Vilém Prečan. Bratislava 1971, s. 71-74.

32 CLEMENTIS, ref. 27. Prejav v Londýne 25. 5. 1944, s. 131-136.

cií, podľa Hodžu, bolo pomôcť Rusku napredovať na jeho vlastnej ceste, determinovanej jeho historickým a psychologickým vývojom, ale pritom získať „*inštitucionálne garancie na nezávislý rozvoj všetkých demokratických štátov, veľkých či malých, susediacich či vzdialených*“.³³ Úvahy Milana Hodžu, po dlhé roky ukryté v prachu archívnych zbierok, ukazujú hlbokú predvídavosť slovenského politika, jeho oprávnené obavy z morálneho a politického zmätku, hroziaceho ku koncu vojny v situácii, keď na strane demokratických víťazov bola prítomná totalitná veľmoc.

Najväčším paradoxom politických prejavov na Slovensku v roku 1944 bola frekvencia slovanského motívu v propagande, vyhláseniach a koncepčných úvahách, ako argument alebo ilustrácia ostro protichodných téz, ponúkaných v rôznych situáciách odlišným skupinám adresátov. Na tradície slovenského rusofilstva sa odvolával hlavný prúd protihitlerovského odboja, vo vládných kruhoch z nich čerpal pokus vyviesť Slovensko z vojny na strane Nemecka, rozličné okolnosťami vyvolané úvahy publikované v novinách tieto tradície ideologizovali.

Začiatkom júla pripravilo ilegálne vedenie slovenských komunistov pre zahraničný výbor KŠČ v Moskve situačnú správu, kde sa v súvislosti s náladami obyvateľstva zdôrazňovalo oživenie starých slavianskych tradícií na Slovensku, tak v emocionálnej, ako i politickej rovine. Autor správy, Gustáv Husák, popisoval nielen sympatie či lásku k ruským bratom, ale zdôraznil predovšetkým očakávanie hmatateľného oslobodenia vojenskou silou Rusov. Dokonca predpokladané výsledky imaginárneho hlasovania Slovákov o novej štátnej príslušnosti odhadoval dokument na „*aspoň 70 % za pripojenie k ZSSR, snád' 20 % za novú ČSR*“ a zvyšok „*je v strachu zmätený*“.³⁴ Do Londýna, prezidentovi Edvardovi Benešovi, zaslala ilegálna SNR stanovisko k problémom vzťahu domáceho a zahraničného odboja, koncipované v spolupráci komunistov Husáka a Novomeského so zástupcom občianskych skupín Jozefom Lettrichom. Časť o pomere Čechov a Slovákov takmer celú napísal básnik Laco Novomeský a polovičatosť v otázke svojprávnosti slovenského národa označil za príčinu, ktorá vedie na Slovensku k úsiliu, aby sa „*ako samostatná jednotka domáhalo v rozhodujúcej chvíli pričlenenia do ZSSR*“. Myšlienku uzatvára konštatovanie: „*Nezáleží na tom, že za daných okolností nemá takéto úsilie výhľadu na medzinárodných fórach*“.³⁵

Historik Michal Barnovský poukazuje na to, že napriek rastu rusofilských nálad na Slovensku a sympatií k štátu, ktorý viedol vojnu s hitlerovským Nemeckom, v skutočnosti „*žiadne masové prejavy vôle za pripojenie Slovenska k ZSSR neexistovali*“. Táto idea sa vyskytovala iba u časti komunistov a „*vedenie KSS ju glorifikovalo, povýšilo takmer na všeobecný jav*“. Podľa memoárových prameňov z pera občianskych politikov sa už slovenskí komunisti v tom čase vyslovili za federatívne riešenie postavenia Slovenska. Stanovisko koncipované Novomeským v materiáli SNR dokumentuje, že komunisti si uvedomovali medzinárodno-politickú nereálnosť či malú pravdepodobnosť pripojenia Slovenska k Sovietskemu zväzu. Napriek tomu, píše Barnovský, stále upozorňovali na

33 HODŽA, ref. 29, s. 50, 330-334. Text objavil editor P. Lukáč a označil názvom: *Medzi Nemeckom a Ruskom*. Stať napísal Hodža krátko predtým, než 27. 6. 1944 na Floride zomrel.

34 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty 3*. Eds. M. Vartíková, V. Plevza. Bratislava 1984, s. 335-343, cit. s. 342.

35 Ref. 25, s. 258-261.

existenciu týchto snáh v slovenskej verejnosti, „aby prinútili E. Beneša akceptovať slovenské požiadavky“.³⁶ K totožnému záveru dospel aj český historik Toman Brod a staronové heslo slovenských komunistov hodnotil ako „varovný signál“ adresovaný prezidentovi Benešovi.³⁷

Na jar a v lete 1944 uvažoval minister národnej obrany slovenského štátu Ferdinand Čatloš o možnosti nájsť pre Slovensko únik zo satelitného systému nacistického Nemecka. Memorandum, datované v júli a doručené do Moskvy, označovalo ako nevyhnutnosť prispôsobovanie malých národov mocným susedom. Pre slovenský národ videl Čatloš radostný variant v okolnosti, „keď pritom môže dať výraz svojmu citeniu. Dnes je čas, keď slovanské založenie nášho národa nachádza cestu, aby jeho slobody stal sa zástancom nie cudzí, ale pokrvný brat“. Vojská diktatúra na Slovensku mala anulovať vyhlásenie vojny „ZSSR a jeho spojencom“, ale súčasne vypovedať vojnu Maďarsku „čo by ju razom urobilo veľmi populárnou“.³⁸ Ako prominentný vojnový zajatec v Moskve do výpovede pre sovietsku kontrarozvedku Čatloš napísal: „Dobrovoľne som prišiel do ZSSR, ako brat k bratovi, proti ktorému z prinútenia som musel bojovať!“ Súhrnný materiál vojenskej výzvednej služby prinášal mnoho kritických postrehov k postojom ministra obrany počas bojov slovenskej armády na východnom fronte a k záveru konštatoval: „Vystúpenia Čatloša ovplyvňované slovanofilstvom mali určitý antisovietsky charakter“.³⁹ Dobre informované moskovské miesta nemohli akceptovať prejavy bratstva od človeka známeho tým, že vojenskú porážku komunizmu chápal ako príležitosť, aby našiel „lepšiu budúcnosť aj ruský národ“.⁴⁰

Slováci sa k spojeneckým národom manifestačne pripojili 29. augusta 1944: prvý oficiálny dokument povstaleckej Slovenskej národnej rady v duchu demokracie, pokroku a spravodlivosti vyhlásil obnovenie ČSR. Medzinárodnopolitické pasáže deklarácie rozhodne odsúdili ľudácky režim spojený s hitlerovským Nemeckom a v súlade s národnými tradíciami rozhorčene odmietli „tisoisko-tukovskú zradu na Slovanstve, ktorou ľudácky režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému národu ruskému a ostatným slovanickým národom“. Text hovorí o spojencoch a spojeneckých národoch, ale konkrétne, ani raz neuvádza Sovietsky zväz alebo inú veľmoc.⁴¹ Konceptné predstavy povstaleckej reprezentácie, ľavicového prúdu aj občianskych skupín o politickom príspevku Slovenska k zahraničnej orientácii ČSR sa odrážajú v programových dokumentoch, ale i prejavoch, komentároch a článkoch. Vedúci občianski politici ako Jozef Lettrich a Ján Ursíny sa obávali koketovania s heslom sovietskeho Slovenska a po určitý čas si neboli istí, či sa komunisti definitívne vzdali tejto svojej vízie. Programové zásady Demokratickej stra-

36 BARNOVSKÝ, Michal. Kontinuita a diskontinuita štátoprávných predstáv povstaleckej reprezentácie po porážke povstania. In *Slovensko na konci druhej svetovej vojny*. Eds. V. Bystrický, Š. Fano. Bratislava 1994, s. 72-81, cit. s. 74.

37 BROD, Toman. *Československo a Sovětský svaz v letech 1939 – 1945. (Moskva : objetí a pouto)*. Praha 1992, s. 264.

38 Ref. 25, s. 262-263.

39 MARJINA, V. V. Vážen butyrskej cely Ferdinand Čatloš. In *Historický časopis*, 1996/4, s. 678-700.

40 *Slovák* 27. 6. 1941, s. 3: Armádný rozkaz ministra obrany.

41 *Deklarácia Slovenskej národnej rady (Banská Bystrica 1. septembra 1944)*. Vydané ako leták. Text pozri HUSÁK, Gustáv. *Zápas o zajtrajšok*. Bratislava 1948, s. 24-25.

ny, prijaté začiatkom októbra 1944, proklamovali začlenenie ČSR „do medzinárodnej spolupráce podľa zásad povojnového usporiadania sveta a podľa záujmov republiky. V tomto ohľade na prvom mieste bude stáť spolupráca republiky so slovanskými národnými najmä ZSSR a so spojeneckými a spriatelенými štátmi“. Úvodný koncepčný dokument slovenských demokratov odráža aktuálny dobový trend, ale zároveň naznačuje širší zahraničnopolitický záber, než bola jednostranná orientácia na Sovietsky zväz.⁴²

Vnútrotný rozklad vazalského systému hitlerovského Nemecka, sprevádzaný stupňovaním represíí proti všetkým odbojovým vystúpeniam, pokračoval v strednej Európe tragickou, krvavou dohrou.

Oficiálna publicistika v Bratislave sa od jesene 1944 vrátila k ostrej polemike s tézou slovenskej rezistencie o zrade ruského brata a slovanskej cti progermánskou politickou orientáciou slovenského štátu. Úvodníkový komentár v denniku Slováč odmietol „balamutenie nás so slovanským Ruskom“. To už neexistuje, písal pohotový novinár, kým „v Sovietskom zväze nie Rusi, nie Slovania, ale židobolševici“ zavrhujú každý nacionalizmus. Nikdy sme „neboli proti slovanským Rusom“, opakoval komentátor známu myšlienku. „Pokladali sme ich a pokladáme i dnes za slovanských bratov. Ale rozhodne sme proti neslovanskému, protislovanskému i protieurópskemu bolševizmu! Tým nevzdávame sa nijako slovanskej príslušnosti. Ale: keď chceme byť dobrými Slovanmi, musíme byť predovšetkým dobrými Slováčmi, nacionalistami, milujúcimi svoj národ a samostatný slovenský štát.“⁴³

Z nemeckého aspektu sa na Slovensku očakávala analýza vnútorných podnetov a príčin povstania proti ríši, vďaka ktorej krajina dosiahla „svoju politickú samostatnosť“. Tejto úlohy sa ujal odborník na „slovenský priestor“, profesor nemeckej univerzity v Prahe Dr. Hans Raschhofer. V poznámkach k zásadám nemeckej politickej línie upozorňoval, že v danej oblasti treba sledovať aj vedome pestovaný „panslavistický smer“. V zátvorke k tomu ešte vysvetlil: „Kollár, vynálezca literárneho panslavizmu u západných Slovanov bol Slováč“. Na margo tejto skutočnosti nemecký profesor zdôraznil, ako sa v slovenských pomeroch „pod kepienkou slovanského bratstva (ku ktorému sa v jednom prejave hlásil aj prezident slovenského štátu)“, uskutočňovala propaganda „pre východnú orientáciu“. Na služobnú cestu do Bratislavy vyslal pohotovostnú skupinu tlačového oddelenia aj berlínsky Auswärtiges Amt. Osobitný materiál, venovaný aktuálnym otázkam, pri rozbere všeobecných predpokladov protinemeckého povstaleckého hnutia, poukazuje na skutočnosť, že v slovenskom prostredí „napriek všetkým niekdajším sťažnostiam voči Prahe, nejavilo sa československé spojenie celkom nerozumné“, bolo tu vždy populárne opierať sa o iné slovanské národy a jestvovali tu „podobne ako v Bulharsku vždy panslavistické základné nálady“. Na Slovensku nezabudli pripomenúť nemeckí autori, že „stojí predsa historická kolíska panslavistickej romantiky. Celkom inak ako v poľskom prípade, v širokých slovenských národných masách nejestvujú takmer podstatnejšie antipatie voči Rusku a bolševizmu (podčiarknuté v dokumente, pozn. aut.)“. Východisko veľkej vnímavosti pre sociálnu rovnosť nachádzali nemeckí tlačoví

42 Ref. 25, s. 620-623.

43 Slováč 30. 11. 1944, s. 1: Bolševický podvod so Slavianstvom (ra).

experti v inej „starej slovenskej zbojníckej romantike, ktorá v odobraní majetku v prospech chudobnejších vidí ľudovo-etický čin“.⁴⁴

Pohľad na Rusko nadobúdala v celom spektre slovenského politického myslenia aktualizovaný obsah a nové dimenzie, keď postup Červenej armády k územia Slovenska prešiel byť možnosťou, chápanou pozitívne či negatívne, ale stal sa vojensko-politickým faktom. Z demokratického exilu Štefan Osuský, odporca výlučnej viazanosti povojnovej ČSR na totalitný sovietsky štát, privítal povstanie na Slovensku: článkom v týždenníku *The Tablet* priblížil západnému čitateľovi slovenské „vlastenecké hnutie a jeho pozadie“. Morálny význam otvorenej rezistencie vnímal Osuský v širšom kontexte a zdôrazňoval, že Slováci „organizáciou povstania dokázali svoju politickú zrelosť a svoju lojalitu voči demokracii“. Medzinárodnopoliticky, usudzoval Osuský, mohol slovenský národ so svojimi starými slovanskými koreňmi poskytnúť pomoc pri vytváraní porozumenia a spolupráce Sovietskeho zväzu so západnou Európou.⁴⁵ Táto myšlienka nebola v politických úvahách slovenského diplomata celkom nová, poznáme ju už za iných historických okolností, z vystúpenia v Bratislave, na začiatku decembra 1934.

Na východ Slovenska, severne od Medzilaboriec, prenikli sovietske vojská v druhej polovici septembra 1944. Víťaným námetom komunistickej publicistiky v povstaleckom *Novom slove* sa stala idea slovanskej vzájomnosti, interpretovaná v príslušnom ideologickom obale. „Posledné týždne na Slovensku“ – písal v októbri Gustáv Husák „prevedčili každého človeka, ako nadšene prijíma slovenský ľud rusofilskú orientáciu, ako vášnivo a fanaticky sa dožaduje čo najužšieho spojenia, priateľstva, spolupráce so Sovietskym zväzom. Pomoc Červenej armády denne stupňuje tieto sympatie“.⁴⁶

Pohybom frontu na východe a juhovýchode Slovenska sa v obciach a mestečkách koncentrovalo veľké množstvo vojska. Spravodajca politického velenia 2. ukrajinského frontu si ku koncu februára 1945 všimol začínajúcu obnovu normálneho života „bez ohľadu na blízkosť frontu“, živý záujem obyvateľstva o „zahraničopolitické a vojenské udalosti“, aj všeobecne pozitívne hodnotenie konferencie Veľkej trojky na Kryme. Pre celkovú atmosféru boli charakteristické „protinemecké nálady, silnejšie než v Maďarsku“ a rast nacionalizmu na územiach prinavrátených k ČSR od maďarskej administrácie. „V politickom živote našimi vojskami oslobodených oblastí Slovenska“ – konštatuje hlásenie „vedúcu úlohu hrajú organizácie KS“.⁴⁷ Začiatkom marca sa do popisu situácie v slovenských mestách „zabratých vojskami frontu“ dostal výpočet opatrení, uskutočňovaných pod vedením sovietskeho vojenského veliteľstva miestnou správou. Informácia uvádza, že „prevažná väčšina obyvateľstva má dobrý vzťah k Červenej armáde, vidí v nej svoju osloboditeľku (...)“. Obyvatelia obcí Hnúšťa, Rimavská Baňa, Rimavica, Kokava, Látka a Hriňová „vyšli z vlastnej iniciatívy na čistenie ciest od snehu a lesných závalov, aj budovanie mostov vyhodенých do vzduchu“. V bojoch o obec Dobroč

44 Ref. 31, s. 306-308; s. 461-467.

45 SNA MZV SŠ, k. 117. Tlačové oddelenie MZV. Dr. Š. Osuský „Povstanie Slovákov“. *The Tablet* 27. 9. 1944; MICHÁLEK, Slavomír. *Diplomat Štefan Osuský (1889 – 1973)*. Bratislava 1999, s. 173.

46 HUSÁK, Gustáv. Politický úspech Slovenského povstania. In *Nové slovo*, 15. októbra 1944, s. 4.

47 Rossijskij gosudarstvennyj archiv social'no-političeskoj istorii, Moskva (RGASPI). Fond 17. Oddelenie propagandy ÚV VKS(b). Inventár 125, spis 320, s. 39-42. Hlásenie „O situácii na Slovensku a politických náladách obyvateľstva“ (24. 2. 1945). Vedúcemu odd. propagandy G. F. Alexandrovovi.

sa spolu s červenoarmejcami zúčastnili roľníci ozbrojení vidlami a sekerami, z mesta Jelšava odišlo viac než 200 obyvateľov k partizánom. „*Mladí Slováci sa obracajú na sovietskych veliteľov s prosbou, aby boli zaradení do oddielov ČA*“, zaznamenal spravodajca. Medzi miestnym obyvateľstvom sa po prechode frontu začínala politická práca ako besedy o „*vzťahoch medzi Sovietskym zväzom a ČSR, o zápase slovanských národov proti Nemcom*“. Všade sa rozširovali informatívne texty v slovenskom jazyku a tiež aj materiály moskovského Všeslovanského výboru.

Z hlásení, pravidelne odosielaných do Moskvy sú zrejme aj javy, zámerne vynechané v publicistických článkoch slovenských komunistov. Vidiecki obyvatelia, vyčerpaní prechodom frontu, neskrývali svoje emócie, čo sa v správe z marca 1945 hodnotilo ako „*odmietnutie spolupráce s ČA*“. Roľník z Čechyniec protestoval: „*Vašich nakupovačov už máme dosť, všetko nám zobrali, Nemci chceli menej*“, kým zúfalá gazdiná z Detvianskej Huty sa sovietskeho intendanta priamo spýtala „*Kedy už od nás odídete? Ani Nemci tu tak dlho neboli. My sami onedlho budeme hladovať*“. Marcové hlásenie stroho informuje, že vojenské jednotky ČA „*sa na území ČSR správajú dobre*“ a tento výrok dopĺňa všeobecnými frázami o „*bratských národoch*“ a „*oslobodení od nemeckého jarma*“. Spravodajca však opatrne spomína aj „*jednotlivé prípady drancovania a násillia*“, ku ktorým došlo „*v niektorých obciach*“. Materiál uvádza dva príklady: konanie poručíka L., pozbaveného hodnosti, nakoľko z bytov miestnych obyvateľov kradol (zabíral) rôzne majetok a ďalší, mimoriadne ohavný prípad iného mladého dôstojníka. Keď sa poručík K. pokúšal znásilniť roľníčku, na jej krik príbehol 13 ročný syn, ale násilník chlapca zastreľil a utekal sa ukryť. Armádna hliadka páchatel'a zadržala a „*bol odstrelený*“, ako píše hlásenie.⁴⁸ Bezprostredný dotyk s každodennou tragikou frontovej oblasti narušal eufóriu z oslobodenia a kazil ilúzie, po dlhé roky podporované komunistickou propagandou. Poklesky vojakov ČA, dodnes tradované v ľudovom povedomí a činnosť príslušníkov NKVD, ktorí zo slovenského územia protizákonne odvliekli tisíce osôb do sovietskych gulagov, sa stávali zdrojom ďalších ťažkostí v zložitej politickej situácii. Začiatkom augusta 1945 major Ján Stanek, počas SNP známy ako „*železný kapitán*“, v liste adresovanom predsedovi KSS Karolovi Šmidkemu poukazoval, okrem iného, na to, že „*ruskí vojaci urobili na Slovensku svojím chovaním veľmi špatnú propagandu slavianstva*“.⁴⁹

V kritickom období ku koncu vojny a na prahu mieru, počas rokov 1944 – 1945, sa idea slovanského spojenectva účelovo začlenila do geopolitických úvah J. V. Stalina. Svoje predstavy vyložil v moskovských rozhovoroch s cirkevnými a politickými činiteľmi z Poľska, Juhoslávie alebo ČSR. Povojnový systém bezpečnosti, s ostrým namierením proti Nemecku, videl sovietsky diktátor ako konštrukciu, do ktorej patrilo aj spo-

48 Ref. 47, s. 48-51. Hlásenie „O situácii na Slovensku“ (1. 3. 1945). Text uvádza plné mená. V archívnych materiáloch použitých k štúdiu sú citované hlásenia ojedinelé. Z daného fondu dôležité informácie a správy obsahuje inventárna jednotka 128, pre zahraničných bádateľov neprístupná.

49 BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 38, 52-53. Oficiálne rozlúčenie s jednotkami ČA, ktoré opúšťali ČSR sa uskutočnilo 15. novembra 1945 na Václavskom námestí v Prahe.

členstvo slovanských štátov. Sovietska politika mala zjavnú tendenciu načrtávať kontúry budúceho východného bloku v Európe predovšetkým od zjednotenia Slovanov.⁵⁰

Po večeri na počesť prezidenta Beneša, členov vlády ČSR a predsedníctva SNR, v moskovskom Kremli 28. marca 1945, zopakoval Stalin tézu o novom poňatí slovanskej idey. Účastník stretnutia, slovenský komunista Ladislav Novomeský, písal o výrokoch „najsľávnejšej postavy súčasnej epochy“ v nadšenom, vizionárskom tóne. Čitateľ sa dozvedel, že „Stalin, ktorý – ako sám zdôrazňuje – nie je Slovan“, vidí mocnú silu aj progresívny charakter zmýšľania ľudových más Slovanstva, so sympatiami sleduje a podporuje politickú, hospodársku i kultúrnu súčinnosť slovanských národov.⁵¹ Z meditácií o novoslovanstve autor článku účelovo vynechal poznámku sovietskeho vodcu, že ČA sa „vo svojej víťaznej ofenzíve“ dopúšťa niekedy „zbytočných výstrelkov“. Za tieto činy žiadal Stalin svojich českých a slovenských hostí o pochopenie a prepáčenie.⁵²

Dobovú atmosféru fascinujúco približuje úvodný kontakt oficiálnych predstaviteľov ČSR so sovietskym veľvyslancom Valeriánom Alexandrovičom Zorinom. Denné záznamy sovietskeho diplomata o rozhovoroch s členmi prvej vlády povojnovej republiky, počas apríla 1945 v Košiciach, sú čiastočne známe z ruských zbierok dokumentov, ale prvý ucelený súbor pripravil Vilém Prečan. V úvodnej štúdií upozorňuje na takmer všeobecný jav u Zorinových českých spoločníkov, bez rozdielu straníckej príslušnosti, a to frustráciu „z nemohúcnosti vlády na Slovensku spravovanom SNR“. Ale v prípade komunistických podpredsedov vlády Klementa Gottwalda a Viliama Širokého „je až krikl'avé“, píše Prečan, že hovorili s veľvyslancom cudzieho štátu nie ako reprezentanti ČSR, ale ako súdruhovia v zbrani. A navyše, Zorinovi akoby svojmu nadriadenému „podávali hlásenie o tom, aká je situácia, či aké podávajú výkony na spoločnom, triednom fronte“.⁵³

Vládny program prijatý v Košiciach tlmočil „neskonalú vďačnosť českého a slovenského národa k Sovietskemu zväzu“ a proklamoval neochvejnú vedúcu líniu zahraničnej politiky ČSR „najtesnejšie spojenectvo s víťaznou slovanskou veľmocou na východe“. Celkový postoj predsedu vlády Zdeňka Fierlingera v rozhovore so Zorinom odzrkadľoval obavy z rozporu medzi krásnymi slovami a surovou realitou. Sovietsky zástupca zaznamenal, že Fierlinger sa „znova dotkol otázky incidentov, ku ktorým došlo v Bratislave a ďalších mestách západného Slovenska, v súvislosti s nedisciplinovanosťou jednotlivých skupín našich vojakov“. Táto situácia, zdôraznil premiér, znepokojila aj prezidenta Beneša, pretože „nálada obyvateľstva nemusí byť vo vzťahu k Červenej armáde vždy dobrá“. Hoci Zorin pripomenul ospravedlnenie J. V. Stalina, prednesené v Moskve, predseda vlády ČSR vyslovil názor, že by bolo dobré predchádzať skutočnostiam, „ktoré

50 *Moskva i vostočnaja Evropa. Stanovlenie političeskich režimov sovietskogo tipa 1949 – 1953. Očerki istorii.* (autori: T. V. Volokitina, G. P. Muraško, A. F. Noskova, T. A. Pokivajlova). Moskva 2002, s. 30-36.

51 NOVOMESKÝ, Ladislav. Slované poslanie. In *Nové slovo* II., č. 1, 1. 6. 1945, s. 3-5.

52 *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope. Dokumenty. Tom 1. (1944 – 1948). Tom 2 (1949 – 1953).* Eds. T. V. Volokitina, G. P. Muraško, O. V. Naumov, A. F. Noskova, T. V. Carevskaja. Moskva 1999 – 2002. Cit.: Tom 1, s. 192. Poznámka s výrokom J. V. Stalina.

53 PREČAN, Vilém. Iz dnevnik V. A. Zorina. Záznamy o rozhovorech sovietského veľvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košiciach. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2000, s. 247-297, cit. 247-248.

vyvolávajú podráždenie obyvateľstva a môžu byť zneužitú nepriateľskými živlami, čo sa už aj deje“.⁵⁴

Závan nostalgických spomienok na organizačnú aktivitu ľavicových nadšencov v Prahe začiatkom 30. rokov pocítil Zorin, keď navštívil ministra školstva a osvety Zdeňka Nejedlého v prechodnom košickom byte. Unavenému vedcovi sa cnelo po Moskve, odkiaľ cestoval priamo na východné Slovensko a v jeho tóne, podľa Zorina, „*bolo cítiť skeptický postoj ku všetkému, čo podnikajú Slováci*“. Sovietskemu diplomatovi pripomenul Nejedlý prvú Spoločnosť pre kultúrne styky so ZSSR, ktorú v Prahe viedol, a vyjadril zámer činnosť spoločnosti obnoviť. Na otázku Zorina, či to uskutoční v Košiciach, minister hovoril o neúčelnosti, lebo v Bratislave sa možno obnoví slovenská pobočka. K tomu Nejedlý dodal, že „*Slováci všeobecne chcú vytvoriť samostatné organizácie*“, aj vlastný Slovanský výbor, pričom postup Slovákov charakterizoval ako konanie malých detí, čo sa „*nadchýňajú svojou samostatnosťou*“.⁵⁵

V Košiciach sa V. A. Zorin stretol aj so slovenskou verziou klasického rusofilstva. Z rozhovoru s Ivanom Pietorom, spoluzakladateľom Demokratickej strany a ministrom vnútorného obchodu prvej vlády povojnovej ČSR, si sovietsky diplomat zaznamenal rozprávanie z rodinných dejín. Otec aj dedo, spomínal slovenský politik „*vedeli dobre ruský jazyk a žili ako obchodníci za starých čias v Rusku. On sám sa učil rusky na gymnáziu a mal veľkú knižnicu s ruskou literatúrou, ktorú, žiaľ, rozkradli Nemci*“. V terajších podmienkach, konštatoval Pietor, bude iste aj on môcť „*navštíviť Sovietsky zväz*“. Podľa názoru Zorina, pri tesných vzájomných kontaktoch medzi ZSSR a ČSR bola táto možnosť nepochybná.⁵⁶

Vzáň európskych intelektuálov k Sovietskemu zväzu v medzivojnovom období určovala konfrontácia s hrozbou nacistického Nemecka. Na západe málokto chápal rozsah a obľudnosť stalinského totalitného systému. Slovenská ľavicová inteligencia, predovšetkým komunistická, prijímala najsurovejšiu sovietsku propagandu bez akýchkoľvek pochybností: bála sa prísť o svoje ilúzie, potrebovala veriť, chcela obdivovať. Roku 1945 sa história opakovala, ale J. V. Stalin stál na medzinárodnej scéne s gloriolou víťaza.

Bratislavská pobočka spolku pre zblíženie s novým Ruskom, po normalizácii vzťahov ČSR so Sovietskym zväzom, pod aktualizovaným názvom, oživila svoju činnosť od júna 1934. Nepolitickému zoskupeniu predsedala spisovateľka Hana Gregorová: združilo predstaviteľov slovenského literárneho života, kultúry a vedy. Aj tu pôsobili ľavicoví literáti, vrátane komunistov. Od zákazu spolku uplynulo takmer osem rokov, keď posledný úradujúci predseda, komunista Elo Šándor zvolal v oslobodenej Bratislave na 28. apríla 1945 stretnutie prípravného výboru. Rozhodli sa utvoriť Spoločnosť pre kultúrne styky so ZSSR, ako samostatnú organizáciu s centrom v Bratislave a pobočkami vo viacerých slovenských mestách. Počítalo sa s novou registráciou bývalých členov „*po previerke ich činnosti za roky 1938 – 1945*“. Prvé slávnostné verejné zhromaždenie si 18. júna 1945 vypočulo správu o činnosti, schválilo stanovy a zvolilo ústredný výbor. Už o tri dni Povereníctvo SNR pre vnútro schválilo stanovy Spoločnosti. V porovnaní

54 Ref. 53. Rozhovor s predsedom vlády Fierlingerom, 24. 4. 1945, s. 296. Citácie zo IV. Kapitoly KVP pozri: Košický vládní program, Praha 1974, s. 3-36.

55 PREČAN, ref. 53. Rozhovor so Zdeňkom Nejedlým 11. 4. 1945, s. 279.

56 Ref. 53. Rozhovor s ministrom obchodu Ivanom Pietorom, 25. 4. 1945, s. 295.

s minulosťou boli podmienky členstva prísnejšie: záujemca musel vyplniť podrobný formulár a priložiť dve odporúčania, podľa možnosti od členov spolku. Cieľ, definovaný v stanovách – „*informovať o kultúrnom, ekonomickom, sociálnom, právnom a vedeckom živote Sovietskeho zväzu a tiež o technike a umení*“ – sa mal realizovať obojstranne a ten istý rozsah informácií mala dostať sovietska verejnosť o Slovensku. Predsedom Spoločnosti sa stal osvedčený Elo Šándor a podpredsedom docent bratislavskej univerzity Milan Pišút. Medzi členmi výboru sa stretávame s menami známych osobností slovenskej kultúry ako: Štefan Bednár, Janko Blaho, Ján Červeňanský, Igor Hrušovský, Ján Jamnický, Ján Kostra, Igor Ruppeldt a iní. Od leta 1945 sa začínalo formovanie pobočiek a prvé boli oficiálne otvorené v Banskej Bystrici, Malackách, Trnave a Piešťanoch, ďalších jedenásť čakalo na úradný ceremoniál. Do informácie pre Moskvu tajomník sovietskeho diplomatického zastupiteľstva z Prahy zdôrazňoval, že slovenská Spoločnosť, „*využívajúc prítomnosť Červenej armády*“ uskutočňuje rôzne podujatia: prednášky o ZSSR, premietanie sovietskych filmov a vydala nevelikú príručku. Ambiciózne predsavzatie spolku narážali v roku 1945 na veľké ťažkosti: neboli financie, miestnosti, papier, ani sovietska literatúra a tlač. Napriek všetkému, konštatuje správa, Spoločnosť „*v zásade nezačala svoju činnosť zle*“.⁵⁷

Slovenská idea, od prvých desaťročí 20. storočia charakterizovaná na Slovensku rôznorodosťou vonkajších emocionálnych aj politických prejavov, sa roku 1945 postupne stávala doménou komunistov. Básnik Novomeský očakával, že vek nadchádzajúci po „*krvavej a surovej vojne*“ bude „*slávnym vekom Slovanstva*“, ale predpokladom tohto veku mal byť obrodný zásah „*mohutného revolučného kvasu v slovanských národoch*“.⁵⁸ Politik Husák zdôrazňoval súdržnú silu slavianskeho bloku v Európe, ako protiváhu „*budúcej možnosti nemeckej rozpínavosti*“. Pre malé národy, písal Husák, „*je tým daná aj garancia ich mierovej existencie a pokojného vývoja. Opierajúc sa o najväčší slovanský štát – Sovietsky zväz – môžu slovanské národy bez obáv hojiť svoje vojnové rany a budovať šťastnejší život*“.⁵⁹

Politická realita na Slovensku mala veľmi ďaleko od propagovanej slovanskej idyly, nezodpovedala ani vidinám a očakávaniam komunistov. Dochádzalo k prvým prejavom odporu katolíckej cirkvi, odohralo sa niekoľko demonštrácií s antisemitskými heslami. V tejto atmosfére sa 5. júla 1945, v duchu cyrilo-metodejskej tradície, konala na Devíne veľká manifestácia „slovanského bratstva“, na ktorej sa objavili pokusy o politický protest. Neúnavný Laco Novomeský sa nedal odradiť od úmyslu, práve pri príležitosti devínskej slávnosti, utvoril v Bratislave samostatný Slovanský výbor. Ako iniciátor tejto myšlienky bol komunistický literát zvolený za predsedu výboru.

V lete 1945 začal slovanských komunistov znepokojovať rastúci vplyv Demokratickej strany, jej kritickejší tón voči KSS a presadzovanie vlastných koncepcií riešenia problémov politického a spoločenského vývoja na Slovensku. Vzájomné vzťahy medzi

57 AVP RF, f. 138, inv. 25a, fascikel 90, spis 6, s. 1-6. Informácia o Spoločnosti pre kultúrne styky so ZSSR v Bratislave (Praha 26. 9. 1945). Podpis: II. Tajomník vysl. ZSSR v ČSR M. Sytenko. Adresát: IV. Európsky odbor NKID Moskva.

58 NOVOMESKÝ, Ladislav. *Zväzky a záväzky. Výber zo statí a článkov 1945 – 1950*. Bratislava 1972, s. 22. Slovanský výbor v Bratislave, s. 409.

59 HUSÁK, ref. 41, s. 114-115.

demokratmi a komunistami prešli od SNP, cez prvé povojnové roky, niekoľkými fázami a gradovali od partnerstva cez zápas o podiel na moci až k nepriateľstvu. Ešte začiatkom júla, keď zjazd DS zvolil Jozefa Lettricha za predsedu strany, niektorí vedúci slovenskí komunisti prijali túto voľbu ako pozitívny moment.⁶⁰ Pri návšteve Bratislavy legačný radca vyslanectva Sovietskeho zväzu N. J. Demjanov zaznamenal názor Karola Šmidkeho, že nový predseda DS je „pokrokovejším prvkom“ a predstavuje víťazstvo „demokratického krídla“ na účet reakcie vnútri strany.⁶¹

Zo vzťahu k idei Slovanstva a nostalgickým reliktom martinského rusofilstva, ako sa prejavovali v slovenskej politike roku 1934, zdedila Demokratická strana názory agrárnikov a do istej miery aj luteránskych národnárov. Pri pohľade na totalitnú Moskvu bola DS spočiatku dosť opatrná a k spojenectvu so Sovietskym zväzom si udržovala pragmatický prístup. Sovietski diplomati v Prahe pozorne sledovali politickú tlač v celej ČSR, pričom objavili „*články a vystúpenia zjavne nepriateľského charakteru*“. Rozsiahla správa V. A. Zorina obsahovala nielen zoznam inkriminovaných článkov a „pokrokových“ odpovedí komunistov: do Moskvy putovali aj presné preklady do ruštiny. Zo Slovenska pochádzali iba dva príklady, publikované v septembri 1945. Komentár obviňuje denník *Čas*, ústredný orgán DS, z otvorenia prejavov „protisovietskeho štvania“. Vrchol, podľa spravodajcu, dosiahol v čísle zo 6. septembra 1945. Autor jedného z článkov tu citoval názory *Sunday Times*, kde sa píše že „*Tito a jemu podobní sú iba bábkami ZSSR*“. Na sovietskom vyslanectve to kvalifikovali ako „*útok na Sovietsky zväz a všetky slovanské štáty*“. Na vyváženie dojmu z Bratislavy komentátor cituje výroky komunistickej *Pravdy*, ako: „*povedieme slovanskú politiku*“, alebo „*city nášho ľudu patria ČA a Sovietskemu zväzu*“.⁶²

Nástupná audiencia veľvyslanca ČSR v ZSSR Jiřího Horáka 23. októbra 1945 sa odohrávala podľa aktuálnej politickej línie, v znamení „solidarity slovanských národov“. Nevyhnutnosť tieto väzby všestranne podporovať zdôraznil A. J. Vyšinský. Podľa jeho slov nastalo najvhodnejšie obdobie a príležitosť dať „*vzájomným slovanským vzťahom pevný základ*“. K výročiu utvorenia dočasnej juhoslovanskej vlády J. Broza Tita, začiatkom decembra, usporiadal Všeslovanský výbor v Moskve spomienkový večer. Za predsedníckym stolom sedeli slovanskí predstavitelia a zástupca ľudového komisára pre zahraničie S. A. Lozovský vo svojom vystúpení vyzdvihoval „*nové demokratické systémy v Poľsku, Juhoslávii a Bulharsku*“. Sovietsky činiteľ dôrazne odmietol „*nepriaznivú kritiku*“ na adresu slovanských národov a zároveň konštatoval, že práve od nich by sa mnohé iné národy mohli učiť „*správnemu demokratickému postupu*“.⁶³

60 BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 41-53.

61 *Vostočnaja Evropa v dokumentach Rossijskich archivov 1944–1953. Tom 1-2*. Eds. T. V. Volokitina, T. M. Islamov, G. P. Muraško, A. F. Noskova, L. A. Rogova. Moskva; Novosibirsk 1997–1998. Cit.: Tom 1. Dok. 76, s. 226. Záznam Demjanova o stretnutí so Šmidkem. Podľa udalostí, spomenutých v rozhovore, ako „*nedávny zjazd DS*“ (konal sa 7.–8. júla 1945) je datovanie uvedené v zbierke: 25. 6. 1945, nesprávne.

62 AVP RF, f. 131, 26-44-22, s. 25-52. Hlásenie V. Zorina námestníkovi ľudového komisára pre zahraničie A. J. Vyšinskému (Praha 12. 10. 1945). Text a 6 príloh. Preklady na s. 50-52. *Čas* 6. 9. 1945, *Pravda* (Bratislava), 7. 9. 1945.

63 Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR, Praha (AMZV). ZÚ Moskva (1945). Bežné politické správy veľvyslanca ČSR Jiřího Horáka z 12. 11. a 8. 12. 1945. Odovzdávanie poverovacích listín sa konalo 23. 10. 1945.

Komunistická tlač na Slovensku presviedčala čitateľov o funkčnosti a stabilite slovenského bloku, ktorého „*prirodzeným jadrom sú mocné slovanské základy Sovietskeho zväzu: socialistické Rusko, Ukrajina i Bielorusko*“.⁶⁴ V júli 1945 Karol Šmidke, potešený návštevou radcu sovietskeho zastupiteľstva N. J. Demjanova, pripomínal hosťovi žiadosť otvoriť v Bratislave generálny konzulát, čo by sovietskym diplomatom „*podstatne uľahčilo skúmanie vnútropolitckej atmosféry Slovenska*“.⁶⁵ Nasledujúci rok, v druhej polovici februára 1946, si legačný radca I. A. Čičajev osobne prišiel overiť situáciu v KSS, ktorej predsedom sa od minulého leta stal Viliam Široký. Sovietsky pozorovateľ sa zhováral so Šmidkem, Husákom a Novomeským, zaznamenal si poznatok o rozdelení ÚV KSS na dve zoskupenia a fakt, že sa stretol s reprezentantmi skupiny „*naladenej opozične*“ voči Širokému. Predstavitel' ZSSR si v Bratislave tentoraz vypočul sťažnosti na to, ako „*málo si všimajú Slovensko*“, zriedka sú tam a takmer neposielajú žiadne tlačové materiály (knihy, noviny, časopisy a iné). Slovenskí činitelia boli nespokojní aj so sovietskym filmom *Oslobodenie ČSR*, pretože podľa ich názoru zobrazuje iba protinemecký zápas Čechov, kým „*taká udalosť ako povstanie v Banskej Bystrici takmer nie je zachytená*“.⁶⁶

Záujem Moskvy o politickú situáciu na Slovensku súvisel určite s prvými povojnovými parlamentnými voľbami v ČSR, ohlásenými na 26. mája 1946. Slovenské politické spektrum bolo výrazne polarizované. Jedinú vážnejšiu občiansku alternatívu reprezentovala DS a sústreďovala všetky ideové prúdy odmietajúce komunistov. Na opačnom póle stála KSS so svojim členstvom a voličmi. Dva nové politické subjekty: Strana práce aj Strana slobody sa neujali. Výsledky volieb na Slovensku prekvapili všetkých a uspokojenie priniesli iba DS, ktorá získala takmer dve tretiny hlasov. Českí voliči odovzdali 40,17 % hlasov komunistom, čo v celoštátnom priemere znamenalo volebné víťazstvo KSČ a kreslo predsedu vlády pre Klementa Gottwalda.⁶⁷

Sovietske veľvyslanectvo v ČSR vypracovalo pre moskovské centrum analýzu príčin a dôsledkov volebných výsledkov na Slovensku. Ku kritickým výhradám na adresu slovenských komunistov patrilo aj to, že neurobili dostatočne radikálnu očistu politického života vtedy „*keď bol k tomu najprihodnejší stav, a najmä počas prítomnosti jednotiek Červenej armády na území ČSR*“. Takto, dôrazne pripomína materiál „*komunisti ponechali na slobode tisíce osôb opozične naladených voči vláde, pripravených pridať sa k hocijakému prúdu, alebo strane, ak dôsledne vystupuje proti komunistom*“. Agitátori DS, podľa autora analýzy „*pochybní demokrati*“, po voľbách už otvorene vystupovali „*proti komunistickej strane, proti jednote republiky a v ojedinelých prípadoch proti Sovietskemu zväzu*“. Druhý legačný tajomník vyslanectva ZSSR Ivan Lazarev pozorne čítal periodiká DS a v júnovom čísle *Nových prúdov* si všimol článok venovaný „*novému zmyslu mierových zmlúv*“. Politické úvahy tu dospeli až k myšlienke: pozbaviť stálych

64 NOVOMESKÝ, ref. 58, s. 19.

65 Ref. 61, dok. 76, cit. s. 229.

66 Ref. 61, dok. 136, s. 381-384. Záznam rozhovoru I. A. Čičajeva so Šmidkem, Husákom a Novomeským v Bratislave 21. – 22. 2. 1946.

67 HLAVOVÁ, Viera. Parlamentné voľby na Slovensku v roku 1946. In *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Eds. M. Barnovský a E. Ivaničková. Bratislava 1998, s. 79-88; BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 85-99.

členov Rady bezpečnosti OSN „*práva veta*“. Ak si uvedomíme, meditoval sovietsky úradník, že toto právo niekoľko raz využil delegát ZSSR, pochopíme zámer slovenského autora označiť sovietsky postup ako „*porušenie svetovej demokracie*“.⁶⁸

Záverčná etapa príprav mierových zmlúv s bývalými satelitmi hitlerovského Nemecka roku 1946 zamestnávala sovietsku politiku na úrovni ministrov zahraničných vecí víťazných veľmocí a zároveň aj z aspektu protikladných snáh jednotlivých krajín sovietskej záujmovej sféry. Do Moskvy sa v druhej polovici júla chystala vládna delegácia ČSR rokovať o nadchádzajúcej mierovej konferencii v Paríži. Štátny tajomník MZV, slovenský komunista Vladimír Clementis, požiadal A. J. Vyšinského začiatkom júla o prijatie a hovoril o nevyhnutnosti užšieho kontaktu medzi vládami ČSR a ZSSR, zvlášť potom, ako sa „*predsedom vlády ČSR stal Gottwald*“. Oficiálne štátne miesta, podľa Clementisa, často nevedia, akých pozícií sa majú pridrižovať v tej či onej otázke. Preto hľadajú a „*chcú mať ustavičné vedenie zo strany Sovietskeho zväzu, aby istejšie uskutočňovali svoju zahraničnú politiku*“. Tento problém Vyšinský odporúčal posúdiť až počas očakávanej návštevy premiéra Gottwalda.⁶⁹

Dynamika udalostí vnútornej politiky na Slovensku odsúvala do pozadia vizionárske rojčenie slovenských komunistických intelektuálov o podobe novej slovanskej myšlienky. V denníku *Pravda* písal Gustáv Husák o vnášaní ideí spolupráce „*do praktického života každého slovanského národa*“, pričom upozorňoval na aktuálnu otázku štátneho spoložitia Čechov a Slovákov. „*Tu a na tomto našom prípade*“ – zdôrazňoval – „*musíme osvedčiť našu každodennú slovanskú politiku*“. Vzorné štátne spoložitie slovanských národov videl komunistický politik na príklade Sovietskeho zväzu a v Juhoslávii vzdvihoval „*spravodlivé riešenie starých sporov*“.⁷⁰ Slovanský deň na Devíne 5. júla 1946 sa tematicky orientoval naznačeným smerom, prijatý manifest tiež proklamoval jednotu Čechov a Slovákov v spoločenstve všetkého Slovanstva.

Leto 1946 prinieslo bratislavským politikom možnosť nadväzovať priame kontakty so sovietskou diplomaciou, po otvorení generálneho konzulátu ZSSR, ktorý viedol N. J. Demjanov.⁷¹ Do Bratislavy koncom júla pricestoval pražský korešpondent TASS-u Ivan Lavruchin, aby tu priamo sledoval búrlivé momenty politického života na Slovensku. Pre našu štúdiu je zaujímavý postreh sovietskeho novinára k prvému zjazdu slovenských partizánov v Bratislave, zvolanému na 2. – 4. augusta. „*Všetci očakávali*“, konštatoval v tajnej správe pre Moskvu „*že na zjazd prídu sovietski partizáni: S. A. Kovpak, alebo generál V. Andrejev*“. No zo Sovietskeho zväzu na bratislavské podujatie nikoho nevyslali, hoci, píše Lavruchin „*na zjazde boli predstavitelia juhoslovanských, poľských,*

68 AVP RF, f. 138, 26-43-13, s. 57-77. Informácia veľvyslanectva Sovietskeho zväzu v ČSR o politickej situácii na Slovensku po voľbách. (Praha 28. 6. 1946), cit. s. 49, 65. Tamže, 26-44-22, s. 18-19. Anotácia časopisu *Nové prúdy* z 26. 6. 1946.

69 Ref. 52. Dok. 105. Záznam rozhovoru A. J. Vyšinského s V. Clementisom. Moskva 1. 7. 1946, s. 313-315. Delegácia vlády ČSR rokovala v Moskve 20. – 26. júla 1946.

70 HUSÁK, Gustáv. Slovenská prax. In *Pravda* 5. 7. 1946.

71 AVP RF, f. 138, 26-44-22, s. 21. Informácia o slovenskej tlači. (Bratislava 11. 7. 1946). Podpis: Generálny konzul ZSSR v Bratislave N. J. Demjanov.

bulharských, maďarských, českých a dokonca aj gréckych partizánov".⁷² Novozvolený predseda partizánskeho zväzu Karol Šmidke si mohol tak potvrdiť nedávnu sťažnosť, prednesenú legačnému radcovi Čičajevovi, že oficiálne sovietske miesta si málo všimajú Slovensko.

Témou dňa, v jeseni 1946, sa pre osadenstvo sovietskeho generálneho konzulátu stali ohlasy slovenských médií na 29. výročie októbrovej revolúcie. Prvé z nasledujúceho dlhého radu hlásení vyzdvihuje príkladné články bratislavskej *Pravdy* a spomína ohlasy v *Hlase ľudu*, *Práci*, *Bojovníkovi* a *Národnej obrode*. Postavenie Demokratickej strany v slovenskej politike po májových voľbách dodávalo zatiaľ určité oživenie nudnému rozboru tlače. Komentár s údivom poukazuje na skutočnosť, že „*tlač pravícovej orientácie ako Čas, Demokrat a iné, tiež dosť aktívne v priateľskom tóne pripomínala oslavy 29. výročia VOSR*“.⁷³

Významným medzníkom, pre navonok dosiaľ kompaktný slovanský svet, sa mal stať všeslovanský kongres v Belehrade, slávnostne otvorený 8. decembra 1946. Spolupatričnosť slovanských štátov prezentovali aj portréty vedúcich činiteľov, zoradené na čelnej stene rokovacej sály: hostiteľ J. Broz Tito, J. V. Stalin, E. Beneš, B. Bierut a G. Dimitrov. Celkové zameranie kongresu vyznelo ako nadšená oslava Sovietskeho zväzu a vyjadrenie vďaky „*najlepšiemu priateľovi slovanských národov J. V. Stalinovi*“. Sovietske väzby na Juhosláviu, Poľsko, Bulharsko a ČSR hodnotili hlavné referáty ako uskutočnenie dávnych snov o slovanskej vzájomnosti „*vo svetle Leninových a Stalinových ideí*“. Spoločný zápas Slovanov proti fašizmu a prínos národov ČSR k slobode Európy pripomenul vo svojom vystúpení slovenský delegát Gustáv Husák. Prijatý záverečný dokument kongresu vyhlásil tézu, že „*obrovské úspechy*“, ktoré slovanské národy dosiahli „*v stopách Sovietskeho zväzu – krajiny dôslednej demokracie*“, môžu dávať „*příklad demokratického prerodu všetkým národom sveta*“.⁷⁴

Na kongrese utvorený spoločný výbor vo svojom belehradskom sídle zvolával porady diplomatických zástupcov slovanských štátov a informoval ich o najnovšej línii slovanskej solidarity v sovietskej ržzii. Atmosféra studenej vojny sa do činnosti Spoločného slovanského výboru premietla rozhodnutím z moskovského zasadnutia prezídia v apríli 1947 a to príkazom: „*zvýšiť bdelosť*“ voči najrôznejším „*provokáciám reakcie*“. Sovietsky veľvyslanec v Juhoslávii A. I. Lavrentiev vyhlásil, že nepriateľov „*slovanskej solidarity*“ treba hľadať aj v slovanských štátoch samotných a „*zostríť boj*“ je nevyhnutné hlavne proti nim.⁷⁵

Rokom 1947 sa začínala v krajinách sovietskej záujmovej sféry definitívna transformácia vládnych kabinetov na zoskupenia podriadené Moskve. Vnútropolitický život

72 RGASPI, Moskva. Fond 17, 125-427, s. 46-49. Tajnému oddeleniu TASS. List korešpondenta TASS v Prahe I. Lavruchina (9. 8. 1946). Kópia odoslaná A. A. Ždanovovi.

73 AVP RF, f. 138, 26-43-13, s. 94. List generálneho konzulátu ZSSR v Bratislave vedúcemu IV. EO Ministerstva zahraničných vecí Sovietskeho zväzu A. Alexandrovovi. (Roku 1946 boli všetky ľudové komisariáty, vrátane NKID premenované na ministerstvá. Tamže, f. 0138, 27-137-32, s. 27-31. Komentár k prehľadu slovenskej tlače za obdobie 31. 10. – 15. 11. 1946.

74 AMZV ČR, ZU Belehrad/1946. Politická správa č. 114. Slovanský kongres (13. 12. 1946); HUSÁK, ref. 59, s. 200-205. Príspevok prednesený 9. 12. 1946.

75 AMZV ČR, Zú Belehrad/1947. Zasadnutie Spoločného slovanského výboru (24. 5. 1947). Politická správa č. 49.

vo východnom bloku charakterizovali obrovské kampane rozpútané komunistami okolo postupne odhaľovaných „protištátnych sprisahaní“. Východiskovým motívom a cieľom tejto fázy mocenského nástupu komunistických strán bola definitívna likvidácia politickej konkurencie. V podmienkach Slovenska sústredený útok „proti reakcií“ obrátil propagandistické a politické ostrie na pozície Demokratickej strany.⁷⁶

Moskovský časopis *Novoje vremja* v článku o „nebezpečných intrigách“ spomenul prenikanie predstaviteľov „slovenského separatizmu“ do vedenia Demokratickej strany. Vo februári 1947, na záver rozhovoru so sovietskym generálnym konzulom, podpredseda Zboru povereníkov Rudolf Frašťacký odmietol obvinenie publikované ruským autorom ako urážlivú a „nepravdivú informáciu o Slovensku“. Konzul Demjanov zaznamenal tvrdenie politika slovenskej DS: „My hovoríme otvorene čo sa nám na Sovietskom zväze páči a čo nie, ale v ZSSR nás nesprávne chápú“.⁷⁷

Z propagandistickej agentúry Sovinformbyro, šéf príslušného tlačového oddelenia, v máji 1947 písal A. A. Ždanovovi, že „reakčné strany v ČSR konajú rafinovane a vybrúsené, čerpajúc ideologickú aj materiálnu podporu od svojich západných priateľov“. Na druhej strane ale sovietskemu informačnému bulletinu v Prahe „hrozí zastavenie pre nedostatok prostriedkov“. Veľvyslanec Zorin sledoval činnosť agentúry v Prahe a bratislavskú pobočku Sovinformbyra kritizoval, že ešte nepracuje tak, aby to zodpovedalo „veľkým úlohám“ požadovaným v súvislosti „s vyostreným politickým zápasom, ktorý sa teraz odohráva na Slovensku“.⁷⁸ Zo služobnej cesty do ČSR, po rozhovoroch s vedúcimi komunistami aj funkcionármi na krajskej a okresnej úrovni, pripravil v júni 1947 politickú analýzu vedúci zahraničného odboru moskovského centra KSSZ. Situáciu na Slovensku vyvodzoval aj z nedostatku skúseností vedúcich kádrov KSS v Bratislave s riadením „partajnej práce“. Zopakoval známu tézu o prenikaní osôb „nepriateľských voči súčasnému režimu“ do vedenia DS, kde „hrajú veľkú úlohu“ pri určovaní „antidemokratického, antisovietskeho postoja“. Podľa materiálu bol u tajomníkov KSS badateľný „pocit krivdy“, keď hovorili o „ignorovaní Slovenska“, pretože sa mu sovietski vedci, herci a spisovatelia vyhýbajú. Od stranického vedenia v Moskve očakávali slovenskí komunisti účinnú pomoc pri „popularizácii ZSSR“.⁷⁹

Súčasťou komunistickej politickej kampane sa stal aj tretí Slovanský deň na Devíne 5. júla 1947. Hlavný rečník, predseda vlády ČSR Klement Gottwald, v zahraničnopolitických úvahách zdôrazňoval stanovisko Sovietskeho zväzu, ktoré jediné „zodpovedá životným záujmom slovanských národov“. Väčšiu časť prejavu však venoval Slovensku, kde – ako konštatoval – vidno „pokusy o podkopávanie a rozvracanie“. Sú tu ľudia, hovoril Gottwald, „ktorí pokladajú za svoju hlavnú úlohu štvanie proti českému národu,

76 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. Vývoj európskych krajín sovietskeho bloku v rokoch 1947 – 1949 pohľadom československých diplomatov. In *Historický časopis*, 1994, roč. 42, č. 3, s. 506-519; BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 196-211.

77 Ref. 52. Dok. 149. Záznam rozhovoru N. J. Demjanova s R. Frašťackým (20. 2. 1947), s. 413-415. *Novoje vremja* N. 23, 1946, s. 14. Článok „Opasnaja voznja“. (Nebezpečné intrigy).

78 RGASPI, Moskva. Fond 17, 125-509, s. 163-164. List vedúceho tlačového oddelenia Sovinformbyra pre Poľsko a ČSR tajomníkovi ÚV VKS(b) A. A. Ždanovovi (14. 5. 1947). Tamže, s. 277-278. Hlásenie V. Zorina o práci Sovinformbyra v ČSR (22. 6. 1947).

79 Ref. 61. Dok. 219, s. 649-655. Analýza situácie v ČSR (22. 6. 1947). Podpis: P. V. Guljajev.

proti ľudovodemokratickému zriadeniu a dvojročnici, proti Sovietskemu zväzu a slovenskej spolupráci“. Odozva Demokratickej strany bola mimoriadne citlivá. Redakčný článok v denníku *Čas* odsúdil spolitizovanie pamätného dňa a dokonca vyčítal premiérovi, že „prišiel Slovákom iba vynadať, znepokojiť ich a pourážať“. Výhrady k prejavu na Devíne publikoval v *Čase* aj podpredseda vlády Ján Ursíny. Dôkladnú bodku za nevhodnými „pisačkami“ o veľkolepom Slovanskom dni urobil komunista Laco Novomeský: prvého komentátora nazval „neokrôchaným anonymom“ a poučal Ursínyho, vraj zo svojho postu sa k odmietavej reakcii vôbec nemal „znížiť“.⁸⁰

Rozdielne názory hlavných rivalov slovenskej politickej scény na samotný pojem „slovenskej solidarity“ sa premietli aj do prístupu k aktuálnej otázke Marshallovo plánu. Časopis Demokratickej strany *Nové prúdy* sa v tejto súvislosti zamyslel nad významom orientácie ČSR „v zápelení medzi Východom a Západom“. Podľa predstáv DS malo byť cieľom hospodárskej politiky „aby sme prirodzenou a vývojovou cestou dosiahli čo možno najväčší rozsah zahraničného obchodu so slovanskými štátmi, ale na druhej strane, aby sme zároveň udržali a rozšírili i hospodárske styky so Západom“. Práve takúto orientáciu nemožnil 10. júla verdikt vlády ČSR, inšpirovaný zásahom Moskvy.⁸¹ Rozhodnutie odmietnuť pozvánku do Paríža hodnotil komunista Novomeský ako záujem ČSR a bezvýhradnú povinnosť, „aby ani medzi našimi slovanskými spojencami, ale ani v neslovanskom svete nebolo nikdy nijakej pochybnosti o tom, že táto republika Čechov a Slovákov sa hlási k spojenectvu so slovanskými štátmi“ a spolu s nimi, vždy a všade „bude postupovať solidárne“.⁸²

Z informácií sovietskych diplomatov v Prahe a Bratislave, aj z iných spravodajských zdrojov, čerpal interný materiál pre aparát ÚV VKS(b). Rozbor situácie v ČSR, do jesene 1947, venuje dosť priestoru Slovensku, ktoré moskovskí experti vnímali ako „ekonomicky a politicky najslabší bod republiky“. Podstatným kritériom hodnotenia tu bola kvalita vzťahu k Sovietskemu zväzu a v nej získali najvyššie ocenenie komunisti, ako „najvernejší a dôslední prívrženci neochvejného priateľstva“. Nasledujúci text ubezpečoval, pre potechu moskovských „aparátčikov“, že ľudové masy v ČSR „milujú Sovietsky zväz, snažia sa dozvedieť čo možno najviac o hrdinskej práci sovietskeho ľudu, chcú sa od neho naučiť po novom budovať svoj život“.⁸³ Takéto frázy prechádzali vo funkcii vzorových viet do terminológie oficiálnej propagandy krajín sovietskeho bloku.

Jesenná politická kríza na Slovensku roku 1947 vyvrcholila odhalením „protištatného sprisahania“. Cez svoje pozície v Štátnej bezpečnosti komunisti usmerňovali vyšetrovanie, ktorým sa malo dokázať spojenie politickej emigrácie, roztratených domácich ilegálnych skupín a katolíckej cirkvi s Demokratickou stranou. Pokus slovenských komunistov násilne zmeniť stranícko-politickú štruktúru sa neskončil „vít'azstvom“: KSS

80 GOTTWALD, Klement. 1946 – 1948. Zv. I. Bratislava 1949, s. 228-238. Slovanský deň na Devíne spolitizovali In *Čas* 8. 7. 1947; Ján Ursíny: K reči na Devíne In *Čas* 13. 7. 1947; NOVOMESKÝ, Ladislav. K pisačke o Devíne. In *Pravda* 20. 7. 1947.

81 PETRUF, Pavol. *Marshallov plán*. Bratislava 1993, s. 132-133; *Nové prúdy* (Dvojtyždenník DS), 2. 7. 1947.

82 NOVOMESKÝ, Ladislav. Prečo sme nešli do Paríža? In *Pravda* 23. 8. 1947.

83 Ref. 52. Dokument 177, s. 496-503. Absolútne tajné! Interný materiál ÚV VKS(b), „O súčasnej hospodárskej a politickej situácii v ČSR“ (Moskva, september 1947).

dosiahla iba čiastkový úspech.⁸⁴ Svojím scenárom sa udalosti na Slovensku zaradili medzi všetky podobné „generálne skúšky“ ku konečnému mocenskému zlomu v „ľudovo-demokratických“ štátoch strednej a juhovýchodnej Európy.

Na porade deviatich európskych komunistických strán v septembri 1947, zavŕšenej utvorením Informbyra, vyslovil oficiálny sovietsky rečník A. A. Ždanov tézu o konflikte dvoch „protikladných táborov“ rozdeleného sveta. V politických zámeroch Moskvy sa táto téza viazala na rozhodnutie definitívne skonsolidovať sovietsky blok v Európe. Znamenalo to nielen ukončiť transformáciu režimov a presadiť vládu komunistov, ale zároveň v jednotlivých komunistických stranách dôrazne zamedziť všetky teoretické úvahy o „špecifických cestách“ k socializmu.⁸⁵ Koncepcia „slovanského spojenectva“, aktualizovaná počas vojny, splnila pôvodný účel a stratila ďalšie opodstatnenie.

Po ratifikácii mierových zmlúv, odchádzali v jeseni 1947 reprezentanti Sovietskeho zväzu z veliteľských postov v zrušených Spojeneckých kontrolných komisiách pre Rumunsko, Bulharsko a Maďarsko. Pri rozlúčke na vyslanectve ČSR v Budapešti bývalý podpredseda kontrolnej komisie V. P. Sviridov v záverečnom príhovore odporúčal pražskej vláde nadviazať dobré styky s Maďarskom, aby sa stalo „*článkom našej oblasti*“. Sovietsky generál nepokladal za dôležité, že „*Maďari nie sú slovanským národom*“, rozhodujúce bolo predovšetkým „*nedat' Maďarsko ,tým druhým*“.⁸⁶ Britský denník *The Times* v prvom februárovom týždni roku 1948 písal o kompletizácii východoeurópskej „*zmluvnej siete*“. Na publikovanej mapke siahajú výrazné šípky od Moskvy k prvým slovanským spojencom, do Prahy, Belehradu a Varšavy. Najnovšie chápadlo namierilo od centra systému do Bukurešti, ale takmer celú strednú a juhovýchodnú Európu už navzájom pospájala konštrukcia bilaterálnych zmlúv.⁸⁷ Autor článku mohol onedlho doplniť svoje údaje o čerstvých sovietskych spojencov – Maďarsko a Bulharsko.

Základným atribútom jedinej prijateľnej zahraničnopolitickej orientácie vo východnom bloku sa stal obdiv k Sovietskemu zväzu. Z tohto aspektu sledovali sovietski diplomati aj rokovanie II. zjazdu slovenskej Demokratickej strany v januári 1948. Do Moskvy písali o „*dvojtvárnej*“ politike DS, pretože „*ostáva takou istou aj vo vzťahu k Sovietskemu zväzu*“. Slávnostné vyhlásenie spojenectva so ZSSR v prejave Jozefa Lettricha, usudzoval atašé sovietskeho veľvyslanectva v Prahe, „*stojí v zjavnom protirečení s výzvou k podobnému spojenectvu s Amerikou a západnými štátmi, ktoré dnes otvorene pripravujú vojenský blok namierený proti Sovietskemu zväzu a krajinám novej demokracie, t. j. aj proti ČSR*“.⁸⁸ V tomto období sa stal oveľa tvrdším tiež polemický tón mediálnych diskusií slovenských komunistov s demokratmi: obviňovali ich, že hovoria „*o večnej slovenskej družbe*“, ale dávajú úkryt intrigám a špiónstvu „*proti našim slovanským spojencom*“. Za nezodpovedných označil Laco Novomeský všetkých, čo nepovedali svojim

84 BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 183-225.

85 Ref. 50, s. 47-48.

86 AMZV ČR, Zú Budapešť/1947. Politická správa č. 27. Generál V. P. Sviridov o vzťahoch k Maďarsku (27. 9. 1947).

87 *The Times*, 6. 2. 1948: Eastern European Treaty Network.

88 AVP RF, f. 0138, 29-146-6, s. 2-14. Informácia o II. zjazde DS na Slovensku. Zostavil atašé veľvyslanectva ZSSR v Prahe N. I. Semjonov (9. 3. 1948). Veľvyslanec V. A. Zorin, v decembri 1947 poverený funkciou námestníka ministra zahraničia, sa vrátil do Moskvy. Nastúpil M. A. Silin.

prívržencom a nasledovníkom, „že nedobre zmyšľajú, po krivých chodníkoch idú a hlúpo kalkulujú, keď myslia na iné začlenenie nášho národa i našej republiky než do sústavy slovenskej, pod záštitou Sovietskeho zväzu“.⁸⁹

Vnútropolitická kríza ku koncu februára 1948 priniesla zmenu nielen vládneho kabinetu v Prahe, ale aj spoločenského systému a mocenských štruktúr ČSR. Radikalizmus komunistov na Slovensku vyrástol z vnútorných pomerov, ale umocňovala ho aj snaha dokázať českým „súduhom“ schopnosť samostatne sa vyrovnat' s „reakciou“. V rámci ústrednej mocenskej elity získal na Slovensku prioritné postavenie ten, kto z poverenia Prahy „spravoval“ slovenské záležitosti, ako zmocnenec pražského vedenia. Takým sa už od žilinskej konferencie KSS v auguste 1945 stal Viliam Široký, ako predstaviteľ „správnej línie“.⁹⁰

Európske oddelenie ministerstva zahraničia ZSSR vypracovalo návrh základných smerov sovietskej politiky v ČSR po februárovej kríze. Väčšina úloh z oblasti kultúry bola adresovaná rôznym sovietskym inštitúciám v Prahe. Ale aj bratislavský generálny konzulát mal nevyhnutne „zosilniť kultúrno-politickú prácu“, s tým, aby cez ruských a ukrajinských občanov republiky upevnil a rozšíril sovietsky vplyv „na celom Slovensku“. Vo sfére politiky sa počítalo s aktivizáciou českých a slovenských komunistov pri uskutočňovaní zámeru „odstrániť zjavne reakčné elementy predovšetkým z právicových strán“ a zabezpečiť celkovú „očistu“. Osobitnú pozornosť odporúčal tento zaujímavý dokument venovať čistke „v aparáte Ministerstva zahraničných vecí ČSR, mimoriadne zanešvárenom reakčnými elementami“. V Moskve pokladali za zvlášť naliehavé „veľmi posilniť ideologickú prácu“ tak medzi radovými komunistami, ako aj medzi všetkým obyvateľstvom.⁹¹ Na rozdiel od „slovenskej línie“ komunistickej tlače v Bratislave sa moskovský traktát ani jediný raz nezmiňuje o nejakom „slovanskom spojenectve“.

Zo zotrvačnosti sa ďalej schádzal Spoločný slovanský výbor, utvorený z vysokoškolských profesorov, akademických funkcionárov, dôstojníckej elity (generálov a plukovníkov) aj komunistických intelektuálov zainteresovaných krajín. Ku koncu februára 1948 uvítal v Prahe predseda Slovanského výboru ČSR Zdeněk Nejedlý tretie plénum spoločného výboru. Delegácie sa po ukončení pražského zasadnutia presunuli do Bratislavy, kde na 5. marca za spolupráce všetkých miestnych družobných spolkov bratislavský Slovanský výbor organizoval pred Národným divadlom manifestáciu s módnym heslom: „Slovania v boji za mier“. Slovenskí „slavjanofili“ víтали skoro tri desiatky delegátov: popri domácich predstaviteľoch Slovanského výboru ČSR pricestoval predseda Spoločného slovanského výboru v Belehrade generál Božidar Waslarič, sprevádzaný ústredným tajomníkom Igorom Medvedevom, spolu so zástupcami Slovanských výborov zo Sovietskeho zväzu, Poľska, Juhoslávie a Bulharska. Na Hlavnej stanici v Bratislave očakával delegácie predseda Zväzu priateľov ZSSR, diplomat a novinár

89 NOVOMESKÝ, ref. 58. Prejav v bratislavskom rozhlase s. 257-260. Článok v Národnej obrode 7. 3. 1948, s. 260-265.

90 BARNOVSKÝ, Michal. Preberanie moci a pofebruárová očista 1948; PEŠEK, Jan. Mocenská elita na Slovensku po roku 1948. In *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Ed. M. Barnovský. Bratislava 1995, s. 88-96, 97-104.

91 Ref. 52. Dok. 191. Návrh IV. EO (Moskva 2. 3. 1948), s. 552-555. V Prahe 10. 3. 1948 tragicky zahynul Jan Masaryk, minister zahraničia ČSR. Do funkcie bol vymenovaný Vladimír Clementis.

D. M. Krno, všetci návštevníci sa ako vždy ubytovali v hoteli Carlton. Po rozdelení darčiekov na izbách podával oficiálny obed povereník Laco Novomeský, predseda Slovenského výboru v Bratislave. Manifestácia sa začala o druhej poobede, rečnil slovenský hositeľ a reprezentanti všetkých delegácií, čo trvalo skoro dve hodiny. Delegáti, ako žijúce pomníky umelo udržiavanej idey Slovanstva, si v rýchlom tempe prezreli Bratislavu, zavítali do vybraných podnikov, navštívili radnicu, posedeli s bratislavskými novinármi, prezreli si predstavenie v SND a na záver večera ich prijal predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák. Ráno 6. marca odcestovali delegácie slovenských výborov do Turčianskeho Sv. Martina.⁹²

Keď Bratislava 4. apríla 1948 slávila tretie výročie oslobodenia Červenou armádou, zasadalo celoslovenské valné zhromaždenie Zväzu priateľov ZSSR na Slovensku. Vo vedení nedošlo k žiadnym podstatným zmenám, čestnými predsedami ostávali: Viliam Široký, Gustáv Husák, Karol Šmidke a Laco Novomeský. Iróniou osudu sa pod hlavičkou priateľstva so Sovietskym zväzom stretávali budúci obvinení „buržoázni nacionalisti“ aj hlavný slovenský inkvizítor. Z tradičného miesta bratislavských manifestácií, pred SND, potom povereník Novomeský, na adresu porazených demokratov rečnil o „*padlých veličinách*“ Slovenska, o epigónoch a imitátoroch „*nacistickej protislovenskej a protisovietskej*“ hystérie. Po troch rokoch od pamätného oslobodenia, nadchýnal sa komunistický literát, spevnel slovenský národ a zosilnel náš spoločný štát. A môže „*pokojne silnieť i naďalej, opretý o slovenské národy na čele so Sovietskym zväzom*“.⁹³ Optimistické vízie o perspektívach slovenského bratstva mala onedlho nahradiť surová každodennosť sovietskeho bloku.

Obraz politického vývoja na Slovensku, vytváraný na základe informácií sovietskeho generálneho konzulátu pre moskovské centrum, dostával od marca 1948 nové kontúry. Písalo sa o „*politicky zbankrotovanej*“ Demokratickej strane, ktorá bola „*zbavená vedenia*“ (*obezglavlena*). So zmyslom pre podrobnosti pripomínal autor hlásenia súdne procesy „*proti špiónom a zradcom*“, politicky motivované „*úteky do zahraničia*“ a poukazoval na odpor obyvateľstva voči „*protiľudovému charakteru vedenia bývalej DS*“. Za súčasnej situácie, keď autorita komunistov „*vzrástla na ohromnú silu*“, usudzoval pisateľ, novoutvorená „*Strana slovenskej obrody nemá ani sociálnu základňu, ani reálne podmienky pre svoj rast*“.⁹⁴

Isoláciu východoeurópskych štátov do „*tábora*“ dirigovaného Moskvou, symbolizovala 23. a 26. júna varšavská konferencia ministrov zahraničných vecí. S delegáciami Albánska, Bulharska, ČSR, Maďarska, Poľska, Rumunska a Sovietskeho zväzu sa na rokovani zúčastnili ešte aj predstavitelia Juhoslávie. Príchod ministrov zahraničia ôsmich štátov vyvolal záujem všetkých zastupiteľských úradov vo Varšave: západní diplomati sa

92 AVP RF, f. 233, 3-15-22, s. 3-4. Na manifestáciu 5. 3. 1948 pozývali: Slovenský výbor v Bratislave, Zväz priateľov ZSSR na Slovensku, Zväz priateľov FLR Juhoslávie, Spoločnosť pre kultúrne a hospodárske styky s Bulharskom, Slovensko-poľskú spoločnosť, spoločenské organizácie a Krajskú odborovú radu. Bratislavské spolky mali od 28. 2. 1947 zjednodušenú štruktúru: vtedy sa Spoločnosť pre kultúrne styky so ZSSR zlúčila so Zväzom priateľov ZSSR na Slovensku.

93 AVP RF, f. 233, 3-15-22, s. 6. Hlavičkový papier: Zväz priateľov ZSSR na Slovensku; NOVOMESKÝ, ref. 58. Z prejavu k výročiu oslobodenia Bratislavy 4. 4. 1948, s. 274-277.

94 AVP RF, f. 0138, 29a.-171-1, s. 37-55. Strana slovenskej obrody (Informácia). Podpis: generálny konzul L. F. Teplov. (Bratislava 14. 6. 1948).

domnievali, že tu zasadá Informbyro. Na tlačovej besede poľského ministra Z. Modzelewského sa korešpondent Associated Press Larry Allen sťažoval na neprístupnosť informačných zdrojov. Zdvorilo bol odkázaný na oficiálne komuniké, tam sa mal dozvedieť, že sa rokovalo o nemeckej otázke.⁹⁵

Obrat sovietskeho postoja k Juhoslávii roku 1948 zaregistrovalo československé veľvyslanectvo v Moskve cez týždenné prehľady tlače: záujem moskovských denníkov o správy z Belehradu bol odrazu minimálny. Mlčanie ústredných médií iba navonok demonštrovalo nespokojnosť J. V. Stalina s juhoslovanským komunistickým vedením. Už niekoľko mesiacov vymýšľali v Moskve represívnu politickú akciu so širokým záberom, konečným cieľom ktorej bolo „očistiť“ vedúce zložky jednotlivých KS sovietskeho bloku od prívržencov samostatného kurzu, založeného na koncepcii „národnej cesty“ k socializmu. Zasadnutie Informbyra v Bukurešti potvrdilo vážnosť a hĺbku sovietsko-juhoslovanského konfliktu. Rezolúcia *O situácii v Komunistickej strane Juhoslávie*, publikovaná 29. júna 1948, sa podľa súdobej propagandy mala stať návodom pre všetky KS, aby „kriticky prehodnotili svoju činnosť“.⁹⁶

V júli 1948 sa na Devíne konal štvrtý Slovanský deň, znova za prítomnosti Klementa Gottwalda, už ako nového prezidenta ČSR. Základný motív prejavu „februárové víťazstvo“ sa premietol aj do obligátnych fráz o Slovanstve. Významným prvkom novej línie mala byť nedávna varšavská konferencia ministrov zahraničia, lebo – vyhlásil prezident – „pred celým svetom dokumentovala, aké neoprávnené a vyluhané sú rôzne tvrdenia o výlučnosti spojenectva slovanských národov, alebo dokonca o slovanskom imperializme“. Vo Varšave, hovoril Gottwald, rokovali slovanské štáty spolu s ľudovodemokratickými štátmi neslovanskými „a na čele so Sovietskym zväzom preukázali sa tak na svetovom fóre ako mocná sila mieru a európskej konsolidácie“.⁹⁷

Od politickej turistiky delegátov oboch združení priateľov Sovietskeho zväzu z Prahy i Bratislavy, po osvedčenom okruhu veľkých sovietskych miest v januári a februári 1949, očakávali iniciátori cesty hmatateľný propagandistický efekt. Vedúci delegácie Zdeněk Nejedlý koncom januára v Moskve odovzdal vedeniu Všet'zväzovej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím podrobný návrh aktivity budúceho jednotného Zväzu. Zámerom plánovaného priateľstva bolo „konkrétnejšie, v súlade so záujmami jednotlivých zložiek ľudu, prehĺbiť masové sympatie Čechov a Slovákov k ZSSR“. Zaujímavým prvkom návrhu je želanie „aby práca bola koordinovaná so Slovanským výborom“. Autor programu pripúšťa, že je to „otázka pre Moskvu neexistujúca“, ale tým viac naliehavá v ČSR, kde vnímajú Sovietsky zväz „ako najpokrokovejší a najväčší slovanský štát“. Profesor Nejedlý požiadal o prijatie u svojho dávneho známeho, teraz zástupcu ministra zahraničia, V. A. Zorina. Zo sovietskej strany, usudzoval Zorin, sa predložený

95 AMZV ČR, ZÚ Varšava (1948. Politická správa č. 2 (5. 7. 1948). Prítomní ministri: V. M. Molotov (ZSSR), E. Hodža (Albánsko), V. Kolarov (Bulharsko), V. Clementis (ČSR), E. Molnár (Maďarsko), Z. Modzelewski (Poľsko), A. Paukerová (Rumunsko) a S. Simić (Juhoslávia).

96 AMZV ČR, ZÚ Moskva/1948. Sovietska tlač a Juhoslávia (5. 6. 1948); Ref. 50, s. 53-55, s. 497-500.

97 *Pravda* 13. 7. 1948: IV. Slovanský deň na Devíne, s. 1. GOTTWALD, K. 1946 – 1948. Zv. II. Ref. 80. Prejav na Devíne 11. 7. 1948, s. 264-273.

návrh „v zásade nestretné s námietskami“, ale zároveň pripomenul nevyhnutnosť ku každému z opatrení určiť rozsah a termín splnenia.⁹⁸

Na domácej pôde sa slovenskí členovia delegácie: povereník pôšt, katolícky duchovný Alexander Horák, vedúci oddelenia osvetu z poverenictva informácií Vladimír Húska, tajomník Slovenskej odborovej rady Ladislav Jašík a redaktor *Nového slova* Ladislav Saučín stali hlavnými aktérmi nevidanej propagandistickej exhibície. Sovietsky generálny konzulát v Bratislave hlásil oficiálnym žargónom do moskovského centra, že si „vytýčil úlohu“, dosiahnuť „čo najproduktívnejšie využitie členov delegácie po ich návrate“, v záujme „vnášania pravdy o Sovietskom zväze medzi široké masy obyvateľstva, pomocou samotných Slovákov“. A hlásenie radostne dodáva: „Úloha sa ukázala reálnou“. Už na druhý deň po príchode, 22. februára, prijal delegátov povereník Laco Novomeský a hovoril o ich poslaní tlmočiť svoje dojmy zo zájazdu čo najväčšiemu okruhu Slovákov. Nasledovala tlačová konferencia pre bratislavských novinárov a večer zasadlo vedenie slovenského Zväzu priateľov ZSSR. Úvodné zo zhromaždení, zvolávaných v slovenských mestách, sa zišlo 3. marca vo veľkej sále bratislavských Reduty a rečníkov tu očakávalo okolo 1 500 prítomných. Prvé kolo „osvetového“ maratónu sa odohralo v Bratislave: delegáti písali série článkov do *Pravdy, Práce a Nového slova*, rozhlas 23. marca vysielal naživo besedu a vydavateľstvo Tatran pripravovalo brožúru *Dojmy zo ZSSR*. Popritom, podľa profesijného zamerania, vystupovali delegáti v bratislavských závodoch a podnikoch, pred vysokoškolskými študentmi, členmi Strany slovenskej obrody, vojakmi aj dôstojníkmi. Od 24. marca do 22. apríla prednášatelia v stabilných dvojiciach Horák – Húska a Jašík – Saučín, cestovali do ďalších trinástich miest po celom Slovensku. Najvyššiu účasť, 1 200 poslucháčov, dosiahli v Trnave a najmenšiu, 300 osôb, v Turčianskom Sv. Martine. Bratislavský generálny konzulát počas celej kampane dostával telegramy z miest i dedín, zaznamenal konzul L. F. Teplov, so žiadosťami slovenských pracujúcich „tlmočiť vďaka a úprimné pozdravy sovietskemu ľudu a jeho vodcovi generalissimovi Stalinovi“. Horúčkovitá aktivita vyvrcholila napokon 22. mája 1949 v bratislavskej Redute, „slávnostným zľúčením“ Zväzu priateľov ZSSR na Slovensku a Svazu československo-sovetského priateľství. Na zhromaždení bol osobne prítomný generálny konzul Teplov.⁹⁹ Spontánne sympatie k slovanskému Rusku mala definitívne nahradiť organizovaná „láska k Sovietskemu zväzu“.

Pamätné dni roku 1949 na Slovensku stali demonštráciou mocenského monopolu komunistov. Snaha presvedčiť Moskvu o dosiahnutom „víťazstve“ aj vo vedomí rôznych vrstiev obyvateľstva je zjavná pri každom rozhovore slovenských predstaviteľov so sovietskymi diplomatmi. Predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák hovoril s novým generálnym konzulom v Bratislave N. G. Novikovom o „riešení katolíckej otázky“ a ubezpečoval ho, že júlové „slávnosti na Devíne a celonárodné oslavy venované

98 Ref. 52. Dok. 6, s. 31-32. Prijatie Z. Nejedlého u V. A. Zorina (Moskva 4. 2. 1949). Text návrhu činnosti ZČSSP (Dat. 31. 1. 1949).

99 AVP RF, f. 0138m 30a.-179a.-16d., s. 1-11. Hlásenie o vnútropolitickej situácii (Bratislava 30. 5. 1949). Prednášky v mestách: Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Košice, Prešov, Komárno, Nové Zámky, Trnava, Trenčín, Zvolen, Turč. Sv. Martin, Michalovce, Ružomberok. Tamže, f. 233, 4-18-19, s. 50. Pozvánka na slávnosť v Redute 22. 5. 1949.

5. výročiu Slovenského povstania názorne ukázali, ako široké masy veriacich idú za komunistickou stranou“.¹⁰⁰

Z piedestálu výlučných vlastníkov pravdy si komunisti uzurpovali historickú pamiatku povstania proti fašistickej totalite a spochybňovali politické zámery svojich vtedajších partnerov z Demokratickej strany. Príchod prezidenta Gottwalda na Slovensko nadšene vítal Laco Novomeský a písal o jeho podiele na ideovom programe SNP, na organizovaní hmotnej i politickej pomoci a potom „pri zabezpečovaní a uskutočňovaní cieľov, za ktoré sa naše povstanie borilo“. Oficiálne oslavy 5. výročia SNP sa odohrali 29. augusta 1949 vo Zvolene, za prítomnosti prezidenta, delegácie Slovanského výboru z Moskvy a ďalších hostí z rôznych krajín, predovšetkým európskych „ľudových demokracií“. Na záver celého slávnostného programu zvolali v Bratislave tlačovú konferenciu pre zahraničné delegácie. A tu, ako sa dodatočne dozvedel sovietsky veľvyslanec M. A. Silin, vedúci delegácie Bulharska vystúpil „s kritikou Čechov a Slovákov“. Organizátorom osláv bulharský účastník vyčítal, že „príliš zdôrazňujú úlohu prezidenta Gottwalda pri všetkých politických podujatiach na Slovensku a veľmi málo pozornosti venujú súdruhovi Stalinovi“. V Prahe, na ministerstve zahraničia, si bulharský vyslanec Nenčo Nikolajev vypočul, že ostré formulácie delegáta zo Sofie boli netaktne a neopodstatnené. Po ukončení osláv sovietska delegácia, ktorú viedol predseda Slovanského výboru generálporučík A. S. Gundorov, odcestovala zo Slovenska do Prahy. Tu sa Gundorov stretol s veľvyslancom M. A. Silinom a vážne ho upozorňoval na „vznikajúcu nepriaznivú situáciu“ vo vzťahoch vedúcich slovenských činiteľov. Za pobytu sovietskych hostí na Slovensku, hovoril Gundorov, sa predseda SNR Karol Šmidke „negatívne vyjadroval o predsedovi strany Širokom, nazývajúc ho kariéristom“. Do denného záznamu si veľvyslanec Silin zapísal dojem sovietskeho generála, akoby Šmidke „narážal na to, že Široký sa nezaslúžene tvári ako vodca slovenského ľudu“.¹⁰¹

Roku 1949 sa stalinský „sanitný kordón“ okolo Juhoslávie postupne utváral v susedných komunistických štátoch. Septembrový monsterproces v Budapešti sa končil vynesením tvrdých rozsudkov: ako „titovský agent“ bol odsúdený na smrť aj hlavný obvinený, komunistický politik László Rajk. Podľa správy z Moskvy sovietska tlač a rozhlas venovali procesu mnoho priestoru, vysoko hodnotili maďarskú rozhodnosť a uvádzali analógie „veľkých moskovských procesov z rokov 1936 a 1937“.¹⁰² Komunistické strany sovietskeho bloku začali „riešiť“ vnútorné koncepčné spory a vládnuce kliky upevňovali svoje mocenské pozície. Mnohé rozhodnutia, s výnimkou najradikálnejších, sa neuskutočnili na priamy príkaz J. V. Stalina, ale – písal vo svojom klasickom diele Z. Brzezinski – podľa zásady „predpokladanej reakcie“, zo snahy vedúcich komunistov počínať si tak, ako by si sovietsky diktátor asi prial.¹⁰³ Veľvyslanec ZSSR Silin sa počas prijatia na pražskom ministerstve zahraničia, 24. septembra večer zhováral s Viliamom Širokým, ktorý

100 Ref. 52. Denník generálneho konzula ZSSR v Bratislave N. G. Novikova (8. 9. 1949), s. 169.

101 AVP RF, f. 0138, 30-159-6, s. 105-107. Z denníka M. A. Silina. Prijatie u ministra V. Clementisa (Praha 7. 9. 1949). Tamže, s. 92-93. Záznam rozhovoru s A. S. Gundorovom (Praha 8. 9. 1949). *Pravda* (Bratislava) 26. 8. 1949; NOVOMESKÝ, L. *Prezident medzi nami*.

102 AMZV ČR, ZÚ Moskva/1949. Mimoriadna politická správa (27. 9. 1949).

103 BRZEZINSKI, Z. K. *Sovietský blok. Jednota a rozpor*. Praha 1970, s. 169.

s uznaním oceňoval „skvelé vedenie procesu v Budapešti“, už v prvý deň jeho konania. Kampaň proti slovenskému „buržoáznemu nacionalizmu“ mala otvorenú cestu.¹⁰⁴

Vykonštruované „dôkazy“ Rajkovho procesu využila Moskva na vypovedanie spojeneckej zmluvy s Juhosláviou a tento príklad poslušne nasledovali všetky štáty sovietskeho bloku. Juhoslovanských diplomatov nepozval sovietsky veľvyslanec v Sofii ani na slávnostnú recepciu k 7. novembru: malo sa im dať pocítiť, že nie sú iba obyčajnými nepriateľmi, ale patria do „kategórie zradcov“. Budapeštianska rezolúcia Informbyra koncom novembra 1949 hrubo a urážajúcim tónom hovorila o vláde „vrahov a špiónov“ v KS Juhoslávie.¹⁰⁵ Belehrad – od decembra 1946 sídlo Spoločného slovanského výboru, bol exkomunikovaný z „bratských zväzkov“.

Slovanské predstavy, opradené ilúziami, zanikli aj v politickom vedomí Slovákov a rusofíli martinského razenia sa utiahli do súkromia svojich knižníc. Osudy východnej Európy na štyri desaťročia ovládla komunistická Moskva.

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/7179/27 *Medzinárodné súvislosti vývoja Slovenskej republiky 1939 – 1945*.

DIE SLAWISCHEN VORSTELLUNGEN UND POLITISCHEN VARIATIONEN IN DEN BEZIEHUNGEN DER SLOWAKEN ZU MOSKAU (1934 – 1949)

DAGMAR ČIERNA - LANTAYOVÁ

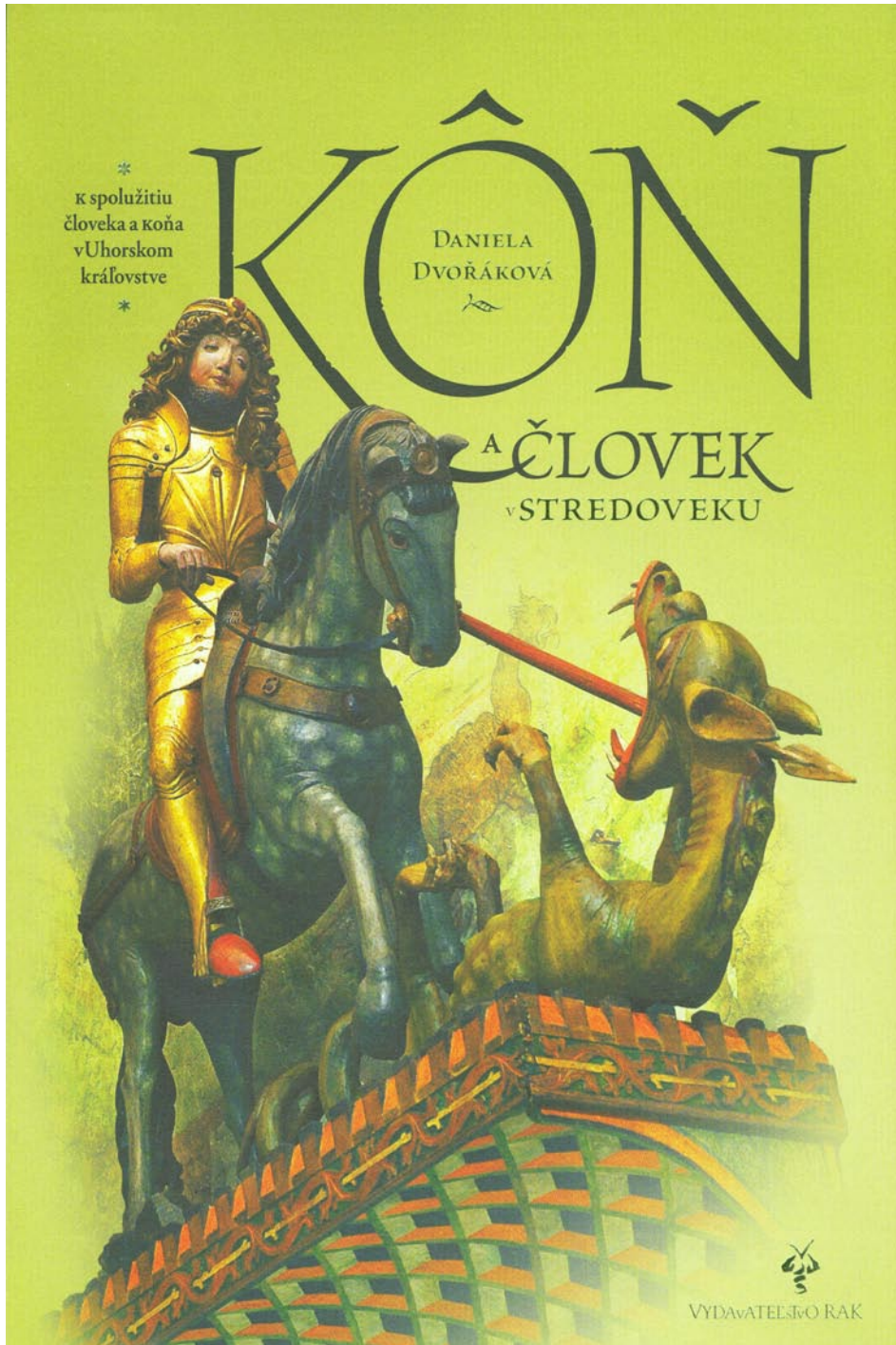
Die politischen Kreise der ersten Tschechoslowakischen Republik wandten sich Ende 1934, in einer konfliktgeladenen internationalen Lage, immer öfter Moskau zu und erwogen die Vorteile einer vorbereiteten Zusammenarbeit mit Russland. Ein Bündnis zwischen der Tschechoslowakei und der Sowjetunion wurde 1935 auch von den in der Prager Regierung vertretenen slowakischen politischen Parteien unterstützt. Das Münchener Abkommen brachte jedoch eine Revision des Versailler Friedensvertrags, in der Slowakei wurde die Unabhängigkeit ausgerufen verkündet und im März 1939 ein unabhängiger Staat gegründet. Die Außenpolitik der ersten Slowakischen Republik war von der Orientierung an Hitlerdeutschland geprägt. Die Unterzeichnung des Deutsch-sowjetischen Nichtangriffspaktes ermöglichte es den slowakischen politischen Führern, diplomatische Beziehungen zwischen Bratislava und Moskau aufzunehmen: Die Presse des Slowakischen Staates berichtete von dem „befreundeten russischen Land“. Der Beitritt der Slowakei dem Krieg gegen die Sowjetunion im Juni 1941 aufseiten des Deutschen Reiches brachte illegale slowakische Widerstandsgruppen allmählich in Gang. Die slawische Hochstimmung der tschechoslowakischen Exilpolitik in London übertrug sich auf diverse Verträge mit Moskau und führte schließlich zur Wiederherstellung des Vorkriegsbündnisses. Das Russlandbild nahm während des Slowakischen Nationalaufstandes, seit August 1944, eine aktualisierte Gestalt an. Mit dem Einmarsch der Sowjetarmee in die Slowakei beginnt eine neue Etappe der slowakisch-russischen Beziehungen.

104 AVPRF, f. 0138, 30-159-6, s. 129-130. Záznam M. A. Silina o rozhovore so Širokým v Prahe 24. septembra 1949. UHER, Ján. Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. Ref. 90, s. 105-115.

105 *Pravda* (Moskva) 30. 9. 1949; AMZV ČR, ZÚ Sofia/1949. Prerušenie stykov s juhoslovanskými diplomatmi (8. 11. 1949); *Za trvalý mir za lidovou demokracii*. (Orgán informbyra), 29. 11. 1949, s. 2.

Die Berührung mit dem Frontgebiet übte eine störende Wirkung im Bewusstsein der Bevölkerung aus und die Hochstimmung von der Befreiung verebbte.

Die Sowjetpolitik zog allmählich und zielbewusst die Konturen des Ostblocks, beginnend mit der „Vereinigung der Slawen“. Nach dem Abzug der Front wurde in Bratislava die Tätigkeit der Gesellschaft für Kulturkontakte mit der Sowjetunion wieder ins Leben gerufen. Der Alltag in der Slowakei war jedoch weit entfernt von dem angekündigten „slawischen Idyll“, die politischen Kämpfe wurden immer härter. Dies spiegelte sich auch in dem Wahlergebnis im Mai 1946 wider: In der Slowakei erhielt die Demokratische Partei die Mehrheit, landesweit jedoch feierten die Kommunisten den Wahlsieg. In der neuen Etappe der politischen Kämpfe spielte auch die Beziehung zu Moskau eine große Rolle. In der Slowakei nahm das neu eröffnete Generalkonsulat der Sowjetunion seine Tätigkeit auf. 1947 beginnt in den europäischen Ländern der Sowjetsphäre eine Umwandlung der Regierungen in Moskau unterordnete Gruppierungen. Bestandteil kommunistischer Kampagnen waren in der Slowakei die sog. Slawischen Tage unter der Burg Devín. Nach der kommunistischen Machtübernahme im Februar 1948 steigerten sich die Kommunisten in der Slowakei in einen „Kampf gegen die Reaktion“ hinein. Politischer Tourismus aus Prag und Bratislava in die Sowjetunion sollte eine gewaltige Propagandawirkung haben. Spontane Sympathien zum slawischen Russland, wie sie aus der Kriegs- und Zwischenkriegszeit bekannt waren, wurden durch organisierte „Liebe zur Sowjetunion“ ersetzt. Die Gedenkfeiern von 1949 arteten in der Slowakei in eine Demonstration des kommunistischen Machtmonopols aus. Slowakische Politiker waren bemüht, Moskau von dem endgültigen „Sieg“ im Bewusstsein der breiten Bevölkerungsmassen zu überzeugen. Zu diesem Zeitpunkt waren die kommunistischen Parteien des Sowjetblocks mit internen Konzeptstreitigkeiten beschäftigt und die regierenden Seilschaften stärkten ihre Machtpositionen. Die illusionsumwobenen slawischen Vorstellungen gingen allmählich auch im politischen Bewusstsein der Slowaken zugrunde.

ROZHLADY

K SOBÁŠNEJ POLITIKE BELA IV. DYNASTICKÁ SVADBA VO ZVOLENE A JEJ REFLEXIE V HISTORIOGRAFI

PAVOL MALINIÁK

MALINIÁK, Pavol. On the Marriage Policy of Bela IV. The Dynastic Wedding at Zvolen and its Reflection in Historiography. *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 125-135, Bratislava.

In the last decades extensive research was focused on the relationship between the Arpad and Romanovich dynasties. Considering the role of both dynasties the research was concentrated mostly on the political history and foreign contacts in Central and Eastern Europe. This research was less focused on the situation on the level of regional history. The aim of this entry is to summarize the historical sources related to the contacts between the Hungarian Kingdom and the Galician-Volynian Principality in the 1240s, and the interpretations of them. These contacts resulted in the marriage of Princess Constance and Prince Leo.

King Bela IV. Prince Danylo. Politics of appeasement. Royal residence in Zvolen.

Vzťahy medzi uhorskými Arpádovcami a haličsko-vladimírskymi Romanovičovcami sa stali v uplynulých desaťročiach predmetom sústredených výskumov, orientovaných vzhľadom na postavenie obidvoch panovníckych rodov predovšetkým na politické dejiny a medzištátne kontakty v stredovýchodnej Európe. V omnoho menšom rozsahu už bádanie hodnotilo udalosti, ktoré sa prejavili i na úrovni regionálnych dejín. V príspevku sa pokúsime sumarizovať historické doklady a ich interpretácie, týkajúce sa niektorých aspektov vo vzájomných uhorských a haličsko-vladimírskych vzťahoch, ktorým domáca historiografia dosiaľ nevenovala dostatočnú pozornosť. V konkrétnej podobe ide o úlohu sobášnej politiky v zahraničnopolitickom vývoji, ktorý v 40. rokoch 13. storočia reprezentujú kráľ Belo IV. a knieža Danil (Danylo, Daniel). Zameriame sa na správu v *Haličsko-volynskom letopise*, najobsažnejšom rozprávacom prameni, ktorý opisuje okolnosti uzavretia mieru medzi Belom a Danilom.

Podľa časového vymedzenia opisuje Haličsko-volynský letopis udalosti na juhozápadnej Rusi v rokoch 1201 – 1292 (resp. 1205 – 1289). V rámci staroruských letopisov tvorí Haličsko-volynský letopis osobitnú rodinu kroník, zachovanú v piatich exemplároch. Najstaršou kópiou nezachovaného originálu je *Ipatievský letopis*, datovaný do začiatku 15. storočia. Ďalšou priamou kópiou je *Chlebnikovský letopis* vyhotovený zrejme na začiatku 16. storočia. V porovnaní s Ipatievským letopisom odráža Chlebnikovský letopis znenie originálu spoľahlivejšie. Dve najstaršie kópie vychádzajú zo spoločnej predlohy – textovej kompilácie, ktorá mohla byť dokončená na začiatku 14. storočia. Časti spracované v 13. storočí sa v obidvoch letopisoch odlišujú tým, že na rozdiel od Chlebnikovského letopisu je Ipatievský letopis chronologicky členený. Toto členenie podľa rokov bolo podľa všetkého vykonané až dodatočne. Kópiou Chlebnikovského letopisu je *Pogodinský letopis* zaradovaný do druhej polovice, alebo i na koniec 16. storočia.

Ďalším mladším odpisom je *Jermolajevský letopis*, ktorý vznikol na konci 16. storočia. Pomerne neskorý je *Krakovský letopis* z 18. storočia, napísaný po latincky. Posledné dve zachovania sa už vyznačujú výraznejšími deformáciami pôvodného textu.¹

Haličsko-volyňský letopis tvoria dve časti vymedzené ako Haličský a Volynský letopis. Podľa výskumov, ktoré kladú hranicu medzi obidvomi časťami do 60. rokov 13. storočia, sa novšie bádanie prikláňa k ich rozdeleniu rokom 1264 (úmrtie Danila). Nepresné a stručné správy o detstve a mladosti kniežaťa Danila, ústrednej postave Haličského letopisu, boli doplnené pravdepodobne neskôr. Udalosti Danilovho života letopis opisuje podrobne už od 30. rokov 13. storočia. Pre obdobie rokov 1244 – 1264 možno predpokladať autorstvo súdobého letopisca, pochádzajúceho pravdepodobne priamo z Danilovho okolia. Za autora Haličského letopisu je najčastejšie považovaný Ivan, predstavený biskupstva v Cholme. Podľa prameňov, ktorými výskum v súčasnosti disponuje, však nemožno osobu autora ešte stále s určitosťou identifikovať. S otázkou autorstva je spojený i charakter diela, ktoré sa svojim zameraním a literárnou kvalitou približuje k vyspelým kronikám a oslavným gestám.² Doterajšie edície textu Haličsko-volyňského letopisu uprednostňovali pri sprístupňovaní prameňa Ipatievský letopis. Roku 1843 bol zaradený do druhej časti celoruskej zbierky letopisov, uverejňovanej Archeografickou komisiou. Edícia mala rôzne znenie, ovplyvnené textom Chlebnikovského a Jermolajevského letopisu. Z roku 1871 pochádzajú dve samostatné vydania Ipatievského letopisu pripravené Archeografickou komisiou a A. S. Petruševyčom, ktorý zabezpečil nové vydanie edície z roku 1843. Text letopisu v plnom rozsahu, opäť v rámci súboru ruských letopisov, roku 1908 edoval A. A. Šachmatov. Nové vydanie tejto edície roku 1962 vypracoval M. H. Tichomirov. Uvedené edície podobne, ako prvé vydanie, poskytujú nezjednotené znenie Ipatievského letopisu, ovplyvnené Chlebnikovským, Pogodinským a Jermolajevským letopisom.³ Na prvé edície prameňa nadväzovalo aj uverejnenie pôvodného znenia a maďarského prekladu Ipatievského letopisu, ktoré roku 1916 zaradil A. Hodinka medzi stredoveké ruské letopisy so vzťahmi k Uhorsku.⁴ Okrem viacerých prekladov textu Ha-

1 FONT, Márta. *Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts an der Grenze zweier Kulturen. Das Königreich Ungarn und das Fürstentum Halitsch-Wolhynien*. Mainz : Akademie der Wissenschaften und der Literatur, 2005, s. 29-31; PERFECKY, George A. (ed.). *The Hypatian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle* (ďalej GVCh). München : Wilhelm Fink Verlag, 1973, s. 11.

2 FONT, ref. 1, s. 34-39; KOMENDOVÁ, Jitka. *Středověká Rus a vnější svět. Obraz cizích kultur v písemnictví Rusi 11. – 14. století*. Olomouc : Nakladatelství Monse, 2005, s. 54-55.

3 *Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению археографической комиссией. Томъ второй. Ипатьевская летопис* (ďalej ПСРЛ II.). Санктпетербург : Въ типографии Едуарда Праца, 1843, 377 s.; ШАХМАТОВ, Александр А. (ed.). *Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению императорской археографической комиссией. Томъ второй. Ипатьевская летопис*. С.-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1908, znač. v odst.; ШАХМАТОВ, Александр А. (ed.). *Полное собрание русских летописей. Томъ второй. Ипатьевская летопис*. Москва : Издательство восточной литературы, 1962, znač. v odst. Prehľad staršieho bádania GVCh, s. 11-15.

4 HODINKA, Antal. (ed.). *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* (ďalej OÉM). Budapest : A Magyar tudományos akadémia kiadása, 1916, 510 s. Edíciu hodnotí FONALKA, Mária. A Halicsi évkönyv kiadatlan fejezetei Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai című munkájában. In *Hodinka Antal emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*. szerk. I. Udvari, Nyíregyháza : Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 1993, s. 159-164.

ličsko-volynského letopisu, alebo jeho častí sa v súčasnosti možno oprieť o kritické vydanie z roku 2002. Komentár a poznámky k textu V. J. Frančuka pripravil M. F. Kotljár.⁵ Edícia vychádza z Chlebnikovského letopisu a jeho porovnania s Ipatievským letopisom. Transliterácia textu zohľadňuje s doplnením (používanie znaku jať) súčasnú ukrajinskú aj ruskú gramatiku.

Údaj v Haličsko-volynskom letopise, ktorý sa hlási k roku 1250, rozpráva o zmiernení medzi uhorským kráľom Belom IV. a haličským kniežaťom Danilom Romanovičom. Prameň súčasne podáva stručný výpočet udalostí, predchádzajúcich mierovej dohode. Pre staroruské letopisy je charakteristické, že v historickom procese pripisujú význam výhradne činom kniežat, ich nariadeniam a ich politike. Z pohľadu letopiscov sa udalosť udiala z vôle kniežat, no táto skutočnosť nemusí znamenať akceptáciu ich individuálneho osobného významu.⁶ Nižšie uvedená pasáž v Haličsko-volynskom letopise neuvádza mená osôb, ktoré zastupujú uhorskú stranu, ale menuje všetkých významnejších zástupcov haličskej strany. Mená uhorských predstaviteľov však letopis spomína na iných miestach a informujú o nich i ďalšie pramene. S ich pomocou sa možno pokúsiť doplniť a overiť i údaje, ktoré obsahuje letopis. Vo voľnejšom preklade môžeme pasáž v Haličsko-volynskom letopise citovať v nasledujúcom znení:

„V tom roku prišiel vický uhorského kráľa s ponukou, aby si zobral jeho dcéru pre svojho syna Leva. Kráľ sa Danila bál odkedy bol u Tatarov a zvíťazil nad Rastislavom a jeho Uhrami. Danil sa poradil s bratom. Neveril slovám kráľa. Už skôr ho oklamal, keď mu sľúbil dať svoju dcéru. Metropolita Kiril vyslaný Danilom a Vasilkom na ustanovenie ruskej metropoly bol u kráľa. Kráľ ho presvedčil mnohými slovami, obdaroval ho a ponúkol mu, že ho bude sprevádzať do Grécka s veľkými poctami, ak Danil uzavrie s ním mier. Kiril kráľovi odpovedal, nech odprisahá, že nezmení svoje slovo a Danila privedie. Metropolita prišiel k Danilovi a oznámil mu, že sa splnila jeho túžba, nech prijme kráľovu dcéru za ženu pre svojho syna. Vasilko povedal, nech ide k nemu, lebo je to kresťan. Danil išiel spolu so svojim synom Levom a metropolitom ku kráľovi do Izvolina. Prijal jeho dcéru za ženu pre svojho syna a vrátil mu zajatých bojarov, ktorých Boh vydal do jeho rúk, keď s bratom zvíťazil pri Jaroslavi. Uzavrel s ním mier a vrátil sa do svojej krajiny.“⁷

5 КОТЛЯР, Микола Ф. (ed.). Галицько-Волинський літопис. Дослідження, текст, коментар (ďalej ГВЛ). Київ : Наукова думка, 2002, 394 s. Novšie ruské vydanie КОТЛЯР, Николай Ф. et al. (eds.). Галицко-Волынская летопись. Текст. Комментарий. Исследование. Санкт-Петербург : Алетеия, 2005, 424 s.

6 ЛИХАЧЕВ, Дмитрий С. Человек в литературе Древней Руси. Москва : Наука, 2006, s. 55.

7 *V to že léto prisla korolъ ugorъskij vicъkago, rѣka: “Poimi dъšerъ moŭ za syna svoѣgo Lva” : boāše bo sâ ѣgo, āko bylъ bѣ u Tatarѣhъ, pobѣdoŭ pobѣdi Rostislava i ugry ѣgo. Pomyslivъ že si sъ bratomъ, glagolu ѣgo ne uā vѣry: drѣvlъ bo togo izmѣnilъ bѣ, obѣšavъ dati dъšerъ svojъ. Kurilъ bo bѣ mitropolitъ idāšē poslatъ Danilomъ i Vasilkomъ na postavlĕniĕ mitropolĕ ruskoĕ; byvšŭ ѣmu u korolā, ubĕdi i korolъ slovy mnogymi, dary ubĕšĕvaa, āko: “Provĕdu tā u Grĕky s vĕlikou ĉĕstĭŭ, ašĕ sъtvoritъ Danilъ sъ mnoŭ mirъ”; onъ žĕ rĕčĕ: “Klātvoŭ klĕni mi sā, ašĕ nĕ prĕmĕniši slova svojĕgo; azъ šĕdъ privĕdu i”; prišĕdъ žĕ mitropolitъ i rĕčĕ ѣmu: “Hotĕniĕ tvoĕ u tĕbĕ ěstъ, poimi dъšerъ ѣgo synu si žĕnĕ”. Vasilkovi rĕkšŭ: “Idi kъ nĕmu, āko hrĕstĭanъ ěstъ”. Ottuda že Danilъ pojĕdĕ, poĕmъ syna svoѣgo Lva i mitropolita, i idĕ kъ korolĕvi i vъ Izvolinъ, i poā dъšerъ ѣgo synu si žĕnĕ; i odastъ ѣmu ātya boāry, ěžĕ Bogъ vĕdastъ vъ ruci ѣgo, odolĕvšŭ ѣmu sъ bratomъ u Aroslavlā; i sъtvori s nimъ mirъ i vъrotisā vъ zĕmlŭ svojĕ. ГВЛ, s. 110.*

K základným problémom, vzťahujúcim sa na interpretáciu pasáže, patrí datovanie záznamu, ktorý letopis uvádza pod rokom 6758. Byzantský letopočet od stvorenia sveta, používaný v staroruských rozprávacích prameňoch, poukazuje po prevoде na súčasnú časomieru na početné nepresnosti, prítomné v Haličsko-volyňskom letopise. Datovanie podľa kresťanského letopočtu kladie záznam do roku 1250. S časovým zaradením udalostí, opisovaných v uvedenom roku v letopise, sú spojené otázky ich skutočnej chronológie, pretože ich presnejšie určenie výrazne prispieva k ďalšej interpretácii prameňa. Pri datovaní záznamu možno vychádzať z nasledujúcich udalostí, opísaných v letopise: ponúknutie dcéry uhorského kráľa na vydaj pre Danilovho syna Leva; pobyt Danila u Tatárov (Mongolov); víťazstvo Danila nad Rastislavom a Uhrami; cesta a ustanovenie metropolitu Kirila; svadba detí Bela IV. a Danila; vrátenie väzňov zajatých v bitke pri Jaroslavi a uzavretie mieru. Obsahové členenie prítom poukazuje na skutočnosť, že letopisec sa pri súčasnom rozprávaní odvolával aj na minulé udalosti, ktoré však uviedol v rôznom poradí s nerovnakým časovým odstupom. Chronológiu jednotlivých udalostí zhrnul a spresnil najmä T. Senga, pričom svoje závery oprel o podrobnú argumentáciu.⁸ Azda najznámejšou zo spomenutých udalostí je bitka pri Jaroslavi. Možno ju súčasne považovať za moment, ktorý do značnej miery ovplyvnil nasledujúci vývoj.

Jaroslavská bitka reálne ukončila snahy Rastislava, syna černigovského kniežaťa Michala o ovládnutie Haliče. Sobáš Rastislava s Annou, dcérou Bela IV., predtým vytvoril predpoklady na spoločný postup pri presadzovaní mocenských záujmov uhorského kráľa v Haličskom kniežatstve. Priamou oporou pre Rastislavove plány sa tak stalo Uhorsko, kam unikol pred tatárskou hrozbou. Po neúspechu uhorského ťaženia, ktoré Danil odrazil na rieke Sieczne, zhromaždil Rastislav ešte väčšie uhorské vojsko s cieľom obsadiť Halič. S podporou vojska, ktoré mu poskytol švagor, krakovské knieža Boleslav V., tiahol Rastislav so svojou výpravou na hrad Jaroslav. Hoci litovskí a poľskí spojenci neprišli včas Danilovi pomôcť, zvíťazil v bitke pri Jaroslavi nad Rastislavom a jeho vojskom. Podľa Haličsko-volyňského letopisu sa bitka konala 17. augusta 1249. Oproti bádateľom, ktorí prijímajú chronológiu letopisu, v súčasnosti prevažujú názory, ktoré bitku kladú do 17. augusta 1245. Takéto datovanie vychádza z presného časového určenia nadväzujúcich udalostí v letopise.⁹ Jaroslavská bitka bola vyústením Danilovho zápasu o jeho dedičné územie. Víťazstvo dopomohlo Danilovi a jeho bratovi Vasilkovi k jednotnej vláde nad Haličskom a Vladimírskom, ktorá predstavovala výraznejšiu geopolitickú zmenu. Ukončenie konfliktu, ktorý nadobudol medzinárodný charakter, zastavilo uhorské prenikanie do oblasti a prispelo k upevneniu postavenia Romanovičovcov.¹⁰

Roku 1245 sa tatársky chán Batu prostredníctvom svojho vojvodu Mogučejja obrátil na knieža Danila, aby mu vydal Halič. Podľa údajov v letopise sa Danil vydal na cestu k chánovi 26. októbra 1250. Správne zaradenie tejto udalosti do roku 1245 dokladá cestopis pápežského vyslanca Jána de Plano Carpiniho. Počas svojej diplomatickej cesty

8 SENGÁ, Toru. IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár levele“. In *Századok*, 1987, 121. évf., 4. szám, s. 584-612.

9 SENGÁ, ref. 8, s. 588-589; FONT, Márta. *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2005, s. 246-247.

10 WŁODARSKI, Bronisław. *Polska i Ruś 1194 – 1340*. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966, s. 127-129.

k Tatárom sa Carpini zdržiaval koncom roku 1245 a začiatkom roku 1246 na Vasilkovom dvore vo Vladimíre, avšak Danila, ktorý išiel k Batuovi, tam nezastihol. Na ceste k Tatárom sa Carpini stretol s vracajúcim sa Danilom až v marci 1246 (do Haliče dorazil Danil v máji). Počas pobytu v Zlatej horde Danil prijal tatársku nadvládu, chán mu však priznal kniežací titul a jeho kniežatstvo naďalej zostalo v podstate nezávislé.¹¹ O vzťahoch medzi Uhorskom a Danilovým kniežatstvom po jeho návrate od chána informuje letopis, keď spomína obavy uhorského kráľa z Danila, odkedy bol u Tatárov a zvíťazil nad Rastislavom. Do tohto obdobia možno zaradiť obrat v politike Bela IV., ktorý definitívne prestal podporovať Rastislavove nároky na haličský kniežací stolec a odškodnil ho titulom mačvianskeho bána. Panovník začal hľadať možnosti pre rozvíjanie výhodnejších kontaktov s Danilom.

Podľa uvedenej správy v Haličsko-volynskom letopise v roku, keď sa Danil vrátil od Batua, prišla k nemu ponuka „vického“ uhorského kráľa, aby si Danilov syn Lev zobral kráľovu dcéru. Letopis súčasne informuje o zmene postoja Bela IV. voči haličskému kniežatstvu. Danil sa však poradil so svojím bratom a ponuke kráľa nedôveroval. Už predtým ho Belo oklamal, keď mu sľúbil dať svoju dcéru.¹² Uhorské posolstvo priniesla Danilovi osoba označená v letopise titulom *vicskij* (*prisla... vicskago, rěka*). Doterajšie zistenia nedokladajú výskyt tohto označenia v starej ruštine. Pretože išlo o zástupcu uhorského panovníka, pôvod označenia sa hľadá prevažne v latinskej lexike.¹³ Uhorský kráľ vyslal svojho posla na kniežací dvor, keď už vedel o Danilovom návrate zo Zlatej hordy. V súvislosti s posolstvom vzbudzuje pozornosť listina, údajne z roku 1244, na základe ktorej panovník daroval Mikulášovi, synovi Obecka zo Súdoviec majetok Hontianskeho hradu. Pri výpočte jeho zásluh prameň spomína aj Mikulášovu účasť v kráľovskom posolstve do krajov Rusi, kam išiel ku kniežatstvu Danilovi, ktorý navštívil vládcu Tatárov.¹⁴ Vznik listiny výskumy kladú do roku 1247, resp. do nasledujúceho obdobia. T. Senga uvažuje o účasti Mikuláša priamo v posolstve, ktoré spomína letopis a nevyklučuje jeho stotožnenie so zástupcom uhorského kráľa.¹⁵ Ponuke sobáša podľa prameňa už predchádzal

-
- 11 WŁODARSKI, ref. 10, s. 129-131 (s citáciami prameňa); SENGA, ref. 8, s. 589-590; ПАШИУТО, Владимир Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1950, s. 235, 251.
 - 12 ГБЛ, s. 110; PERFECKY, George A. Hungary and the Hungarians in the Galician-Volynian Chronicle. In *Hungarian studies*, 1987, vol. 3, no. 1-2, s. 25.
 - 13 Edícia Ipatievského letopisu z roku 1843 vysvetľuje termín vo význame *witeczny, witez*. ПСРЛ II., s. 185. Poľ. pôvod označenia s výhradami prijíma M. F. Kotljár. ГБЛ, s. 262. Za pravdepodobnejší možno pokladať pôvod z lat. *vice-* vo význame zástupca. ОЕМ, s. 430-431; SENGA, ref. 8, s. 590. Iným špecifickým označením v letopise je termín *riksъ* použitý pri titulovaní mladého uhorského kráľa. Vyskytujú sa názory o jeho lat. i gréc. pôvode. FONT, ref. 1, s. 41; KLATÝ, Marek. Uhri, Uhorsko a Spiš v haličskej kronikárskej tradícii: Kultúrno-antropologická analýza „Haličsko-volynského letopisu“. In *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Red. R. Gładkiewicz, M. Homza. Levoča : Kláštorisko; Wrocław : Centrum Badań Śląskoznawczych, 2003, s. 263.
 - 14 MARSINA, Richard. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (ďalej CDSI II.). Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987, s. 101, č. +150.
 - 15 FONT, ref. 9, s. 113-114 (tam aj doterajšie datovania listiny), prehľad uhorských listín vydaných za služby na Rusi tamže, s. 105-115; SENGA, ref. 8, s. 590. Pôsobenie Mikuláša v Kyjeve, kde mal získať informácie o Tatároch predpokladá KOSZTOLNYIK, Zoltan J. *Hungary in the Thirteenth Century*. New York : Columbia University Press, 1996, s. 201.

jeden nesplnený prísľub Bela IV. Podľa B. Włodarského sa tak mohlo stať už roku 1240, keď sa Danil s Levom zdržiavali v Uhorsku. Podľa Haličsko-volyňského letopisu mali byť cieľom cesty kniežata do Uhorska pravdepodobne zásnuby (*ljubovъ svatъstva*), no nedošlo k nim.¹⁶ K tomuto zisteniu možno doplniť údaje známe o najstaršom Danilovom synovi. Lev Danilovič vystupuje prvýkrát v prameňoch roku 1233, pričom v čase bitky pri Jaroslavi bol ešte mladý. Plnoletosť a vek vhodný na sobáš dovšiel zrejme až po roku 1245.¹⁷ S nemenovanou dcérou Bela IV., ponúknutou na vydaj kniežaciemu synovi, je totožná Konštancia, jedna z mladších kráľových dcér. Oporou pre stotožnenie je neskoršia listina vydaná Belom IV. Podľa nej kráľka navštívila jeho dcéra Konštancia, kňažná Haliče a Vladimírka, spolu so svojimi sestrami, kňažnou Kingou a Jolanou, ako aj s ich manželmi.¹⁸

Blížšie okolnosti zmeny Belovej politiky k severovýchodnému susedovi prezentuje vývoj udalostí v Haličsko-Volyňskom kniežatstve a v Uhorsku. Danil sa podrobil moci Tatárov, čím dočasne predišiel vojenskej konfrontácii so Zlatou hordou. Oficiálnym tatárskym spojenectvom zároveň posilnil svoje pozície pred prípadným pokračujúcim ohrozením z uhorskej strany. Strach pred Tatármi a následné kroky podniknuté na utvorenie protitatarskej koalície sa odrazili v Danilových rokovaniach s pápežom Inocentom IV., ktorý vyvíjal úsilie o opätovné zjednotenie západnej a východnej cirkvi. Tieto skutočnosti vplývali na zmenu uhorského postoja voči Haličsko-Volyňskému kniežatstvu, ku ktorej prispel rast Danilovej politickej dôležitosti.¹⁹ Za ďalší významný posun pri zblížovaní Bela s Danilom možno považovať konflikt na západných hraniciach krajiny. 15. júna 1246 v bitke pri rieke Litave zahynul rakúsky a štajerský vojvoda Fridrich II., avšak na strane porazených stála uhorská strana. Pokračovaním konfliktu boli vojenské a politické spory o rakúske krajiny, označované ako boj o babenberské dedičstvo. V tejto situácii bol kráľ nútený zabezpečiť uhorsko-haličskú hranicu pred nepredvídateľným útokom Tatárov a pokúsiť sa uzavrieť s Danilom mier.²⁰ Pravdepodobne v lete alebo na jeseň 1246 preto posol Bela IV. doručil Danilovi ponuku sobáša kráľovskej dcéry a utvorenia spojenectva. Po predhádzajúcich skúsenostiach Danil postupoval opatrnejšie a na rokovanie ku kráľovi poslal metropolitu.

16 WŁODARSKI, ref. 10, s. 119. V preklade A. Hodinku: „Dániel még azelőtt eljött volt a királyhoz, hogy sógorsági viszonyba lépjen vele, de ez nem jött létre köztük.“ OÉM, s. 408-409.

17 FONT, ref. 9, s. 239-241, 250.

18 WERTNER, Mór. *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskeken : Pleitz Fer. Pál könyvnyomdája, 1892, s. 485; NAGY, Emericus (ed.). *Codex diplomaticus patrius Hungaricus VIII*. Budapest : A Magyar tudományos akadémia pártolása, 1891, s. 97, č. 76; SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I*. (ďalej RA), zv. I.-II. Budapest : Kiadja a Magyar tudományos akadémia, 1923 – 1987, s. 488, č. 1 604.

19 DE VRIES, Wilhelm. Innozenz IV. (1243 – 1254) und der christliche Osten. In *Ostkirchliche Studien*, 1963, Bd. 12, s. 115-118; AVENARIUS, Alexander. Tatári ako problém byzantskej politiky a diplomacie. In *Historický časopis*, 1984, roč. 32, č. 6, s. 856-857; ПАШУТО, ref. 11, s. 236-238; ИВАКИН, Глеб Ю. Киев и монгольское нашествие. In *Ruś Kijowska i Polska w średniowieczu (X – XIII w.)*. Киевская Русь и Польша в средние века (X – XIII вв.). Red. S. Bylina. Warszawa : Instytut Historii PAN, 2003, s. 62-63.

20 V bitke pri Litave bojoval na strane uhorských spojencov aj kráľ Rusi. Pod týmto označením vystupoval Rastislav. Ďalšie pramene z nasledujúceho obdobia ho ešte označujú ako knieža Haliče. SENGA, ref. 8, s. 591-592; FONT, ref. 9, s. 252-255; KOSZTOLNYIK, ref. 15, s. 201-202; WŁODARSKI, ref. 10, s. 137-140.

Už pred svojou cestou k chánovi poveril Danil správou ruskej cirkvi kňaza Kirila, vybraného na funkciu metropolitu, sídliaceho v Kyjeve. Jeho vysvätenie však komplikovalo uprázdnenie patriarchovho trónu v Nikaji (1240 – 1244), kam Kiril odcestoval azda na jeseň alebo v zime 1246. Danil sa snažil túto cestu využiť na usporiadanie vzťahov s Uhorskom.²¹ Podľa letopisu Danil s Vasilkom vyslali Kirila na ustanovenie ruskej metropoly. Kiril sa počas cesty cez Uhorsko zdržiaval u kráľa, ktorý ho presviedčal mnohými slovami, uctil si ho darmi a predovšetkým mu ponúkol, že ho bude sprevádzať do Grécka s veľkými počtami, ak s ním Danil uzavrie mier. Uvedená poznámka viedla Z. J. Kosztolnyika k záveru, že na zabezpečenie úspechu cesty metropolitu bolo Danilovým zámerom využitie dobrých vzťahov Bela IV. s nikajským dvorom. Belova manželka Mária bola dcérou zakladateľa Nikajského cisárstva Teodora I. Laskarisa.²² Kiril počas rokovaní o uzavretí mieru (a budúcim sobášmi) požiadal kráľa, aby sa zaručil svojím slovom a Danila k nemu privedie. Prameň ďalej neopisuje Kirilovo vysvätenie v Nikaji, ale informuje hneď o návrate metropolitu k Danilovi, ktorého oboznámil s naplnením jeho želania a odporučil mu prijať kráľovu dcéru za ženu pre jeho syna Leva. Priaznivý postoj k zmiereniu a spojeniu panovníckych rodov zastával aj Vasilko. Povedal Danilovi, aby išiel k uhorskému kráľovi, lebo je to kresťan.²³ Letopis pripisuje budúcemu kyjevskému metropolitovi dôležitú úlohu počas rokovaní s Belom. Kirilova priama spoluúčasť naznačuje, že sledoval politiku prinajmenšom sčasti zhodnú so záujmami kniežaťa. Podľa jeho úlohy pri rokovaníach a ich výsledku možno usudzovať, že v tomto období ešte neodporoval Danilovým plánom na zblíženie jeho kniežatstva a cirkvi so Západom.²⁴ Prevažná časť bádateľov sa zhoduje v datovaní odchodu Kirila k uhorskému kráľovi a do Nikaje v druhej polovici roku 1246. Názory na jeho pobyt v Nikaji a vysvätenie patriarchom sa odlišujú. Túto etapu Kirilovej cesty zaraďuje V. T. Pašuto i ďalší bádatelia ešte do roku 1246, resp. do prvých mesiacov roku 1247.²⁵ Jej neskoršie datovanie spája Kirilovo vysvätenie a návrat v roku 1248 s prerušením stykov Danila s pápežom. Takéto časové zaradenie sa už dostáva do rozporu s udalosťami, opisovanými v letopise.²⁶ Priebeh nasledujúcich udalostí, ako ich zaznamenáva prameň, možno zdôvodniť za predpokladu, že k vysväteniu Kirila a jeho návratu k Danilovi došlo najneskôr v prvej polovici roku 1247.

Podľa Haličsko-volynského letopisu knieža Danil odišiel spolu so svojím synom Levom a metropolitom (Kirilom) k uhorskému kráľovi „do Izvolina“ (*въ Изволинѣ*). Tu sa konala svadba Danilovho syna a Belovej dcéry (Konštancie), došlo k prepusteniu uhorských šľachticov zajatých v bitke pri Jaroslavi a k uzavretiu mieru medzi Belom IV.

21 POPPE, Andrzej. The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300. In *Harvard Ukrainian Studies*, (Dec. 1997) 2001, vol. XXI, no. 3-4, s. 361; ГБЛ, s. 262-263.

22 KOSZTOLNYIK, ref. 15, s. 203.

23 ГБЛ, s. 110; ОЕМ, s. 432-433.

24 FUHRMANN, Joseph T. Metropolitan Cyril II (1242 – 1281) and the Politics of Accommodation. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1976, Bd. 24, Ht. 2, s. 163-164.

25 ПАНШУТО, ref. 11, s. 271; WŁODARSKI, ref. 10, s. 132-133; ГБЛ, s. 263.

26 SENGA, ref. 8, s. 593, 596. Autor predpokladá, že Kiril pomohol realizovať svadbu a uzavretie mieru ešte pred jeho vysvätením za metropolitu a do Nikaje odišiel až po týchto udalostiach. FUHRMANN, ref. 24, s. 164, podľa datovania svadby k roku 1250 zaraďuje Kirilovu cestu a vysvätenie do roku 1248, alebo 1249.

a Danilom. Haličské knieža sa následne vrátilo do svojej krajiny.²⁷ Izvolin už v 19. storočí ukrajinská aj uhorská historiografia stotožnili so Zvolenom, pričom takéto určenie všeobecne akceptujú i súčasní autori.²⁸ Forma zápisu v staroruskom letopise odráža domácu podobu názvu Zvolen, v uhorských prameňoch často deformovanú. Svadba a uzavretie mieru vo Zvolene sa dostali do širšieho povedomia najmä vďaka syntetickým spracovaniam dejín arpádovského obdobia. Maďarská historiografia kládla udalosti vzhľadom na ich vročenie v letopise a chronológiu zaužívanú v staršej literatúre do roku 1250.²⁹ Takéto datovanie prijíma i bádanie na Slovensku, kde sa stretnutie Bela s Danilom venovala pozornosť v rámci dejín pohraničných regiónov.³⁰ Časové zaradenie opisovaných udalostí dovoľuje posunúť ich skutočné datovanie do obdobia, ktorému predchádzali porážky uhorského vojska v bitkách pri Jaroslavi a Litave, pobyt Danila u chána, ako aj vysvätenie a návrat kyjevského metropolitu. K postupnému zblíženiu medzi uhorským a haličsko-vladimírskym panovníckym dvorom mohlo dôjsť najskôr od leta 1246. V letopise po správe o svadbe a uzavretí mieru nasleduje správa o smrti mazovského kniežaťa Konráda, kladená do roku 6759 (1251). Jej presné datovanie však dokladá úmrtie kniežaťa v auguste 1247. Možno teda uvažovať, že mierová zmluva a sobáš sa uskutočnili po návrate Daniela od Tatárov, po máji 1246, ale ešte pred Konrádovou smrťou, pred koncom augusta 1247.³¹

Keďže Danil navštívil kráľa vo Zvolene, termín konania opisovaných udalostí môžu spresniť údaje o pobytoch panovníka. Podľa zachovaných dokladov vydal Belo IV. vo Zvolene dve listiny datované 11. a 27. septembra 1246 a štyri listiny datované 3. augusta, 12. augusta a 11. septembra 1247.³² Z nasledujúcich rokov (1248 – 1253) nie sú známe pobyty kráľa vo Zvolene. Ďalšie listiny tu Belo IV. vydával od polovice 50. rokov a početnejšie v záverečnom období svojho panovania v 60. rokoch. V tom čase sa

27 ГВЛ, s. 110; ОЕМ, s. 432-433, 497.

28 Izvolin identifikoval D. I. Zubrickij, ktorý vo svojej práci o dejinách haličskej Rusi vyslovil názor, že ide o lokalitu po nemecky nazývanú Altsohl. ГВЛ, s. 263. V Uhorsku svadbe Konštancie a Leva venovali prvýkrát pozornosť M. Wertner a Gy. Pauler. ВОЛОШЦУК, Мирослав. Русько-угорські відносини за Данила Галицького в оцінці угорської історіографії XIX – початку XX ст. In *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 2002, № 8, s. 183-185.

29 PAULER, Gyula. *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Második kötet*. Budapest : Kiadja a Magyar tudományos akadémia, 1893, s. 279; HÓMAN, Bálint - SZEKFÜ, Gyula. *Magyar történet II. kötet. A rendiség kialakulásának kora*. Budapest : Királyi magyar egyetemi nyomda, 1936, s. 152; KRISTÓ, Gyula. *Die Arpadendynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Budapest : Corvina, 1993, s. 216.

30 HOMZA, Martin. K niektorým vzťahom stredovekého Spiša a Malopoľska v rokoch 1241 – 1270. In *K stredovekým dejinám Spiša*. Ed. M. Števík. Stará Lubovňa : Lubovnianske múzeum, 2003, s. 69.

31 ГВЛ, s. 110, 263; SENGA, ref. 8, s. 593.

32 *Datum in Zolum sub castro Polona*. CDS I II., s. 156, č. 224. Ostatné dokumenty datované *in Zolim a in Zolum*. CDS I II., s. 157, č. 225, s. 180, č. 263, s. 188, č. 267, s. 188-189, č. 269. Oproti starším názorom, ktoré situovali hrad *Polona* na pohraničie s Poľskom (označenie *Zolum* totiž slúžilo i pre celý komitát) novšie výskumy zaraďujú miesto vydania listiny do užšieho regiónu Zvolena a spájajú ho s geografickým názvom Poľana. Označoval azda miesto, na ktorom bol vybudovaný Zvolenský hrad. MARSINA, Richard. K najstarším dejinám Zvolena. In *Historický časopis*, 1989, roč. 37, č. 6, s. 796. Za menej pravdepodobné možno pokladať stotožnenie s opevneným sídlom v pohorí Poľana. ZOLNAY, László. A "Balassák" és a Felvidék (Adatok a XIII-XIV. század néhány kritikuss évtizedéhez). In *Borsodi levéltári évkönyv*, 1985, 5. évf., s. 98, 134.

však v datovacej formulke zriedkavejšie uvádzalo miesto vydania listiny. Panovník už navyše mohol časť svojich pobytov v regióne tráviť aj na hrade Ľupča.³³ Podľa T. Sengu je oporou pre datovanie mierovej zmluvy a svadby vo Zvolene do septembra 1246 doklad v listine z nasledujúceho roku. Prameň spomína prepustenie človeka menom Beled z ruského zajatia, ktoré sa dáva do súvisu s prepustením zajatých Uhrov pri príležitosti uzavretia mieru a sobáša.³⁴ Listina vydaná v apríli 1247 päťkostolským prepoštom však neinformuje o čase, v ktorom sa Beled dostal na slobodu a jeho prepustenie umožňuje podľa použitej formulácie spojiť skôr s vykúpením z ruského zajatia (*de captivitate Ruthenorum redimendo*).³⁵ Pri opätovnom zhodnotení poradia udalostí opisovaných v Haličsko-volynskom letopise, keď za takmer isté možno považovať, že rokovania medzi uhorskou a haličskou stranou začali v lete 1246, treba brať do úvahy čas, nevyhnutný pre nasledujúce udalosti, ktoré vyústili až k dohode o mieri a k sobášu. Po zvážení údajov o počiatočnom váhaní Danila, prebiehajúcich rokovaniach, Kirilovej ceste a jeho návrate, ako aj po potrebných prípravách možno zhodne so zisteniami M. Fontovej vysloviť záver, že k uzavretiu mieru medzi Belom IV. a Danilom a tiež k svadbe Konštancie s Levom došlo najpravdepodobnejšie v auguste 1247.³⁶

Pri snahe presnejšie určiť miesto konania mierovej dohody a svadby autori predpokladajú, že týmto miestom bol starý Zvolenský hrad (dnes Pustý hrad).³⁷ Poznatky o podmienkach v regióne okolo polovice 13. storočia naznačujú, že Zvolen bol miestom, v ktorom sa častejšie a niekedy i dlhodobejšie zdržiaval panovník. Podľa R. Marsinu sa tu mohol nachádzať okrem sídla s mestskými výsadami a komitátneho hradu už v 40. rokoch aj kráľovský dvorec s kaplnkou, vybudovaný na mieste neskoršieho Zvolenského zámku.³⁸ Z roku 1250 pochádza listina, podľa ktorej kráľ daroval miestnym zemanom, Radunovi a jeho synom, majetok pri Hrone za služby preukázané v období tatárskeho vpádu a počas pobytu v kráľovskom dome (*in domo nostra*).³⁹ Na výstavbe tunajších sídiel v kráľovskom vlastníctve sa podieľal zvolenský kamenársky majster Bertold, ktorému panovník roku 1255 za vykonávanie prác na kráľovských hradoch daroval majetok Zvolenského hradu, ležiaci pri banskoštiavnickom lese.⁴⁰ Okrem kráľovskej rezidence, ktorej prítomnosť vyplývala z postavenia Zvolena v politickej a cirkevnej správe, ovplyvnila výber miesta stretnutia predstaviteľov dvoch panovníckych dvorov zrejme i jeho poloha, výhodná pri medzištátnom stretnutí tohto druhu.

33 MARSINA, ref. 32, s. 796; SENG, ref. 8, s. 593-594; SEBESTYÉN, Béla. *A magyar királyok tartózkodási helyei*. Budapest : Franklin-társulat nyomdája, b. r. [1938], s. 21-23.

34 SENG, ref. 8, s. 594. Interpretáciu prevzal KOSZTOLNYIK, ref. 15, s. 204.

35 FEJER, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis VII./1*. Budae : Typis typogr. Regiae Universitatis Hungaricae, 1832, s. 293-294, č. CCXL.

36 FONT, ref. 9, s. 249-250, 263.

37 ZOLNAY, ref. 32, s. 91; HOMZA, ref. 30, s. 72; FONT, ref. 9, s. 250.

38 MARSINA, ref. 32, s. 797.

39 CDSI II., s. 242, č. 349.

40 CDSI II., s. 333, č. 480. Ďalšie pramene poukazujú na Bertoldovu prítomnosť v Banskej Štiavnici, kde žili i jeho potomkovia. Nemožno vylúčiť ani jeho stotožnenie so Sasovým synom Bertoldom v listine z roku 1266. RA II./2-3., s. 377, č. 3437; WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VIII.* (ďalej CAC), zv. I.-XII. Pest : Magyar tudományos akadémia, 1860 – 1874, s. 151, č. 106.

S uzavretím mieru a dynastickou svadbou medzi uhorskou a haličskou stranou možno priamo spájať Belove snahy o pápežovu podporu pri formovaní protitatarskej koalície. V liste adresovanom pápežovi Inocentovi IV. 11. novembra (bez uvedenia roku) uhorský kráľ vyjadril svoje obavy z nového vpádu veľkého vojska Tatárov do celej Európy a žiadal od neho podporu. Pri menovaní svojich spojencov sa už panovník odvolával aj na svadobné zväzky jeho dcér, z ktorých dve boli vydaté za ruské kniežatá a jedna za poľské knieža.⁴¹ Diplomatická kritika novšieho obdobia zaraďuje list s otáznym datovaním do roku 1250, posledné historické výskumy naproti tomu kladú vznik dokumentu do roku 1247.⁴² Vývoj vo vzťahoch medzi haličským dvorom a pápežskou kúriou zaznamenal v tomto období zmeny, ktoré oslabili jednotu zamýšľaného politického spojenectva. Počas rokovaní o pripojení Haličsko-Volynského kniežatstva k západnej cirkvi bol Inocent IV. pripravený na ústupky a v listoch opakovane Danila tituloval kráľ Rusi. Danilove odmietnutie kráľovskej koruny a prerušenie stykov s pápežom (1248 – 1252) bolo dôsledkom pôsobenia byzantských záujmov, avšak ovplyvnila ho i vnútropolitická situácia ruských kniežatstiev.⁴³ Obnovenie kontaktov Danila s pápežskou kúriou podmienil narastajúci tlak zo strany Tatárov, ktorému sa knieža pokúsilo vzdorovať s pomocou očakávanou zo západu. Koncom roku 1253 prijal Danil Romanovič od pápežského legáta Opiza z Mezzana kráľovskú korunu a uznal cirkevnú úniu. Priznanie titulu kráľa Rusi, sprevádzané zmenou náboženskej orientácie, vytvorilo predpoklady na medzinárodnú akceptáciu Danila a jeho zaradenie ku katolíckym krajinám. V danom období bolo jeho hlavným zámerom využitie spojeneckých záväzkov pri spoločnej obrane pred Zlatou hordou.⁴⁴ I keď v intuláciách listín Belo IV. naďalej používal zaužívaný titul kráľ Haliče a Vladimírska, v praktickej politike už nesledoval územné nároky voči svojmu severovýchodnému susedovi. O priaznivých vzťahoch medzi panovníckymi rodmi svedčí listina, podľa ktorej Belo IV. daroval roku 1253 istému Vítkovi majetok na Spiši. Stalo sa tak na základe žiadosti kráľovho príbuzného, ruského kniežat'a Leva.⁴⁵

Po útoku tatárskych oddielov Burundaja na Haličsko-Volynské kniežatstvo došlo k obmedzeniu jeho dovtedy samostatného postavenia a zrejme aj k narušeniu stykov s Uhorskom. O pokračujúcich kontaktoch informuje už spomínaný údaj o návšteve haličsko-vladimírskkej knažnej Konštancie na uhorskom panovníckom dvore. Vzhľadom na absenciu ďalších dokladov o dynastickej svadbe a o jej priamych dôsledkoch vyslovili bádatelia viaceré úvahy, založené však na nepriamych údajoch a indiciách. K hypotézam tohto druhu možno zaradiť názory ukrajinských bádateľov, podľa ktorých sa založenie

41 CDSI II., s. 243-245, č. 350.

42 CDSI II., s. 243, č. 350; SENGÁ, ref. 8, s. 605-608; FONT, ref. 9, s. 250-251.

43 DE VRIES, ref. 19, s. 118-121, 124; CAC VII., s. 210, č. 138, s. 232, č. 158 a n.; AVENARIUS, ref. 19, s. 858-859; ГРУШЕВСКИЙ, Михаил С. *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя*. Київ : Наукова думка, 1991 [reprint vydania z roku 1891], s. 443-444, 454-455.

44 SENGÁ, ref. 8, s. 596; FONT, ref. 9, s. 258; ВОЛОЩУК, Мирослав. Коронація Данила Романовича в зовнішній політиці Угорського королівства. In *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 2004, № 10, s. 29-30; SOBOLEWA, Nadieżda A. Znaki władzy księżej na Rusi Kijowskiej. In *Imagines potestatis. Rytuály, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim)*. *Colloquia Mediaevalia Varsoviensia II*. Red. J. Banaszkiwicz. Warszawa : Instytut Historii PAN, 1994, s. 180.

45 CDSI II., s. 299, č. 428.

mesta Lvov v polovici 13. storočia uskutočnilo na počesť svadby Leva a Konštancie.⁴⁶ Pozoruhodné zistenia priniesli výskumy v poľskej historiografii, na základe ktorých sobáš Konštancie s Levom ovplyvnil dynastické a zahraničnopolitické vzťahy Uhorska i v neskoršom období. Podľa S. Sroka bola Mária prvá manželka Karola Róberta, dcérou bytomskeho kniežaťa Kazimíra a pochádzala z jeho manželstva s Helenou, ktorá bola pravdepodobne dcérou Leva a Konštancie.⁴⁷ Domáce výskumy môžu v budúcnosti doplniť súčasné poznatky najmä o tých aktivitách Arpádovcov, ktoré zanechali svoj obraz v miestnych a regionálnych dejinách. Sem sa zaraďujú i menej známe udalosti vzťahujúce sa na ich sobášnu politiku.

Autor ďakuje grantovej agentúre VEGA za finančnú podporu projektu 1/4541/07 Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia.

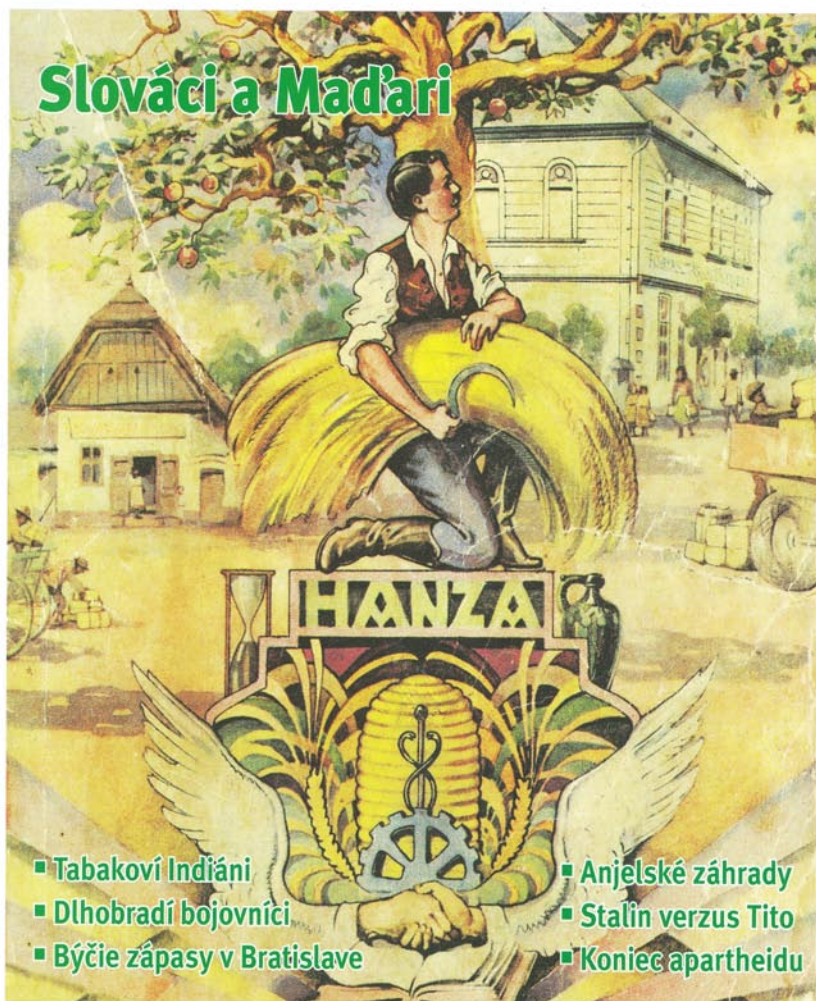
46 КОТЛЯР, Микола Ф. *Галицько-Волинська Русь*. Київ : Видавничий дім Альтернативи, 1998, s. 246.

47 SROKA, Stanisław. A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? In *Harvard Ukrainian Studies*, (Dec. 1992) 1994, vol. XVI., no. 3-4, s. 262-263; SROKA, Stanisław. *Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu*. Kraków : Universitas, 1995, s. 33-38.

Číslo 6 ■ november – december 2007 ■ 7. ročník ■ cena 45 Sk / 45 Kč

História

REVUE O DEJINÁCH SPOLOČNOSTI

NOVÉ POZNATKY Z POBYTU MILANA RASTISLAVA ŠTEFÁNÍKA V JAPONSKU (OKTÓBER – NOVEMBER 1918)

SUSUMU NAGAYO

NAGAYO, Susumu. New Findings on the Visit of Milan Rastislav Štefánik to Japan (October – November 1918). *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 137-145, Bratislava.

In this article, the author attempts to clarify three aspects of Štefánik's visit to Japan on the basis of little known Japanese materials: 1) The Japanese Ministry of Foreign Affairs received a summary of M.R. Štefánik's life and career in English as official information and had it translated into Japanese. 2) In the Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs in Tokyo, we found a written record in Japanese of Štefánik's visit to the Ministry of Foreign Affairs on 15 October 1918. In this document with the title "Matter: Meeting of the representative of the minister Shidehara with General Štefánik", Štefánik still emphasizes the German threat as an argument for escalation of the Japanese expedition in Siberia, which would enable the Czechoslovak Legions to return home from Siberia sooner. 3) A group including M. Janin and M.R. Štefánik spent four days in the city of Kyoto (9-12 November 1918). Their most noteworthy activity was a visit to the important Japanese businessman Kacutaró Inabata, which was reported in detail in the regional daily.

Milan Rastislav Štefánik. Armed struggle for Czechoslovak independence. Siberian expedition of Japan. The Czechoslovak Legions in Siberia.

Autor týchto riadkov publikoval roku 1993 článok *Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (jeseň 1918)*.¹ Zameral sa na jednomesačný pobyt M. R. Štefánika v Japonsku (od 12. októbra 1918 do 13. novembra 1918), ktorý bol dôležitou udalosťou spájajúcou odbojové hnutie za československú samostatnosť so sibírskou expédiou ríšskeho Japonska. V predkladanom článku, ktorý je pokračovaním predchádzajúceho, sa na základe málo známych japonských materiálov autor snaží objasniť tri aspekty: Štefánikov životopis, ktorý preložilo japonské ministerstvo zahraničných vecí z angličtiny do japončiny; Štefánikovu návštevu na japonskom ministerstve zahraničných vecí 15. októbra 1918; a jeho pobyt v starobylom meste Kjóto 9. – 12. novembra 1918.

I. Štefánikov životopis

Netreba ani zdôrazňovať, že sa na Štefánikovu návštevu japonské ministerstvo zahraničných vecí náležite pripravilo a zozbieralo o ňom informácie. Napríklad japonský veľvyslanec vo Francúzsku Kéširó Macui (MACUI Kéširó, 1868 – 1946) v diplomatic-

1 NAGAYO, Susumu. Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (jeseň 1918). In *Historický časopis*, 1993, č. 2, s. 161-170. Roku 1999, ako jedna zo syntéz výskumov o M. R. Štefánikovi po prevrate 1989, vyšiel vo Vojenskom historickom ústave zborník *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4. – 5. mája 1999*. Bratislava 1999. V tomto zborníku sa zmienili o Štefánikovom pobyte v Japonsku tri články (pozri s. 70, 116-117 a 151-153), ktoré sa všetky opierali na známe materiály.

kom liste adresovanom zástupcovi ministra zahraničných vecí Kidžúrómu Šideharovi (ŠIDEHARA Kidžúró, 1872 – 1951) 15. augusta 1918,² predstavil M. R. Štefánika takto: ... *Generál M. R. Štefánik (Général M. R. Stefanik), ktorý je majiteľom tohto listu, ako podpredseda Českej národnej rady [sic] (Conseil national des Pays Tchèque) pracoval zo všetkých síl na jej zorganizovaní. Po dohode s francúzskou vládou má pricestovať do našej ríše, aby skoorinoval japonskú armádu s česko-slovenskou armádou v Rusku. Prosím Vás pekne, aby ste sa s ním pri jeho návšteve stretli a vypočuli ste si podrobne jeho názory. Okrem toho Vás prosím, aby ste sa náležite o neho postarali a poskytli mu všestrannú pomoc. Podávajúc túto správu, verím vo Vaše porozumenie.*

Podľa obsahu je tento list odporúčaním. M. R. Štefánikovi bol odovzdaný ako členovi francúzskej vojenskej misie, ktorá odcestovala z Paríža 19. augusta 1918. Mimocho- dom, na konci tohto listu je dodatok: *Zdá sa, že menovaný [M. R. Štefánik] ovláda lepšie francúzštinu než angličtinu.* Vskutku, M. R. Štefánik hovoril po francúzsky plynne, s angličtinou však mal problém.

V oznámení s nadpisom *Vec: poskytovanie pomoci pri príchode generála Štefánika do našej ríše*³ napísanom 26. septembra 1918 a poslanom 28. toho istého mesiaca inštruoval zástupca ministra zahraničných vecí Kidžúró Šidehara zástupcov ministra vnútra a ministra financií takto: *Generálny konzul našej ríše v San Franciscu nám telegraficky oznámil, že Štefánik, generál česko-slovenskej armády, vyplával spolu so siedmimi sprievodcami 24. tohto mesiaca [septembra] z prístavu San Francisca loďou Korea-maru do našej ríše, s cieľom zúčastniť sa vojny na Sibíri. Loď má priplávať do Jokohamy okolo 7. októbra [v skutočnosti pricestovali 12. októbra]. Prosím Vás, aby ste dali o tejto veci vedieť príslušným úradom pod Vaším vedením, aby delegácii poskytli všemožnú pomoc. V tomto oznámení ako dodatok priložili Štefánikov životopis, v ktorom však Štefánika omylom charakterizovali ako českého matematika.*

Japonské ministerstvo zahraničných vecí dostalo ako oficiálnu informáciu o M. R. Štefánikovi jeho anglický životopis, spracovaný v lete (azda v auguste) 1918 Československou národnou radou v Londýne. Citujeme ho celý podľa japonského prekladu s názvom *Stručný životopis doktora Štefánika*:⁴

Dr. Milan Rastislav Štefánik, podpredseda Česko-slovenskej národnej rady (resp. Dočasnej vlády), je uhorský Slovák, narodil sa v Košariskách (blízko Brezovej) na Slo-

2 Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí Japonska v Tokiu (anglický názov: The Diplomatic Record Office of the Ministry of Foreign Affairs), Gaimušó kiroku, *Vec: Ruská revolúcia, O sibírskej expedícii, Pomoc spojencov Českým légiám (národné hnutie)*, 2. zväzok, MT1.6.3.24-13-39. Mimocho- dom, v osobnom fonde M. R. Štefánika v Slovenskom národnom archíve (ďalej SNA) sa nachádza kópia tohto listu, napísaného na papieri s emblémom Hotela Teikoku (Hotel Imperial) v Tokiu. Podľa písma ho zrejme neprepísal Japonec. SNA, Fond 101-2M-044, Milan Rastislav Štefánik, inv. č. 1 192, kartón (ďalej k.) 45.

3 Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí Japonska v Tokiu, Gaimušó kiroku, ref. 2.

4 Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí Japonska v Tokiu, Gaimušó kiroku, ref. 2. Anglický originál s titulom *Dr. Milan Rastislav Štefanik* bol napísaný na stroji na dvoch papieroch. Zachované sú dva exempláre s tým istým obsahom. Pokiaľ ide o japonský preklad, existuje jeden exemplár, napísaný štetcom na štyroch papieroch s názvom Ministerstva zahraničných vecí (zdá sa, že je to náčrt) a ešte jeden exemplár, napísaný tiež štetcom na troch papieroch, ktorý je azda hotový rukopis. Medzi náčrtom a údaj- ným hotovým rukopisom sme zistili len nepatrné rozdiely v niekoľkých slovách, oba obsahy sú v zásade rovnaké. V tomto článku sme citovali z údajného hotového rukopisu.

vensku. Nemá ešte ani 40 rokov, ale už urobil skvelú kariéru vo vede, vojenskej službe a diplomacii. Najprv študoval v Pressburgu [v Bratislave], Šoproni a Szarvase, potom na Českej univerzite v Prahe, kde získal v roku 1904 hodnosť Doktora filozofie. Potom išiel do Paríža a vyštudoval astronómiu. Pracoval v Meudone blízko Paríža pod vedením známeho astronóma Jansena.

V rokoch 1905 a 1906 ho poslali na Mont Blanc, kde založil observatórium a stal sa jeho riaditeľom. V tejto funkcii neúnavne pracoval a zúčastnil sa tiež na rozličných medzinárodných vedeckých kongresoch. Za účelom vedeckého výskumu cestoval po Španielsku, Strednej Ázii (Urr-Tjube) [sic], správne: Ura-Tjube – pozn. S. N.], Alžírsku a Sahare. Roku 1910 ho poslala Francúzska akadémia na ostrov Tahiti, aby pozoroval Halleyho kométy. Keď vypukla terajšia vojna [prvá svetová vojna – pozn. S. N.], práve cestoval po Alžírsku a Maroku.

Zásľuhou toho bol pán doktor nominovaný za čestného člena Francúzskej akadémie a bol mu udelený rad Légion d'honneur. Za svoje služby pre Francúzsko vykonané počas cesty a politickej práce v Ekvádorskej republike dostal francúzske občianstvo. Po vypuknutí terajšej vojny sa pán doktor, hoci bol chorý, dobrovoľne prihlásil do francúzskeho leteckého útvaru. Potom sa stal nadporučikom leteckého útvaru a dostal za odvážne zásluhy mnoho radov. Postupne ho povýšili na majora, potom na plukovníka a v máji 1918 sa stal nakoniec generálmajorom [sic].

Ako letec sa preslávil vo Francúzsku v bitke pri Arrase a budovaním meteorologickej stanice na francúzskej fronte. Pred Mackensenovým vpádom do Srbska chcel odísť do Ruska, ale vzhľadom na vstup Bulharska [do ústredných mocností – pozn. S. N.] bol v Srbsku zadržaný a zažil veľký srbský ústup. Útek zo Srbska ho viedol cez Valonu do Ríma a Paríža.

Do Paríža sa vrátil pred Vianocami 1915 veľmi chorý. Odvtedy sa aktívne zúčastňoval na diplomatickej práci ako člen Česko-slovenskej národnej rady.

Hoci bol vážne zranený pri páde lietadla a mohol na následky zranení aj zomrieť, pracoval neúnavne najmä vo francúzskej vysokej spoločnosti, kde bol známym už pred vojnou. Začiatkom roku 1916 odišiel do Talianska s úlohou pracovať na dosiahnutí porozumenia medzi Talianskom a Juhoslovanmi a bol priaznivo prijatý barónom Soninom.

Po návrate zostal opäť v Paríži a koncom roku 1916 ho Národná rada poslala v rámci vojenskej misie do Ruska a Rumunska. V Rusku sa mu podarilo založiť prvé organizácie Česko-slovenskej armády. Počas pobytu v Rusku sa dištancoval od tyranskej vlády, čím prispel k dobrému menu Národnej rady medzi revolucionármi. Do Paríža sa vrátil v apríli 1917 a čoskoro sa zasa vydal do Spojených štátov amerických na podobnú misiu ako do Ruska. Po splnení svojho poslania sa koncom roku 1917 vrátil do Francúzska a pokračoval v práci v diplomatickej spoločnosti v Paríži a v Ríme.

V auguste 1918 ho poslali spolu s generálom Janinom do Vladivostoku na špeciálnu misiu týkajúcu sa Česko-slovenskej armády na Sibíri.

Anglický originál podáva dovtedajší Štefánikov životopis vcelku presne, aj japonský prekladateľ ho preložil vo všeobecnosti správne. Je však potrebné objasniť vetu „v máji 1918 sa stal nakoniec generálmajorom“ na konci tretieho odseku citovaného životopisu. Totiž v anglickom origináli bola Štefánikova hodnosť označená ako brigádny generál (*Brigadier General*), čo pôvodne znamená hodnosť medzi plukovníkom a generálma-

jom. V japonskom preklade „povýšili“ Štefánika o hodnosť vyššie na generálmajora. Toto „nedorozumenie“ vzniklo pravdepodobne preto, že v japonskej armáde neexistovala hodnosť brigádny generál. Potom bola v japonských oficiálnych dokumentoch aj v novinových článkoch Štefánikova hodnosť uvedená všade ako „generálmajor“. Pre presnosť dodávame, že oficiálne bolo povýšenie Štefánika na brigádneho generála potvrdené nie v máji, ako uviedol životopis, ale 18. júna 1918.⁵

Ešte jedna poznámka. Vo vete, kde sa životopis zmieňuje o pobyte Štefánika v Rusku, čítame výraz *tyranská vláda*. V anglickom origináli to bolo Šturmerova vláda (*the Sturmer Government*). Je to priezvisko predsedu vlády cárskeho Ruska, B. V. Šturmer (Б. В. Штурмер). Azda ho japonský prekladateľ váhal doslovne preložiť alebo ho preložil voľne.

II. Návšteva na japonskom ministerstve zahraničných vecí

Štefánikov pobočník Ferdinand Písecký si zapísal do svojho denníka, že M. R. Štefánik navštívil 15. októbra 1918 japonské ministerstvo zahraničných vecí kvôli petícii.⁶ V Diplomatickom archíve Ministerstva zahraničných vecí Japonska v Tokiu sme našli japonský zápis o jeho návšteve. Podľa tohto zápisu s titulom *Véc: stretnutie zástupcu ministra Šideharu s generálom Štefánikom*.⁷ M. R. Štefánik navštívil ministerstvo 15. októbra poobede o 15. hodine a asi hodinu vysvetľoval zástupcovi ministra Kidžúrómu Šideharovi svoj názor (Vo svojom denníku Písecký nespomenul zástupcu ministra Šideharu, ale len pracovníka ministerstva Sadaa Saburiho (SABURI Sadao, 1879 – 1929).) Tu je preklad Štefánikových názorov, ako bol zachytený v tomto zápise:

Obrana proti nemeckému nebezpečenstvu a vývin japonskej sféry

Veľmoci sa usilujú o vývin svojej ríše a zároveň majú na mysli koordinovanie s ostatnými krajinami. Len nemecký národ nosí myšlienku, že v moci je právo a snaží sa výlučne o rozšírenie svojej sféry, úplne ignorujúc cudzie záujmy. Je jasné, že táto myšlienka zostane v nemeckom národe aj po vojne, preto musíme zosilniť hrádzu proti nemeckému nebezpečenstvu a urobiť ochranné opatrenia. Pritom sa v Európe stane hrádzou Anglicko na mori a Francúzsko na kontinente, v Oriente však nenájdeme okrem Japonska inú krajinu, ktorá môže slúžiť ako hrádza.

V dôsledku svojho rozpadu sa Rusko nemôže stať na dlhý čas hrádzou proti Nemec-ku. Naopak niet pochýb o tom, že Nemecko dostane Rusko do svojich rúk a takto sa bude v budúcnosti snažiť obnoviť. Preto rozšírenie japonskej sféry znamená redukovanie nemeckej sféry. My už dlho plne dôverujeme Japonsku, ktoré rešpektuje koordinovanie svojich záujmov s inými krajinami a zo srdca si prajeme rozšírenie japonskej sféry.

-
- 5 Boli a sú diskusie o tom, akou bola vojenská hodnosť „brigádny generál“, ktorú udelili M. R. Štefánikovi. Podľa všetkého to nebola zvyčajná hodnosť francúzskej armády, ale Štefánik bol „brigádnym generálom pri misii v Československej armáde“. Bolo to teda špeciálne postavenie, ktoré udelili podľa politickej a diplomatickej potreby. Každopádne však, povýšený na „brigádneho generála“, M. R. Štefánik oficiálne dostal právo nazvať sa „generálom“. O tejto problematike pozri zborník *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik*, ref. 1, s. 95, 121-122 a 189.
 - 6 Pozri PÍSECKÝ, Ferdinand. *M. R. Štefánik v mém deníku*. Bratislava 1934, s.70-71. Tiež pozri NAGAJO, ref. 1, s.163-164.
 - 7 Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí Japonska v Tokiu, Gaimušó kiroku, ref. 2. Tento zápis je napísaný štetcom na šiestich papieroch s názvom Ministerstva zahraničných vecí.

Česko-slovenská otázka a Japonsko

Česko-slovenská otázka má úzky vzťah so záujmami Japonska.

Najprv z hľadiska obchodných vzťahov. Vzrast vývozu japonskej výroby znamená klesanie exportu nemeckej výroby, preto by bolo pre Japonsko výhodné, aby sa česko-slovenský národ osamostatnil a urobil colnú bariéru. Aj osamostatnenie Poľska a Juho-slovanov by poslúžilo ako bariéra proti Nemecku.

Ďalej z politického hľadiska. Japonsko, spolupracujúc v česko-slovenskej otázke s inými veľmocami, môže na jednej strane dosiahnuť úspechy v medzinárodnej kooperácii. Na strane druhej sa takto môže chopiť príležitosti vstúpiť do európskej politiky. Doposiaľ totiž európske veľmoci intervenujú do ázijských záležitostí, berúc to ako samozrejmé právo, preto by aj japonská strana mala mať prirodzené právo zasahovať do európskych záležitostí. Zdá sa však, že európske veľmoci pokladajú spoluprácu s Japonskom za v istom zmysle tolerantné opatrenie. Preto by Japonsko malo mať v budúcnosti samozrejmé právo vyslovovať sa k európskym záležitostiam a česko-slovenská otázka môže byť spojovacím mostom medzi Japonskom a Európou.

Spôsoby ako pomôcť česko-slovenskej armáde

Medzi veľmocami je aj taká, ktorá chce obmedziť japonské pohyby v Rusku [M. R. Štefánik tu má na mysli Spojené štáty americké – pozn. S. N.]. Aby odstránilo ťažkosti z toho vyplývajúce, Japonsko si môže zvoliť nasledujúce dva spôsoby:

1. Japonsko doteraz pôsobí výlučne tak, že rešpektuje koordinovanie s inými veľmocami. Ak Japonsko vyhlási, že momentálne pôsobí v rámci medzinárodnej koordinácie, ale ak sa práve preto dostane česko-slovenská armáda do ťažkostí, nemôže za to Japonsko niesť zodpovednosť - také vyhlásenie by iste zapôsobilo na prezidenta Wilsona.

2. Ak česko-slovenská armáda požiada Japonsko, aby vyslalo niekoľko dôstojníkov, Japonsko by malo dovoliť svojim dôstojníkom veliť česko-slovenskej armáde. Zároveň Japonsko môže, využijúc túto príležitosť, vyslať dopravárov a ozbrojený sprievod potrebný na transport materiálov a postupne rozšíriť svoju skutočnú silu.

M. R. Štefánik tu poskytuje politické rady pragmatického rázu, ktoré sa zakladajú na mocenskom chápaní v období rozdelenia sveta veľmocami. 15. októbra 1918, keď takto prednášal, bola prvá svetová vojna naozaj v poslednej fáze. Blížila sa kapitulácia ústredných mocností (28. októbra – vyhlásenie osamostatnenia česko-slovenského štátu, 3. novembra – Rakúsko-Uhorsko podpísalo podmienky prímeria, 11. novembra – Nemecko podpísalo podmienky prímeria). M. R. Štefánik však stále zdôrazňuje nemeckú hrozbu, aby vyvolal eskaláciu sibírskej expedície Japonska a týmto spôsobom podnecoval skorý návrat československých légii zo Sibíri domov. Chváliac „medzinárodné koordinovanie“ Japonska a rátajúc s „japonským komplexom voči Európe“, ponúkol rieši, aby rozšírila svoju sféru, využívajúc česko-slovenskú otázku. Bol to iste šikovný ťah s konkrétnymi návrhmi, napríklad, s vyslaním japonských dôstojníkov do česko-slovenských légii. M. R. Štefánik tú istú argumentáciu opakovane nasledujúceho dňa, 16. októbra, pri návšteve predsedu vlády Takašiharu Haru (HARA Takaši, 1856 – 1921).⁸

Na konci tohto zápisu zaznamenali: *Nakoniec generál Štefánik jasne vyslovil, že vyjadruje svoj názor nie osobne, ale ako reprezentant Česko-slovenskej národnej rady,*

8 Pozri NAGAJO, ref. 1, s.164-165.

a dodal ešte, že veliteľom česko-slovenskej armády je on sám a generál Janin velí česko-slovenskej armáde len ako vojenský špecialista (technician).

Posudzujúc podľa zachovaných materiálov bol osobný vzťah medzi M. R. Štefánikom a M. Janinom, vedúcim francúzskej vojenskej misie, veľmi priateľský. O to pozorhodnejšie je, že M. R. Štefánik zdôraznil svoju vedúcu funkciu v československých légiách, pokladajúc hlavného veliteľa týchto légií M. Janina za *vojenského špecialistu*.

„Podľa inštrukcie z 15. augusta 1918 [Výboru spojeneckej Najvyššej vojenskej rady, francúzskeho Ministerstva vojny a Československej národnej rady – pozn. S. N.] Štefánikova úloha znela: *Generál Štefánik, podpredseda Národnej rady pre české krajiny, bude sprevádzať generála Janina a bude pri ňom vykonávať funkciu zástupcu hlavného veliteľa československej armády.*“⁹ Naproti tomu v „liste splnomocnenia“,¹⁰ ktorý dal M. R. Štefánikovi predseda Československej národnej rady Tomáš Garrigue Masaryk dňa 17. septembra vo Washingtone, je jasne uvedené, že M. R. Štefánik „*má právomoc rozhodnúť o všetkých záležitostiach vnútornej administrácie, najmä československej armády, a zaujať svoje stanovisko vo všetkých otázkach diplomatickej politiky*“. Ak sa M. R. Štefánik naozaj takto vyjadril zástupcovi ministra Šideharovi o M. Janinovi, azda mal vtedy na mysli Masarykov list splnomocnenia. Mimochodom, F. Písecký vo svojom denníku nezaznamenal tento Štefánikov výrok.

III. Pobyt v meste Kjóto

Skupina s M. Janinom a M. R. Štefánikom sa zdržala štyri dni (9. – 12. novembra 1918) v starobyloom meste Kjóto. O tomto pobyte sme doteraz vedeli len cez Janinove memoáre (F. Písecký vo svojom denníku o tomto pobyte nič nenapísal, lebo nebol v Kjóte.) M. Janin v nich zapísal toto: *Nie je tu miesto na umelecké úvahy: poviem len toľko, že som obdivoval veľkoleposť celkového rázu mesta Kjóto, ušľachtilý hornatý obzor, ktorý mesto obklopuje, umelecké poklady jeho palácov a chrámov a krásu jeho okolia.*¹¹ Ďalej M. Janin zaznamenal len fakt, že navštívil, prostredníctvom vrchného veliteľa Hlavného štábu Japonskej pozemnej armády baróna Júsakua Ueharu (UEHARA Júsaku, 1856 – 1933), „pána Inabatu, podpredsedu Obchodnej komory v meste Ósaka“ a „hrob cisára Mucuhita“.

Na základe niekoľkých novoobjavených materiálov však môžeme rekonštruovať ich pobyt v Kjóte podrobnejšie. Podľa nich pricestovali vlakom do stanice Kjóto 9. novembra po siedmej ráno. Ubytovali sa v Hoteli Miyako na východe Kjóta a šli v tento deň na exkurziu po meste, navštíviac bývalý cisársky palác Gošo, palác Nidžó-rikyú.¹² Na základe potvrdenky, zachovanej v osobnom fonde M. R. Štefánika v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, sme zistili, že M. R. Štefánik v tento deň (9. novembra) kúpil

9 ŠTVRTECKÝ, Štefan. Generál dr. Milan Rastislav Štefánik na Sibíri a česko-slovenské légie. In *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik*, ref. 1, s. 69.

10 Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí Japonska v Tokiu, Gaimušó kiroku, ref. 2. *Full power. Washington, D.C., September 17th, 1918. T. G. Masaryk*. Tento list je napísaný na stroji po anglicky, na papieri s názvom a erbom Československej národnej rady.

11 JANIN, M. *Moje účast na československém boji za svobodu*. Praha, b. r., s. 139. Citát sme poslovenčili.

12 Na základe niekoľkých článkov z novín *Kjóto Hinode Shinbun* a *Ósaka Asahi Shinbun* z novembra 1918.

v obchode s textilom Takašima-ya v centre mesta ženské kimoná, dámske kabelky, rôzne hodvábne látky atď., ktoré stáli dohromady asi 190 jenov.¹³

Nasledujúci deň, 10. novembra, sa o desiatej predpoludním vybrali v sprievode majora Inohika Šibuyu (ŠIBUYA Inohiko, ? – 1935), špeciálne poslaného Hlavným štábom Japonskej pozemnej armády, z Hotelu Miyako na výlet do mestečka Sakamoto pri jazere Biwa. Večer potom navštívili vilu významného podnikateľa, frankofila Kacutaróa Inabatu (INABATA Kacutaró, 1862 – 1949), aby sa zúčastnili na slávnostnej večeri.¹⁴ O tejto návšteve detailne informoval regionálny denník Kjóto *Hinode Shinbun*:

Skupina vedená francúzskym veliteľom česko-slovenskej armády generálplukovníkom Janinom... o štvrtej večer [10. novembra] na pozvanie pána Kacutaróa Inabatu navštívila jeho vilu Waraku-an pri chráme Nanzen-dži. Hostiteľ pán Inabata, slávnostne oblečený vo večerných šatách s francúzskym rádom Légion d'honneur a s inými rádmi, ich privítal spolu s dcérou. Generálplukovníka Janina, vysokej postavy, silného a majestátneho, oblečeného v tmavomodrej vojenskej uniforme s červenou vojenskou čiapkou so zlatým pásom, spolu s generálmajorom [sic] Štefánikom a ostatnými sprievodcami najprv odprevadili do budovy európskeho štýlu. V prijímacej izbe si prezreli starú výzbroj z epochy Edo, skladáciu priehradku s obrazmi zobrazujúcimi príchod [do Japonska] prvých kresťanov, Španielov a Portugalcov, pred niekoľko sto rokmi a iné obrazy.

Na prosbu pána Inabatu napísal generálplukovník Janin po francúzsky do pamätnej knihy na stole toto: „Výjadrujem pánovi Inabatovi srdečnú vďaku za priateľské pozvanie. Veliteľ českej [sic] armády generálplukovník Janin“. Potom vstúpili do vedľajšej jedálne, na stene ktorej visel obraz zobrazujúci obsadenie Holandska Francúzmi za Ľudovíta XIII. v roku 1629 a tiež obraz jednej scény z anglo-francúzskej vojny v tom istom roku. Generálplukovník Janin si ich so záujmom pozeral zašepkajúc „to sú ale vzácne obrazy“. Potom sedeli za stolom a pripili si na zdravie. Tým sa začala živá recepcia na počesť japonsko-francúzskeho priateľstva.

Na začiatku ich pán Inabata uvítal po francúzsky asi takto: „Je pre našu rodinu čtou prijať návštevu pána generálplukovníka spojeneckej krajiny. Naša krajina bojovala spolu s Vaším Francúzskom za humanitu, spravodlivosť a právo. V tejto vojne priniesla Vaša krajina mnoho obetí a znášala spolu s národom ťažkosti. Nás však veľmi teší, že sa ani kvapka preliatej krvi nepreliala zbytočne a teraz sa už blíži kapitulácia nepriateľského Nemecka [Nebola to fráza. Cisárske Nemecko naozaj podpísalo podmienky prímeria na druhý deň, 11. novembra 1918. – pozn. S. N.].“ Potom on [Inabata] zdvihol pohár a zaželel zdravie skupine vedenej generálplukovníkom Janinom.

Na to generálplukovník [M. Janin] vstal a povedal: „Kvôli humanite sa viedla dlhý čas krutá vojna, ale teraz sa napokon blíži moment dosiahnutia konečných cieľov. Je to vďaka tomu, že sa silná ríša Japonsko zúčastnila vo vojne ako jeden zo spojencov. Počas mojej plavby z Francúzska na Ďaleký východ som cítil v Stredozemnom mori isté obavy

13 SNA, Fond 101-2M-044, Milan Rastislav Štefánik, inv.č. 1 203, k. 45.

14 M. Janin spomínal Inabatu v svojich memoároch takto: *Barón Méhara* [správne: Uehara – pozn. S. N.] ma poslal k svojmu priateľovi, pánovi Inabatovi, podpredsedovi Obchodnej komory v meste Ósaka, predsedovi a horlivému členovi spoločnosti Francúzska aliancia (*Alliance Française*). On nás srdečne prijal. Poznajúc dobre Alsasko (strávil šesť mesiacov v Colmare, kde študoval spôsob tkania a pradenia), zdieľal s nami radosť nad skorým oslobodením [Alsaska]. JANIN, ref. 11, s. 139.

[to má byť nejaké nedorozumenie, lebo jeho misia odcestovala z francúzskeho prístavu Brest v Atlantickom oceáne – pozn. S. N.], *ale potom, keď sme sa plavili cez Atlantický a Tichý oceán, necítil som nijaké nebezpečenstvo. Zaiste tomu prispieva silné japonské námorníctvo; aj tento fakt dokonale svedčí o tom, ako Japonsko pomáha svetovému mieru. Všade v Japonsku nás srdečne vítali, ale je nám mimoriadne príjemné, že nás tu pohostila rodina pána Inabatu, najmilšieho priateľa, ktorého pozná veľa Francúzov.“* Po tomto [Janinovom] vyjadrení vďačnosti sa prítomní vzájomne spriatelili a strávili čas veselým rozhovorom.

Potom návštevníci vyšli v sprievode pána Inabatu do záhrady, ktorá sa zdala ešte krajšou s listami stromov sfarbovanými sa do červena, a prechádzali sa po nej a obdivovali krásu záhrady a rybníka. Zachytili ich potom na fotografii pred besiedkou v jednom kúte záhrady. Večerali vo veľkej po japonsky zariadenej hale jednoduché japonské jedlo a veselo sa rozprávali. Skupina vedená generálplukovníkom Janinom odišla okolo deviatej večer...¹⁵

Nasledujúci deň, 11. novembra, navštívili predobedom hrob cisára Mucuhita (Mucuhito, Meidži tennó, 1852 – 1912) vo štvrti Fušimi na juhu Kjóta. O tejto epizóde, ako sme už spomínali, podrobne napísal M. Janin v svojich memoároch: *Dňa 10.* [novembra] nás požiadal major Šibuya, náš tlmočník v styku s miestnymi úradmi, aby sme navštívili hrob cisára Mucuhita. Vycítil som to, a neskôr nám to bolo povedané: mali za to, že tento prejav úcty významných cudzincov bude mať na obyvateľstvo dobrý a konzervatívny vplyv. V robotníckych vrstvách panuje nespokojnosť a zdražovanie životných potrieb ženie ich k radikálnemu zmýšľaniu.

Ostatne táto návšteva sama osebe je zaujímavá. Hrobky sú veľké kupoly zo sivých kameňov uprostred zelene. Cisárova hrobka je veľmi rozsiahla. Keď sa prejde prvou ohradou, kde stojí dvorné služobníctvo, vedú nás širokou, pieskom vysypanou alejou. Podľa šintoistického pravidla, hovoria nám, treba si umyť ruky v niektorej studienke, kde je na naberanie vody pripravená bambusová nádobka. Potom sa ide naľavo: vystúpi sa po niekoľkých schodoch a prejde sa druhou ohradou. Ocitáme sa na malom, pieskom vysypanom dvorci podlhovastého tvaru, v ose ktorého sú ryhy, na ktorých sú prestreté tri rohožky naznačujúce body, ku ktorým sa smie priblížiť podľa svojej hodnosti subalterný dôstojník, vyšší dôstojník a generál, aby sa trikrát poklonili. Podobný ceremoniál sa odohráva pri hrobe cisárovnej. Všetko to má skutočne ráz akejsi dedinskej veľkosti.

15 V článku *Generálplukovník Janin prejavil obdiv nad japonskou armádou. Recepčia v Inabatovej vile, Kjóta Hinode Shinbun*, 11. novembra 1918. Časť jeho prekladu som už uverejnil v svojej eseji. Pozri NAGAYO, Susumu. Záhada Štefánikových fotografií v Japonsku. In *Historická revue*, 2001, č. 8, s. 29. O epizóde zo zachytenia fotografií som sa tam tiež zmienil. Pri tejto príležitosti chcem opraviť jeden svoj omyl. Citujem tu poznámku PhDr. Damiana Vizára: *Nebol tam* [na fotografii s jedenástimi ľuďmi pred besiedkou – pozn. S. N.] *prítomný kpt. Ferdinand Ptisecký, Štefánikov dôverník, tajomník a jeho čs. pobočník. Mal v Japonsku na tieto dni iný program, pripravoval Odbočku Československej národnej rady v Tokiu. Lenže práve následkom toho, že tam osobne vtedy nebol, nemáme ani presný zápis prítomných (aj keď prof. Nagajo skúmal podpisy zo zachovanej knihy návštev). Určite je tam však prítomný mjr. Büchschütz, šéf Janinovho francúzskeho generálneho štábu (sedi pod zástavami celkom vpravo).* SNA, Fond 101-2M-044, Milan Rastislav Štefánik, inv.č. 1 291, *Neidentifikované fotografie priateľov M. R. Štefánika a iných osôb*, s. d. 23 ks. Uznávam, že pán doktor D. Vizár má pravdu. Srdečne mu ďakujem za cennú poznámku.

*V blízkosti sa nachádza hrob generála Nogiho [NOGI Maresuke, 1849 – 1912], pretvorený na akýsi chrám.*¹⁶

Je už známy fakt, že skupina s M. Janinom a M. R. Štefánikom potom 12. novembra poobede odcestovala vlakom zo stanice Kjóto. Zastavia sa krátko v meste Kóbe, pobrali sa ďalej rýchlikom do mesta Šimonoseki a popoludní 13. novembra vyrazili japonskou loďou Taičú maru z prístavu Modži do Vladivostoku.

Na záver jedna zaujímavá epizóda. V knihe Životopis pána Inabatu Kacutaróa sme našli krátku zmienku o M. R. Štefánikovi. Podľa neho, po dvoch rokoch po ich návšteve, roku 1920, sa Inabata vydal na dlhodobú inšpekčnú cestu po Európe a USA. Počas nej vyskúšal v Nemecku vzducholod' na regulárnej linke. Spomínajúc si na túto pre vtedajšiu dobu vzácnu skúsenosť, napísal toto:

*Mal som odvahu cestovať vzducholod'ou, váhal som však skúsiť lietadlo. Prečo som tak váhal? Pred dvoma rokmi [roku 1918] som mal v Kjóte jednu návštevu. Boli to vrchný veliteľ česko-slovenskej armády, ktorá bola vtedy na Sibíri, generál Janin a spolu s ním zástupca veliteľa Stefani [sic]. S posledným sme si sľúbili, že sa po uzavretí mieru stret-neme v Paríži. Preto som hneď po príchode do Paríža navštívil adresu pána Stefani. Tam som sa dozvedel, že sa pán Stefani po uzavretí mieru stal česko-slovenským ministrom pozemnej armády a z Paríža sa vracal na lietadle do hlavného mesta Česko-Slovenska. Tesne pred pristátím sa však stal omyl, lietadlo stroskotalo a pán Stefani zahynul. Táto správa ma veľmi mrzela.*¹⁷

Napriek niekoľkým nepresnostiam (Stefani namiesto Štefánik; vymenovali ho za ministra vojny Dočasnej československej vlády, ešte počas jeho pobytu v Japonsku, 14. októbra 1918; jeho posledná trasa nebola z Paríža do Prahy, ale z Campo Formido v Taliansku do Bratislavy) je to, pokiaľ je mi známe, jediná zmienka japonského súčasníka osobne sa dotýkajúca Štefánikovej tragickej smrti 4. mája 1919.

16 JANIN, ref. 11, s. 139-140.

17 Životopis pána Inabatu Kacutaróa. Tokyo 1938, s. 380-381.

Slovenská republika 1939 – 1945

Chronológia najdôležitejších udalostí

František Cséfalvay
Ľubica Kázmerová

Historický ústav SAV • Bratislava 2007

VEDA A „RIADENIE IDENTITY“
„SUDETONEMECKÍ“ ETNOGRAFI A ICH VZŤAH K SLOVENSKU
NA PRÍKLADE ČASOPISU *KARPATHENLAND* (1928 – 1938)

MARTIN ZÜCKERT

ZÜCKERT, Martin. Science and the management of identity. Sudeten-German folklorists and their relationship to Slovakia: the example of the journal „Karpathenland“ (1928 – 1938). *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 147-160, Bratislava.

The history of the journal „Karpathenland“ shows the attempts of Sudeten-German folklorists to support the unification of the Germans, living in inter-war Czechoslovakia. Young scientists who were influenced by the nationalized Czech-German-relations of the Czech Lands came to Slovakia in order to research the traditional culture of the Germans in Slovakia. Their journal was intended to spread information about this culture, but the success among the Germans, especially in Spiš (Zips), was at first low. At the end of the thirties „Karpathenland“ was more and more influenced by National Socialist Germany. Finally Franz Karmasin, the Volksgruppenführer, became publisher of the journal in 1939.

Karpathenland History of Sudeten-German folklore Czechoslovakia 1918 – 1938. Sudeten-German-Slovak relations.

Pražský etnograf Gustav Jungbauer poukazuje vo svojej štúdií *Štátne hranice a etnografia*, uverejnenej roku 1930, na dôsledky novo vzniknutých hraníc po roku 1918.¹ Jeho dedukcie týkajúce sa najmä nemeckého obyvateľstva v novovzniknutom Československu vyústili do troch záverov. Jungbauerova interpretácia kultúry sa prejavila pri poukázaní na sťažnosť „príliv národnej kultúry z materskej krajiny“ kvôli novým hraniciam. Nové pomery na Šumave sice neumožňovali spoznávať ľudové piesne z Rakúska, súčasne však vytvárali bariéru voči prenikaniu „vôbec nie kvalitného, priam povrchného a dojmavého, priam slizkého či priam necudného produktu veľkomesta“, viedenskej piesne.² Ďalej sa Jungbauer zaoberá dôsledkami príslušnosti k „štátu s cudzorodým vládnucom národom“.³

Vplyv väčšinového obyvateľstva na menšinu zostáva podľa jeho názoru vcelku bezvýznamný. Až práca, obchod a vojenská prezenčná služba budú mať v dlhodobom horizonte hlbší vplyv na etnickú skupinu, ktorá nepatrí k vládnucomu národu. Je pozoruhodné, že toto Jungbauerovo tvrdenie je podložené viacerými výskumami z posledných rokov, v ktorých sa autor venoval funkcii armády ako štátnej inštitúcie pre podporu so-

1 JUNGBAUER, Gustav. Staatsgrenzen und Volkskunde (Štátne hranice a etnografia). In *Zeitschrift für Volkskunde*, 1930, č. N.F. 2, s. 196-201.

2 JUNGBAUER, ref. 1, s. 197 n.

3 JUNGBAUER, ref. 1, s. 199.

cializácie. Najmä v prípade štátov s multietnickou skladbou obyvateľstva hovorí o formách etnizácie alebo organizácii spolužitia rôznych etník.⁴

Jungbauerova štúdia má však význam aj z iného dôvodu: hovorí o spolunažívaní „rôznych vetiev toho istého národa v novom štátnom útvere“ a zmieňuje sa tiež o „rozdielnych oblastiach osídlených Nemcami v Československu“:

„Okrem toho vzniklo pevné puto medzi sudetskými Nemcami v pravom zmysle slova a Nemcami z bývalého Horného Uhorska, dnešného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Títo naši takmer zabudnutí krajanovia sa po stáročiach strádania znova zapojili do nemeckého kultúrneho života.“⁵

Kým po prvej svetovej vojne sa mnohí Nemci v českých krajinách zdráhali akceptovať existenciu prvej Československej republiky, Gustav Jungbauer roku 1930 už videl na novom štátnom útvere aj niečo pozitívne. Nebol sám, kto sa nádejal, že vzniknuté pomery budú mať vplyv aj na etnických Nemcov žijúcich na Slovensku. Pri bilancovaní dvadsiatych rokov Bruno Schier, etnograf a rodák zo severných Čiech, roku 1961 pri príležitosti narodenín svojho kolegu napísal:

„Pri všetkej krivde, ktorá v tých rokoch bola napáchaná na sudetských Nemcoch zo strany Čechov v dôsledku odnárrodnovacích opatrení, zažívala nemecká mládež pri svojich potulkách po Slovensku návrat karpatských Nemcov do lona národa, pokiaľ ide o jazykové ostrovy, ktoré by boli v prípade zachovania starého Uhorska čoskoro zanikli v maďarskom mori. (...) So svojimi zachovanými alebo napoly zabudnutými nárečiami pripomínali rozsiahle oblasti Slovenska v tej dobe jeden veľký skanzen; vďaka tomuto reliktovému charakteru slúžila krajina celej generácii mladých vedcov z Prahy a Viedne ako vysoká škola etnografie.“⁶

V dôsledku novovzniknutého spojenia českých krajín a bývalého Horného Uhorska do jedného štátneho celku došlo po roku 1918 zo strany sudetských Nemcov skutočne k intenzívnejšiemu vnímaniu Nemcov žijúcich na Slovensku.⁷ To sa vzťahovalo aj na aktívne politické ovplyvňovanie. V širšom kontexte išlo v tomto prípade o pokusy o „etnizáciu“ obyvateľstva, najmä z oblasti stredného a východného Slovenska, ktoré bolo vnímané ako „nemecké“. Tieto snahy vychádzajúce z českých krajín prebiehali paralelne, potenciálne aj v rozpore s pokusmi spolkov z Nemeckej ríše o oslovenie a ovplyvňovanie národnostných menšín vo východnej Európe, ktoré boli považované za nemecké.

Nemci žijúci na Slovensku, okrem promaďarského politického smeru, ktorého centrom bolo v dvadsiatych rokoch predovšetkým na Spiši, založili nemecké nacionalistické

4 Porov. najnovšie na príklade: BENECKE, Werner. *Militär, Reform und Gesellschaft im Zarenreich. Die Wehrpflicht in Russland 1874 – 1914* (Armáda, reforma a spoločnosť v cárskej ríši. Branná povinnosť v Rusku 1874 – 1914). Paderborn u.a. 2006 (= *Krieg in der Geschichte* (Vojna v dejinách), 25); ZÜCKERT, Martin. *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität. Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918 – 1938*. (Medzi ideou národa a realitou štátu. Česko-slovenská armáda a jej národnostná politika 1918 – 1938). München 2006 (= *Veröffentlichungen des Collegium Carolinum*, 106).

5 JUNGBAUER, ref. 1, s. 201.

6 SCHIER, Bruno. Prof. Dr. Josef Hanika zum 60. Geburtstag. (K 60. narodeninám Prof. Dr. Josefa Haniku) In *Zeitschrift für Volkskunde*, 1961, roč. 57, s. 90-94, s. 90 n.

7 KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku* [nem.: Deutschland und die deutsche Minderheit in der Slowakei] (1871 – 1945). Bratislava 1991.

hnutie, ktoré sa tešilo vysokej podpore sudetských Nemcov.⁸ Spolupráca vyvrcholila koalíciou Sudetonemeckej strany a Karpatonemeckej strany pred parlamentnými voľbami roku 1935.⁹ Franz Karmasin, vodca Karpatonemeckej strany pochádzajúci z Moravy, zhrnul tento vývoj roku 1938 slovami: „*Ako súčasť sudetonemeckej národnej komunity, s ktorou nás od roku 1918 spája intenzívne osudové spoločenstvo, sa karpatskí Nemci podieľali na jeho politickom vzostupe. (...) Karpatskí Nemci získajú politickú váhu len ako súčasť celej nemeckej komunity žijúcej v tomto štáte.*“¹⁰

Podiel Nemcov žijúcich na Slovensku na tomto „celonemeckom“ zjednocovacom procese sa naďalej určuje ťažko a navyše závisí aj od skúmaného časového obdobia. Za tým sa skrýva zásadná otázka, do akej miery preberajú i skupiny ovplyvnené niektorou z foriem „riadenia identity“ aktívnu úlohu v procese etnizácie. Riadenie identity sa pritom chápe ako postup zameraný na vyvolanie, resp. sprostredkovanie pocitu politickej, kultúrnej alebo sociálnej spolupatričnosti, ktorá vedie k upevneniu väzieb smerom dovnútra a zároveň k vytváraniu foriem vymedzovania sa smerom vonok.¹¹ Nemienime a nechceme sa bližšie zaoberať spôsobmi vytvárania identity „zdola“. Namiesto toho chceme preskúmať, akú úlohu zohrávali nemeckí etnografi z českých krajín pri vnímaní Slovenska a jeho nemeckého obyvateľstva. V tejto súvislosti ide o odbornohistorický výskum etnografie Nemcov v prvej polovici 20. storočia. Pri sledovaní identity aktérov sa však ukazuje účinok, ktorí sami očakávali od svojej práce v oblasti národnostnej politiky. Ich výskumy mali slúžiť tiež ako „riadenie identity“ „zhora“. Gustav Jungbauer načrtnol úlohy svojej vednej disciplíny „nemecká etnografia“ na území Československa v roku 1928 takto: „*Tak ako všade, aj v prípade sudetonemeckých reálií má etnografický výskum tri stránky, a to zber materiálu, jeho vedecká analýza a uplatnenie získaných poznatkov v praxi, pri vzdelávaní ľudu.*“¹²

Pri uvažovaní o týchto ideáloch, ktoré – ako neskôr ešte uvidíme – nevyznával iba Gustav Jungbauer, ukážu sa možné dimenzie etnografických aktivít na Slovensku. Na inom mieste poukazuje autor na nezastupiteľný význam Kultúrneho zväzu Nemcov v Československu ako Spolku na ochranu škôl. Spolok „v rámci svojich možností pod-

-
- 8 KOVÁČ, ref. 7. Politický vývoj u Nemcov žijúcich na Slovensku treba celkovo hodnotiť ako komplexnejší proces, ako to názorne ukazuje aj novšia štúdia o Karpatonemeckej strane: GABZDILOVÁ, Soňa - OLEJNÍK, Milan. Od pozitivizmu k negativizmu – Karpatonemecká strana v období predmnichovskej ČSR. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 3, s. 467-485.
- 9 KOVÁČ, Dušan. Das nationale Selbstverständnis der deutschen Minderheit in der Slowakei. (Národnostná identita nemeckej menšiny na Slovensku) In *Im Spannungsfeld von Nation und Staat. Nationalitätenfragen in Mittel-, Ost- und Südosteuropa*. (V poli napätia medzi národom a štátom. Národnostné otázky v strednej, východnej a juhovýchodnej Európe). Sonderdruck: *Österreichische Osthefte*, 1991, roč. 33, s. 87.
- 10 KARMASIN, Franz. Die Aufgaben des Karpathendeutschtums. (Úlohy karpatských Nemcov) In *Sudeten-deutsches Jahrbuch*, 1938, s. 289-292. K otázke Karpatonemeckej strany porov.: BOBRÍK, Miroslav. Die Karpatendeutschen in der Slowakei in den Jahren 1918 – 1945 (Karpatskí Nemci na Slovensku v rokoch 1918 – 1945). In *Österreichische Osthefte*, 1994, roč. 36, s. 753-767.
- 11 Porov. štúdiu GIORDANO, Christian. Ethnizität. Soziale Bewegung oder Identitätsmanagement? (Etnicita. Sociálne hnutie alebo riadenie identity?) In *Schweizerische Zeitschrift für Soziologie*, 1981, roč. 7, č. 2, s. 179-198.
- 12 JUNGBAUER, Gustav. Die sudetendeutsche Volkskunde. (Etnografia sudetských Nemcov) In *Sudeten-deutsches Jahrbuch*, 1928, s. 169.

poroval všetky aktivity v oblasti etnografie“, pričom najmä učители zabezpečení zo strany spolku poskytli krajinám Karpatskej oblasti neoceniteľné služby pri zbere materiálu a odovzdávaní odborných poznatkov.¹³

Etnografický výskum mal v tomto prípade slúžiť konkrétnym národnopolitickým cieľom. Z hľadiska východiskových podmienok musel čeliť tým istým problémom ako politické hnutie za zjednotenie Nemcov žijúcich v Československu. Etnická skupina Nemcov v bývalom Hornom Uhorsku mala ďaleko od jednoty. Žila v troch sídelných celkoch s odlišnými politickými, sociálnymi a konfesionálnymi štruktúrami. Okrem bratislavského regiónu žili Nemci aj vo východoslovenskej oblasti Spiša, kde sa do roku 1918 vytvorila silná regionálna identita založená na príslušnosti k uhorskej časti Habsburskej monarchie. V tretej oblasti obývanej Nemcami rozprestierajúcej sa na území stredného Slovenska, v takzvanom „Hauerlande“,¹⁴ nikdy nič podobné nevzniklo.¹⁵

Na podporu vedeckého výskumu na Slovensku bol v severočeskom Liberci roku 1928 založený časopis *Karpathenland. Vierteljahrsschrift für Geschichte, Volkskunde und Kultur der Deutschen in den nördlichen Karpathenländern* (Karpatsko. Štvrťročník pre dejiny, etnografiu a kultúru Nemcov žijúcich na severe Karpatskej oblasti). V rámci Inštitútu pre sudetonemeckú vlastivedu (Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung) ho vydával germanista Erich Gierach.¹⁶

Časopis redigoval Josef Hanika¹⁷ pôsobiaci v tom čase v Liberci a kežmarský archívár Friedrich Repp, ktorý pochádzal z Čiech.¹⁸ V úvodnom slove k prvému číslu si zodpovední redaktori vytýčili nasledujúci cieľ: „Časopis má ako spoločné dielo sudetských a karpatských Nemcov napomôcť upevňovaniu kultúrnych vzťahov medzi oboma skupinami, ktoré si vyžaduje už len samotná blízka príbuznosť týchto skupín a prispôso-

-
- 13 JUNGBAUER, Gustav. Die Deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei. (Etnografia Nemcov v Česko-Slovensku) In *Deutsche Volkskunde im ausserdeutschen Osten*. Vier Vorträge von Gottlieb Brandsch, Gustav Jungbauer, Viktor Schirmunski und Elmar v. Schwartz. Berlin und Leipzig 1930, s. 20.
 - 14 Pojem „Hauerland“ na označenie banskej oblasti v okolí Kremnice pochádza s najväčšou pravdepodobnosťou od etnografa Josefa Haniku. Porov.: MATTER, Max: „Deutsch-Sein“ in Ostmitteleuropa – an Beispielen des Zusammenlebens verschiedener ethnischer Gruppen in der Slowakei. („Nemectvo“ v strednej a východnej Európe – na príkladoch spolužitia rôznych etnických skupín na Slovensku). In *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*, 1999, č. 42, s. 44-57, s. 49.
 - 15 JAHN, Egbert K. *Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918 – 1929. Ein Beitrag zur Nationalitätenproblematik*. (Nemci na Slovensku v rokoch 1918 – 1929. Príspevok k národnostnej problematike). München 1971 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 25), s. 21 n.
 - 16 Porov.: SCHIER, Bruno. Prof. Dr. Erich Gierach (1881 – 1943). Der große Organisator der Volksforschung und Volksbildung in den Sudetenländern. Zur 100. Wiederkehr seines Geburtstages. (Prof. Dr. Erich Gierach. Veľký organizátor etnografického výskumu a vzdelávania v Sudetách. K 100. výročiu jeho narodenia). In *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde*, 1981, č. 24, s. 285-293. Porov. SCHIER: Erich Gierach † 16. Dezember 1943. In *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum*, 1962, č. 3, s. 571-577.
 - 17 ZÜCKERT, Martin. Josef Hanika (1900 – 1963), Volkskundler. Zwischen wissenschaftlicher Forschung und „Volkstumskampf“. (Josef Hanika, etnograf. Medzi vedeckým výskumom a „bojom o národnostnú identitu“.) In GLETTNER, Monika - MÍŠKOVÁ, Alena (ed.). *Prager Professoren 1938 – 1948. Zwischen Wissenschaft und Politik* (Pražskí profesori 1938 – 1948. Medzi vedou a politikou). (= *Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa*, 17), Essen 2001, s. 205-220.
 - 18 EMERITZY, Aurel E. Wir trauern um Friedrich Repp (geb. 16. Sept. 1903, gest. 14. Okt. 1974). (Za Friedrichom Reppom (nar. 16. sept. 1903, dát. úmrtia 14. okt. 1974) In *Karpaten-Jahrbuch*, 1976, s. 159-163.

benie sa novým pomerom.“¹⁹ Časopis *Karpathenland* umožňuje načrtnúť formy a možnosti etnografického výskumu na Slovensku v medzivojnovom období. Ten mal byť síce zameraný na celú Karpatskú oblasť, ťažisko jeho záujmu však spočívalo jednoznačne v oblasti bývalého Horného Uhorska. Skôr než sa sústredíme na projekt *Karpathenland*, nezaškodí, keď sa pozrieme bližšie na takzvaných „sudetských etnografov“ a niektorých vedcov zaoberajúcich sa Slovenskom.

Termín „sudetský etnograf“ sa v tejto podobe presadil až po roku 1930. Tento proces sa prejavil vydaním prvého čísla časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Volkskunde* (Sudetský etnografický časopis) roku 1928. Zainteresovaní sa v tých rokoch sústreďovali na dve úlohy. Jednak sa snažili zabrániť triešteniu „síl pôsobiacich v oblasti etnografie“, jednak bolo podľa Gustava Jungbauera vzhľadom na zmenené pomery v novovzniknutom československom štáte potrebné napomáhať zberu materiálu – „a to v krajinách Karpatskej kotliny“. Integrácia síl mala byť spojená s posilnením mimouniverzitetnej etnografie.²⁰ V naznačenom zjednocovacom procese tohto, v medzivojnovom období ťažko definovateľného odboru sa odzrkadľuje pomalé presadzovanie označovania Nemcov žijúcich v českých krajinách ako sudetských Nemcov. Petr Lozoviuk charakterizuje tento proces ako vytváranie kolektívnej identity na základe „tvorivého aktu pomenovania“.²¹ Podľa Manfreda Alexandra sa „pocit spolupatričnosti všetkých Nemcov“ ako „sudetských Nemcov“ dokonca vytvoril až v poslednej fáze hľadania identity, v súvislosti so spoločným osudom vyhnania a vysídlenia po roku 1945.²² Etnografický výskum Nemcov v Československu, ktorého centrom sa v medzivojnovom období stala Nemecká univerzita v Prahe, bol od počiatku ovplyvňovaný národnostným zložením českých krajín a jeho dosahom na politiku. V kontexte so snahami sudetských Nemcov o zjednotenie sa výskum čoraz viac sústreďoval na „otázky charakterológie kmeňa“, ktoré boli v neposlednom rade spojené s menom Gustava Jungbauera.²³

19 *Karpathenland I* (1928), s. 3.

20 JUNGBAUER, ref. 12, s. 20 n.

21 LOZOVIUK, Petr. Deutschböhmisches Kolonisten in Südosteuropa und die „sudetendeutsche Sprachinselvolkskunde“. (Nemeckí kolonisti z Čiech v juhovýchodnej Európe a „etnografia sudetských Nemcov žijúcich v jazykových ostrovoch) In *Jahrbuch für deutsche und Osteuropäische Volkskunde*, 1997, č. 40, s. 4.

22 ALEXANDER, Manfred. Phasen der Identitätsfindung der Deutschen in der Tschechoslowakei, 1918–1945. (Fázy hľadania identity Nemcov v Česko-Slovensku, 1918 – 1945) In KLUETING, Harm (ed.). *Nation – Nationalismus – Postnation. Beiträge zur Identitätsfindung der Deutschen im 19. und 20. Jahrhundert*. (Národ – nacionalizmus – postnacion. Príspevky k hľadaniu identity Nemcov v 19. a 20. storočí). Köln; Weimar; Wien 1992, s. 123-132, s. 130.

23 SCHROUBEK, Georg R. Wissenschaftsgeschichte und regionale Besonderheiten der Volkskunde an der Deutschen Prager Universität bis 1934. (Dejiny vedy a regionálne špecifiká etnografie na Nemeckej univerzite v Prahe do roku 1934) In BRÜCKNER, Wolfgang (ed.). *Volkskunde als akademische Disziplin*. (Etnografia ako akademická disciplína). Studien zur Institutionen- und Wissenschaftsgeschichte vom 8. – 10. Oktober 1982 in Würzburg. Wien 1983 (= Mitteilungen des Instituts für Gegenwartsvolkskunde, 12), s. 61. Porov. aj: DEHNERT, Walter. *Volkskunde an der deutschen Universität Prag 1918 – 1945*. (Etnografia na nemeckej univerzite v Prahe v rokoch 1918 – 1945) In DRÖGE, Kurt (ed.). *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa*. (Kultúra každodennosti medzi spomienkami a dejinami. Príspevky k etnografii Nemcov vo východnej a z východnej Európy). München 1995 (= Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, 6), s. 197-212.

Proces rozširovania nemeckého etnografického výskumu na celé územie Československa trval mnoho rokov. Na ustanovujúcom zasadnutí Komisie pre vlastivedu (*Kommission für Heimatforschung*), ktorá kládla dôraz na etnografiu, žiadal Erich Gierach ešte v roku 1921, aby výskum domoviny, ktorý je dôležitý „z hospodárskeho, národného, politického i vzdelávacieho hľadiska“, bol etablovaný predovšetkým v „Nemcami obývaných regiónoch Čiech“.²⁴

Keď komisia roku 1924 začala s plánovaním *Biografie sudetských Nemcov (Sudeten-deutsche Biographie)*, v tom čase už prebiehala diskusia o tom, či termín „sudetonemecký“ je vhodný pre celú republiku.²⁵ Desať rokov po založení československého štátu sa pomery zmenili natoľko, že v *Sudetonemeckých ľudových hádankách* Liesla Haniku-Ota vydaných Komisiou pre vlastivedu sa konštatovalo: „*Toto vydanie je zároveň prvým zväzkom „Príspevkov“, ktorý smerom navonok kladie dôraz na spoločenstvo všetkých Nemcov v republike, pretože zahŕňa problémy zo všetkých oblastí vrátane jazykových ostrovov na Slovensku.*“²⁶ Mnohí nemeckí vedci, ktorí sa v Československu zaoberali etnografickými témami v najširšom zmysle slova, chápali zaoberanie sa kultúrou Nemcov žijúcich na Slovensku ako národnopolitickú úlohu. Gustav Jungbauer zhrnul roku 1936 vývoj z odborného hľadiska takto: „*Na území bývalého Horného Uhorska, t. j. dnešného Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa systematickejší etnografický výskum u Nemcov – s výnimkou Spiša – nemohol rozvinúť, pretože na to chýbal nevyhnutný predpoklad v podobe plnohodnotnej národnostnej identity. Nemci tu našli cestu späť k svojej národnosti až po spojení s ostatnými Nemcami v Československu.*“²⁷

Uvedený vývojový krok predstavuje pokus nemeckých vedeckých inštitúcií z českých krajín o získanie vplyvu na všetky Nemcami osídlené oblasti na území československého štátu, menovite na Slovensko a jeho nemecké obyvateľstvo. Tu sa črtajú určité paralely s českou etnografiou v medzivojnovom období a rozšírením jej vplyvu na Slovensko. Slovenská etnografia pred rokom 1918, pokiaľ nejaká vôbec existovala, mala laický charakter. Českí vedci v tomto smere zaplnili po prvej svetovej vojne vákuum a vytvorili základňu pre systematický výskum bývalého Horného Uhorska.²⁸ Politická

-
- 24 Archiv Akademie věd České Republiky. (Dalej A AV ČR)Fond Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik. Karton 2: Kommission für Heimatforschung. Protokoll über die I. Sitzung der Kommission für Heimatforschung am 23. 11. 1921. (Fond Nemeckej spoločnosti pre vedy a umenia v Československej republike. Kartón 2: komisia pre výskum domoviny. Zápis z I. zasadnutia Komisie pre výskum vlasti dňa 23. 11. 1921).
- 25 A AV ČR, ref. 24: *Protokoll der Sitzung der Kommission für Heimatforschung am 22. 5. 1924.* (Zápis zo zasadnutia Komisie pre vlastivedu dňa 22. 5. 1924).
- 26 AAV ČR ref. 24: *Protokoll der Sitzung der Kommission für Heimatforschung am 23. 1. 1929.* (Zápis zo zasadnutia Komisie pre vlastivedu dňa 23. 1. 1929.)K tomu porov.: HANIKA-OTTO, Liesl: *Sudeten-deutsche Volksrätsel.* (Sudetonemecké ľudové hádanky). Reichenberg 1930 (= Beiträge zur sudetendeutschen Volkskunde, 19).
- 27 JUNGBAUER, Gustav. *Deutsche Volkskunde mit besonderer Berücksichtigung der Sudetendeutschen.* (Etnografia Nemcov, so zvláštnym dôrazom na etnografiu sudetských Nemcov). Brünn; Prag; Reichenberg 1936 (Handbuch für die deutschen Schulen in der Tschechoslowakei), s. 5.
- 28 Porov.: LEŠČÁK, Milan. Slowakische Volkskunde in der Zwischenkriegszeit. (Slovenská etnografia v medzivojnovom období) In *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 1998, č. LII/101, s. 46. Porov. aj: KILIÁNOVÁ, Gabriela. Volkskunde in der Slowakei. Ein Überblick. (Prehľad etnografie na Slovensku). In *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 1993, č. XLVII/96, s. 1-16, s. 3.

konštrukcia vládnuceho československého národa sa prejavila aj vo vede. Hoci etnografi ako Jiří Horák, Karel Chotek alebo Vilém Pražák vo svojich publikáciách uvádzali rozdiely medzi českou a slovenskou časťou krajiny, napriek tomu sa takisto zapojili do vytvárania tzv. „čechoslovakizmu“.²⁹

Vzhľadom na intenzívny záujem o nemecké obyvateľstvo na Slovensku je len pochopiteľné, že sa medzi predstaviteľmi „sudetonemeckej etnografie“ našli v súlade so sídelnou štruktúrou tejto časti krajiny takí, ktorí sa špecializovali na výskum jazykových ostrovov. V odbornom-historickom výskume boli dosiaľ špecifické podmienky nemeckej etnografie jazykových ostrovov takmer nepovšimnuté.³⁰ Pritom sa tomuto komplexu tém venovali na Nemeckej univerzite v Prahe významní predstavitelia tejto vednej disciplíny. Už roku 1895 uverejnil Adolf Hauffen svoju renomovanú štúdiu *Nemecký jazykový ostrov Gottschee*, ktorá slúžila ako vzor pre ďalšie práce.³¹ Gustav Jungbauer zabezpečil v roku 1930 so svojou štúdiou *Etnografia jazykových ostrovov* teoretickú základňu pre mnohých kolegov.³² Napokon, Josef Hanika sa od polovice dvadsiatych rokov venoval najmä výskumu nemeckého osídlenia na strednom Slovensku, nazývaného „Hauerland“.³³

-
- 29 Porov. napr.: HORÁK, Jiří. *Národopis československý [Tschechoslowakische Volkskunde]*. In *Československá vlastivěda. Díl II: člověk*. Vychází pod protektorátem Masarykovy akademie práce. Praha 1933, s. 305-472. Porov. aj: Lidová kultura hmotná československého lidu [Volkskulturelle Werte des tschechoslowakischen Volkes]. In *Československá vlastivěda. II. Svazek: Národopis*. Jiří Horák und Karel Chotek (ed.). Praha 1937, s. 143-147. V tomto zväzku sa tiež nachádza príspevok: JUNGBAUER, Gustav. Německý národopis v ČSR [Deutsche Volkskunde in der ČSR], s. 341-378. K „čechoslovakizmu“ porov.: HOENSCH, Jörg K. Tschechoslowakismus oder Autonomie. Die Auseinandersetzungen um die Eingliederung der Slowakei in die Tschechoslowakische Republik. (Čechoslovakizmus alebo autonómia. Spory okolo začlenenia Slovenska do Československej republiky). In LEMBERG, Hans - HEUMOS, Peter (ed.). *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa*. (Rok 1919 v Československu a v stredovýchodnej Európe). München 1993 (= Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum), s. 129-157, s. 150 n.
- 30 K problematike etnografie tzv. jazykových ostrovov porov. všeobecne: WEBER-KELLERMANN, Ingeborg. Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der „Sprachinselvolkskunde“. (K otázke medzietnických vzťahov v „etnografii jazykových ostrovov“). In *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 1959, č. 62, s. 19-47. K etnografii jazykových ostrovov v Československu porov.: LOZOVIUK, ref. 21, s. 1 a 7; LOZOVIUK, Petr. Die Methodologie der ethnologischen Fachgeschichtsschreibung. Sudetendeutsche Sprachinselvolkskunde als Beispiel. (Metodológia odbornej historiografie v etnológii na príklade etnografie sudetonemeckých jazykových ostrovov). In LOZOVIUK, Petr - MOSER, Johannes (eds.). *Probleme und Perspektiven der volkskundlich-kulturwissenschaftlichen Fachgeschichtsschreibung*. (Problémy a perspektívy etnograficko-kulturologickej odbornej historiografie). Dresden 2005 (= Kleine Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 7), s. 11-30.
- 31 WEBER-KELLERMANN, ref. 30, s. 8.
- 32 JUNGBAUER, Gustav. Sprachinselvolkskunde. (Etnografia jazykových ostrovov). In *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde*, 1930, č. 3 s. 143-150, 196-204, 244-256.
- 33 Porov. o. i.: HANIKA, Josef. *Hochzeitsbräuche der Kremnitzer Sprachinsel*. (Svadobné zvyky v oblasti kremnického jazykového ostrova). Reichenberg 1927 (= Forschungen zur sudetendeutschen Heimatkunde, 4). HANIKA, Josef. *Ostmitteldeutsch-bairische Volkstumsmischung im westkarpatischen Bergbauggebiet. Dargestellt an Herkunft, Besiedlung, Recht und Mundart der Sprachinsel Kremnitz-Deutsch-Proben* (Miešanie Nemcov z východnej časti stredného Nemecka a Bavorska v západokarpatskej banskej oblasti na príklade pôvodu, osídlenia, práva a nárečia Nemcov žijúcich v jazykovom ostrove Kremnica – Nemecké Pravno) (= Deutschland und Ausland, 53), Münster 1933.

Kým z hľadiska metodického prístupu a etnocentrickej perspektívy mali nemeckí etnografi so zameraním na výskum jazykových ostrovov z Nemeckej ríše, Rakúska a krajín s nemeckým osídlením mnoho spoločných čít, v oblasti politickej motivácie bolo badať medzi nimi rozdiely. Márta Fata poukázala na príklade Maďarska na politicko-ideologické pozadie etnografického výskumu v stredovýchodnej Európe v medzivojnovom období.³⁴ Výskum nemeckých jazykových ostrovov na území prvej Československej republiky sa takisto vyznačoval niektorými špecifickými črtami. Kým etnografický výskum jazykových ostrovov organizovaný z Nemecka bol vo všeobecnosti zameraný na evidenciu a zachovanie „nemeckosti“ v stredovýchodnej a južnej Európe, ako aj na potenciálny „spätný dovoz nemeckej ľudovej kultúry do Ríše“³⁵, experti na výskum jazykových ostrovov z českých krajín boli navyše ovplyvnení realitou existencie nových štátnych hraníc po roku 1918. Tí nachádzali „svoje jazykové ostrovy“ vo vlastnom štáte. Ich zmýšľanie však mohli ovplyvniť i hlboko zakorenené národnostné rozdiely medzi Čechmi a Nemcami v českých krajinách.³⁶

Ak sa pozrieme na mladých vedcov prežívajúcich rozmach kariéry v dvadsiatych rokoch, ktorí sa zaoberali dejinami a kultúrou Nemcov na Slovensku, zistíme v ich životopisoch nápadné spoločné črty. Josef Hanika, Bruno Schier³⁷ či Friedrich Repp boli za mladi členmi hnutia „Wandervogel“ a pomerne skoro sa oboznámili s východnými oblasťami krajiny.³⁸ Do sudetonemeckého mládežníckeho hnutia boli zapojení i mnohí mladí muži, ktorí neskôr brázdili Slovensko ako kočovní učitelia.³⁹ Zámery skupín sudetonemeckých „Wandervogel“ sa v niektorých bodoch výrazne líšili od mládežníckeho hnutia v Nemeckej ríši. Kým mládežnícke organizácie v Nemecku pôsobili prevažne mimo etablovaných spoločenských štruktúr, záujmy sudetonemeckých „Wandervogel“ sa zhodovali so záujmami mnohých etablovaných skupín Nemcov žijúcich v českých krajinách.⁴⁰ Dominantným cieľom nemeckých občianskych mládežníckych organizácií

34 FATA, Márta. *Rudolf Hartmann – Das Auge des Volkskundlers: Fotowanderfahrten in Ungarn im Spannungsfeld von Sprachinselforschung und Interethnik*. (Rudolf Hartmann – Oko etnografa. Fotografické potulky po Maďarsku v poli napätia medzi výskumom jazykových ostrovov a medzietnických vzťahov). Tübingen 1999, s. 23-41.

35 KALINKE, Heinke M. „Teamwork“ – zur volkskundlichen Feldforschung in Ost- und Südosteuropa in den 1920er und 1930er Jahren: Alfred Karasek und der Bielitzer Kreis. („Tímová práca“ – k etnografickému terénnemu výskumu vo východnej a juhovýchodnej Európa v 20. a 30. rokoch 20. storočia: Alfred Karasek a Bielitzký krúžok). In *Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde*, 1999, č. 42, s. 21.

36 KURAL, Václav. *Konflikt místo společnosti? Česi a Němci v československém státě (1918 – 1938)*. [Konflikt anstatt Gemeinschaft? Tschechen und Deutsche im tschechoslowakischen Staat (1918 – 1938)]. Praha 1993.

37 K Brunovi Schierovi a jeho pôsobeniu na Slovensku porov. najnovšie: LOZOVIUK, Petr. Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. (Bruno Schier na Slovensku. Zabudnutá kapitola z dejín vedy). In *Volkskunde in Sachsen*, 2004, č. 16, s. 129-154.

38 K tomu porov.: EMERITZY, ref. 18, s. 160. SCHIER, Bruno. Josef Hanika zum Gedenken. (Na pamiatku Josefa Haniku). In *Bohemia*. Jahrbuch des Collegium Carolinum, 1963, č. 4, s. 457.

39 Porov.: WOLF-BERANEK, Hertha. Die Sudetendeutsche Volkskunde seit 1918. (Etnografia sudetských Nemcov po roku 1918) In *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 1977, č. 31, s. 295.

40 Porov.: BERTHOLD, Dunja. Die Sudetendeutsche Jugendgemeinschaft. (Sudetonemecký mládežnícky spolok). In BECHER, Peter (ed.). *Deutsche Jugend in Böhmen 1918 – 1938*. (Nemecká mládež v Čechách 1918 – 1938) Benediktbeuren 1993 (= Beiträge des Waldkraiburger Kolloquium), s. 43.

sa napokon stalo „vybudovanie nemeckého národného spoločenstva v rámci existujúcich štátnych hraníc“.⁴¹

Predstavy tohto druhu boli charakteristické aj pre aktivity vedcov pôsobiacich na Slovensku ako Hanika alebo Schier. Na účastníkov ciest z radov „Wandervogel“ vplývalo okrem toho aj zaregistrovanie veľkých rozdielov medzi priemyselne vyspelými českými krajinami a karpatskými regiónmi, ktoré pôsobili zaostalým dojmom. Jeden z nich, Herbert Wesely, spomína na tieto cesty takto:

„Treba si predstaviť, že v tom čase existovalo v oblastiach osídlených Nemcami, najmä v jazykových ostrovoch, nesmierne množstvo vzácnych a živých tradícií, ktoré nadchýnali zberateľov z radov vedcov, znalcov ľudovej kultúry a iných.“⁴²

Josef Hanika spojil obdiv k prírode roku 1933 napokon so svojimi názormi na Nemcami osídlené oblasti Slovenska. V súlade s tým požadoval pre stredné Slovensko: „Tak, ako sú štátom chránené vzácne druhy živočíchov a rastlín alebo hodnotné architektonické pamiatky, podobne by aj takéto jazykové ostrovy mali byť vyhlásené za chránené oblasti a štát by ich mal chrániť nielen pred násilnou, ale aj pred prirodzenou asimiláciou.“⁴³

Skúsenosti z obdobia „Wandervogel“ sprevádzali mladých etnografov z Čiech od polovice dvadsiatych rokov počas ich výskumných pobytov. Okrem vedeckého poznávania mali cesty slúžiť aj na zásadné ovplyvňovanie Nemcov na Slovensku. Načrtnuté ciele i ťažkosti pri ich presadzovaní sa odzrkadľujú vo svetle vývoja časopisu *Karpathenland*. V dobe, keď štvrťročník roku 1928 prvý raz uzrel svetlo sveta, vedci združení okolo Inštitútu pre výskum sudetskej domoviny v Liberci určovali orientáciu i ďalší vývoj časopisu.⁴⁴

Po boku šéfredaktora Ericha Gieracha a redaktorov Josefa Haniku a Friedricha Reppu síce v osobe bratislavského profesora teológie Rolanda Steinackera⁴⁵ a známeho spišského etnografa Juliusa Gréba⁴⁶ stáli dvaja Nemci zo Slovenska, ich účasť však bola iba symbolická. Od prijatia Gréba medzi redaktorov si vedenie podľa všetkého sľubovalo posilnenie vplyvu medzi Nemcami na Spiši.

41 BERTHOLD, ref. 40.

42 WESELY, Herbert. Entstehung und Wirken des sudetendeutschen Wandervogels 1918 – 1938. (Vznik a pôsobenie sudetonemeckých „Wandervogel“ 1918 – 1938) In BECHER, Peter (ed.). Deutsche Jugend in Böhmen 1918 – 1938. (Nemecká mládež v Čechách 1918 – 1938). Benediktbeuren 1993 (= Beiträge des Waldkraiburger Kolloquium), s. 60.

43 HANIKA, Ostmitteledeutsch-bairische Volkstumsmischung im westkarpathischen Bergbauggebiet, ref. 33, s. 5.

44 K inštitútu pre výskum oblastí obývaných sudetskými Nemcami porov.: MÍŠKOVÁ, Alena. Vývoj německých libereckých vědeckých a vlastivědných institucí a jejich archivních fondů (1925 – 1945). In *Sporník severočeského musea. Historia 11*. Liberec 1993, s. 33-46.

45 Porov.: *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*. (Karpatonemecká biografická encyklopédia). Hrsg. von der Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei. Stuttgart 1988, s. 316 n. Porov. aj: ALEXY, Desider. *Ein Leben für Kirche und Volk. Zum 90. Geburtstag des Professors der Theologie Dr. Roland Steinacker*. (Život pre cirkev a národ. K 90. narodeninám profesora teológie, dr. Rolanda Steinackera). Stuttgart 1960.

46 Por. *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*, ref. 45, s. 109. Gréb bol autorom etnografie Spiša, ktorého vydanie takisto podporil inštitútu pre výskum oblastí obývaných sudetskými Nemcami v Liberci: GRÉB, Julius. *Zipsler Volkskunde*. Kesmark; Reichenberg 1932.

Výsledky však boli skromné, čo Friedrich Repp ilustroval na prípade, ktorý sa stal roku 1931 v Levoči. V liste adresovanom redakcii časopisu *Karpathenland* v Liberci na margo propagačnej kampane zorganizovanej v spolupráci s Juliusom Grébom uvádza:

„Zvolali sme pracovnú schôdzu, na ktorej som referoval o časopise *Karpathenland* a prezentoval som prednášku o novej literatúre z oblasti etnografie. Gréb je chorý muž, ktorý má iba veľmi malý záujem o politiku a kultúrnu politiku. Výsledok bol nulový. Jednak prišlo málo ľudí, a aj tí už časopis (t. j. *Karpathenland*, M. Z.) mali.“⁴⁷

Pokusy o zapojenie organizácií ako Spišská historická spoločnosť v Levoči do systému sudetských organizácií na celoštátnej úrovni takisto zlyhali na celej čiare. Repp to vysvetľoval takto:

„*Spišská historická spoločnosť*, ZHG je čisto maďarská inštitúcia, ktorá nás považuje za najväčších rivalov. Riadia ju ľudia, ktorí sú zväčša úplní laici. Ide však o vlastivednú spoločnosť. Hlavné slovo v nej majú tí, pre ktorých sme „prišelci“. (...) Vieme, že nás, sudetských Nemcov, nenávidia a radšej vám ani nebudem hovoriť, čo tu my ako hŕstka sudetských Nemcov zažívame! (...) Pokúšal som sa podľa Vašich najnovších pokynov získať spolupracovníkov. Spišiaci nás však ignorujú. Dôvod: totálne filištinstvo a nezáujem.“⁴⁸

Tento príklad názorne ilustruje vplyv regionálnej politickej identity spišských Nemcov na oblasť hospodárstva a vlastivedy. Na nezáujem mnohých Spišiakov o hnutie za zjednotenie všetkých sudetských Nemcov, ktorý v medzivojnovom období kritizovali mnohí sudetonemeckí politici, doplatili aj kultúrno-politické iniciatívy, akou bol aj časopis *Karpathenland*.

V oblastiach stredného Slovenska osídlených Nemcami narážali spolupracovníci časopisu *Karpathenland* na problémy úplne odlišného charakteru. Vyplyva to z dlhšej Správy potulného učiteľa Franza Hegera o jeho ceste do oblasti jazykového ostrova *Kremnica – Nitrianske Pravno* z roku 1929.

Túto, v niektorých pasážach identickú správu uverejnil Heger za odlišných podmienok roku 1936 vo svojom diele *Volkstum auf Vorposten. Die deutschen Sprachinseln der Tschechoslowakischen Republik*.⁴⁹ Kým o sedem rokov neskôr vyzdvihuje vplyv podpory kultúry „na základe činnosti Kultúrneho zväzu Nemcov“,⁵⁰ na konci prvej správy, po opísaní ľahostajného, resp. proslovenského postoja obyvateľov radí: „v dôsledku

47 Archiv Akademie věd české republiky. Liberecký spolek. Registratur Karpathenland 1930–1932. Schreiben von Friedrich Repp vom 6. 11. 1931 aus Kesmark (Kežmarok) (Registratúra Karpatsko 1930 – 1932. List Friedricha Reppa zo 6. 11. 1931 z Kežmarku).

48 A AV ČR, ref. 47. Der Gegensatz zwischen den beiden Gruppen blieb auch noch in den vierziger Jahren bestehen, als in Kežmarok (Käsmark) das „Institut für Heimatforschung“ eingerichtet wurde. MORRISEY, Christoph. Das Institut für Heimatforschung in Käsmark (Slowakei 1941 – 1944). In BEER, Mathias - SEEWANN, Gerhard (Hg.). *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches*. Institutionen-Inhalte-Personen. München 2004 (Südosteuropäische Arbeiten 119), s. 115-122.

49 HEGER, Franz. *Volkstum auf Vorposten. Die deutschen Sprachinseln der Tschechoslowakischen Republik*. (Národnostná menšina v predsunutej pozícii. Nemecké jazykové ostrovy v Československej republike). Dux 1936.

50 HEGER, ref. 49, s. 80.

toho bude potrebné koncom jesene alebo v zime túto oblasť precestovať a spracovať skrz-naskrz na sudetonemecký spôsob.“⁵¹

Zdá sa, že redakcia časopisu – ak vychádzame zo zachovanej korešpondencie – bola v niektorých obdobiach informačným centrom v pravom zmysle slova, ktoré udržiavalo kontakty s Kultúrnym zväzom Nemcov. V januári 1934 sa Karpatská sekcia Nemeckého kultúrneho zväzu obrátila na Josefa Haniku s touto žiadosťou: „Mnohí učitelia z jazykového ostrova Kremnica – Nemecké Pravno sa na mňa obrátili s prosbou, aby sme im poskytli pomôcky pre vykonávanie vlastivednej činnosti. Sťažujú sa, že v prvom rade nevedia, ako majú správne písať nárečové výrazy atď. Neplánujete niekedy ďalšiu cestu do Karpatskej oblasti?“⁵²

Nedá sa povedať, ako často sa takéto žiadosti objavovali a aké mali účinky. Vlastiveda ako národne orientované vzdelávanie ľudu sa však pravdepodobne uplatňovala v mnohých prípadoch, najmä ak vezmeme do úvahy vysoký počet sudetských Nemcov, ktorí pôsobili na Slovensku ako učitelia.⁵³

Počas prvých rokov existencie boli úspechy časopisu *Karpathenland* v rovnováhe s jeho neúspechmi. Tento pôvodne rozsiahly projekt začiatkom tridsiatych rokov pocítil dôsledky svetovej hospodárskej krízy.⁵⁴ V súvislosti s tým bol počet strán po roku 1931 znížený o štvrtinu. Oveľa trvdšie dosahy na vydavateľov však mali relatívne slabý ohlas medzi hlavnými adresátmi časopisu. V liste z novembra 1931, v ktorom Inštitút pre vlastivedný výskum sudetských Nemcov žiada verejnosť o finančný príspevok, bol zhrnutý dovtedajší vývoj časopisu: „Zámernom tohto časopisu, ktorý spĺňa kritériá vedeckosti a zároveň je ľudový, je nahradiť karpatským Nemcom chýbajúce vlastenecké periodikum a uľahčiť tým, ktorí vyrastali v cudzorodom myšlienkovom svete – konkrétne na Slovensku – návrat do lona vlastného národného spoločenstva. *Karpathenland* vychádza už štvrtý rok vďaka obetavej práci a finančným príspevkom a má vo vedeckých kruhoch nemeckého kultúrneho okruhu vynikajúci kredit, medzi adresátmi, ktorým je v prvom rade určený, sa však presadzuje iba pozvoľna.“⁵⁵

Cieľom časopisu *Karpathenland* bol výskum dejín a tradičnej kultúry Nemcov v Karpatskej kotline. Tamojším multietnickým pomerom zodpovedala roku 1928 formulácia úvodného slova, ako aj propagačný list o nitkách spájajúcich Nemcov s „okolitými slovanskými a maďarskými vlastencami“. Časopis mal byť preto otvorený aj pre vedcov

51 Archiv Akademie věd české republiky. Liberecký spolek. Registratur Karpathenland 1928 – 1930. *Bericht des Wanderlehrers Franz Heger über die Bereisung der Kremnitz-Deutschprobener Sprachinsel vom 12. – 23. Juli 1929.* (Registratúra Karpatsko 1928 – 1930. Správa potulného učiteľa Franza Hegera o jeho ceste do oblasti nemeckého jazykového ostrova Kremnica – Nitrianske Pravno v dňoch 12. – 23. júla 1929).

52 Archiv Akademie věd české republiky. Liberecký spolek. Registratur Karpathenland 1932 – 1934. *Schreiben des Karpathengaus des Deutschen Kulturverbandes an Josef Hanika vom 15. 1. 1934.* (Registratúra Karpatsko 1932 – 1934. List karpatskej župy Kultúrneho zväzu Nemcov Josefovi Hanikovi z 15. 1. 1934).

53 KOVÁČ, ref. 7, s. 71.

54 MÍŠKOVÁ, ref. 44, s. 35.

55 Archiv Akademie věd české republiky. Liberecký spolek. Registratur Karpathenland 1930 – 1936. *Entwurf eines Schreibens vom November 1931.* (Registratúra Karpatsko 1930 – 1936. Návrh listu z novembra 1931).

iných národností.⁵⁶ Pri zbežnom preštudovaní vydaní z rokov 1928 až 1938 je však zrejmé, že časopis toto kritérium nespĺňal. Podarilo sa síce získať množstvo príspevkov od spolupracovníkov nemeckej národnosti zo Slovenska, články od maďarských, slovenských alebo českých odborníkov by ste v ňom však márne hľadali. Napriek prijímaniu publikácií od nenemeckých vedcov, ktorých počet s pribúdajúcimi rokmi klesal, sa tvorcami časopisu nepodarilo zhromaždiť významnejšie poznatky o dosahoch multietnických pomerov na Slovensku.⁵⁷ Tak ako v Prahe, kde pôsobili nemeckí a českí univerzitní etnografi nanajvýš paralelne vedľa seba,⁵⁸ ani výskum Slovenska až na nepatrné výnimky neprebíhal v znamení výmeny poznatkov a spolupráce. Táto vedná disciplína bola totiž u jednotlivých národov príliš determinovaná politickými pomermi.

Zhoršovanie politických pomerov od polovice tridsiatych rokov sa prejavilo aj v časopise *Karpathenland*. Protektor časopisu, Erich Gierach, odišiel roku 1936 z Československa a začal pôsobiť na Mníchovskej univerzite – pretože bola „ohrozená jeho vedecká a organizačná činnosť“ a „v konečnom dôsledku aj jeho osobná bezpečnosť“, konštatoval Bruno Schier ešte roku 1981.⁵⁹ Treba poznamenať, že Gierachova cesta viedla z demokratického Československa do nacistického Nemecka.

Kým v úvodnom slove k prvému číslu časopisu roku 1928 boli „akékoľvek politické alebo cirkevné snahy“ negované,⁶⁰ o desať rokov už boli úlohy časopisu vo výzve uverejnenej pri príležitosti vydania 11. ročníka sformulované takto:

„Na počiatku 2. decénia sa obraciame na našich ctených spolupracovníkov a priateľov s prosbou, aby sa naďalej podieľali na uchovávaní a vytváraní tohto spoločného diela, tak, ako to robili aj doteraz. Žijeme v ťažkej dobe, ktorá od nás vyžaduje nasadenie všetkých síl, pokiaľ nechceme, aby náš národ utrpel trvalú ujmu. Výskumné aktivity nášho časopisu *Karpathenland* takisto slúžia uchovaniu vzácných kultúrnych hodnôt a my zasa tým, že mu verne a spoločným úsilím dláždime cestu k bezpečnejšej budúcnosti, nehľadiac na súčasné ťažkosti, slúžime nášmu národu.“⁶¹

Časopis *Karpathenland* existoval roku 1938 v kontexte napätej situácie v československom štáte, ktoré bolo v neposlednom rade živené agresívnou zahraničnou politikou nacistického Nemecka. Deklarovaný pocit spolupatričnosti Nemcov na Slovensku dávali zodpovední činitelia od toho termínu do kontextu s celým nemeckým národom. Sku-

56 *Karpathenland I* (1928), s. 3. Porov. aj: Archiv Akademie věd české republiky. Liberecký spolek. Založenie časopisu roku 1928. V liste adresovanom pravdepodobne slovenským inštitúciám sa nachádza zmienka o možnosti „spolupráce so slovenskými etnografmi“.

57 Ako príklad možno uviesť: HANIKA, Josef. Das Drümel. Ein Beitrag zur karpathendeutschen Trachtenkunde. (Príspevok k výskumu krojov u karpatských Nemcov) In *Karpathenland*, 1929, roč. 2, s. 149-158.

58 Porov.: SCHROUBEK, Georg R. Isolation statt Kommunikation. Forschungsinteressen der deutschen und der tschechischen Universitätsvolkskunde in Prag. (Izolácia namiesto komunikácie. Výskumné záujmy nemeckej a českej etnografie na Pražskej univerzite). In SEIBT, Ferdinand (ed.). *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. (Rozdelenie Pražskej univerzity roku 1882 a intelektuálna dezintegrácia českých krajín). München 1984 (= Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum), s. 139.

59 Porov. SCHIER, Prof. Dr. Erich Gierach, ref. 16, s. 290.

60 *Karpathenland I* (1928), s. 3.

61 *Karpathenland XI* (1938), s. 3.

točnosť, že riadenie tohto procesu medzičasom prevzali nacisti, sa prejavila v priebehu nasledujúceho vývoja. Po sudetskej kríze v septembri 1938, ešte pred vyhlásením formálnej samostatnosti Slovenska v marci 1939 poskytovala finančnú podporu pre časopis *Deutsche Forschungs* (Nemecká spoločnosť pre výskum).⁶²

26. júna 1939 zaslal Alfred Karasek, v tom čase pôsobiaci v Južno-východnej Nemeckej spoločnosti pre výskum (Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft) vo Viedni *Výzvu doterajším spolupracovníkom časopisu Karpathenland*. Kým ešte mesiac predtým kolovali správy o rôznych plánoch, Karasek oznámil, že časopis sa stane v budúcnosti „orgánom národného spoločenstva“, ktorý bude vydávať Franz Karmasin. Nový cieľ bol sformulovaný takto: „*Dúfame, že spojením síl sa Karpathenland zaradí k najlepším nemeckým národnostným vo východoeurópskom priestore a poskytne jasný obraz o výsledkoch a hodnotách tohto nemeckého spoločenstva.*“⁶³

Na príklade časopisu *Karpathenland* sa jasne ukazuje, akým spôsobom sa snažili sudetonemeckí vedci iniciovať procesy národného zjednocovania Nemcov na Slovensku. Viacerí z nich sa venovali vlastivedno-folklórnemu výskumu, ktorý mal byť využitý na podporu procesov identifikácie s národom. Referenčným rámcom pre tieto procesy bol až do polovice tridsiatych rokov československý štát. Skúsenosti získané v súvislosti so vzťahom medzi Nemcami a Čechmi v českých krajinách sa však nedali mechanicky preniesť na Slovensko. Ešte v polovici tridsiatych rokov sa dalo ťažko hovoriť o „pocite karpatsko-nemeckej identity“.⁶⁴

Koncom tridsiatych rokov vyústili spomínané snahy bez väčších problémov do nacistických (vedeckých) koncepcií. Aktivity z dvadsiatych a tridsiatych rokov boli teraz zvedené do nového vedeckého kontextu. V čase, keď časopis *Karpatenland*⁶⁵ za nových podmienok vychádzal roku 1941 v Bratislave, spomínal Franz Karmasin na jeho počiatky takto:

„*Okolo týchto bádateľských aktivít sa vytvoril okruh vedcov, ktorí neboli žiadni suchári, ale vitálni ľudia stojaci v centre boja o národnostné práva, ktorých hnala túžba nenechať poznatky naplňajúce potešením každého Nemca zapadnúť prachom niekde v archíve, ale sprístupniť ich karpatským Nemcom a v širšom zmysle celému nemeckému národu. Tak vznikol časopis Karpatenland.*“⁶⁶

„Nadšenie pre východ krajiny“⁶⁷ rozšírené medzi nemeckými vedcami pôsobiacimi v českých krajinách v medzivojnovom období sa prejavilo najmä v procese výskumu Slovenska a jeho oblastí osídlených Nemcami. Hoci rozsiahle zberateľské aktivity v pre-

62 Archiv Akademie věd české republiky. Liberecký spolek. Korešpondencia 1937 – 1939. List Nemeckého výskumného spolku zo 17. 2. 1939. V ňom je uvedená informácia o poskytnutí 250 ríšskych mariek na vydanie zväzkov č. 3/4 ročníka 1938.

63 A AV ČR, ref. 1. List Alfreda Karaseka z 26. 6. 1939.

64 ALEXANDER, ref. 22, s. 131.

65 Od roku 1941 sa nemecký názov pre Karpatsko – „Karpatenland“ – písal bez „h“.

66 KARMASIN, Franz. Zur Einführung. (Na úvod) In *Karpatenland*, 1941, roč. XII, s. 4.

67 Porov. BERANEK, Franz. Deutsche Volkslieder aus Karpathenrußland. (Nemecká ľudová pieseň na Podkarpatskej Rusi). In *Karpathenland*, 1929, roč. II, s. 136.

chodnom období sa dajú hodnotiť ako „nesmierne cenná priekopnícka práca“,⁶⁸ nemožno ignorovať skutočnosť, s akými politickými implikáciami boli spojené. Publikáciami ako *Karpathenland* boli vytvorené určujúce obrazy.

Pretože je známe, že tieto obrazy majú dlhý polčas rozpadu, je nevyhnutné pozrieť sa kritickým okom na rozšírené predstavy o Slovensku a jeho obyvateľoch v období do roku 1945. Semeno politiky identity v zmysle jednoty karpatských Nemcov zasiate v dvadsiatych a tridsiatych rokoch paradoxne vzkĺčilo až po druhej svetovej vojne, za úplne iných podmienok. V prvých rokoch existencie Spolkovej republiky Nemecko vznikli o. i. spolky vyhnančov podľa teritoriálneho pôvodu – medzi nimi aj Karpatoneckeé krajanské združenie (Karpatendeutsche Landsmannschaft).⁶⁹

Preložil: F. Fundárek

68 Českých krajín sa všeobecne týkajú: HEMMERLE, Josef. Die Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen. (Spoločnosť na podporu nemeckej vedy, umenia a literatúry v Čechách). In SEIBT, Ferdinand (ed.). *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. (Spolková činnosť a záujem o dejiny v českých krajinách). München 1986 (= Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum), s. 238.

69 HOCHBERGER, Ernst. Die Deutschen in der Slowakei. (Nemci na Slovensku) In HOCHBERGER, Ernst - SCHERER, Anton - SPIEGEL-SCHMIDT, Friedrich. *Die Deutschen zwischen Karpaten und Krain* (Nemci medzi Karpatami a Kranjom). München 1994 (= oblasti, z ktorých boli Nemci vyhnaní a vyhnaní Nemci, 4), s. 65.

SPORY O NOVÚ ÚSTAVU ČESKO-SLOVENSKEJ FEDERÁCIE V DRUHEJ POLOVICI 80. ROKOV XX. STOROČIA¹

JOZEF ŽATKULIAK

ŽATKULIAK, Jozef. The Disputes about the New Constitution of the Czechoslovak Federation in the Second Half of the 1980s. *Historický časopis*, 2008, 56, 1, pp. 161-190, Bratislava.

The creation of a joint state formation on the basis of Constitutional Act no. 143 from 27th October 1968 on the Czechoslovak Federation was an important step towards the equalization of the positions of the Slovak and Czech nations in Czechoslovakia. The disputes about the new constitution in the second half of the 1980s resulted from inconsistent observance of the act, which stated in article 142 that together with adoption of the constitution of Czechoslovakia, both member republics would adopt their own constitutions.

However, the proposal of the so-called triple constitution of the Czechoslovak Socialist Republic, Czech Socialist Republic and Slovak Socialist Republic showed the principles according to which the federation functioned. It represented a centralist organization of the state. It did not really progress beyond the understanding of the structure of the political system, the leading role of the Communist Party of Czechoslovakia, the National Front and the socialist system of social ownership according to the constitution of 1960.

The leadership of the Communist Party of Czechoslovakia was not able to introduce the expected socio-political changes. The communist regime again determined the limits of the liberalization of the internal political situation. In spite of the partial compilation of the Constitutional Act on the Czechoslovak Federation from 1968, the proposed constitution could not eliminate the negative results of the legislation from December 1970. The proposal was evaluated as a step back in such fundamental questions as the solution of the Slovak and Czech question, profiling of national statehood, originality of the position of the national republics and the formation of the common state on its basis.

History. Czechoslovakia. Federation. Constitution of Czechoslovakia.

Významným krokom k realizácii rovnoprávnosti slovenského a českého národa v Československu sa stalo utvorenie zloženého štátneho útvaru na báze *Ústavného zákona číslo 143 z 27. októbra 1968 o československej federácii*. Zákon demokratizoval štátoprávne vzťahy medzi slovenským a českým národom. Vyplyvala z neho požiadavka na

1 Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu Historického ústavu SAV číslo 2/7177/27 *Slovensko v období od československej jari 1968 do začiatku 90. rokov 20. storočia. Snaha o postihnutie základných tendencií politického, ekonomického a kultúrneho vývoja*. Zaoberá sa súvzťažnou problematikou v tom istom časovom zábere ako štúdiá Ľudské práva v druhej polovici 80. rokov 20. storočia a slovenská a česká spoločnosť. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 3, s. 531-558.

vypracovanie federálnej a národných ústav, ktoré patria k základným atribútom štátnosti.² Federatívne usporiadanie štátu a možnosti jeho uplatnenia v 70. a 80. rokoch však oslabovali často pred verejnosťou skryté spory o spoločné kompetencie medzi federáciou a národnými republikami, ako aj potlačené snahy o vypracovanie národných ústav a federálnej ústavy. Spory vyplývali z dôsledného nenaplnenia zákona, ktorý v článku 142 uvádzal, že spolu s prijatím ústavy Československa prijímú obe jeho zväzové republiky vlastné ústavy. Tento stav mal svoje korene už v čase prípravy zákona o československej federácii.

V prvotných návrhoch Slovenskej národnej rady (SNR) z marca a apríla 1968 sa národné orgány pokladali za nositeľov originálnej štátotvornej suverenity, ktorej časť v podobe kompetencií mali podstúpiť federácii. Slovenská strana s ústavným právnikom Karolom Lacom, za výraznej podpory časti slovenskej inteligencie,³ akcentovala národný princíp a zákaz majorizácie jedného národa druhým, ako aj tzv. integrovanú ekonomiku, zloženú z dvoch národných ekonomík a uplatnenie parity vo federálnych štátnych orgánoch. Slovenský ekonóm Hvezdoň Kočtúch spočiatku uvažoval nad možnosťami federatívneho či konfederatívneho spojenia, ktoré uprostred ďalších variantov považoval za najpriateľnejšie. Odmietal akúkoľvek asymetriu v štátoprávnom spojení Slovenska a českých krajín.⁴

Nejednotnosť českej strany sa však prejavila v rôznych pohľadoch vo veci „pevnejšieho“ či „voľnejšieho“ spojenia republik. Tí, ktorí sa postavili za pevnejšie (federálne) spojenie republik (právnici Zdeněk Jičínský, Jiří Grospič), zvažovali, či bolo vhodné pristúpiť ku klasickému modelu federácie, vrátane dvojitej ústavy (republik, dvojitého občianstva). V tejto súvislosti treba vziať do úvahy, že *Akčný program KSČ* vyzval k vypracovaniu návrhu novej ústavy, ku ktorému by sa konala verejná diskusia.

Návrh na konfederatívne spojenie predložil právnik Jiří Boguszak v júni 1968. Postavil si otázku, či zodpovedá „*dlohodobým českým národným zájmům prosadit štátoprávni spojení těsnejší, než jaké bude požadovat slovenská národní politická reprezentace*“.⁵ Voľnejšie spojenie federácie a republik pokladal za prínos pre slovensko-české a česko-slovenské vzťahy. Česko-slovenskú federáciu formuloval ako „*dobrovolný štátoprávni svazek federovaných členských států českého a slovenského (dále jen členské*

2 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). Federalizácia československého štátu 1968 – 1970: Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968. In *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 5/1 sv.* Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 1996, 432 s. Ústavný zákon podstatne zmenil ústavu Československa z roku 1960. In CHOVANEC, Jaroslav - TRELLA, Rudolf (eds.). *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava : Pravda, 1972, 165 s.

3 Bližšie slovenské postoje: LIPTÁK, Lubomír. Niektoré historické aspekty slovenskej otázky (Tézy). Materiál J. Žatkuliaka. In *Historický časopis*, 1997, roč. 41, č. 4, s. 452-461. Tiež: CHMEL, Rudolf. *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 446-459. Uverejňuje ďalšie príspevky k problematike, sčasti z *Nového slova* z roku 1968.

4 Podobné predstavy mal slovenský ekonóm Eugen Löbl. In CHMEL, ref. 3, s. 403-409. Porovnaj: ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha : Mladá fronta, 1990, s. 114-141.

5 MARŠÁLEK, Pavel. Proměny české právní vědy 1945 – 1989. In MALÝ, Karel - SOUKUP, Ladislav. *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. Praha : Univerzita Karlova v nakl. Karolinum, 2004, s. 49.

státy), založený na právu na sebeurčení národů českého i slovenského a na jejich rovnoprávnosti”.⁶

Slovenská a česká strana sa sporila aj o názov spoločného štátu. SNR už v máji 1968 navrhovala názov *Československá federatívna socialistická republika* (ČSFSR). V júli 1968 sa v materiáloch odbornej vládnej komisie dokonca uvažovalo o vzniku Českého národného zhromaždenia a Slovenského národného zhromaždenia. Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) navrhovalo skrátený názov *Česko-Slovensko*. Viacerí slovenskí predstavitelia sa však obávali, že nový názov štátu bude v časti českej spoločnosti nepriechný. Predseda Národného zhromaždenia (NZ) Josef Smrkovský pokus o vsuvku „federatívna“ do názvu štátu s iróniou vyjadril vo výroku „*toto český měšťák nestráví*“. Návrhy skratiek boli na ČSFR, ČSFSR, FČSSR. Mimochodom, aj skratka KSČ (Komunistická strana Československa) sa zmenila na KSČS. Zástupcovia Moravy a Sliezska žiadali *Československú federatívnu republiku* a *Českomoravskú socialistickú republiku*. Názov *Slovenská socialistická republika* považovali za výlučnú záležitosť Slovenska a jeho zástupcovia súčasne vyjadrenie postavenia Moravy a Sliezska v zákone za česko-moravskú záležitosť.

Kľúčovým momentom pre realizáciu federalizácie štátu sa stalo prekonanie bariéry politického centralizmu moci.⁷ K tomu nedošlo, keď hlavnou príčinou porážky reformného procesu bola augustová okupácia roku 1968 Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy. Vpád vojsk hrubo porušil medzinárodné právo, územnú nedotknuteľnosť československého štátu a zásady rovnoprávných vzťahov medzi národmi.⁸

Reformný proces v Československu zvýraznil neprehľadnú situáciu v medzinárodnom komunistickej hnutí. Sovietske vedenie v chybné snahe o jednotu hnutia obviňovalo reformných predstaviteľov KSČ z revizionistického hľadania od Moskvy odlišných odpovedí na spoločensko-politický vývoj jednotlivých krajín. Moskva nepripúšťala iné názory na konkrétne otázky výstavby socializmu, a to sa vzťahovalo aj na *Akčný program KSČS*. Práve doktrína sovietskeho predstaviteľa Leonida I. Brežneva o obmedzenej suverenite spočívala na zachovaní existujúceho stavu v sovietskom bloku. Avšak pripravovaný zjazd KSČ na september 1968, príprava zákonov o ľudských právach a príprava všeobecných volieb na november 1968, viazaná aj podľa podpredsedu vlády Gustáva Husáka, členov predsedníctva ÚV KSČ Zdeňka Mlynára a Štefana Sádovského, ako aj J. Smrkovského na federalizáciu štátu (i utvorenie českých národných orgánov), rátať s pozmenením štruktúry moci a jej personálnym obsadením, a preto Kremľ „na kontrolných“ rokovaníach s predstaviteľmi Československa o plnení moskovského protokolu odmietol federalizáciu KSČ: „*Je známo, že Chruščov zriadil stranické byro Ruské fede-*

6 V hlave prvej, paragrafe 1 návrhu „Ústavy Československa“. In Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), ÚV KSS/03, kartón (ďalej k.) 1 209, zasadanie Predsedníctva (ďalej P) ÚV KSS 12. 7. 1968, číslo spisu (ďalej č. sp.) 201/11.

7 Asymetria v štruktúre KSČ, okrem rokov 1968 – 1970, ostala až do roku 1989. PEŠEK, Jan. Komunistickej strana Slovenska – územná organizácia Komunistickej strany Československa na Slovensku (1948 – 1989). In KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševizmus, komunizmus a radikální socializmus v Československu. Sv. IV*. Praha : ÚSD AV ČR v nakl. Dokořán, 2005, s. 119-123.

8 Vyhlásenie československého parlamentu. In *Dokumenty o okupácii ČSSR*. Bratislava 1968, s. 7. V prevolaní XIV. mimoriadneho zjazdu KSČ k slovenským komunistom a slovenskému národu, zjazd potvrdil sformulovanie základných otázok rovnoprávnosti národov formou socialistickej federácie.

race, ktoré se neosviedčilo a ktoré vedení KSSS potom za naprostého souhlasu zlikvidovalo“.⁹ Predseda vlády Oldřich Černík obhajoval snahy o utvorenie byra pre riadenie straníckej práce v českých krajinách. Vychádzal z tézy o rovnoprávnosti národov a za podpory prvého tajomníka ÚV KSČ Dubčeka a Husáka, vtedy už aj prvého tajomníka ÚV KSS, chcel dosiahnuť, aby česká časť KSČ mala svoju politickú reprezentáciu.

Brežnev však striktne nepripustil konanie českého zjazdu strany a apeloval na československých predstaviteľov, aby obnovili jednotu KSČ podľa moskovského protokolu, ktorý žiadal zrušenie XIV. mimoriadneho zjazdu KSČ v Prahe – Vysočanoch. Zjazd v rámci politickej reformy rátal v druhej „ústavodarnej“ etape 1969 – 1971 prijať novú *Ústavu ČSSR* potrebnej k dosiahnutiu stability a legality (podč. J. Ž.) reformného obdobia. Závery zjazdu však Brežnev zmietol zo stola. Prekážalo mu, že politické dianie v Československu pozornejšie vnímalo a uprednostňovalo teoretické a praktické skúsenosti z Juhoslávie, z Poľska či Maďarska i poznatky talianskych komunistov pred sovietskymi postulátmi. Vo svojej interpretácii Moskva odmietala tento „revizionizmus“, a preto priamo alebo nepriamo útočila proti reformnej vlne inteligencie, ktorá používala, vrátane Dubčeka a ďalších, nový, verejnosti zrozumiteľný jazyk. Navyše, keď existovala sloboda prejavu a tvorila sa občianska spoločnosť s pluralitnými prvkami. Moskve zvlášť prekážalo, že podľa vzoru Československa príde k preneseniu demokratizácie politického systému, štátnej suverenity a rovnosti do vnútra sovietskeho bloku, ako aj k odstráneniu odporu medzi právnym poriadkom a skutočným fungovaním politickej moci (uplatňovaním ľudských práv a slobôd).¹⁰

Je namieste uviesť, že aj v najnovšej literatúre sa objavujú zužujúce tvrdenia, že Slovensku išlo len o federalizáciu štátu a že Moskva zneužila „rozdíly“ medzi charakterom reformného procesu v českých krajinách a na Slovensku. Podporou slovenských požiadaviek na uskutočnenie federácie chcela izolovať Prahu od Bratislavy.¹¹ Československému vedeniu boli známe sovietske relatívne pozitívne postoje k federalizácii štátu no aj dôrazne odmietavé k demokratizácii politického systému, ktorá sa považovala za najväčšiu ideologickú hrozbu pre celý sovietsky blok. Moskva až od toho odvodzovala,

-
- 9 Stanovisko Kremľa pozri v zázname rokovania delegácie KSČ s vedením KSSZ v Moskve 3. – 4. 10. 1968. VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970: Září 1968 – květen 1970*. In *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, Díl 4/3 sv.* Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 1997, citované s. 131, k reformným zámierom s. 116-135, VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír (eds.). *Komunistická strana Československa: Kapitulation (srpen – listopad)*. In *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, Díl 9/3 sv.* Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 2001, s. 301, 304-310. K federalizácii KSČ: PEŠEK, Jan. *Centrum moci: Aparát Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska 1948 – 1989*. Bratislava : AEP, 2006, s. 16-19.
- 10 O vypracovaní ústavy *Svědectví*, 1970, roč. X., č. 38, s. 310. Bližšie k charakteristike obdobia: JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha : Prospektrum, 1992, s. 28, 76 a nasl.
- 11 Napríklad: DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Praha : ÚSD AV ČR; Brno : Doplněk, 2006, s. 32-33. Politológ Lubomír Kopeček sa nekriticky odvoláva na historickú literatúru, v ktorej sa zúžene tvrdí, že českí reformisti kládli dôraz na spoločensko-politickú zmenu (väčšina na demokratizáciu systému) a slovenskí na nové štátoprávne usporiadanie. Tvrdil, že: „*V tomto ohľadu nepanoval rozdiel medzi straníckymi dogmatikami a reformistami*.“ In *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Praha : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 135. Nerozlišuje medzi Husákovým, Dubčekovým a Biľakovým krídlom, ktoré sa navyše, a už skôr, vnútorne diferencovali. Český filozof a publicista Karel Kosík v tomto kontexte však povedal, že „*podstatu české otázky tvoří slovenská otázka*“.*(Literární listy*, 1968, č. 10).

že Prahe a Bratislave išlo v reformnom procese o ekonomickú reformu, o slobodu tlače, o ľudské práva a slobody, ako aj o modifikáciu právneho poriadku, o rehabilitácie, o úpravy postavenia národností a cirkví, ďalej volebného systému a územnej reorganizácie štátu a jeho federalizáciu, ako aj o obnovu samosprávy, o odstránenie politického a štátneho centralizmu utvorením českých politických a národných orgánov, a tým za aspoň symetrické usporiadanie politického systému, za ktoré sa zasadzovali napríklad A. Dubček, O. Černík, Z. Mlynář, člen predsedníctva ÚV KSS Jozef Zrak, predseda Českej národnej rady (ČNR) Čestmír Císař, J. Smrkovský či podpredseda ČNR Z. Jičínský.¹²

Na jeseň 1968 si z vnútropolitického hľadiska česká a slovenská národná rada prirodzene ujasňovali postoje k formulácii práva národov na sebaurčenie až do oddelenia, k vyjadreniu rovnakého politického systému v oboch republikách, dvojkomorového systému vo federálnom zhromaždení so zákazom majorizácie a parity vo federálnej vláde, k presnému vymedzeniu kompetencií federálnych a republikových orgánov.¹³ Avšak v dôsledku odmietavých postojov centrálnej vlády, časti ČNR a výborov NZ vládny návrh ústavného zákona o československej federácii zo 17. októbra uviedol názov *Československá socialistická republika* (ČSSR). (Pôvodne aj návrh zákona znel so spojovníkom *česko-slovenská* federácia). Napriek argumentácii slovenského právnika Vojtecha Hatalu, že vsunutím slova „federatívna“ v názve štátu by nešlo o formálnu záležitosť, ale o krok vnútroštátneho a zahraničného dosahu, lebo zahraničie „*svojich partnerov vnímalo cez presné formy a symboly*“.¹⁴

Politická komisia Predsedníctva ÚV KSČ (O. Černík, A. Dubček, J. Smrkovský, O. Klokoč, Č. Císař, G. Husák) sa stala dohodovacím orgánom na prijatie kompromisných stanovísk. Dňa 17. októbra 1968 rozhodla o rovnoprávnosti oboch komôr federálneho zhromaždenia parlamentu, o utvorení jeho paritne zostavenej snemovne národov na základe delegovania poslancov národných rád, vzhľadom na odsunutie termínu volieb, o pôvodnom názve štátu ČSSR, o vyňatí konštituovania výkonných federálnych orgánov

12 ŽATKULIAK, Jozef. 1968 et la question nationale: entre démocratisation et fédéralisation. In *Le Printemps tchécoslovaque 1968*. Sous la direction de: Fejtő, F., Rupnik, J. Bruxelles : Éditions Complexe 1., 2000, pp. 100-112. Tiež: ŠTEFANSKÝ, Michal. Slovenská spoločnosť v roku 1968. In PÚČIK, Miroslav - STANOVÁ, Mária (eds.). *Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1997, s. 222- 233.

13 Zvlášť tvrdý zápas nastal o dvojkomorový systém vo federálnom zhromaždení so zákazom majorizácie, a teda s uplatnením princípu parity. Viacerí českí poslanci, napríklad Antonín Červinka, sa pripojili k slovenským návrhom. Ústavnoprávny výbor NZ na čele s Viktorom Knappom a vláda ČSSR (pri rozšírení federálnych rezortov) sa väčšinou prikláňali k stanoviskám ČNR. Archiv Poslanecké snemovny Parlamentu České republiky (ďalej APS PČR), uložené Archiv Federálního shromáždění ČSSR (ďalej AFS), f. NS IV., Ústavně právní výbor, k. 103, Zápis 64. schůze 21. 10. 1968, s. 1/1-3, 2/1-5, 4/2-3, 5/1-4, 16/1-24/3. Predseda štátoprávnej komisie ČNR Jičínský sa rezolútne vyjadril, že bez volieb sa nedá realizovať federácia a podmieňoval to odchodom sovietskych vojsk. APS PČR, f. ČNR – přípravné komise 1968, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 5. schůze předsednictva ČNR 17. – 18. 9. 1968, k. 7, Stenografický zápis, s. 10/3. Podľa predsedu ČNR Císařa sa až na základe skúseností z federácie pripraví nová ústava. APS PČR, f. ČNR – přípravné komise 1968, inv. č. 15, Společná schůze předs. ČNR a SNR 2. 10. 1968, k. 8, Stenografický zápis, s. 3/5.

14 ŽATKULIAK, ref. 2, citované s. 318, pozri tiež s. 62, 221, 270, 276-296, 319-323. Dokonca SNR navrhovala, aby prezident ČSSR pravidelne pôsobil v Prahe a v Bratislave. Dve národné heraldické komisie vypracovali roku 1969 návrhy štátnych znakov republik. In SVOBODA, Zbyšek. *Československá státní a vojenská symbolika*. Praha : Federální ministerstvo obrany, 1991, s. 52.

z ústavného zákona atď. Mnohé však ostalo otvorené. Stupňovalo sa napätie v česko-slovenských a slovensko-českých vzťahoch, v podstatnej miere vyplývajúce z reality po 21. auguste. Napriek tomu: „*Česi i Slováci i příslušníci u nás žijících národností se navzájem plně solidarizovali a jednotu republiky pokládali bez výhrad za absolutní hodnotu, za niž se stavěli do všech důsledků*“.¹⁵

Po novembrovom zasadaní ÚV KSČ sa však tzv. realisti G. Husák, prezident Ludvík Svoboda, predseda Byra ÚV KSČ pre riadenie stránickej práce v českých krajinách Lubomír Štrougal (odmietol český zjazd strany, ktorý by sa vyjadril k federalizácii štátu), O. Černík a ďalší, spájali s konzervatívami Aloisom Indrom, Vasil'om Biľakom, Miloušom Jakešom. Spoločne po rokovaní v Kyjeve, odohrávajúcich sa začiatkom decembra 1968, vyvíjali nátlak na Dubčeka, aby pristúpil k personálnym zmenám v politických a v štátnych orgánoch a nepodporoval najmä Smrkovského.

Keď sa o krátky čas stretol v Budapešti predstaviteľ maďarských komunistov János Kádár s predsedom sovietskeho Výboru pre štátnu bezpečnosť (KGB) Jurijom Andropovom, neváhali označiť Dubčeka za pravičiara a skonštatovali, že sa „československá otázka“ dotýka našich (sovietskeho bloku) základných záujmov. Podľa Kádára je „*Dubček politicky vyřízen, zůstává pouhým štítem*“.¹⁶ Znepokojovala ho situácia v Československu pre jej možný prenos do susedných krajín. Spolu s Andropovom sa obával, aby po „nacionalistickom odcudzení“ Juhoslávie, Číny, Albánska a Rumunska, nenásledovalo „sociálnodemokratické“ Československo.

Napriek napätej vnútropolitckej situácie okolo nožnej voľby predsedu federálneho zhromaždenia J. Smrkovského¹⁷ vznik česko-slovenskej federácie 1. januára 1969 posunul ďalej slovenskú a českú otázku a vyjadril národnú a štátnu identitu zväzových republík. V politickej praxi sa však napriek programovému vyhláseniu federálnej vlády ustupovalo od pôvodnej rovnocennej koexistencie troch partnerov suverenity federácie a jej republík, a tak po odmietnutí federalizácie KSČ (tri politické centrá) sa de facto začali odbúravať federalizačné princípy vo fungovaní štátu. Národné rady čoraz viac len participovali na návrhoch zákonov Federálneho zhromaždenia (FZ) ČSSR, ktoré prevzalo zákonodarnú iniciatívu.¹⁸

15 APS PČR, f. ČNR – prípravné komise 1968, inv. č. 5, 5. schůze předsednictva ČNR 17. – 18. 9. 1968, k. 7, *Prohlášení vlády k současné situaci* (Září 1968), s. 11. Dostupné na internete: www.psp.cz/eknih/1964ns/stenoprot/026schuz/s026002.htm (26. schůdza NZ, 13. 9. 1968, časť 3/16, s. 2.) K jednote republiky KURLANSKY, Mark. *Rok, který otriasol svetom – 1968*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 281.

16 VONDROVÁ - NAVRÁTIL, Mezinárodní, ref. 9, s. 233, bližšie k rokovaniam s. 209-229, 232-241.

17 Podľa ČNR kampaň okolo volieb „*není ku prospěchu našich národů ani ku prospěchu realizace ústavního zákona o československé federaci*“. APS PČR, f. Česká národní rada – I. volební období 1969 – 1971, inv. č. 14, 1. schůze předsednictva ČNR 6. 1. 1969, k. 12, Stanovisko předsednictva ČNR k volbám vedoucích funkcionářů Federálního shromáždění a Stenografický záznam z diskuse.

18 Národní archiv České republiky (ďalej NA), f. Úrad Předsednictva vlády ČSSR, k. 156, signatúra (ďalej sign.) 364, Informačná správa o súčasnom stave výstavby federálnych a národných ústredných orgánov štátnej správy. Programové vyhlásenie federálnej vlády venovalo značnú pozornosť fungovaniu štátu v podmienkach federácie a uviedlo sa v ňom: „*Druhým hlavním a aktuálním zaměřením práce v oblasti zákonodárství je příprava dalších zákonů předvídaných* (podč. J. Ž.) *ústavním zákonem o československé federaci*“. In NA, Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ďalej A ÚV KSČ), f. 02/1, P ÚV KSČ, zasadanie 27. 1. 1969, zväzok (ďalej zv.) 89, archívna jednotka (ďalej a. j.) 146, s. 6. Príprava ústavy sa síce nespomenula, no predpokladala, s. 37.

Postavenie republík sa stalo konfliktným miestom medzi slovenskou a českou reprezentáciou vo veci zostavovania rozpočtov, plánovania ekonomického rozvoja a rozmiestňovania financií, štruktúry daní, štruktúry odvodov do federálneho a národných rozpočtov a pod. Tieto problémy vyplývali z príliš všeobecného znenia ústavného zákona číslo 125/1970 Zb. a z ustanovení tzv. kompetenčného ústavného zákona číslo 133/1970 Zb. o pôsobnosti federálnych ministerstiev.

Zákony z konca roku 1970 odôvodnili nevyhnutnosť korigovania mechanizmu fungovania federácie a výkonu jednotnej štátnej politiky.¹⁹ Podľa politického princípu demokratického centralizmu,²⁰ vrátane preferencie postavenia federálnych orgánov voči národným, sa korigovala koncepcia česko-slovenskej federácie. Politický spolutvorca federácie G. Husák už vtedy nesplnil očakávania mnohých ľudí. Sám mal „*osobné či skupinové klamné predstavy, omyly a chybné kalkulácie*“,²¹ a, samozrejme, nepredpokladal, že sa príprava návrhu novej ústavy dostane v druhej polovici 80. rokov do iných rúk.²² Hodnotil právne úpravy z decembra 1970 za vyriešenie štátoprávneho vzťahu medzi slovenským a českým národom. Napokon, sám sa podieľal na negatívach politického a štátneho centralizmu, a to aj v oblasti riadenia hospodárstva na úkor národných ekonomík.

Ustúpil aj od zriadenia ústavného súdu, ktorý by okrem iného riešil kompetenčné spory medzi federálnymi a národnými orgánmi. Podobne, spolu s podpredsedami federálnej vlády K. Lacom a Petrom Colotkom, od vypracovania národných ústav a ústav federácie a bokom ostali aj návrhy na nový názov štátu, ako aj na nové štátne symboly (štátny znak).

Latentné štátoprávne spory sa prejavovali: v rozdielnych štátoprávnych koncepciách; v nedôslednom zapracovaní spoločných kompetencií federálnych a národných orgánov v právnych normách; v rozdielnom chápaní postupu pri vypracovaní buď jednej federálnej ústavy, alebo súčasne aj vypracovania národných ústav a v nevyváženosti systému

19 NA, A ÚV KSČ, f. 02/1, P ÚV KSČ, zasadanie 20. 11. 1970, zv. 145, a. j. 223., č. sp. 8631/31. Bližšie k 70. a 80. rokom RYCHLÍK, Jan. *Rozpad Československa: Česko-slovenské vzťahy 1989 – 1992*. Bratislava : AEP, 2002, s. 15-65.

20 ŽATKULIAK, Jozef. „Normalizácia“ česko-slovenskej federácie roku 1970 a jej následky. In ŠTEFANSKÝ, Michal - ZAGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989: Historicko - politologické pohľady*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 229-233. Porovnaj: RYCHLÍK, Jan. Normalizační podoba česko-slovenské federace. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Česká a slovenská společnost v období normalizace: Slovenská a česká společnost v čase normalizácie: Liberecký seminár 2001*. Bratislava : Technická univerzita v Liberci a Ústav politických vied SAV vo vyd. Veda, 2002, s. 59-92.

21 BARNOVSKÝ, Michal. Gustáv Husák - realita a mýty. In KREKOVÍČ, Eduard - MANNOVÁ, Elena - KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Historický ústav SAV, Ústav etnológie SAV a Sociologický ústav SAV vo vyd. AEP, 2005, s. 207. Husák opustil niektoré federalizačné predstavy, ktoré sa aj podľa českého právnika Viktora Knappa, predsedu ústavnoprávneho výboru Národného zhromaždenia, priamo vzťahovali na koncepciu česko-slovenskej federácie. In KNAPP, Viktor. *Proměny času: Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha : Prospektum, 1998, s. 125.

22 BÁRTA, Miloš - FELCMAN, Ondřej - BELDA, Josef - MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968: 2. díl: počátky normalizace*. Praha : Parta a Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 41 a nasl. DOSKOČIL, Zdeněk. Nástup Gustáva Husáka k moci v dubnu 1969. In PEKNÍK, ref. 20, s. 15-58.

ekonomického a sociálneho riadenia štátu federálnymi a národnými orgánmi a ich ministerstvami.²³

Z pozadia sporov sa vynárala normalizačná politika KSČ či skôr návrat k socializmu sovietskeho typu,²⁴ v rôznych podobách predovšetkým v rokoch 1969 až 1985.²⁵

V období od augusta 1968 do apríla 1969, v ktorej nebola kľúčová ani tak výmena reformistov (Z. Mlynář, Ota Šik, A. Dubček, J. Smrkovský a iní), ale udržanie reforiem z prvej polovice roku 1968. Počas tejto fázy pokračoval reformný proces v miernejšej forme (pripravovali sa zákony o socialistickom podniku, o súdnej a mimosúdnej rehabilitácii, o zhromažďovacom a petičnom práve, o Národnom fronte, o kodifikácii československej federácii atď.). Odpor českej a slovenskej spoločnosti proti okupácii ustal na určitý čas, aby v novembri, decembri opäť zosilnel. A potom, od januára do konca augusta 1969, nadobudol nové rozmery, ktoré však na popud Moskvy zastavila brutalita československých ozbrojených síl.

Nastala opätovná centralizácia politického riadenia štátu, v ktorej sa vynímalo odstránenie A. Dubčeka a nástup G. Husáka na piedestál moci v apríli 1969,²⁶ ďalej tzv. Realizačná smernica KSČ z mája 1969, politické čistky, nové právne normy z decembra 1970, ako aj personálne zmeny po straníckych zjazdoch a pred všeobecnými voľbami roku 1971. Rozpornosť doby naznačujú končiace politické dráhy „ustráchaných“ predsedov vlád Černíka a Sádovského.

Vedenie KSČ sa od druhej polovice 70. rokov s nedôverou pozeralo na helsinský proces *Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe* (KBSE). Nechcelo si pripustiť, že nastal šimečkovský „vek nehybnosti“, počas ktorej bola z verejného života odstránená reformná vlna z roku 1968 a že nepomohli ani Štrougalove pokusy o ekonomické korektúry v roku 1980 a ani znovuoobjavenie samosprávnej funkcie miestnych štátnych orgánov – národných výborov roku 1982. Predsa len platila „spoločenská dohoda“ me-

23 ŽATKULIAK, Jozef. Slovenská otázka v roku 1968 a po novembri 1989. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Národ a národnosť: Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov : Univerzum, 2004, s. 57. Dostupné na internete: www.saske.sk/SVU/downloads/publikacie/Narod_a_narodnosti.pdf. Tiež: www.history.sav.sk.

24 Ak by sme zobrali v úvahu rysy totalitných režimov podľa C. J. Friedricha, Z. Brzezinského či G. Sartorih, tak sa komunistický režim k totalitnému modelu najviac priblížil v obmedzení pluralizmu. No v sociálnej, ekonomickej a inštitucionálnej sfére existovala určitá pluralita v podobe masových organizácií alebo miestnych zastupiteľských orgánov – národných výborov. Oproti Poľsku a Maďarsku však režim v Československu udržoval všetky kontrolné mechanizmy nad občanmi. Socialistickej demokracii chýbala sloboda slova, zhromažďovacie a petičné právo (odmietnuté roku 1968) a volebný systém neumožňoval postaviť alternatívnych kandidátov. Podľa politológa Jana Civina (*Rámcová charakteristika československej tranzície 1989 – 1990*) išlo „o zamrznutý“ posttotalitný režim. Dostupné na internete: <http://www.iips.cz/seps/clanek.php?ID=190>. Porovnaj: KOPEČEK, ref. 11, od s. 131, 138, zvlášť 149-150, ktorý podľa ďalších politológov (J. Linz, A. Stepan) vidí určité prvky pluralizmu v ekonomickej, sociálnej, inštitucionálnej a kultúrnej sfére, ako aj v možnosti odideologizácie spoločnosti.

25 CUHRA, Jaroslav - ELLINGER, Jiří - GJURIČOVÁ, Adéla - SMETANA, Vít. *České země v evropských dějinách: Díl čtvrtý od roku 1918*. Praha – Litomyšl : Ladislav Horáček – Paseka, 2006, s. 239-298. KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové noviny, 1998, s. 285-314. MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : AEP, 2003, s. 310-319. VYKOUKAL, Jiří - LITERA, Bohuslav - TEJCHMAN, Miroslav. *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha : Libri, 2000, s. 571-593, 717-726.

26 DOSKOČIL, ref. 11.

dzi režimom a spoločnosťami o nestarání sa do jeho politiky za poskytnutie sociálnych výhod a istôt.²⁷ Model socializmu, aký sa uplatňoval v krajinách sovietskeho bloku, vyčerpал svoje vnútorné zdroje, o čom svedčili udalosti v Poľsku.

Dôležitá však pre ďalší vnútropolitický vývin bola skutočnosť, že sa od polovice 80. rokov vo vedení KSČ, vo federálnych a národných orgánoch formovali viaceré názorové prúdy. Silnejúca generačná vlna inteligencie, stačí si len všimnúť narodených v rokoch 1950 až 1955 a tvoriacich nový spoločenský systém v prvej polovici 90. rokov,²⁸ viac sledovala medzinárodný vývin a zaujímala k nemu pragmatický postoj. Prekážala jej nielen arogancia moci, ale aj to, že značná časť predstaviteľov od januára 1969 federatívneho Česko-Slovenska nerátala so širším spoločenským pohybom v intenciách helsinského procesu, ako aj po nástupe Michaila S. Gorbačova do funkcie generálneho tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (ÚV KSSZ) v marci 1985. Nástup prijímali skôr verbálne, hoci si Gorbačov uvedomoval chyby v prístupe dovtedajšieho sovietskeho vedenia k „reálnemu socializmu“ v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy: „*bez rešpektovania osobitostí jednotlivých krajín. A čo je horšie, niektorí naši teoretici, ale najmä praktici, ktorí vystupovali v úlohe nie div jediných ochrancov právd, tento šablónovitý prístup ideologicky ,vysvetľovali‘. Nebrali v úvahu novosť problémov a špecifickosť socialistických krajín a občas dávali najavo aj podozrievavosť voči ich hľadaniu*“.²⁹ Gorbačov komunikoval so vtedajšími predstaviteľmi Česko-Slovenska iným základom (jazyka), čo ich dosť prekvapovalo. Vedenie KSČ sa nádejalo, že si niektorými proklamáciami naklonia verejnosť.

Napríklad vyhlásením prípravy novej ústavy ČSSR na XVII. zjazde KSČ, ktorý sa konal 24. – 28. marca 1986. Generálny tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák vyslovil na zjazde vo veci štátoprávneho usporiadania duch doby a terminológia: „*I naďalej budeme dbať, aby sa na základe federatívneho usporiadania ďalej upevňoval jednotný československý štát, bratské spolužitie a spolupráca obidvoch národov a všetkých národností, prehľbovala internacionálna jednota celej československej spoločnosti (...). Pred federálnymi orgánmi stojí úloha zosilniť svoje koncepcné a koordinačné funkcie v rámci federácie. Keď hovoríme o socialistickom štáte, jeho federatívnom usporiadaní, treba pripomenúť, že dozrel čas na vypracovanie novej ústavy Československej socialistickej republiky. Od jej prijatia uplynulo štvrtstoročie. Za ten čas nastali významné zmeny. Vývoj si vynútil mnohé doplnky vo forme ústavných zákonov, ktoré treba zjednotiť v jedinom ústavnom dokumente* (podč. J. Ž.)“.³⁰

27 Český historik a politológ Milan Otáhal v rámci charakteristiky komunistickeho režimu v období tzv. normalizácie uviedol okolnosti prijatia dohody. In KOCIAN, Jiří a kol. (ed.). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948 – 1989*. Praha : ÚSD AV ČR, 2006, 890 s. Dostupné na internete: www.usd.cas.cz/cs/stranky/publikace/elektronicke-publikace/Prirucka_48-89.pdf, s. 38-39.

28 Potvrdzujú to aj publikácie TUČEK, Milan a kol. *České elity po 15 letech postsocialistické transformace*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2006, 105 s.; SOPÓCI, Ján. *Záujmové skupiny v slovenskej politike v deväťdesiatych rokoch*. Bratislava : Veda, 2002, 190 s. A stačí si všimnúť špičky štátnych orgánov a politických subjektov v 90. rokoch.

29 GORBAČOV, Michail S. *Prestavba a nové myslenie pre našu krajinu a pre celý svet*. Bratislava : Pravda, 1987, s. 173.

30 *XVII. zjazd Komunistickej strany Československa: Dokumenty a materiály*. Bratislava : Pravda, 1986, s. 28-29. Predsedníctvo FZ ČSSR rokovalo o príprave ústavy 24. 6. 1986.

Politické stereotypy však fungovali ďalej. Možno ich ukázať na príklade návrhu Predsedníctva ÚV KSČ na obsadenie funkcií v zákonodarných zboroch v máji 1986. Za predsedu FZ ČSSR schválilo Aloisa Indru, za predsedu Snemovne ľudu (SE) Vladimíra Vedru a za predsedu Snemovne národov (SN) Dalibora Hanesa. Za predsedu ČNR Josefa Kempného a za predsedu SNR Viliama Šalgoviča. Podpredsedami FZ ČSSR mali byť Ján Marko (KSČ), V. Vedra (KSČ), D. Hanes (KSČ), Bohuslav Kučera (Československá strana socialistická), Zbyňek Žalman (Československá strana lidová) a Jozef Šimúth za Stranu slovenskej obrody (SSO).³¹

Vzhľadom na prípravu novej ústavy položil poslanec FZ Tomáš Trávníček kardinálnu koncepčnú otázku: „*Předpokládá se, že se bude analyzovat dosavadní zkušenost se zákony, týkající se čs. federalizace nebo nikoliv v souvislosti s přípravou ústavy? (...) jsem pro další prohloubení samostatného postavení obou našich národů a obou socialistických republik, ale přeče jen by bylo třeba zhodnotit účelnost, efektivnost, strukturální uspořádání zákonů, přijatých v roce 1968*“³² čo ešte predpokladala federálna vláda vo svojom programovom vyhlásení v januári 1969.

Trávníček konkrétne reagoval na legislatívny program po XVII. zjazde KSČ, avšak Indra sa vyhol priamej odpovedi. Napriek tomu predsedníctvo zhromaždenia predpokladalo, že sa v súvislosti s prípravou ústavy vypracujú ďalšie právne normy „*v kontinuite základov spoločenského a národne štátneho zriadenia*“. Predseda Legislatívnej rady vlády ČSSR K. Laco spresnil, že sa ústava pripraví vo dvoch fázach: analytickej a koncepčnej.

Predsedníctvo ÚV KSČ 4. februára 1987, berúc v úvahu dianie v Sovietskom zväze, spoločne formulovalo úlohy v oblasti politického systému.³³ Vychádzalo z nich Predsedníctvo FZ ČSSR 24. marca 1987 pri hodnotení materiálu federálnej vlády *Hlavné smery ďalšieho zdokonaľovania socialistického zákonodarstva po XVII. zjazde KSČ a opatrenia k jeho realizácii*. Predseda zhromaždenia A. Indra už vtedy avizoval, že v príprave návrhu ústavy zohrajú rozhodujúcu úlohu stanoviská ÚV KSČ a ÚV Národného frontu (NF).³⁴

Predsedníctvo ÚV KSČ na zasadaní 4. mája 1987 schválilo návrh na začatie prác na ústave. Ustanovilo Pracovnú komisiu ÚV KSČ a Národného frontu pre prípravu návrhu

31 Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (ďalej ÚSD AV ČR), f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 2. 4. 1986, 29. 5. 1986, k. 4, sign. PÚV/56, PÚV/62, Kádrová príprava volieb a ustanovujúcich schôdzí do SE a SN FZ ČSSR, ČNR a SNR.

32 APS PČR, AFS, f. Federální shromáždění ČSSR – V. volební období 1986 – 1990 (Predsednictvo), ďalej P-FS, 4. schůze 9. 12. 1986, Stenografický zápis, s. 2/3-4.

33 Tajomník ÚV KSČ Jan Fojtík rokoval v Moskve so sovietskymi politickými predstaviteľmi (V. Afanasjev, A. Jakovlev, V. Medvedev, M. Kuznecov a ďalší). Spomenul, že v Československu je o dianie v ZSSR obrovský záujem. Prvý tajomník mestského výboru KSSZ v Moskve Boris Jelcin upozornil Fojtíka na nepripravenosť sovietskych ľudí: „*Mnozí nechápu, co se od nich chce, mnozí chápou, ale nechovají se podle toho...*“. In ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 6. 11. 1986, k. 5, sign. PÚV/84, č. sp. 1 365/25, s. 20.

34 CIGÁNEK, František. Předlistopadový parlament ve světle archivní dokumentace. In MANDLER, Emanuel (ed.). *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Praha : Historia Nova sv. 3, ÚSD AV ČR v nakl. Maxdorf, 1993, s. 64.

ústavy. V komisii boli prakticky všetci členovia pomerne konzervatívneho predsedníctva ÚV KSČ.³⁵

Vedúcim Pracovnej komisie predsedníctva ÚV KSČ pre vypracovanie ústavy sa stal podpredseda federálnej vlády K. Laco. Oproti názorom niektorých českých predstaviteľov spolu s právnikmi Milanom Čičom a P. Colotkom zdôrazňoval dôležitosť národných ústav a to, že federálna ústava sa od nich odvodzovala. Reagoval tak na snahy časti vedenia KSČ, aby sa federalizačné princípy v plnej miere uplatnili v politickej a v hospodárskej oblasti. Patril k nemu tvrdý konzervatívny pragmatik Indra, hoci strácal podporu Moskvy za rezervovaný prístup k sovietskej prestavbe, ako aj za skompromitovanie sa roku 1968.³⁶ Vyhovovalo mu, tak ako ďalším konzervatívcom, že Moskva viac-menej nezasahovala do personálnych otázok v Československu. Indra sa v decembri 1987 ešte viac posunul k vrcholnému rozhodovaniu spolu s Jakešom, ktorý sa stal generálnym tajomníkom ÚV KSČ na základe nacionálne ladeného návrhu ambiciózneho Ladislava Adamca, od marca 1987 nového člena predsedníctva ÚV KSČ a zanedlho predsedu federálnej vlády po Štrougalovi. Návrh Adamca podporil V. Biřak a ďalší tvrdý zástanca socializmu sovietskeho typu Karel Hoffmann.³⁷ Odsunuli tých, ktorí váhali s rozdelením funkcií prezidenta a generálneho tajomníka KSČ a volili miernejšiu podobu normalizačnej politiky, napríklad Colotka, Laca či Bohuslava Chňouпка.³⁸ Dôsledkom toho sa zvýraznilo minoritné zastúpenie Slovákov vo federálnej vláde. Jakeš sa obával hýbať so slovenskou otázkou, no spolu s Indrom prispel k odstaveniu Josefa Korčáka a Štrougala z funkcií predsedov českej a federálnej vlády, ktorí mali pre riešenie slovenskej a českej otázky pochopenie. Štrougalovi, za podpory Husáka, Colotka, Jozefa Lenárta, išlo aj o ekonomické korektúry.³⁹ Tí hľadali priestor na efektívnejší vývoj národných ekonomík v „prestavbe hospodárskeho mechanizmu“, vyhlásenej v januári 1987. Čiastočné úpravy v riadení hospodárstva priniesol ústavný zákon z apríla 1988 o zmenách v systave fede-

-
- 35 BARNOVSKÝ, Michal. Vedenie KSČ a KSS – od nástupu M. Gorbačova po November 1989. In PEŠEK, Jan - SZOMOLÁNYI, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky: Štúdie a úvahy*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Historický ústav Slovenskej akadémie vied; Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 1999, s. 32 a nasl.
- 36 DURMAN, Karel. *Útek od praporů: Kremľ a krize impéria 1964 – 1991*. Praha : Karolinum, 1998, s. 333-336, 420 a nasl. K vnútropolitickým a spoločenským „nuansám“ tej doby pozri: HÜBL, Milan. *Cesty k moci*. Praha : Naše vojsko, 1990, 202 s.
- 37 V predsedníctve ÚV KSČ rozhodol o odstúpení G. Husáka pomer hlasov 8:2. TŮMA, Oldřich. Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987 – 1989). In *Soudobé dějiny*, 1996, roč. 3, č. 2-3, s. 350-380. PEŠEK, Jan. Colotka Peter. In PEŠEK, Jan (ed.). *Aktéři jedné éry na Slovensku 1948 : 1989: Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003, s. 62-63. PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress, 1991, s. 148. Zmeny v politických a štátnych orgánoch pozri: BARNOVSKÝ, ref. 35, s. 30-44; RYCHLÍK, ref. 19, s. 57 a nasl.
- 38 ŽATKULIAK, Jozef. Laco Karol; LONDÁK, Miroslav. Chňoupek Bohuslav. In PEŠEK, ref. 37, s. 56-63, 193-194, 152-155. Sám Husák sa vyjadril: „*Adamec nemal rád Karola Lacu, podľa neho držal so Slovákmi, a preto sa ho zbavil*“. In PLEVZA, ref. 37, s. 166.
- 39 ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *November 1989 a Slovensko: Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Koeditori: Viera Hlavová, Alžbeta Sedliaková, Michal Štefanský. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Historický ústav SAV, 1999, s. 155-157, Štrougalov prejav na celopražskom aktíve funkcionárov KSČ 2. 3. 1987.

rálnych orgánov a zákon z decembra 1988 o pôsobnosti federálnych ústredných orgánov štátnej správy.⁴⁰

Predsedníctvo ÚV KSČ navrhlo uvoľniť K. Laca z predsedníctva Legislatívnej rady vlády ČSSR, ako aj z funkcie vedúceho Pracovnej komisie predsedníctva ÚV KSČ pre prípravu ústavy a na jeho miesto za podpory Adamca a Indru nastúpil vedúci legislatívneho odboru Úradu predsedníctva vlády ČSSR, od apríla 1988 minister federálnej vlády bez kresla Marián Čalfa. Colotka a Laco mali obavy, či bude hájiť slovenské záujmy. Pracovná komisia mala riadiť všeľudovú diskusiu k návrhu ústavy, ktorý sa mal aj podľa Husáka koordinovať s vypracovaním ďalších dokumentov.

Takým boli aj Úlohy národných výborov v rozvoji socialistickej demokracie a v prestavbe hospodárskeho mechanizmu,⁴¹ rátajúc s určitou decentralizáciou (na strediskové obce a miestne národné výbory – MNV) ich právomocí v oblasti štátnej správy a riadenia miestneho hospodárstva (disponovali len 17 percentami rozpočtu národných výborov) a presunom ťažiska na volené, samosprávne orgány, pléna a rady, čo podporili Adamec, Colotka, Ján Janík a Štrougal.

Podľa Lenárta treba informovať verejnosť o riešení záležitostí, čo by svedčilo o našej „realizačnej schopnosti“. Husák sa však obával otvoriť diskusiu už len pre úvahy o opodstatnenosti trojstupňovej sústavy národných výborov (Ako však navrhoval roku 1968 – pozn. J. Ž.). Pritom zväžiť dôsledky, lebo „inak sa nám to rozloží“. O to viac, že sa na rok 1990 pripravovali zákony o národných výboroch. Ich riadenie sa osvedčilo v kompetencii národných vlád. Jakeš chcel premietnuť skúsenosti z činnosti národných výborov do celej spoločenskej prestavby, a tak pred verejnosťou ukázať nielen prípravu ústavy, ale aj „rozširovanie“ socialistickej demokracie.⁴²

M. Jakeš pokračoval v tomto kurze na zasadaní Národného frontu ČSSR, ktorého organizácie spolu s národnými výbormi považoval za „zjednocovateľa“ ľudí bez ohľadu na politickú príslušnosť či národnosť. Uprostred prejavu, plného formálnych fráz, spomenul aj „všestranné zabezpečenie ľudských práv“, a to v rozpore s narastajúcimi perzekučnými opatreniami:

„V socialistickej ponímaní chápeme ľudské práva v najširšom zmysle ako jednotu práv politických, občianskych, ale i sociálnych, ekonomických a kultúrnych.“⁴³ Jakeš až po zdôraznení poslania národných výborov a orgánov Národného frontu pri „rozširovaní“ socialistickej demokracie, pripomenul dôležitosť prípravy novej ústavy, v ktorej sa mali zakotviť prestavbové „revolučné“ (!) zmeny.

40 GRONSKÝ, Ján (ed.). *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa: Sv. III., 1960 – 1989*. Praha : Univerzita Karlova v nakl. Karolinum, 2007, s. 327-329, 331-338.

41 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 19. 8. 1988, k. 13, sign. PÚV/304, č. sp. 5583/25, k bodu 2. Materiál predložili L. Štrougal, L. Adamec, P. Colotka a K. Hoffmann.

42 *Pravda*, 15. 9. 1988, s. 3-4. Dokument vychádzal z rokovani ÚV KSČ a jeho predsedníctva z apríla 1982. Bližšie: *Zborník dokumentov k ďalšiemu zdokonaleniu práce národných výborov a nimi riadených organizácií 1979 – 1982*. Bratislava : Pravda, 1982, 208 s. Tiež: *Nová mysl*, 1982, roč. 36, č. 4, s. 106-116, č. 7-8, s. 88-99. Články Ladislava Adamca a Huberta Balíka. Upravili sa kompetencie národných výborov, napríklad v zákone SNR č. 107 z 23. júna 1988. In *Zbierka zákonov. Československá socialistic-ká republika/ Česká socialistická republika/ Slovenská socialistická republika*. Roč. 1988, čiastka 23, s. 670-676.

43 *Pravda*, 18. 11. 1988, s. 3.

Hospodársku prestavbu s určitou rezervovanosťou pre postavenie slovenských výkonných orgánov podporoval tajomník a člen predsedníctva ÚV KSS Ivan Knotek.⁴⁴ Odchod Lenárta z čela vedenia KSS chápal ako odchod odborníka, ktorý dbal na potreby Slovenska. Knotek nahradil Colotku vo funkcii predsedu slovenskej vlády v októbri 1988. Stal sa členom predsedníctva ÚV KSČ, ako aj podpredsedom federálnej vlády. Registroval, že Jakešov okruh zneužíval ústavné prepojenie funkcií predsedov národných vlád s podpredsedami federálnej vlády, keď uznesenia federálnej vlády zaväzovali národné vlády a zase ich uznesenia mohli federálne uznesenia zrušiť. Z vtedajších personálnych zmien mal zmiešané pocity, pretože kádrová výmena nebola dostatočná a perspektívna z hľadiska pripravenosti na politickú a ekonomickú prestavbu.

V novembri 1988 nový predseda federálnej vlády Adamec rozoberal najmä tie ekonomické faktory, ktoré zapríčinili nedostatočné presadenie intenzívneho typu hospodárskeho rozvoja. Hospodársky mechanizmus preto nemohol dosiahnuť „*potrebnú motivačnú účinnosť*“.⁴⁵ Avšak tento ambiciózný politický technokrat a zároveň predseda českej legislatívnej rady nastolil spolu s Indrom a Jakešom ešte tvrdší protifederalizačný kurz ako dôsledok pochopenia česko-slovenskej federácie značnou časťou federálnych, ale aj českých národných orgánov ako nástroja centralizačnej politiky. Niektorí ultimatívne stavali nielen existenciu česko-slovenskej federácie, ale dokonca existenciu spoločného česko-slovenského štátu vôbec, a to s odôvodnením, že sa s časťou slovenských predstaviteľov nedá dohodnúť! Adamec chcel v rámci svojej tézy o dopĺňaní českých krajín na Slovensko zúžiť právomoci národných republík a zároveň aby do kompetencie federálnych orgánov prešiel chemický priemysel (bratislavský Slovnaft), zvyšok ťažkého strojárstva, riadenie vysokých škôl a rezort spravodlivosti.⁴⁶ Niektorí slovenskí predstavitelia vraj oponovali „reálnemu“ usporiadaniu štátu. Zase tajomník ÚV KSČ konzervatívec Jan Fojtík, podobne ako roku 1969, brojil proti federalizácii riadenia vedy a pod zámkou potreby jednotného riadenia nechcel ani Slovenskú akadémiu vied. Aj keď Biľak nevystupoval jednoznačne k podobe návrhu ústavy, zameriaval sa na otázky „ideových princípov“ ČSSR. Naznačoval však, že sa príliš jednostranne riešia právne otázky národných vzťahov.

Právne otázky vo federálnom zhromaždení dlhodobo ovplyvňovali zástancovia socializmu sovietskeho typu Václav David a D. Hanes (roku 1987 ho vystriedal na poste predsedu Snemovne národov Ján Janík), ktorí spolu s ďalšími konzervatívnymi poslancami (B. Kučera, K. Hoffmann, Alois Hůla, J. Marko, ktorý roku 1968 ako podpredseda SNR stál pri zrode česko-slovenskej federácie, predseda SNR V. Šalgovič a iní) sa podieľali aj na rézii prípravy návrhu ústavy. Tých napokon riadil Indra, ktorý stále zdôrazňoval, že v tomto procese mali rozhodujúcu úlohu orgány KSČ a netajil sa názo-

44 KNOTEK, Ivan - HRUŠOVSKÝ, Bohuš. *Kto koho zradil?* Bratislava : Pro Média, 2001, s. 67 a nasl. ŽATKULIAK, Jozef. Knotek Ivan. In PEŠEK, ref. 37, s. 176-179.

45 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 2. 12. 1988, k. 15, sign. PÚV/370, č. sp. 6466/25, Analýza sociálneho a hospodárskeho rozvoje po XVII. sjezdu KSČ, s. 1. Adamec predložil materiál 28. 11. 1988.

46 ŽATKULIAK, Jozef. „Normalizačná“ línia komunistického režimu a česko-slovenská federácia v rokoch 1969 – 1989. In BOBÁK, Ján (ed.). *Na ceste k štátnej samostatnosti: Na pamiatku 140. výročia Memoranda národa slovenského*. Martin : Matica slovenská, 2002, s. 230 a nasl.

rom o formálnej úlohe štátnych orgánov. Pritom Pracovná komisia predsedníctva ÚV KSČ mala v tom čase k dispozícii rozbory ústavnej problematiky a expertízy Právnickej fakulty Univerzity Karlovy a Ústavu štátu a práva ČSAV.

Skupina okolo Husáka nemala dostatok síl, aby presadila pôvodné názory o poslaní federácie (originálneho postavenia republík) a v tomto kontexte si uvedomovali, že personálne zmeny v roku 1988 neprinesli podstatné korektúry v kurze politiky štátu, ktorý viac-menej určovali Indra, Jakeš, Adamec a Fojtík. Pozícia skupiny preferujúcej silnejšie postavenie národných orgánov voči federálnym sa oslabilá uvoľnením riaditeľa Ústavu štátu a práva SAV M. Čiča z Pracovnej komisie predsedníctva ÚV KSČ, ktorý sa podieľal na vzniku česko-slovenskej federácie a ekonóma a spolutvorcu federalizačného ústavného zákona z roku 1968 Antonína Červinku. Z pracovnej komisie odišiel zástanca výrazného postavenia výkonných národných orgánov podpredseda vlády SSR Július Hanus (podpredsedom sa stal Štefan Murín), ďalej podpredseda vlády ČSR Zdeňek Horčík (nahradil ho Jaroslav Tlapák) a z komisie uvoľnili námestníka predsedu SPK Karla Jelínka.

Po zomretom riaditeľovi Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSČ Zdeňkovi Snítilovi nastúpil do pracovnej komisie rektor Vysokiej školy politickej ÚV KSČ Ladislav Novotný. Tajomníkom komisie ostal zástupca vedúceho oddelenia ÚV KSČ Lubomír Houska, členom predsedu ústavno-právneho výboru SNR Andrej Bajcura (patril onedlho k odporcom prijatia tzv. trojjedinej ústavy na pôde SNR), riaditeľ Ústavu štátu a práva ČSAV Josef Blahož, rektor Vysokiej školy ekonomickej v Prahe Antonín Brůžek, námestník ministra vnútra SSR Jozef Czafik (spolupripravovateľ česko-slovenskej federácie roku 1968), vedúci odboru Úradu predsedníctva vlády ČSSR Vladimír Flégl, z oddelenia spoločenských organizácií a národných výborov ÚV KSS Štefan Grman, vedúci legislatívneho odboru Kancelárie FZ ČSSR Jan Josl, predseda ústavno-právneho výboru ČNR a riaditeľ Ústavu štátni správy Josef Mečl, člen odbornej vládnej komisie roku 1968, riaditeľ Ekonomického ústavu SAV Ivan Okáli, riaditeľ Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS Viliam Plevza, hlavný arbiter ČSSR Slavoj Vaněk a predseda Snemovne ľudu FZ ČSSR V. Vedra.

Posúdenie návrhu ústavy a politické rozhodnutia v prvom rade prináležali komisii predsedníctva ÚV KSČ. Názory členov oboch komisií sa často rozchádzali a ešte horšie bolo, že sa v nich zahmlievala „národná“ línia, a tým aj ústavné rozdelenie kompetencií medzi oboma republikami a federáciou:

„Rozdílné názory v pracovních skupinách vedly nakonec k zpracování dvou variant. Prvá varianta respektuje plně dosavadní uspořádání pouze s tou změnou, že i kompetence republik bude v ústavě výslovně a věcně uvedena. Druhá varianta nerozlišuje mezi kompetencí společnou federace a republik a výlučnou republik a navrhuje pouze dva okruhy působnosti – a to federace a republik.“⁴⁷ Práve príliš všeobecné vymedzenie spoločnej kompetencie federácie a republik vyvolávalo problémy a následné spory za celej existencie česko-slovenskej federácie. (Druhý variant sa totiž uplatnil v tzv. kompetenčnom zákone v decembri 1990.)

47 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 25. 8. 1988, k. 13, sign. PÚV/309, č. sp. 5638/25, Příloha III/a. Informace o stavu prací na přípravě nové Ústavy, s. 2.

Predseda ÚV KSČ prerokovalo na schôdzi 25. augusta 1988, v súvislosti s informáciou Jakeša a Hoffmanna o stave prác na príprave novej ústavy ČSSR, zloženie komisie KSČ a Národného frontu ČSSR pre prípravu novej Ústavy ČSSR,⁴⁸ ako aj Pracovnej komisie predsedníctva ÚV KSČ. Rozhodlo, že sa vypracuje projekt tzv. trojjedinej ústavy podľa záverov zjazdu KSČ a predsedníctva ÚV KSČ z mája 1987. Mal to byť projekt: „*jediný a jednotný* (podč. J. Ž.), *ktvý upraví ústavné pomery jak v ČSSR, tak i obou republikách a ktvý vychází z pokrokových československých ústavních tradic*“.⁴⁹ Taktó postavený projekt sa odôvodnil odstránením opakovania viacerých článkov v ústavách federácie a republík. Pritom Husák sa veľmi k projektu neprikláňal. Roku 1988 vlastne skončila svoju kariéru skupina posledných tzv. politických realistov, napriek ich určitej rozdielnosti v postojoch a osudoch. Či už išlo o Husáka, Štrougala, Colotku, Lenárta, Korčáka alebo Laca.⁵⁰

Nový predseda pracovnej komisie M. Čalfa jednoznačne potvrdil vypracovanie centralistickej „trojjedinej“ ústavy česko-slovenskej federácie. Nerátala však s hlbšou úpravou štátoprávnych vzťahov a Anton Blažej sa dokonca spýtal: „*jak je to s prípravou zákona o nové ústavě. Posledně jsme říkali, že je politická komise. Už jsou připravené zásady pro tuto novou ústavu? Nebo jak vypadá současný stav? Měli bychom mít v předsednictvu Federálního shromáždění informace*“.⁵¹ Čalfa v odpovedi zdôraznil intenzívnu prácu pracovnej komisie a návrhy ústavy by mal byť predložený „v nejakej forme“ na zjazd KSČ v máji 1990. Z rozhodnutia ÚV KSČ mala byť zriadená veľká ústavná komisia. Čalfov návrh, za výdatnej podpory Indru, predpokladal zahrnutie socialistického spoločenského vlastníctva a v rámci socialistickej demokracie aj možnosť usporiadania referenda.

Predseda ÚV KSČ 3. apríla 1989 navrhovalo v systéme všeobecných volieb viac mandátové volebné obvody (Ako navrhované roku 1968 a ustanovené roku 1990 – pozn. J. Ž.) s počtom kandidátov prevyšujúcim počet mandátov. Voľby do Federálneho zhromaždenia ČSSR a národných rád, podobne ako roku 1968, sa mali časovo oddeliť od volieb do národných výborov, pasívne volebné právo sa malo upraviť na 18 rokov do národných výborov a 21 rokov do zákonodarných zborov. Všeobecné voľby sa mohli

48 Predsedom komisie KSČ a NF ČSSR bol M. Jakeš, členmi komisie z predsedníctva ÚV KSČ G. Husák, L. Štrougal, A. Indra, K. Hoffmann, L. Adamec, P. Colotka, I. Janák, J. Kempný, kandidát predsedníctva M. Zavadiľ, predseda SNR V. Šalgovič, predseda ÚV SZM V. Mohorita, podpredseda ÚV NF ČSSR T. Trávníček, predsedníčka ÚV ČSSŽ M. Kabrhelová, za športové zväzy J. Poledník, generálny prokurátor J. Pješčak, predseda ČSL B. Kučera, predseda SSO J. Šimúth, predseda ČSAV J. Říman, rektor Univerzity Karlovy Zdeněk Česka a iní.

49 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 25. 8. 1988, k. 13, sign. PÚV/309, č. sp. 5638/25, Príloha III/a. Informace o stavu prací na přípravě nové Ústavy, s. 1.

50 V apríli 1988 klesol počet členov federálnej vlády z 26 na 20 a v slovenskej vláde z 18 na 15. Nešlo však o systémové zmeny. WEBER, David. Vláda (Federální vláda); ŽATKULIAK, Jozef. Vláda Slovenské socialistické republiky 1969 – 1989. In KOCIAN, ref. 27, s. 72-75, 76-78.

51 APS PČR, AFS, f. Federální shromáždění ČSSR – V. volební období 1986 – 1990, 18. schůze P-FS 12. 12. 1988, Stenografický zápis, s. 2/2. Čalfa pripomenul, že sa nevyužíva čl. 76 ústavného zákona 143 o zákonodárnej iniciatíve národných rád, zvlášť pri návrhoch zákonov o drobnom podnikaní. V. Vedra chcel otvorenie širokej diskusie o návrhu ústavy, ako aj o uplatnení kľúčového zákona prestavby o štátnom podniku. Indra sa nechcel viazať termínom prijatia návrhu ústavy. V. Biľak zapochyboval, či nová ústava zlepší jednotu ČSSR. K diskusií CIGÁNEK, ref. 34, s. 65.

konat' v roku 1991 (po schválení návrhu ústavy). Ďalej sa predpokladalo ustanovenie o všeobecnosti, rovnosti, priamosti volieb, tajnosti hlasovania a neprístupnosti kontroly prejavu vôle občanov, ako aj ustanovenie o nezlučiteľnosti niektorých funkcií s mandátom poslanca.⁵² Čalfa v predsedníctve FZ vyzdvihoval princíp vedúcej úlohy KSC, pritom však oproti minulosti viazaná ústavou. Opierala sa tiež o princíp demokratického socializmu, o socialistické vlastníctvo výrobných prostriedkov, o štátne plánovanie a o uplatnenie marxizmu-leninizmu aj v časti o právach a povinnostiach občanov. No pod vplyvom helsinského procesu sa mali nanovo formulovať. Na ideológiu marxizmu sa viazala kultúrna politika, vzdelanie a výchova. Návrh ústavy si kládol za cieľ posilniť postavenie Národného frontu a národných výborov v rámci rozširovania socialistickej demokracie. Mal vyjadriť sociálny a ekonomický vývoj na podklade odborných analýz a podnetov organizácií Národného frontu.⁵³

Časť českej opozície však oponovala návrhom KSC najmä v oblasti ústavných slobôd občanov a postavenia vedúcej úlohy KSC. Hnutí za občanskou svobodu (HOS) v manifeste z októbra 1988 pod názvom *Demokracii pro všechny* zdôraznilo okrem iného národnú svojbytnosť a dôležitosť obnovy právneho poriadku. Ústava mala zaručiť všetkým občanom rovnosť pred zákonom, všetky základné občianske práva, zaviesť inštitút referenda o niektorých otázkach závažného celospoločenského významu a zriadiť Ústavný súd. (Zahrňoval ho ústavný zákon o česko-slovenskej federácii, ale vznikol až vo februári 1991). Demokratická iniciatíva vo výzve *Helsinská iniciatíva k demokratizácii a vytvorenie právneho československého poriadku* z mája 1989 reagovala na evidentné ťažkosti režimu s vyrovnávaním sa so záväzkami zo zasadania KBSE vo Viedni. Vypracovanie novej demokratickej ústavy, a prijatie návrhu zákona o slobodných voľbách bolo treba chápať ako celonárodnú, celospoločenskú úlohu.⁵⁴

Hnutie za občanskou svobodu predložilo 26. júna 1989 *Princípy novej ústavy*. Hnutie v tomto dokumente zvýraznilo parlamentnú demokraciu s politickým pluralizmom, oddelenie výkonnej, zákonodarnej a súdnej moci a nevyhnutnosť usporiadania slobodných volieb. Hnutie vychádzalo z demokratického princípu, ktorý umožňoval pluralitu všetkých názorov, postojov a záujmov. Ústava mala stanoviť pomer medzi občanom a štátom a deklarovať práva občanov a súčasne autoritu štátu. Budúca ústava mala „*plniť svoju funkciu základného kamene demokratické, spravodlivé a na humanitných princípech založené spoločnosti (...)* Ústava nesmie zakotvovať privilegované postavení žiadné

52 Predsedníctvo ÚV KSC vychádzalo zo stanovisk komisií ÚV KSC a ÚV KSS pre politický systém, právnej komisie ÚV KSC, predsedníctva ÚV NF ČSSR, materiálov A. Indru a I. Knoteka, atď. Materiál *Návrh na zdokonalení systému všeobecných volieb* predložil predsedníctvu K. Hoffmann a na jeho realizácii sa podieľali L. Adamec, F. Pitra, J. Kempný, V. Šalgovič, K. Urbánek a R. Rohlíček. In ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSC 1985 – 1989, P ÚV KSC, zasadanie 3. 4. 1989, k. 15, sign. PÚV/410, č. sp. 7314/25.

53 APS PČR, AFS, f. Federální shromáždění ČSSR – V. volební období 1986 – 1990, 23. schůze P-FS 19. 6. 1989, k bodu 2, Informace o postupu prací na přípravě nové Ústavy ČSSR a Stenografický zápis s diskuse, která sa väčšinou zaoberala návrhom zákona o Bratislave. Zaujímavá bola otázka J. Lenárta: „*Budeme v ústavě alespoň několika slovy charakterizovat smíšené vlastnictví československé a zahraniční, a to členěné ještě na socialistické státy, respektive kapitalistické firmy?*“ In Stenografický zápis, s. 12/6. Porovnaj: ŽATKULIAK, ref. 1, s. 543-546, 552-555.

54 SUK, Jiří - CUHRA, Jaroslav - KOUDELKA, František (eds.). *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985 – 1990*. Praha : Sešity ÚSD AV ČR, Sv. 33, 1999, s. 68 a 73. ŽATKULIAK, ref. 2, s. 542 a 544.

strany ani jiné organizace. Československo je federací dvou národních republik, České a Slovenské. Dosavadní ústavní pravomoc obou republik není možno omezovat pod žádnými záminkami. Naopak by bylo vhodné, kdyby vedle československé ústavy existovaly i ústavy obou republik. Všeobecné deklaráci dosavadní ústavy o dobrovolném svazku dvou rovnoprávných národů by měl být dán reálný právní základ ústavním postulováním práva na národní sebeurčení až po eventuální odtržení. V rámci České republiky je třeba nově vymezit postavení Moravy s respektem k její historické a kulturní specifičnosti. Československá republika i obě národní republiky mají své státní symboly, znak, vlajku a hymnu. Nová ústava by měla anulovat necitlivé zásahy do tradiční podoby těchto symbolů, provedené v posledních čtyřiceti letech“.⁵⁵ Napriek tomu, že uvedené Princípy vystihli, a zrejme práve preto, vedenie komunistickej strany podráždene reagovalo na podnety „nelegálnych štruktúr“ výrokom o ich nedopracovaní sa k ucelenému vlastnému návrhu ústavy „a vychádzajú z falešné představy, že další politický vývoj u nás i v některých socialistických zemích jim umožní lépe prosazovat jejich požadavky“.⁵⁶ Ignorovalo tak skutočnosť, že HOS principiálne smerovalo k vypracovaniu článkovaného návrhu ústavy. Len o dva týždne, 14. júla 1989 predsedníctvo ÚV KSČ prerokovalo *Návrh politicko-právnych zásad časti novej ústavy*, ktorý patrilo medzi pertraktované politické otázky. Hľadali sa alternatívy štátnych symbolov česko-slovenskej federácie a národných republik. Prvý variant znel: „*Státní znak Československé socialistické republiky tvoří červený štít ve tvaru husitské pavězy s pěticípou hvězdou v horní části, na kterém je bílý dvouocasý lev nesoucí na hrudi červený štítek s modrou siluetou Kriváně a vatrou zlaté barvy. Kresba znaku je zlatá.*“ Druhý variant: „*Státní znak Československé socialistické republiky tvoří červený polcený štít, ve kterém je vpravo bílý dvouocasý lev, vlevo je symbol Slovenské socialistické republiky. Štít je lemován zlatými, dole bílo-červenomodrou stuhou s vázanými lipovými ratolestmi, mezi jejichž vrcholy je vsazena červená pěticípá hvězda.*“⁵⁷

Spočiatku sa predsedníctvo ÚV KSČ nevedelo rozhodnúť a svoju čiastočnú nechuť k výraznejším zmenám v štátnych symboloch odôvodnilo pochybnosťami (!) o štátoprávnej, historickej, heraldickej, estetickej a sociálnej a psychologickej hodnote štátneho znaku, hoci si uvedomovalo prezentáciu štátnych symbolov vo verejnosti. Ešte aj predkladaná správa sa vyjadrovala práve k štátnemu znaku vo dvoch variantoch: „*Varianta prvá navrhuje zachovat současný státní znak, Pro.jeho zachování svědčí jednoznačně*

55 HLUŠIČKOVÁ, Růžena - CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.). *Hnutí za občanskou svobodu 1988 – 1989: Sborník dokumentů*. Praha : ÚSD AV ČR v nakl. Maxdorf, 1994, s. 148-151. Medzi signatármi boli R. Battěk, V. Benda, J. Šabata, J. Čarnogurský a M. Šimečka.

56 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 20. 10. 1989, k. 18, sign. PÚV/513, č. spisu 8 833/25, Další postup v přípravě nové Ústavy ČSSR, ČSR a SSR, Příloha III/a, s. 1. Návrh ústavy sa mal kvalifikovane pripraviť do začiatku roku 1990. Spolu s uskutočnením zjazdu KSČ a všeobecných volieb by komunisti ustanovili tri piliere svojej politickej moci v roku 1990 (?).

57 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 14. júla 1989, k. 16, sign. PÚV/459, č. sp. 81 119/25, Návrh politickopravních zásad časti nové Ústavy ČSSR – Státní symboly ČSSR, ČSR a SSR. Predkladal M. Čalfá. Vyobrazenie štátneho znaku pozri: GREGOROVICHOVÁ, Eva - SEDLÁČEK, Pavel. *Česká panovnícká a státní symbolika: Vývoj od středověku do současnosti: Katalog výstav*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze, 2002, s. 114. Okrem Poľska sa väčšina ostatných socialistických štátov pridržovala sovietskej heraldiky: päťcípej hviezdy, obilného venca, centrálného poľa bez štítu, apod. In *Svet*/7, február 1990, s. 27.

důvody ekonomické i skutečnost, že státní znak v dnešní podobě je užíván vnitrostátně i mezinárodně 29 let a vžil se do mezinárodního povědomí”, no heraldicky sa nevydarila. Štátny znak však mal vyjadriť stav pri konštituovaní česko-slovenskej federácie, čo rešpektoval druhý variant: „Pro jeho změnu svědčí důvody především státoprávní - znak nevyjadřuje dostatečně skutečnost, že Československá socialistická republika je federací složenou ze dvou rovnoprávných států. Jsou zde i důvody heraldické - odněti koruny lvu, která byla nesprávně vykládána jako symbol feudalismu, má z hlediska mezinárodně uznávaných heraldických principů ten dopad, že znak, v němž není koruna, je považován za znak nesuverenního státu a snižuje tak význam české státnosti. Rovněž symbolika Kriváně je heraldicky nevhodná, neboť v symbolice by měla být užívána obecná znamení (...)

Druhá varianta navrhuje zásadní změnu v podobě dvoj-znaku vyjadřujícího státoprávní skutečnost, že čs. federace je složena ze dvou rovnoprávných států. Kromě toho pro její přijetí svědčí skutečnost, že ke stávajícímu znaku má obyvatelstvo (zvláště slovenská část) vlašný vztah (objektivizující sociologický průzkum mezi obyvatelstvem nebyl proveden, je však k dispozici stanovisko Matice slovenské). Jako důvod se uvádí zejména ahistoričnost symbolu Slovenska ve státním znaku. Návrh neuvádí konkrétní podobu slovenské části znaku, která byla předložena v historické podobě (modré trojvrší se stříbrným patriarším křížem) (...)

Proti přijetí této varianty svědčí jednoznačně důvody ekonomické. Politicky mohou být v současné etapě vývoje rovněž velmi citlivé problémy otevírající prostor pro tlak k návratu k historickým symbolům.”⁵⁸ Do popredia vstupovali tiež ideologické, medzinárodnoprávne a politické dôvody, i keď spočiatku vedenie KSCĽ zvažovalo druhý variant, lebo „využívá pro vyjádření federativního charakteru našeho státu polcení štítu, ve kterém umísťuje historické symboly české a slovenské státnosti. Přednost této varianty spočívá v jednoduchosti, kterou dosahuje sledovaného cíle”.⁵⁹

Je otázne, do akej miery ovplyvnili rozhodnutia predsedníctva ÚV KSCĽ názory niektorých členov jeho pracovnej komisie a niektorých osobností. V máji 1989 spisovateľka Hana Ponická, ktorá sa netajila svojimi protirežimnými postojmi, žiadala predsedu slovenskej vlády I. Knoteka o navrátenie slovenského znaku do štátneho znaku republiky. Túto požiadavku adresovala aj Ústrednému výboru Národného frontu ČSSR, resp. jej komisii pre prípravu novej ústavy ČSSR.⁶⁰

58 ÚSD AV ČR, ref. 57, zasadanie P ÚV KSCĽ 14. júla 1989, k., 16, sign. PÚV/459, Predkladacia správa, s. 1-2. Tiež: APS PČR, AFS, f. Federální shromáždění ČSSR – V. volební období 1986 – 1990, 23. schůze P-FS 19. 6. 1989, k bodu 2, Informace o postupu prací na přípravě nové Ústavy ČSSR a Stenografický zápis z diskuse, v ktorej M. Čalfa uviedol, že všetci členovia pracovných skupín chceli zmenu štátneho znaku, ktorá by však mala obrovské ekonomické dôsledky, s. 13/1. Slovenská časť pracovnej komisie navrhovala vedľa československej zástavy aj českú a slovenskú zástavu, proti čomu sa postavil V. Vedra, uprednostňujúci upevňovanie československej štátnosti a jeden štátny symbol.

59 ÚSD AV ČR, ref. 57, Dôvodová správa, s. 2. NOVÁK, Jozef. *Štátny znak v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti*. Bratislava : Práca, 1990, s. 103-107. Návrh na štátny znak z roku 1989 s rešpektovaním historických symbolov pozri: VRTEL, Ladislav. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 251.

60 KMEŤ, Norbert. Opozícia a hnutia odporu na Slovensku 1968 – 1989. In BLAŽEK, Petr (ed.). *Opozície a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha : Ústav českých dějin FF UK v nakl. Dokořán, 2005, s. 52.

Garantmi návrhu časti ústavy o štátnych symboloch sa stali L. Novotný a V. Plevza, ktorý požadoval priamo náhradu dovtedajšieho štátneho znaku znakom poľným. Garantanti sa obrátili na expertov – heraldikov Jana Filipa, Jiřího L. Bílého a Jozefa Nováka. V podstate zhodnom podklade, ktorý legislatívne pripravili prví dvaja, sa rešpektovalo štátoprávne usporiadanie a dodržanie heraldických pravidiel. Predložili päť variantov, ktoré zahrňovali od odstránenia krikľavých heraldických nedostatkov štátneho znaku až po vyjadrenie moravskej a sliezskej orlice. J. Novák sa vo svojom politickom vyjadrení jednoznačne prihovril za prekonanie dovtedajšieho stavu štátnej symboliky: „*Pre národné republiky je potrebné obnoviť ich historické znaky. Znak ČSSR možno vytvoriť iba spojením dvoch historických národných symbolov. Pri vzájomnom usporiadaní národných symbolov sa možno rozhodnúť medzi dvoma variantmi: buď budú obidva znaky v rovnocennej pozícii (na štepenom štíte v prvom poli český lev, v druhom slovenský historický znak), alebo bude slovenský symbol – tak ako doteraz vždy – umiestnený na prsiach českého leva*“.⁶¹ O tom, ako sa mohli rešpektovať tieto návrhy, svedčí vyjadrenie predsedu (!) ústavnej komisie M. Jakeša, že ich museli vypracovať „nacionalisti“.

Na stránkach *Literárneho týždenníka* vystupovali k slovenskej otázke, za vypracovanie slovenskej ústavy a za prijatie národných symbolov, ekonóm Ján Ferienc, spoločenskovedný pracovník Pavol Kanis, spisovateľa Vladimír Mináč, Peter Jaroš a Ladislav Ballek, básnik Lubomír Feldek, historik Anton Hrnko, heraldik Ladislav Vrteľ a iní. Počas besedy *Slováci vo federácii* k 20. výročiu vzniku česko-slovenskej federácie Ferienc upozornil: „*Najvyšší princíp demokracie je princíp slobody národov. Bez slobody národov niet ani občianskych práv, respektíve ak nejaké sú, tak sú obmedzené práve v tejto podstatnej rovine. Problém bol však dlho v tom, že sme túto otázku museli klásť zo slovenskej strany.*“ Štátoprávna asymetria stavala „*Čechov do pozícií šovinizmu a Slovákov do pozícií nacionalizmu*“. P. Kanis išiel ešte ďalej: „*Právo na vlastný štát je prirodzeným právom národa. Jeho realizácia aj v podobe československej federácie, a teda aj samotná kvalita fungovania federácie v rozhodujúcej miere závisí od konkrétnej-historickej kvality socialistickej spoločnosti, od kvality jej spoločenských mechanizmov*“, a dodal, že prestavba „*môže zanedlho odhaliť, že viaceré pozostatky, čiže viaceré dôsledne nedoriešené veci nie sú historicky nosné pre národ ako politický subjekt, a teda ani pre rovnoprávnosť našich národov a ich vzájomné vzťahy*“. L. Feldek vystihol jeden z hlavných problémov druhej polovice 80. rokov: „*Dvadsať rokov vieme, že niet federácie bez demokracie – aj keď isteže nie všetci. Delíme sa na tých, ktorým federácia bez demokracie nevyhovuje, a na tých, ktorým nie (...) A dnes je skrátka čas, keď aj rodinka federácie by sa konečne mala nastáňovať pod strechu (...) A teda čas, keď v záujme federácie položíme dôraz na ideu demokracie*“.⁶² V tomto kontexte sa informácie o texte návrhu ústavy prijali s určitou rezervovanosťou.

Predsedníctvo ÚV KSČ 29. septembra 1989 pri prerokovaní kompletného návrhu Ústavy ČSSR, ČSR a SSR schválilo harmonogram všeludovej diskusie k návrhu ústa-

61 NOVÁK, ref. 59, s. 107-108. BÍLÝ, Jiří L. Moravská orlice. Symbol panovníka, země a národa. In *Moravský historický sborník – Ročenka Moravského národního kongresu 2002 – 2005*. Brno : Moravský národní kongres, 2006, s. 310-311. Tiež: RYCHLÍK, ref. 19, s. 61-62.

62 *Literární týždenník*, č. 3, 20. 1. 1989, s. 12-14.

vy, ktorú mal uzavrieť XVIII. zjazd KSČ. Preambula pravdepodobne poslednej verzie⁶³ návrhu ústavy znela:⁶⁴

Federální shromáždění Československé socialistické republiky, Česká národní rada a Slovenská národní rada se usnesly na tomto ústavním zákoně:

My, lid československý,

ve snaze navázat na stáletou historii naší státnosti a na tradici vzájemnosti obou našich národů, které vytvořily v roce 1918 samostatný československý stát,

přijímáme slavnostně tuto ústavní listinu, která je Ústavou Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky.

Činíme tak,

inspirováni idejemi vědeckého socialismu a navazující na všelidské hodnoty demokratické, humanitní a pokrokové kultury dosavadní historie,

prohlubující kladné výsledky našeho dějinného vývoje, revolucí národních a demokratických a revoluce socialistické, budování socialismu v naší vlasti za vedení dělnické třídy v čele s Komunistickou stranou Československa,

pamětlivi našich ústavních tradic.

Jsme pevně odhodláni

pokračovat v nastoupené cestě dalšího rozvoje socialistické společnosti, v rozvoji samosprávy a lidového charakteru vlastnictví a moci,

upevňovat bratrský svazek českého a slovenského národa založený na federativním uspořádání a při respektování svrchovanosti obou našich republik posilovat společnou státnost,

péčovat o všestranný rozvoj národnostních menšin,

zabezpečovat svobodný rozvoj člověka a občana a posilovat jeho odpovědnost za osudy země,

plně rozvíjet socialistickou demokracii, zajistit svrchované postavení zastupitelských sborů jako volených představitelů lidu a účast občanů na správě a řízení,

rozvíjet úlohu národní fronty a vytvářet podmínky pro uplatňování a sjednocování osobních a skupinových zájmů a názorů v souladu s touto Ústavou,

upevňovat náš socialistický stát jako stát právní, založený na svrchovanosti ústavy a zákona,

plánovitě rozvíjet národní hospodářství při respektování samostatnosti podniků a družstev a při využívání iniciativy pracovních kolektivů a občanů,

dbát o to, aby politika státu ve všech oblastech života společnosti sledovala blaho lidu a upevňovala jeho sociální jistoty, zabezpečovala sociální spravedlnost a soužití

63 Predložená štúdia bola napísaná skôr, ako J. Gronský publikoval dokumenty. Uverejnil 293 článkov návrh ústavy. Žiaľ, uvádza ako prameň vlastný archív. Komentuje návrh bez použitia odbornej literatúry v poznámkach a podobne absentuje zoznam použitej literatúry. In GRONSKÝ, ref. 40, s. 390-441.

64 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 29. 9. 1989, k. 17, sign. PÚV/498, Návrh Ústavy Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Predložil M. Čalfa. Návrh na 115 stranách obsahoval 295 článkov. Tiež: NA, A ÚV KSČ, f. Komise ÚV KSČ pro politický systém, zasadanie 10. 10. 1989, sign. PS-196/24, Zápis č. PS/3, bod 2, Návrh Ústavy ČSSR, ČSR a SSR, v ktorom sa predložili články 1 až 74, preambula a hlavy I a II. Treba pripomenúť, ústavný zákon číslo 143 z roku 1968 zrušil tretiu až šiestu hlavu ústavy ČSSR z roku 1960.

všech členů naší společnosti a sloužila harmonickému rozvoji člověka jako občana socialistického státu,

usilovat o mírové a přátelské soužití se všemi národy a s demokratickými státy bez ohledu na jejich společenské zřízení, prohlubovat spojenecké svazky a spolupráci se socialistickými zeměmi, dodržovat převzaté mezinárodní závazky.

V tomto duchu

stanovíme touto Ústavou základ právního řádu Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky.”

Sledujme niektoré články návrhu ústavy, ktoré vyjadrovali vtedajšie chápanie usporiadania československého štátu. Na tomto mieste by sa žiadala právna analýza, no obmedzený priestor štúdie nám umožňuje len komentovanie ustanovení právnych noriem.⁶⁵

Hoci návrh ústavy začínajúci *My, lid československý* (Ústava z roku 1960 začínala *My, pracující lid Československa*, ústavný zákon č. 143 *My, národ český a slovenský*, sovietska ústava z roku 1977 *Sovietsky ľud*) obsahoval, sčasti pod tlakom helsinského procesu, niektoré demokratizačné ustanovenia v oblasti občianskych práv a slobôd (právo na majetok v osobnom vlastníctve, právo slobody pohybu a pobytu, právo slobodne vycestovať, právo na združovanie, pomerne široké uplatnenie referenda, sloboda tvorivej vedeckej, technickej a umeleckej činnosti ako osobitná forma slobody prejavu, zvýraznenie postavenia občanov v Národnom fronte a v národných výboroch atď.),⁶⁶ ako aj zriadenie ústavného súdu, ktorý sa zakomponoval už do ústavného zákona o československej federácii roku 1968, predsa len zachovával formu a obsah politického a hospodárskeho systému. Opieral sa o článok 2 a o článok 112 návrhu ústavy v znení: „*Federální zhmáždění je představitelem svrchovanosti všeho československého lidu*“. (Podľa čl. 108 Ústavy ZSSR Najvyšší soviety.) Procedurálny postup vyjadroval mechanizmus fungovania moci, resp. hierarchiu postavenia zložiek politického systému, ako aj jeho štruktúry podľa princípu demokratického centralizmu, vedúcej úlohy KSČ, najmä v hlave prvej o základoch politického zriadenia a v článku 1 sa stanovilo, že: „*Československá socialistická republika je socialistický stát, založený na pevném svazku dělníků, družstevních rolníků, inteligence a ostatních pracujících, v jehož čele dělnická třída*.“ (Podobne články 1 Ústavy ČSSR a Ústavy ZSSR.) V paragrafe 1: „*Československá socialistická republika je federativní stát dvou rovnoprávných bratrských národů, Čechů a Slováků, který tvoří Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika*.“ (Oproti ústavnému zákonu 143 pridané „republiky“.) V paragrafe 2 sa zdôraznilo: „*Československá socialistická republika stělesňuje státní jednotu československého li-*

65 K porovnaniu právnych noriem: MĚCHÝŘ, Jan. *Slovensko v Československu: Slovensko – české vztahy 1918 – 1991: Dokumenty názory komentáře*. Praha : Práce, 1991, 128 s., CHOVANEC - TRELLA, ref. 2., GROSPÍČ, Jiří. *Československá federace: Zákony o federativním uspořádání ČSSR*. Praha : Orbis, 1972, 705 s.; CHOVANEC, Jaroslav - TRELLA, Rudolf (eds.). *Dokumenty o československé federácii*. Bratislava : Obzor, 1972, 608 s. Ďalej *Ústavný zákon o československej federácii*. Bratislava : Epoque, 1968, 96 s. Publikovaný a okomentovaný ŽATKULIAK, ref. 2, s. 346-375. Tiež porovnaj sovietsku ústavu: CHOVANEC, Jaroslav - TRELLA, Rudolf (eds.). *Ústava (základný zákon) Zväzu sovietskych socialistických republík*. Bratislava : Pravda, 1978, 144 s., ktorá vychádzala z kontinuity sovietskeho ústavného vývoja a zo zdokonaleného zákonodárstva (právneho štátu).

66 BARNOVSKÝ, ref. 35, s. 40.

du – dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků, a národnostních menšin žijících na jejím území.“ (Podobný zmysel čl. 70 a 71 Ústavy ZSSR.)

Návrh ústavy v článku 2, paragrafoch 1 a 2 uviedol: „*Zdrojem veškeré moci ve státě je lid. Státní moc vykonává lid zastupitelskými sbory i přímo.*“ (Podobne čl. 3 potvrdzoval, že zastupiteľské zbory, FZ, SNR, ČNR a národné výbory, volil ľud, ktorý zbory kontroloval a jemu sa zbory zodpovedali. V článku 4 sa deklarovalo, že: „*Volební právo do zastupitelských sborů je všeobecné, rovné a přímé s tajným hlasováním. Poslanci zastupitelských sborů jsou odpovědní svým voličům a mohou být jimi kdykoli odvoláni.*“ (Podobne čl. 2 a 3 Ústavy ČSSR.) Článok 6 zdôrazňoval rozšírenie o proti ústave z roku 1960 postavenie Národného frontu v politickom systéme: „*Politickou základnou třídního svazku dělníků, družstevních rolníků, inteligence a ostatních pracujících, jakož i internacionálního svazku bratských národů Čechů a Slováků a národnostních menšin je Národní fronta Československé socialistické republiky, Národní fronta České socialistické republiky a Národní fronta Slovenské socialistické republiky.*“ V paragrafe 2 sa pripomenulo, že: „*Národní fronta na dobrovolném základě sdružuje politické strany, společenské a zájmové organizace.*“

Politický systém „reálneho socializmu“ vyjadril článok 7 v paragrafoch 1 a 2: „*Vedoucí politickou silou v socialistické společnosti je Komunistická strana Československa, která vytýčuje na základě vědeckého poznání hlavní směry společenského rozvoje, linii vnitřní i zahraniční politiky Československé socialistické republiky a politicky zabezpečuje její uskutečňování a kontrolu.*“ Paragraf 2 spresňoval: „*Komunistická strana Československa uskutečňuje svou vedoucí úlohu především v Národní frontě, ve spojení s ostatními politickými stranami, ve spolupráci se společenskými a zájmovými organizacemi a v sepětí s lidem.*“ (Rozšírený oproti čl. 4 Ústavy ČSSR, podobne čl. 6 Ústavy ZSSR.) Tento politický systém však nedokázal a ani nemohol úplne ovládať slovenskú a českú spoločnosť, i keď mal k tomu, ako sme už spomenuli, niektoré páky.

V tomto zmysle dôležitý článok 10 ukázal nadradenosť politického princípu demokratického centralizmu nad federatívnymi princípmi: „*Zásadou organizace a činnosti státu a společnosti je demokratický centralismus, podle něhož se ústřední řízení ve federaci a v republikách nedílně spojuje s uplatňováním socialistické samosprávy lidu, se širokou pracovomocí a odpovědností nižších orgánů, s jejich rozsáhlou samostatností, s iniciativní účastí občanů.*“ (Nový oproti Ústave ČSSR, podobne čl. 3 Ústavy ZSSR.)

Článok 11 návrhu ústavy hovoril o právnom štáte, ktorý sa riadi zvrchovanosťou ústavy a zákonov. Vzhľadom na politické perzekúcie v sledovaných rokoch diskutabilne znela veta: „*Státní moc se uplatňuje jen na základě zákona a v jeho mezích a její výkon podléhá kontrole z hlediska ústavnosti a zákonnosti.*“ (O perzekúciách v ZSSR ani nehovoriac, čl. 4 Ústavy ZSSR.) Dôležitý bol aj článok 79 návrhu ústavy, ktorého prvý paragraf uviedol: „*Československá socialistická republika, Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika jsou budovány na ústavních zásadách socialistické demokracie. Jejich politické zřízení je v zásadních věcech stejné.*“ (Oproti článku 2 ústavného zákona 143 bol jediný rozdiel v použití výrazu politický systém.) Článok 84 uzatváral niektoré diskusie o vymedzení občianstva: „*Československé státní občanství je jednotné. Každý československý státní občan je zároveň občanem České socialistické republiky nebo Slovenské socialistické republiky.*“ (Podobne čl. 33 a 34 Ústavy

ZSSR.) Pritom český a slovenský jazyk sa používal rovnoprávne. (Článok 81, podobne čl. 5 a 6 ústavného zákona č. 143.)

Hospodársku oblasť, resp. vlastnícke vzťahy, vymedzovali niektoré články návrhu ústavy. Článok 12 hovoril o tom, že: „*Základem hospodářské soustavy Československé socialistické republiky je socialistické společenské vlastnictví.*“ Ďalej vymedzoval: „*Socialistickým společenským vlastnictvím je zejména celospolečenské vlastnictví, družstevní vlastnictví a vlastnictví společenských a jiných socialistických organizací.*“ (Rozšírený o organizácie oproti Ústave ČSSR, ako čl. 10 Ústavy ZSSR.)

No článok 15 pripúšťal, že: „*Za podmínek stanoveným zákonem jsou přípustné i jiné druhy a formy vlastnictví. Stát poskytuje rovnocennou ochranu všem druhům a formám vlastnictví.*“ Hoci článok priamo neuvádzal súkromné vlastníctvo, znamenal posun oproti dovtedajším právnym normám.

V tejto súvislosti (zaujímavo v porovnaní s dneškom a spresnene oproti Ústave ČSSR v čl. 8) článok 13 vymenúval: „*V celospolečenskm vlastnictví jsou zejména: nerostné bohatství a základní zdroje energie, základní lesní fond, přírodní zásoby podzemních vod, vodní toky a přírodní léčivé zdroje, klíčové podniky průmyslové a stavební výroby, hromadné dopravy a spojů, vyhrazené peněžní, úvěrové a pojišťovací ústavy, důležité zařízení zdravotnická, školská, kulturní, vědecká, rozhlas, televize a film celostátního významu.*“

Článok 20 neprinášal zvláštny posun oproti právnym normám z roku 1970, keď potvrdzoval: „*Hospodářství Československé socialistické republiky tvoří jednotný celek, působící na základě státního plánu hospodářského a sociálního rozvoje. Uplatňuje se jednotná socialistická hospodářská soustava a jednotná hospodářská a sociální politika.*“ (Podobne čl. 16 Ústavy ZSSR.) Teda ani zmienka o tom, ako sa v ústavnom zákone číslo 143 z roku 1968 zakotvilo, že jednotný celok tvorili dve integrované národné ekonomiky (na báze socialistického plánovania a trhu). Paragraf 2 len uviedol: „*Československá socialistická republika, Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika zabezpečují potřeby a zájmy českého a slovenského národa a národnostních menšin.*“ A článok 80: „*Jednotné hospodářství Československé socialistické republiky se rozvíjí ve vzájemné spolupráci České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky. Plánovitě řízeným hospodářstvím Československé socialistické republiky se zabezpečuje efektivní, rovnovážní, proporcionální a dynamický rozvoj obou republik.*“

Podobne ako čl. 1 ústavného zákona č. 143 v hlave tretej návrhu ústavy sa článok 75 vyjadril: „*Československá socialistická republika je dobrovolný státoprávní svazek dvou rovnoprávných bratrských národů, Čechů a Slováků, založený na jejich svrchovanosti a právu na sebeurčení.*“ V nasledujúcom článku 76: „*Československá socialistická republika je federatívni stát, který tvoří dva rovnoprávné a svrchované státy, Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika*“, článku 77: „*Česká socialistická republika a Slovenská socialistická republika respektují navzájem svou svrchovanost Československé socialistické republiky. Československá socialistická republika respektuje svrchovanost České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky*“, článku 78: „*Federatívni uspořádání Československé socialistické republiky je založeno na vzájemné spolupráci, z níž vychází rozdělení působnosti mezi Československou socialistickou republikou, Českou socialistickou republikou a Slovenskou*

socialistickou republikou, která se uskutečňuje ve výstavbě a činnosti státních orgánů, v tvorbě a provádění státní politiky“, a to na ústavných zásadách socialistickej demokracie (článok 79) a určovaní základných smerov hospodárskeho a sociálneho rozvoja ČSSR, ktoré schvaľovalo FZ v súlade so smermi štátnych plánov republik a legislatívnych zámerov národných rád, článok 88. Paragraf 2, čl. 78 v podstate obnovoval paritu v rokoch 1969 – 1970 v zastúpení občanov ČSR a SSR vo vedení ústredných štátnych orgánov.

Jedným z kľúčových momentov v návrhu ústavy sa stalo rozdelenie pôsobnosti medzi federáciou a republikami (koexistenciou ich suverenity). Podľa článku 85 do výlučnej pôsobnosti ČSSR patrila zahraničná politika, uzatváranie medzinárodných zmlúv, zastupovanie ČSSR v medzinárodných vzťahoch, koordinácia stykov ČSR a SSR s cudzími štátmi a s medzinárodnými organizáciami a rozhodovanie v otázkach mieru a vojny, obrana ČSSR, otázky meny a colníctva, spojov, rádiokomunikácií, telekomunikácií, federálnych štátnych hmotných rezerv, ochrana federálnej ústavnosti, zákonodarstvo a správa v rozsahu pôsobnosti ČSSR. (Podobne ako čl. 7 ústavného zákona č. 125 z roku 1970.)

Článok 87 mal značný dosah na výkonnú podobu česko-slovenskej federácie, keď do spoločnej pôsobnosti ČSSR a oboch republík patrilo plánovanie, financie, emisná činnosť, veda a technika, tvorba a ochrana životného prostredia, práca, mzdy a sociálne veci, cenové veci, hospodárske vzťahy so zahraničím, investície, bankovníctvo, priemysel, poľnohospodárstvo a výživa, doprava, vnútorný poriadok a bezpečnosť štátu, právna úprava socialistickeho podnikania, normalizácia a metrológia, priemyslové práva, sociálne a ekonomické informácie, veci tlače, rozhlasu, televízie, filmu, tlačových agentúr a iných informačných prostriedkov, štátna starostlivosť o šport a všeobecná kontrola. (Článok 87 bol porovnateľný s pomerne široko formulovanými, a tým aj problematickými článkami 17 až 28 ústavného zákona č. 143.)

Čo ostalo republikám? Podľa článku 108 do pôsobnosti ČSR a SSR patrila kultúra, školstvo, štátna starostlivosť o mládež, šport a telesná výchova, zdravotníctvo, organizácia a riadenie národných výborov, všeobecná vnútorná správa, archivníctvo a požiarna ochrana, štátna správa súdov republík, štátne notárstvo, dohľad nad činnosťou orgánov advokácie a správa väznenstva, stavebníctvo (výroba stavebných hmôt a stavebná výroba vrátane miestneho hospodárstva), lesné a vodné hospodárstvo, vnútorný obchod, cestovný ruch, miestne hospodárstvo a služby, bytové hospodárstvo a hospodárenie s bytmi a nebytovými priestormi, geologická činnosť, štátna banská správa, geodézia a kartografia, štátny dozor nad bezpečnosťou a ochranou zdravia pri práci, udeľovanie vedeckých hodností, veci cirkví a náboženských spoločností, sporiteľníctvo a poisťovníctvo a ostatné (?) veci spojené s uplatňovaním zvrchovanosti štátnej moci republiky.

Ako vidieť, kľúčové oblasti a rezorty patrili v podstate do pôsobnosti federácie, keď berieme v úvahu centrálnu postavu federálnej vlády a Federálneho zhromaždenia ČSSR voči národným orgánom. Až nápadne sa uvedené články o spoločných kompetenciách federácie a republík podobali právnym úpravám z decembra 1970, bez ohľadu na článok 110 návrhu ústavy, podľa ktorého veci taxatívne nezverené do pôsobnosti ČSSR, patrili do pôsobnosti ČSR a SSR. Návrh ústavy konzervoval stav z roku 1970, a tým sa vyhol, podobne ako čl. 9 ústavného zákona č. 143, taxatívne vymedzeniu spoločných kompetencií federácie a republík, ktoré spôsobovali medzi nimi latentné problémy.

Dôležitým pre nasledujúce právne zmeny sa stal článok 294 návrhu ústavy, podľa ktorého sa mal zrušiť ústavný zákon č. 100/1960 Zb., Ústava Československej socialistickej republiky, ďalej ústavný zákon č. 143/1968 Zb., o československej federácii v znení ústavných zákonov jej doplňujúcich a pozmeňujúcich a ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národnosti v Československej socialistickej republiky a ďalšie právne normy.

Návrh ústavy, v ktorom, prirodzene, ostávala účinnosť otvorená (čl. 295) v rozpore s jej článkami 75 až 77 fakticky neutvoril novú bázu na dotvorenie česko-slovenskej, českej a slovenskej štátnosti. Čo však spraviť s formou ústavy, keď ústavný zákon o československej federácii z roku 1968 v článku 142, v odseku 2 stanovil: „*Ústava Československej socialistickej republiky môže byť zmenená iba ústavným zákonom Federálneho zhromaždenia (...)* Spolu s prijatím Ústavy Československej socialistickej republiky prijmu obidve republiky vlastné ústavy. Do prijatia Ústavy Českej socialistickej republiky a Ústavy Slovenskej socialistickej republiky sa ústavné pomery týchto republík správajú týmto ústavným zákonom a ostatnými ústavnými predpismi.“

Komplexný návrh Ústavy ČSSR mala predložiť Pracovná komisia predsedníctva ÚV KSČ do 20. októbra 1989. Podobne návrh ústavného zákona o spôsobe prijatia ústavy, ktorý malo schváliť Federálne zhromaždenie ČSSR do 13. decembra, aby ho prijali všetky zákonodarné zbory, najprv národné rady.

Všeľudovú diskusiu k návrhu ústavy vyhlasoval ÚV Národného frontu ČSSR a do 20. októbra mal byť prerokovaný vo Výbore pre riadenie straníckej práce v ČSR, určitej náhrady zrušeného Byra ÚV KSČ z roku 1968, a v ÚV KSS. Aj ďalšie časovo vymedzené úlohy sa vzťahovali na orgány Národného frontu a komunistickej strany, ako aj na zákonodarné zbory.⁶⁷

Len navonok sa mal prezentovať zákon, ktorý podporuje Národný front a „podstrčili“ ho politickým stranám NF najprv ako návrh zákona o spôsobe prijatia zákona, avšak bez znalosti obsahu tzv. trojjedinej ústavy.

V návrhu poslancov Federálneho parlamentu ČSSR L. Kapitoly, J. Pampúcha, R. Rohlička, J. Šimútha a R. Tichého na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej *Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky*⁶⁸ sa prejavil mechanizmus prijímania právnych noriem a najmä uplatňovania princípu demokratického centralizmu podľa predstáv vedenia KSČ. Predseda SSO J. Šimúth svoj nesúhlas so spôsobom schvaľovania návrhu na vydanie ústavného zákona vyjadril na zasadaní predsedníctva FZ ČSSR 23. októbra 1989. Ohradil sa proti formálnemu podpisu návrhu, ktoré vylučovalo možnosť zaujatia stanoviska so znalosťou pozadia. Podpísal ho v presvedčení, že sa ešte posúdi rozhodnutie a zväži sa spôsob jeho predkladania. Obrátil sa na Jakeša a Indru so žiadosťou o odloženie „*schvaľovania návrhu uvedeného zákona v pléne ČNR a SNR. Zrušenie tak závažného zákona o čs. federácii, ako je existencia Ústavy ČSSR a ústav národných republík je tak závažné, že tomu musí predchádzať seriózna príprava a musí sa zabezpečiť verejná*

67 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 29. 9. 1989, k. 17, sign. PÚV/501, č. sp. 8650/25, Návrh ďalšieho postupu v príprave novej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR.

68 Dostupné na internete: www.psp.cz, Digitální knihovna, FS ČSSR 1986 – 1990, tisk 185 (V. volební období).

informovanosť“.⁶⁹ A práve verejnosť ani netušila, čo sa v kuloároch politickej moci potichu, no pod pláštikom údajne seriózneho procedurálneho postupu, prakticky pripravuje.

Tvrdilo sa, že: „*ústava je výrazom dohody a súhlasu svrchované a rovnoprávne* (podč. J. Ž.) *Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky, a z toho, že v kontinuitě s ústavným zákonom o československej federácii nová ústava bude spoločnou ústavou Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky, po predchádzajúcom súhlasnom vyjadrení* (? , podč. J. Ž.) *Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady ako najvyšších orgánov štátnej moci a predstaviteľov svrchovanosti republik usneslo sa na tomto ústavným zákone:*

Čl. 1

(1) *O prijatí novej Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky rozhodne Federálny shromáždění, Česká národná rada a Slovenská národná rada.*

(2) *Federálny shromáždění rozhodne o prijatí novej Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky po jejím schválení Českou národnou radou a Slovenskou národnou radou.*

(3) *Ústava bude prijatá Českou národnou radou, Slovenskou národnou radou a Federálnym shromážděním podľa čl. 109 odst. 3 a čl. 41 ústavného zákona č. 143/1968 Sb., o československej federácii.*”

Článok 2 predpokladal predloženie návrhu ústavy ČSSR, ČSR a SSR zákonodarným zborom orgánmi Národného frontu. Problematický článok 3 znel: „*Zrušuje sa čl. 142 odst. 2 veta prvá ústavného zákona č. 143/1968 Sb., o československej federácii.*“ Ústavný zákon mal podľa článku 4 nadobudnúť účinnosť dňom vyhlásenia.⁷⁰

Dôvodová správa k návrhu zákona o spôsobe prijatia ústavy vyjadrovala vtedajšie chápanie poslania česko-slovenskej federácie: „*Na základe záväzov XVII. sjezdu Komunistickej strany Československa by sa zahájili práce na prípravě novej ústavy. Nezbytnosť prijatí novej ústavy vyplýva predovšetkým z potreby zakotviť základnú zmenu, ktoré nastali od prijatí dosavadnej ústavy a ústavného zákona o československej federácii a vytvoriť ústavnú*

69 Autorizovaný odpis Jozefa Šimútha z 25. schôdze P-FS, s. 22/1. Uložené: APS PČR, AFS, f. Federálny shromáždění ČSSR – V. volebné obdobie 1986 – 1990, 25. schôdze P-FS 23. 10. 1989, k bodu 13, Stenografický zápis, s. 22/1. Bolo príznačné pre Indru a ďalších, že o prijatí základného zákona štátu sa rokovalo na konci schôdze ako bod 13! Chýba však materiál a podpisy per rollam! Šimúthovi hrozilo za odmietavý postoj stratu funkcií. (List J. Žatkuliakovi z 8. 12. 2003.) Podpredsedovi ÚV NF ČSSR R. Rohličkovi 8. 11. 1989 objasnil okolnosti podpisu návrhu zákona o spôsobe prijatia ústavy 3. októbra, keď z ÚV KSČ telefonovali, či je niekto z poslancov FZ zo Strany slovenskej obrody v Prahe. Na Sekretariáte ÚV NF ČSSR zistil, že okrem neho a Rohlička ho podpísali 3 poslanci FZ. Predpokladal však diskusiu o návrhu zákona. Až 10. októbra sa dozvedel, že sa bude o ňom hovoriť vo výboroch SNR. Uvedomil si nekorektný postup pri mimoriadne dôležitom zákone a „...došiel som k záveru, že sa jedná vlastne o zrušenie článku 142, odstavca 2, prvej vety ústavného zákona o Československej federácii.“ teda o existenciu ústav národných republík. Na základe toho 26. októbra sa odmietol zúčastniť rokovanií výborov SNR. Odpis listu z 8. 11. 1989, č. 85/1989-sekr.

70 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 29. 9. 1989, k. 17, sign. PÚV/499, č. sp. 8 620/25, Návrh ústavného zákona o spôsobe prijatí Ústavy Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky, ktorý bol totožný s textom návrhu predloženého do Federálneho zhromaždenia ČSSR, okrem vsuvky „Varianta“ pred neočíslaným článkom (2). Návrh predložil M. Čalfa. Indra mal zabezpečiť prerokovanie návrhu vo federálnom zhromaždení v decembri 1989.

základy společensko-politického rozvoje spojeného s přestavbou a demokratizací socialistické společnosti (...)

Předkládaný návrh ústavního zákona musí proto v návaznosti na platná ustanovení ústavního zákona o československé federaci řešit procedurální postup přijetí společné ústavy federace a obou republik, a to v souladu se zásadami socialistického federalismu a socialistické demokracie (...) Trojjedinou povahu nové ústavy je třeba vyjádřit i v jejím názvu (...)

Se zřetelem na originální suverenitu (podč. J. Ž., formálně?) ČSR a SSR je nezbytné, aby o přijetí nové ústavy rozhodly nejdříve národní rady a teprve potom Federální shromáždění. Tato nová ústavní úprava si vyžaduje i zrušení ustanovení ústavního zákona o československé federaci podle čl. 3 návrhu, které při vzniku federace předpokládalo jiný postup.⁷¹

V predkladacej správe k návrhu ústavného zákona o spôsobe prijatia novej ústavy sa zdôraznilo prijatie spoločnej ústavy, ktorej charakter vyjadril jej názov *Ústava Československej socialistickej republiky, Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky*. Návrh ústavy mali najprv schváliť národné rady, aby sa dodržalo, že „*pôvodnými nositeľmi suverenity sú obe republiky*“. V skutočnosti išlo o ďalšiu formalitu, keď o všetkom rozhodovalo predsedníctvo ÚV KSČ a zákonodarná iniciatíva prináležala Federálnemu zhromaždeniu ČSSR.⁷²

Predsedníctvo ÚV KSČ zvažovalo na svojom zasadaní 20. októbra 1989 postup prijatia návrhu Ústavy ČSSR, ČSR a SSR rozhodujúcimi zložkami Národného frontu s prihliadnutím na všeludovú diskusiu, ktorá nemala narušiť diskusiu k ďalším dokumentom k pripravovanému XVIII. zjazdu KSČ v máji 1990. Podľa prvého variantu sa mal predložiť návrh ústavy až v lete 1990 a v marci až apríli 1991 by bola prijatá a vyhlásená nová ústava. Podľa druhého variantu, ku ktorému sa priklonilo a následne schválilo predsedníctvo, sa predpokladalo predloženie návrhu ústavy v marci 1990, teda hneď po krajských konferenciách strany a diskusia by prebiehala do konca júna 1990. Návrh ústavy, po zahrnutí záverov zjazdu KSČ, by sa prijal v októbri 1990 (resp. v novembri). Nasledovali by všeobecné voľby podľa nových volebných zákonov.⁷³

Atmosféru prijatia ústavného zákona o spôsobe prijatia návrhu ústavy ukázalo zasadanie ČNR dňa 31. októbra 1989. Spravodajskú správu predložil poslanec ČNR Josef Mečl, ktorý v podstate zopakoval obsah dôvodovej správy k návrhu ústavy. Pripomenul, že sa za 20 rokov existencie federácie riadili ústavné pomery federácie a oboch republík jediným ústavným dokumentom: „*Podle platné ústavní úpravy by Federální shromáždění ke zrušení článku 142 odst. 2, první věta ústavního zákona č. 143 o čs. federaci*

71 Parlamentný archív Kancelárie Národnej rady Slovenskej republiky (ďalej PA K NR SR), f. Výbor pre národné výbory a národnosti, k. 808, zasadanie 26. 10. 1989.

72 ŽATKULIAK, Jozef. SNR a Slovensko v rokoch 1969 – 1989. In ŽATKULIAK, Jozef (ed.). *Národná rada v kontexte slovenských dejín: 150. výročie vzniku prvej Slovenskej národnej rady*. Bratislava : Národná rada Slovenskej republiky; Slovenská historická spoločnosť pri SAV, 1999, s. 176-186. VOJÁČEK, Ladislav. *Zákonodárství SNR 1944 – 1989*. In MALÝ - SOUKUP, ref. 5, s. 672-689.

73 ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 20. 10. 1989, k. 18, sign. PÚV/513, Další postup v přípravě nové Ústavy ČSSR, ČSR a SSR, č. sp. 8 833/25. Realizáciu postupu mali najmä na starosti Jakeš, Hoffmann a Čalfa. Prerokovanie návrhu o spôsobe prijatia ústavy predsedovia zákonodarných zborov. Na prelome rokov 1989 a 1990 sa mal návrh ústavy predložiť členom ÚV KSČ a poslancom.

*souhlas národních rad nepotřebovalo. (! Podč. J. Ž.) Federální shromáždění by tuto změnu ústavního zákona mohlo provést samostatně ústavním zákonem. Zájmy republik by v tomto případě byly zajištěny zákazem majorizace, který platí ve Sněmovně národů při změnách ústavních zákonů (podč. J. Ž.). Federální shromáždění se však obrátilo na národní rady s tímto návrhem ústavního zákona, aby dříve než přistoupí ke schválení tohoto návrhu ústavního zákona, daly k němu souhlas. A tomu také odpovídá navrhovaná forma usnesení ČNR.*⁷⁴

Prijatie návrhu ústavného zákona 31. októbra 1989 medzi poslancami SNR prebiehal v skutočnosti dramatickejšie, ako sa navonok zdalo. Na priame naliehanie podpredsedu FZ J. Marka, mimochodom podporovateľa federalizácie štátu roku 1968 vo funkcii podpredsedu SNR, predstúpil K. Laco ako spravodajca – poslanec FZ v októbri 1989 pred poslancov SNR s návrhom skupiny poslancov Federálneho zhromaždenia ČSSR na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej ústavy, no s vedomím nerealizovania článku 142 ústavného zákona o československej federácii z roku 1968:

*„Je možná a realizovateľná koncepcia troch ústav, takisto je možná a realizovateľná koncepcia jedného ústavného dokumentu, obsahujúceho ústavnú úpravu všetkých základných spoločenských vzťahov federácie i národných republík, teda prakticky ústavy ČSSR, ČSR a SSR, pričom sa komisia [ÚV KSČ] priklonila ku koncepcii jedného ústavného dokumentu“.*⁷⁵ Hoci neprijal Mečlovo tvrdenie, že ak stačila 20 rokov jedna ústava, bude stačiť aj naďalej, hneď nato sa chcel vyhnúť opakovaniu rovnako znejúcich článkov v troch ústavách. Upozornil: *„Ak by jeden zo zúčastnených štátových subjektov mal inú kompetenciu než druhý, napr. sám by mohol meniť ústavu, ide krátko povedané o niečo iné než o federáciu, a to až po voľné združenie štátov medzinárodno-právneho charakteru.“*⁷⁶

Ohradil sa proti pomenovaniu „o trojjednej ústave“. To by vraj komplikovalo situáciu. Avšak viaceré výbory SNR považovali kodifikáciu národnej ústavy na základe všeľudovej diskusie za atribút národnej štátnosti a určujúci dokument o budúcnosti slovenského a českého národa.⁷⁷ Na adresu poslancov Laco pokračoval: *„Ak vás však môžem požiadať, vezmite na zreteľ, že to čo hovorím, je aj na základe toho, že navrhovaný obsah dokumentu poznám, resp. že ten návrh dostanete a že vás čaká jeho posúdenie už nie iba s vyjadrením sa k nemu, ale s jeho ústavným schválením so všetkými predpokladanými dôsledkami.“*⁷⁸

Pod nátlakom predsedu SNR V. Šalgoviča, federálneho ministra pre legislatívu M. Čalfu a niektorých poslancov, hroziacich straníckymi trestami a inými postihmi, od-

74 Dostupné na internete: www.psp.cz, Digitální knihovna, ČNR 1986-1990, stenoprotokoly, 16. schůze, část 1/27, s. 5-6, část 2/27, s. 1. ČNR, okrem zdržania sa jedného poslanca, odsúhlasila návrh zákona (tlač 134).

75 SNA, f. Pléna SNR 1969 – 1989, Stenografická správa o 16. schůzi SNR z 31. októbra 1989, s. 7.

76 Ref. 75, s. 11. Výňatok z vystúpenia K. Lacu uverejnený: ŽATKULIAK, ref. 39, s. 318-321.

77 Spisovateľ V. Mináč hovoril o „základnej samostatnosti národných republík vo všetkých oblastiach“, o jasnom vymedzení ich pôsobnosti delegovanej federácii. Prihlásil sa za ustanovenie slovenskej televízie, rozhlasu či filmu ako „neoddeliteľnej súčasť slovenskej národnej kultúry“. Podľa neho návrh skupiny poslancov FZ zabraňuje skutočnej diskusii o novej ústave. Obával sa, že tento postup ohrozuje samotnú federáciu. Ref. 75, s. 30-32.

78 Ref. 75, s. 8-9.

hlasovalo plénum SNR prijatie ústavného zákona.⁷⁹ Výbory SNR odporučili plénu súhlasiť s návrhom skupiny poslancov FZ na vydanie ústavného zákona o spôsobe prijatia novej ústavy.⁸⁰

Ústup od vypracovania „jednotnej“ ústavy česko-slovenskej federácie priniesli spoločenské pomery po 17. novembri 1989. Sovietsky blok sa rozpadával aj pre Gorbačovovu koncepcie neujasnenú a voči Česko-Slovensku rozporuplnú politiku,⁸¹ ktorého transformácia smerovala k utvoreniu demokracie, plurality a nového právneho poriadku. Občanské fórum i Verejnosť proti násiliu vo svojich programových dokumentoch žiadali vypracovanie novej ústavy a demokratizáciu štátových pomerov.⁸² Zároveň nastolenie nového právneho poriadku a pluralitného parlamentného politického systému.⁸³

Slovenská národná rada 6. decembra 1989 ako jedno z prvých svojich opatrení zrušila uznesením 125 uznesenie z 31. októbra 1989 o vydaní ústavného zákona o spôsobe prijatia novej ústavy ČSSR, ČSR a SSR, ktoré pokladala za jedno z dôležitých demokratických zmien v riešení štátových otázok.⁸⁴ SNR okrem iného zdôraznila: „*Naliehavou úlohou je aj zintenzívniť prípravu novej ústavy a vytvoriť podmienky pre prípravu Ústavy SSR tak, aby dôsledne vyjadrovala princípy československej federácie predovšetkým originálnu pôsobnosť republiky a suverenitu národa.*“⁸⁵ Česká národná rada zrušila 14. decembra 1989 svoje uznesenie číslo 123 z 31. októbra 1989 o spôsobe prijatia tzv. trojjedinej ústavy, lebo tým by sa národné republiky vzdali práva na vlastné ústavy, a tým aj na dotvorenie národných štátností podľa článku 142 odseku 2 ústavného zákona 143/1968 Zb.⁸⁶

Pritom si všimnime, že v súlade s Ústavou ZSSR každá zväzová sovietska socialistická republika mala mať svoju ústavu (čl. 76) a v jej článku 72 sa zakotvilo právo každej zväzovej republiky vystúpiť zo ZSSR. Dokonca podľa článku 82 mala mať svoju ústavu aj každá autonómna republika.

Návrh tzv. trojjedinej ústavy ČSSR, ČSR a SSR ukázal, na ktorých princípoch federácia fungovala. Predstavoval centralistické usporiadanie štátu. V podstate neprekročil chápanie štruktúry politického systému, vedúcej úlohy KSČ, Národného frontu a so-

79 Za návrh ústavného zákona o prijatí ústavy hlasovalo 118 poslancov a napriek nátlaku 7 poslancov hlasovalo proti návrhu a 6 poslancov sa zdržalo hlasovania. In ŽATKULIAK, ref. 39, s. 59-60.

80 SNA, f. Pléna SNR 1969 – 1989, k. 797, Spoločná správa výborov SNR č. 113.

81 KOTYK, Václav. Základní momenty a faktory rozpadu sovětského bloku. In *Mezinárodní vztahy*, 1999, č. 4, s. 59-72.

82 OTÁHAL, Milan - SLÁDEK, Zdeněk (eds.). *Deset pražských dnů: 17. – 27. listopad 1989: Dokumentace*. Praha : Historický ústav ČSAV a Historická komise Koordinačního centra Občanského fóra v nakl. Academia, 1990, s. 503-506. ŽATKULIAK, ref. 39, s. 358.

83 ŽATKULIAK, Jozef. Čo otvoril November 1989 vo sfére politickej, ekonomickej a štátoprávnej. In PEŠEK - SZOMOLÁNY, ref. 35, s. 83 a nasl.

84 Dostupné na internete: www.nrsr.sk/dk/, Uznesenie Slovenskej národnej rady zo 6. decembra 1989 k návrhu na zrušenie uznesenia SNR z 31. októbra 1989 č. 115 o spôsobe prijatia novej Ústavy ČSSR, ČSR a SSR, č. 125, č. sp. 1 240/1989.

85 Bližšie k prejaviu predsedu SNR R. Schustera HLAVOVÁ, Viera - ŽATKULIAK, Jozef (eds.). *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 40-44. SNR prijala 12. januára 1990 uznesenie k príprave slovenskej a federálnej ústavy. In ŽATKULIAK, ref. 39, s. 449-450.

86 Dostupné na internete: www.psp.cz, Digitální knihovna, ČNR 1986 – 1990, tisk 155.

cialistického zriadenia (celospoločenského vlastníctva) ústavy z roku 1960. V tomto zmysle by predpokladaný zjazd KSČ roku 1990 nepriniesol podstatné a očakávané spoločensko-politické zmeny, ktoré však Jakešovo vedenie nebolo schopné uskutočniť.⁸⁷ Komunistický režim znovu určil hranice liberalizácie vnútropolitických pomerov. Návrh ústavy, napriek čiastočnej kompilácii ústavného zákona o československej federácii z roku 1968, nedokázal eliminovať negatívne dôsledky zákonov z decembra 1970. Hodnotil sa ako krok späť v takých fundamentálnych otázkach, ako riešenie slovenskej a českej otázky, profilovania národných štátností, originality postavenia národných republík a na jej základe usporiadania spoločného štátu. V nastávajúcich demokratických podmienkach sa prakticky začínalo od začiatku, avšak s rezíduami rozdielných štátoprávnych koncepcií.⁸⁸

87 ŽATKULIAK, ref. 1.

88 BEŇA, Jozef. Súčasnohistorickoprávne poznámky k zániku ČSFR a ku konštituovaniu Slovenskej republiky a Českej republiky. In *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae XV*. Bratislava : UK, 1994, s. 29-39.

RECENZIE

RÜSEN, Jörn. *HISTÓRIA: NARÁCIA, INTERPRETÁCIA, ORIENTÁCIA*. Oxford : Berghahn Books, 2005, s. 222.

V predminulom roku sa objavila monografia *História: narácia, interpretácia, orientácia* významného nemeckého kultúrneho historika a teoretika histórie Jörna Rüsena. Už prvé vety v úvode tejto knihy dokazujú, že význam histórie autor neobmedzuje len na akademickú disciplínu, ale chápe ju najmä v spojitosti s jej základnou kultúrnou funkciou, ktorá podľa neho spočíva v poskytovaní „*orientácie pre akéhokoľvek človeka v časovom prúde prostredníctvom pamätania si minulosti*“ (s. 1). Vzhľadom na diskusie o tzv. lingvistickom obrate v humanistických disciplínach Rösen naznačuje, že v jednotlivých kapitolách tejto knihy bude skúmať vzájomné vzťahy medzi naráciou (transformujúcou minulosť do histórie), interpretáciou a orientačnou funkciou spočívajúcou v nej samotnej a tiež ňou sprostredkovanou.

V úvodnej časti prvej kapitoly s názvom *Narácia* podáva charakteristiku historickej narácie, ktorú vymedzuje jej funkciou ako média pamäte, schopnosťou vytvárať vnútornú jednotu troch dimenzií času prostredníctvom pojmu *kontinuity* a funkciou stabilizácie identity autorov a recipientov (s. 11). Podľa štyroch rôznych spôsobov pokračovania ľudského života v čase (potvrdzovanie, pravidelnosť, negácia a transformácia) rozdeľuje Rösen historické narácie na tradičné, demonštrujúce, kritické a genetické. V nasledujúcej časti tejto kapitoly sa podrobnejšie venuje historickému vedomiu (všeobecne zameranému na tvorbu zmyslu minulosti), ktoré charakterizuje prostredníctvom kompetencie skúseností, interpretácie a orientácie. Podobne ako historické narácie autor rozlišuje štyri typy historického vedomia (tradičné, demonštrujúce, kritické a genetické) na základe „*štyroch rôznych princípov časovej orientácie života: a) potvrdenia existujúcich orientácií, b) opakovania kultúrnych vzorcov a životných foriem, c) negáciou a d) transformáciou aktuálnych orientujúcich vzorcov*“ (s. 28). V predposlednej časti tejto kapitoly autor poukazuje na Rankeho uvedomovanie významu rétoriky (a tiež estetiky) pri predstavovaní minulosti, ktorá sa opäť dostáva do popredia úvah teoretikov spájaných s tzv. lingvistickým obratom. Záverečná časť predstavuje Rösenovo riešenie problému narativity a objektivity v histórii. So samotným procesom tvorby narácie sa podľa neho viažu naratívne požiadavky (retrospekcie, perspektívy, selektivity a partikularity), ktoré negujú dosahovanie historickej objektivity. Rösen sa pokúša formovať nový pohľad na historickú objektivitu na základe požiadavky heuristického prístupu k historickej skúsenosti, konzistencie (teoretickej a praktickej) a regulatívnej idey intersubjektivity, ktorá by rešpektovala „*pluralitu sprevádzanú chápaním pravidlom komplementárnosti, vzájomného kriticismu v móde transparentnej, zdôvodniteľnej argumentácie a vzájomného ocenenia a uznania*“ (s. 71). Možno už najbližšie roky naznačia, či sa súčasné dejepisectvo vydá smerom k naplneniu optimistickej Rösenovej predstavy o pluralite alebo sa skôr bude realizovať ním kritizovaný stav tzv. bezprincíbovej plurality, ktorá celkom diskredituje objektivitu ako „*vznešený sen*“.

Druhá kapitola s názvom *Interpretácia* sa venuje najmä problému historickej teórie, chápanej ako metateoretická reflexia o základných princípoch histórie. Túto reflexiu dáva autor do spojitosti s funkciou metahistórie súvisiacou so zamýšľaním sa nad zdôvodňovaním historických princípov konštituujujúcich históriu ako akademickú disciplínu. Realizácia spomínaného zdôvodňovania sa uskutočňuje prostredníctvom nasledujúcich argumentatívnych stratégií: 1) ako istého druhu rétoriky či poetiky, 2) historického poznania pozostávajúceho z encyklopedických entít, 3) metodológie historického výskumu, 4) histórie teórie poznania odlišujúcej históriu od iných vied alebo 5) filozofie dejín. Podľa Rüsena tieto „*stratégie sa zriedkakedy používajú jednotlivo, zvyčajne sa javia ako zmes v rôznych aspektoch historických oblastí, pričom sa zviditeľňujú v princípoch a per-*

spektívach historikov“ (s. 79). I keď autor pripúšťa, že úroveň a povaha teoretizovania v histórii môže pre niekoho byť stále kontroverznou (keďže sa javí ako dostatočné len popisovanie historických javov), tak nutnosť zaoberania problémom teórie sa zvyrazňuje, keď predpoklady historizizmu (vo funkcii regulatívnych teórií) začali strácať svoje opodstatnenie v historických interpretáciách a teórie sociálnych vied sa postupne presadzovali v historických odboroch. Podľa Rüsena produktívne teoretizovanie o historickom poznaní nielen podnecuje k výskumu nových aspektov a oblastí minulosti či koncipovaní interpretácií získaných faktov, ale tiež môže zvýšiť naratívnu konzistenciu ich prác, pričom sa tak „*stáva podstatným prvkom v udeľovaní významu histórii*“ (s. 106). Na význam teórie poukazuje aj predposledná časť v tejto kapitole venovaná problematike interkultúrnej komparácie historiografie, v ktorej je predstavená schéma univerzálnej periodizácie historického myslenia. V tejto schéme sa stretávame s členením dejepisectva na prehistorickú, historickú, modernú, tradičnú a (súčasnú) post-historickú etapu. Najväčšiu pozornosť čitateľa môže upútať v závere tejto kapitoly kruhový model historického myslenia, ktorého vrcholy rozdeľujúce ho na päť častí tvoria princípy (faktory): 1) *pojmy významu*, 2) *metódy spracovávania skúseností minulosti*, 3) *formy reprezentácie*, 4) *záujmy* a 5) *funkcie kultúrnej orientácie* (s. 133). Priestor medzi jednotlivými vrcholmi znázorňuje *sémantická* stratégia symbolizácie, *kognitívna* stratégia tvorby historického poznania, *estetická* stratégia historickej reprezentácie, *rétorická* stratégia historickej orientácie a *politická* stratégia kolektívnej pamäte. Vzájomné prepojenie faktorov na úrovni praktického života 4) a 5) s faktormi na úrovni teoretickej reflexie 1), 2), 3) zdôvodňuje potrebu neustáleho prepisovania histórie spojenú s aktuálnymi potrebami kultúry. I keď súčasná postmoderná kultúra uprednostňuje idey diskontinuity a plurality, Rūsen vyjadruje presvedčenie o potrebe formulovania idey zjednocujúcej historickú skúsenosť a koncepcie univerzálneho historického vývoja. Táto koncepcia by mala vychádzať z univerzálneho hodnotového systému, ktorý by bol (možno z istého pohľadu nereálne) univerzálne platný a zároveň „*potvrďoval rozdiely v kultúrach*“ (s. 142). Napriek tomu, že nespochybniteľným prínosom autorovho modelu historického myslenia je jeho názornosť, tak značná miera všeobecnosti môže vyvolávať u čitateľov viaceré otázky. Tieto sa môžu týkať nielen relevantnosti jednotlivých faktorov pri formovaní predstáv o minulosti, ale najmä možnosti (miery) dosahovania nespochybniteľného (pravdivého) historického poznania. Závažnosť tejto otázky sa zvyrazňuje pri Rūsenovom názore, že vývoj v historických odboroch sa môže odvíjať od vývoja vlastného sebauvedomovania používaných nových perspektív a stratégií (s. 135).

Uvodná časť tretej kapitoly s názvom *Orientácia* sa venuje Burckhardtovmu názoru na krízu humanizmu na konci 19. storočia, ktorej prekonávanie z jeho pohľadu spočívalo aj v historickom diele napísanom v duchu historického smútku, ktoré by zmobilizovalo pozitívne kultúrne sily. Podobný názor s ním zdieľa Rūsen, keď tvrdí, že „*tvárou v tvár katastrofám súčasných dejín, základná hodnota humanizmu, ktorá je esenciálnou súčasťou historickej kultúry našich spoločností, môže byť uchovaná len poznávajúcim úsilím, v ktorom smútime nad stratou humanity*“ (s. 158). Z pohľadu autora aj diskusia o problémoch prístupu ku skúmaniu holokaustu a historizácie národného socializmu sú jednou z výziev k riešeniu otázky historického smútenia. Zatiaľ čo predposledná časť predstavuje reflexiu nad spôsobom umiestnenia holokaustu v rámci dejín nemeckého národa, tak záverečná časť sa zaoberá jeho miestom v spojitosti s vývojom nemeckého historického vedomia a kolektívnou identitou. V doterajšom povojnovom vývoji nemeckej identity rozlišuje Rūsen tri etapy. V prvej etape, charakterizovanej *utajením*, bolo obdobie nacizmu krátko po vojne predstavované ako démonická aktivita malej skupiny politických gangstrov. S nástupom druhej generácie sa viaže ďalšia etapa, pre ktorú bola typická *moralizácia*. V tejto etape sa pristupovalo k obdobiu nacizmu s uplatňovaním všeobecných hodnôt a noriem, pričom sa toto obdobie začalo integrovať do nemeckej histórie. S nasledujúcou generáciou sa objavila podľa Rüsena tretia etapa, ktorú nazýva *historizácia*. V tejto etape sa podľa neho kritické obdobie zaraďuje do časového zret'azenia uda-

lostí formujících historickou kolektivní identitu (s. 201-202). S rovnakými vývojovými etapami historického vedomia viazaného na spoločenskú identitu by sme sa s veľkou pravdepodobnosťou mohli stretnúť u viacerých národov, ktorých dejiny v 20. storočí boli poznačené spoločenskými traumami spôsobenými totalitnými režimami.

Publikácia Jörna Rüsenä podáva reflexiu povahy naratívneho predstavovania minulosti, ktoré je podmienené určitou kultúrou. Napriek tomu, že sa s niektorými autorovými názormi viažu nejasnosti (napríklad s aktuálnym problémom formulovania všeobecnej idey zjednocujúcej rôznorodú pluralitu alebo s absenciou vymedzenia miery vplyvu kultúrnych faktorov na histórie), tak nepochybne podnecujú čitateľa k zamýšľaniu sa nad charakterom a spoločenským významom histórie.

Juraj Šuch

ŘEPA, Milan. *POETIKA ČESKÉHO DĚJEPISECTVÍ*. Brno : Host – vydavatelství, 2006, 260 s.

Literatúra, a historiografickú nevyvímajúc, je mienkotvorná. Autor svojím jazykom formuje udalosti, štylistickým vyjadrením ich zafarbjuje a vhodnými výrazovými prostriedkami pomerne ľahko docielí subjektívnu predstavu percipienta. Literatúra okrem primárnej obsahovej funkcie pôsobí aj sekundárne, a to formovaním myšlienkového sveta bežného čitateľa. Kladenie myšlienok a voľba slov autora voľne preniká do myšlienkového priestoru čitateľa a zanecháva v ňom isté stopy. Preto by malo byť samozrejmé, ak historik okrem obsahovej náplne svojho textu venuje zvýšenú pozornosť aj jej literárnej stránke a zameriava sa na to, ako dielo pôsobí vo svojej komplexnosti.

Touto problematikou sa zaoberá dielo Milana Řepu, ktorý v diele *Poetika českého dějepisectví* analyzuje výrazové a štylistické prostriedky staršej českej historiografie. Pre prácu podobného typu je len prirodzené, že autor spolu s históriou vyštudoval český jazyk. V monografii je to skutočne cítiť. Je analýzou historiografie z pohľadu literárnej vedy.

Kniha už na pohľad zaujme vkusným obalom s vyobrazením *Epiky* od Františka Ženíška. Jej obsahová stránka sa sústreďuje na poetiku českej historiografie druhej polovice 19. a prvej polovice 20. storočia. Reprezentatívna vzorka historických prác ponúka bohatý materiál výrazových a kompozičných prostriedkov. Citované úryvky, ktorých je v texte veľké množstvo, sú vybrané precízne a spĺňajú svoju ilustratívnu funkciu. Častokrát nepotrebujú detailnejšiu analýzu. Autor svoje komentáre používa síce v obmedzenej, ale trefnej miere, čím nezaťažuje text, kontinuálne ústiaci do záverov jeho výskumov.

Podstata Řepovho diela tkvie v snahe skĺbiť vedecké dielo s literárnym artefaktom, resp. vedeckosť s poetikou ako spôsobom výstavby literárnych diel. Napriek autorovmu tvrdeniu, že sa jeho práca jednostranne zameriava len na formálnu stránku dejepisného diela treba povedať, že už len v samotnom zmysle tohto diela a prístupe k téme ide o riešenie historického postoja v súvislosti s komplexnosťou historikovej práce. Formálna stránka, ako píše Milan Řepa, bola často u historikov podceňovaná, pričom každé literárne dielo má tvoriť jednotu medzi obsahom, formou a zmyslom.

V úvode pri formulácii zámerov a cieľov svojej práce preberá autor myšlienky historikov a literárnych vedcov k predloženej téme. Spomedzi filozofov, ktorí v priebehu 20. storočia ponúkali svoj pohľad na úlohu jazyka v spoločnosti, sú v diele spomenutí francúzski štrukturalisti a postštrukturalisti (Lévi-Strauss, Barthes, Foucault, Derrida, Lyotard), ktorí sústredili svoj záujem na otázky jazyka a jeho limity. Škoda, že sa autor v tejto súvislosti hodnotiaco nedotkol záverov spomínaných predstaviteľov postmodernity, ktorí vo všeobecnosti svojim privátnym skepticizmom

priviedli spoločnosť k hodnotovej relativizácii. Bližšie zhodnotil len *Metahistóriu* Haydena Whita. Keď už boli v texte spomenutí predstavitelia postmodernity, žiadalo by sa v krátkosti pripomenúť i filozofov, primárne sa zaoberajúcich analýzou jazyka, akými boli Martin Heidegger alebo Ludwig Wittgenstein. Ved' aj sám autor, podobne ako L. Wittgenstein, s údivom sleduje, ako sa zdanlivo jasne sformované myšlienky prispôsobujú vlastnému poriadku média, teda písaného jazyka. Wittgensteinove názory o vzťahu jazyka a obraze sveta alebo jeho teória o „mýte označovania“ by spolu s autorským postojom mohli doplniť rozmer tejto, inak veľmi kvalitne spracovanej monografie.

Potešujúce je, že sa Milan Řepa v kontexte svojej práce nevyhol sebareflexívnemu postoju k fenoménu histórie a pristavil sa pri skúmaní, či je alebo nie je história vedou, či je umením alebo kombináciou vedy a umenia. Z tohto pohľadu načrtol základnú osnovu vývoja historiografie. V rámci odpovedí na otázku o vedeckosti histórie definoval názory štyroch svetových historikov, pričom dvaja z nich vedeckosť histórie popreli (Paul Veyne, Golo Mann) a dvaja potvrdili (Fustel de Coulanges, J. B. Bury). Spomenul na jednej strane výhrady rigorózných vedcov, ktorí vyčítali histórii subjektívnosť a neschopnosť predvídať, a na druhej strane snahy historikov obrániť vedeckosť histórie zdôrazňovaním rozdielov medzi históriou a beletriou. Očakávaný, hoci čitateľom tušený, argumentačne podložený názor autora nebol v tejto súvislosti explicitne vyjadrený.

Nedá mi, aby som sa v krátkosti nepozastavila pri samotnej, nie celkom presnej formulácii úvodnej kľúčovej otázky autora: „*Je historiografia veda alebo umenie?*“ (s. 10). Historici by sa snád' mohli dôslednejšie zamyslieť nad termínmi ako historiografia a história, pretože svojou logickou významovosťou smerujú každý inam. Napríklad historiografia už zo svojho názvu hovorí o primárne opisnej funkcii.

Prvá kapitola knihy je venovaná trópom, azda najvhodnejším nástrojom myšlienkového obrazotvornosti, pričom sa poukazuje na silu ich vplyvu v čitateľovom vedomí. Autor rozhodne nepodceňuje úlohu obrazného myslenia. Okrem estetického slúžia metafory a metonymie aj kognitívnym cieľom. Význam metafory zdôraznil v jej syntetickej, metonymie naopak v analytickej povahe a poukázal na situácie, počas ktorých je vhodné použiť personifikáciu a figúry.

V kapitole o štýle ide o postreh, ako popri pojmovej presnosti dodržať špecifické štylistické pravidlá, ktoré text ozvláštnia a esteticky podfarbia. Spomedzi dejepiscov najčastejšie pripomína štylistiku F. Palackého a J. Šustu, ktorí svoje diela pisali expresívne a plasticky, pričom sa ich texty vyznačujú plynulosťou a zároveň štylistickou úmernosťou, z hľadiska výberu a uplatňovania výrazových prostriedkov.

Tretia kapitola stavia do centra pozornosti kompozíciu, prostredníctvom ktorej sú prvky textu logicky usporiadané do harmonického celku. Autor rozlišuje základné kompozičné typy a hodnotí ich funkcie v texte.

Kategórie ako postava, čas, pohľad a dej sú predmetom ďalšej kapitoly, v ktorej autor sleduje, do akej miery napomáhajú historikovi pri práci. V súvislosti s historickou postavou sa bádateľ dostáva na labilnú pôdu ľudských pocitov, myšlienok a duševného sveta, ktorými ju oživuje. Zároveň, pri vklznutí do duševného sveta postavy čiastkovo odkrýva i mentalitu epochy, resp. kultúry, v ktorej sa jeho hrdina pohybuje. V snahe o zachytenie historickej postavy vo svojej komplexnosti a plasticite, sa pritom nevyhne istým subjektívnym postojom, ktoré následne pôsobia i na čitateľa. Je dôležité uvedomovať si túto skutočnosť aj z toho dôvodu, že v tejto fáze historik často preberá úlohu etika. Fenomén času je podľa Řepu historikovi vlastný svojou podstatou, keďže sa nemožno v odbornom texte vyhnúť datovaniu, periodizácii či synchronizácii. Čas je v tomto diele hodnotený ako naratívna kategória, pri ktorej vystupujú do popredia tri dôležité aspekty – rýchlosť, spád a anachronia. Autor hodnotil i funkciu priamej reči v historickom texte, ktorá bola používaná najmä v priebehu 19. storočia a konštatoval, že použitím priamej reči sa rýchlosť roz-

právania takmer zhoduje so skutočnosťou, keďže text plyní tempom hovoreného slova. Kategória pohľadu naplní možnosť vonkajšieho nahliadnutia na historickú udalosť, resp. postavu napríklad prostredníctvom citovaných prameňov.

V poslednej, piatej kapitole sa autor zaoberá technikami, ktoré vplývajú na poetizáciu diela. Jednou z nich je vlastná štylizácia autora a jeho prístup k problematike. Zaujímavo pritom vyznieva dualita modelu dionýzovského a apolónskeho typu historika alebo impresionistickej a logickej, či rozprávačskej a bádateľskej typológie historikov. V nemalej miere sa medzi rétorickými stratégiami historických prác uplatňuje aj spôsob autorovej literárnej komunikácie s čitateľom, jeho interpretačné schopnosti, pomoc pri chápaní zložitejších tém a ďalšie prvky, ktoré spolupôsobia pri ústretovosti historika k čitateľovi. Jednou z autorských stratégií je i pôsobivosť textu, teda schopnosť emotívne vplývať na čitateľa a neukracovať ho o zážitok z estetického dojmu.

V závere kladie Milan Řepa rečnícku otázku, či je skutočne len zhodou okolností, že literárne najatraktívnejší a najpoetickejší českí historici ako F. Palacký, J. Pekař a J. Šusta, sú zároveň najväčšími postavami českého dejepisectva. Jeho kniha na ňu dáva jednoznačnú odpoveď.

V kontexte Řepovho diela možno skonštatovať, že krása textu je porovnateľná s umením a v čitateľovi môže nájsť odraz v túžbe po vyššom, kultivovanejšom a esteticky krajšom živote. Historik, pravdaže vo všetkej snahe o neosobný pohľad a čo najvyššiu možnú mieru objektivitu, by mal nechať v texte udalosti na čitateľa pôsobiť. Nielen sucho opisovať, ale tvorivo k nim pristupovať. A jazyk, štylistika a používané literárne prostriedky sú sprievodným javom tvorivého myslenia.

Od estetiky je len krok k etike. Rigidný jazyk vychováva z ľudí stroje s čistým analytickým myslením, neschopných vidieť v častiach obraz celku. K tomuto poznaniu by mal historik bezpochyby prihliadať.

Marcela Bednárová

KRAKOVSKÝ, Roman. *Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie 1948 – 1989*. Paris : L'Harmattan, 2004, 212 s.

Po viacerých publikáciách vydaných francúzskym nakladateľstvom L'Harmattan v edícii *Aujourd'hui l'Europe* (BOISSERIE, Étienne. *Un conflit entre normes européennes et mémoires nationales. La question magyare en Roumanie et en Slovaquie*. 2003; SERVANT, Catherine-BOISSERIE, Étienne (eds.). *La Slovaquie face à ses héritages*. 2004) vyšla ďalšia zaoberajúca sa slovenskými, respektíve československými dejinami.

Roman Krakovský študuje od roku 1999 vo Francúzsku, kde medzičasom začal aj pedagogicky pôsobiť. Francúzska historiografická škola je tradične silná a neraz prináša nové a zaujímavé pohľady, ako je napríklad koncepcia *Les lieux de mémoire* od Pierra Noru. A tak si zrejme pod jej vplyvom vybral autor tému na Slovensku nie veľmi tradičnú – politická symbolika. Aspoň čiastočne ňou zaplní citeľnú medzeru vo výskume slovenských dejín, a preto výber témy treba hodnotiť veľmi pozitívne. Keďže však znalosť francúzštiny nie je medzi slovenskými historikmi veľmi rozšírená, jazyková bariéra môže brániť tomu, aby sa táto zaujímavá publikácia dostala do širšieho odborného povedomia.

V súlade s tradičnou francúzskou požiadavkou logickosti a jasnosti pri delení prác (každá má mať tri časti s tromi kapitolami a každá kapitola tri podkapitoly) rozdelil autor svoju knihu na tri časti. Striktné dodržiavanie tohto pravidla a „vymýšľanie“ umelých kapitol a podkapitol, však pôsobí ťažkopádne a na zahraničného čitateľa až komicky. V Krakovského prípade však ide

o zmysluplné riešenie. V prvej časti knihy (*La création du rituel socialiste du 1er mai*) stručne načrtáva vznik sviatku, v druhej (*Le rituel de l'ordre social*) sa venuje zloženiu a symbolike sprievodu a v tretej, poslednej (*Le succès de la fête*) rozoberá úspech prvomájového sprievodu v očiach verejnosti. Posledné dve časti knihy sú nosné, čomu zodpovedá aj počet ich strán – 148.

Prvý máj stelesňoval pre staršiu generáciu najmä sprievod, na ktorom sa občania museli „dobrovoľne“ zúčastňovať. Časom však pribúda ľudí, ktorí ho poznajú väčšinou iba z filmov ako *Kolja*, prípadne z rozprávania rodičov. Svedectvá niekdajších účastníkov rituálu zväčša vyvolávajú dnes už len úsmevné spomienky.

Východiskom k hlbšiemu štúdiu problematiky je pre autora krátky opis osláv prvého mája v medzivojnovom období. Okrem iného ním dokladá, že charakter sviatku nebol len importom z Moskvy. Po roku 1948 z pôvodného dňa boja postupne predstavitelia komunistickej strany vytvárajú deň oslavy práce. Presné určenie pravidiel a zloženia sprievodu spadá do rokov 1952 – 1953. Predtým sa v sprievode objavovali aj predstavitelia iných ideológií. Napríklad roku 1948 niesli účastníci portréty Klementa Gottwalda, Josifa V. Stalina, ale aj Edvarda Beneša (s. 36). Do ostatných miest republiky sa tieto pravidlá dostávali z pražského centra až v rokoch 1954 – 1955. No zloženie sprievodu bolo flexibilné a menilo sa v súlade so zmenami v medzinárodnej a domácej politickej a spoločenskej situácii. Od polovice päťdesiatych rokov je portrét J. V. Stalina postupne vytlačený portrétom K. Gottwalda (s. 43). S rôznymi fázami kolektivizácie sa v sprievode posilňuje prítomnosť reprezentantov Jednotných roľníckych družstiev (s. 65-66). Napriek viacerým zmenám základným pravidlom ostávalo, aby symbolika bola divákovi ľahko čitateľná. Hierarchia sprievodu mala naučiť občanov hodnoty socialistickej spoločnosti. Táto symbolika hrá pri vytváraní nového socialistickeho človeka dôležitú úlohu.

V snahe o pozitívnejšie vnímanie prvého mája občanmi mali svoju nezastupiteľnú úlohu médiá. Masívna mediálna kampaň sa začínala po 22. apríli, aby nekolidovala s výročím Leninovho narodenia. Okrem iného mala aktivizovať populáciu pri zdobení miest. Nezastupiteľnú úlohu mali agitačné dvojice. Ich funkciou bolo prostredníctvom osobnej návštevy presvedčiť občanov, aby sa zúčastnili osláv (s. 118). Viac tovaru v regáloch obchodov malo prispieť k pocitu hojnosti a šťastia. Pri príležitosti sviatku práce boli odmeňovaní najlepší pracovníci. Kapitulu o vnímaní prvého mája občanmi autor rozdelil na tri chronologicky vymedzené časti (1948 – 1967, 1968 a 1969 – 1989). Podľa jeho záveru sa úspech sviatku musel dôkladne pripravovať. Z pôvodného organizovaného rituálu sa rokmi stával vcelku populárny sviatok. Postupne zmizli aj pokusy o jeho narúšanie. Vývrcholením bol samozrejme rok 1968, keď sa účastníci manifestácie, plní entuziazmu, pokúšali debatovať so symbolom politického uvoľnenia Alexandrom Dubčekom. Ten bol tradične veľmi priateľský a zabával sa s diskutujúcimi. Sprievod je plný spontánnosti (s. 165). Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy popularita prvého mája dramaticky klesala. Negatívnosť verejných nálad v súvislosti s inváziou sa však bezprostredne po nej na Slovensku mierne kompenzovala dosiahnutím federácie, zrejme v dôsledku toho sa osláv zúčastnilo viac osôb ako v českých krajinách (s. 171). Neskôr mali oslavy charakter výmeny: občania sa ráno zúčastnia sprievodu a organizátori im za to poobede zabezpečia koncerty populárnych hudobných skupín ako *Banjo band Ivana Mládku* či *Olympic* alebo dostatok južného ovocia (s. 179). Hoci sa v období normalizácie zúčastňovala prvého mája pomerne značná časť populácie, išlo skôr o oficiálnu povinnosť bez osobnej zaangażovanosti.

Pôsobivý je jazykový záber autora. V použitej literatúre sú uvedené zdroje v siedmich jazykoch. Popri pre nás Slovákov „samozrejmych“ jazykoch ako slovenčina, čeština a poľština, ide aj o francúzštinu, angličtinu, nemčinu ba dokonca i španielčinu, hoci tá má len doplnkový charakter.

Ku knihe mám aj zopár kritických pripomienok. Ako som už spomenul v publikácii je zjavný vplyv francúzskej historickej školy. Nevieť však prečo autor nevypracoval menný index, ktorý

vyžadujú tamojší profesori už pri písaní diplomovej práce. Ak mu to neumožnil rozsah práce limitovaný vydavateľom, mohol to spomenúť v úvode. Rovnako mohol spresniť použité archívne fondy, keďže si nemyslím, že v zozname použitých zdrojov stačí uviesť Narodní filmový archiv Praha (s. 191). Chýba mi aj vysvetlenie, prečo sa autor rozhodol skúmať prvomájový sprievod práve v Žiline. K prehľadnosti poznámkového aparátu, najmä v poslednej kapitole, neprispieva nesystematické označovanie opakovania sa zdrojov v citáciách. V knihe sa niektoré informácie opakujú. Na s. 33, pozn. 1 píše, že štátny sviatok 28. október sa zmenil z oslavy výročia vzniku prvej ČSR na deň znárodnenia. Tú istú informáciu uvádza na s. 114. Na s. 119 a s. 157 uvádza tú istú citáciu a tiež opakuje niektoré informácie o agitačných dvojiciach. Myslím si, že o nich stačilo písať raz v podkapitole *La campagne de mai*. V pozn. 2, s. 171 autor uvádza, že z obdobia normalizácie nebude rozoberať situáciu na Slovensku, keďže archívy sa po rozdelení roku 1993 nachádzajú v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, kde nebádal. Na jednej strane je pozitívne, že otvorene priznáva túto medzeru, no na druhej strane sa mohol pokúsiť aspoň o čiastkovú sondu. V texte sa vyskytne aj zopár drobných preklepov. Meno španielskej komunističky Dolores Ibárruri Gómezeovej známej pod prezývkou La Pasionaria sa píše s veľkým písmenom v člene (s. 54). Autor pri písaní veľkých písmen nepoužíva francúzsku interpunkciu (napr. s. 11, 108).

Spomenuté kritické pripomienky však majú napospol len čiastkový charakter a neznižujú kvalitu ani originalitu diela.

Michal Kšiňan

Autori čísla:

PhDr. Mária **Ďurková**, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; Dr. István H. **Németh**, Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, 2–4 Bécsi kapu square; PhDr. František **Chudják**, Národná banka Slovenska, Oddelenie správy archívu a centrálnej knižnice, Imricha Karvaša 1, 813 25 Bratislava; PhDr. Milan **Zemko**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; PhDr. Dagmar **Čierna-Lantayová**, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; PhDr. Pavol **Maliniak**, Ústav vedy a výskumu, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica; Susumu **Nagayo**, Riadny profesor, MA, Univerzita Waseda, Fakulta politických vied a ekonómie (Waseda University, School of Political Science and Economics), 1-6-1 Nishi-Waseda, Shinjuku-ku, Tokyo, 169-8050 Japan; Dr. Martin **Zückert**, Collegium Carolinum, Hochstr. 8, 81669 München; PhDr. Jozef **Žatkuliak**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

Preklad abstraktov: dr. Martin Clifford Styan.

Preklad resume: PhDr. Zuzana Guldanová.

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

ZÁŘICKÝ, Aleš. *ROTHSCHILDOVÉ A TI DRUZÍ aneb Dějiny velkopodnikání v Rakouském Slezsku před první světovou válkou*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2005, 200 s.

Publikácia sa zaoberá dejinami podnikania v jednom z významných priemyselných regiónov niekdajšej Habsburskej monarchie – Rakúskom Slezsku. Práca je rozdelená do troch častí, v ktorých sú predstavované jednotlivé spoločnosti. Celkom ju tvorí 21 historiogramov spoločností a firiem. Dôležité je poznamenať, že do tejto publikácie autor zaradil tie priemyselné podniky v predmetnom regióne, ktoré spĺňajú kritériá navrhnuté rakúskym historikom Franzom Mathisom pre zaradenie do skupiny veľkopodnikov. Mathis zostavil klasifikáciu veľkopodnikov na základe viacerých rozlišovacích prvkov, avšak ako konštatuje autor anotovanej práce, ani táto stratifikácia nie je ideálna a bezproblémová. Konkrétne historiogramy, čiže vlastné texty o vývoji určitého podniku, sledujú históriu firmy od jej vzniku až do roku 1914. Takýto prehľad uzatvára bibliografia použitej literatúry a zoznam archívnych fondov s prameňmi o predmetnej spoločnosti. Texty dopĺňa hodnotný obrazový materiál zachytávajúci súdobé priemyselné prevádzky sledovaných podnikov, či významnejšie osobnosti, resp. samotných podnikateľov. Práca je vybavená aj záverečným zoznamom prameňov a literatúry, menným a miestnym registrom, zoznamom originálnych názvov firiem i registrom spoločností a podnikov.

Prvá a najrozsiahlejšia časť publikácie sa zaoberá bankým a hutným priemyslom. Bližšie si všíma valcovne Alberta Hahna, Dziedzické montánne ťažiarstvo, Uhoľné a koksárenské závody grófov Larisch-Mönnichových v Karvinej, Ostravské uhoľné a koksárenské závody

grófov Wilczekových, Kamenouhoľné bane c. k. výlučne priv. Severnej železnice cisára Ferdinanda, Kamenouhoľné bane Orlová-Lazy, Ostravskú bankú akciovú spoločnosť predtým knieža Salm, Ostravsko-karvinskú montánnu spoločnosť, s. r. o., Rakúsku alpínsku montánnu spoločnosť, Rakúsku bankú a hutnú spoločnosť, Továreň na káble a priemysel drôtu, a. s., či Vítkovické banké a hutné ťažiarstvo.

Druhá časť je venovaná textilnému priemyslu a pojednáva o podnikoch ako A. Landsberger, c. k. priv. prvá rakúskosliezka pradiareň ľanu a bavlny, tkáčovňa, bielidlo a úpravňa, Bratia Neumannovci, pradiareň bavlny, mechanická tkáčovňa, bielidlo a úpravňa, Gustáv Marburg a synovia, prvá strojná žakárová tkáčovňa, továreň na výrobu plátna a stolného prádla, Johann Plischke a synovia, továreň na výrobu plátenného a stolného tovaru, s. r. o., Mathias Salcher a synovia, a. s., továreň Regenhart & Raymann, S. Trebitsch a syn.

Posledná – tretia časť publikácie zachytáva v rámci ostatných priemyselných odvetví Opavskú rafinériu cukru, a. s. a Rakúsky spolok pre chemickú a hutnícku výrobu.

Anotovaná práca je nesporne prínosom i pre slovenskú historiografiu, pretože niektoré zo spracovaných spoločností podnikali aj na území dnešného Slovenska. Konkrétne, Rakúska banká a hutná spoločnosť, ktorá vznikla zakcionovaním bani a hüt Kniežacej těšínskej komory, bola zainteresovaná v baníctve i hutníctve na Slovensku. Ludwig Hohenegger (1807 až 1864), riaditeľ týchto železiarní, vzhľadom na nedostatok surového železa, prenajal roku 1854 na 12 rokov štátne železiarne v Liptovskom Hrádku a Ľubochni. Od roku 1847 sa stal majiteľom tejto komory arcivojvoda Albrecht Habsbursko-Lotrinský. Ako je známe, tieto železiarne v jeho vlastníctve začali kutacie práce v okolí Gelnice okolo roku 1860. Neskôr, roku 1872 tu zakúpili istý banký majetok a výrazne ho rozšírili roku 1882 o banké polia na železorzudnom ložisku v Žakarovciach a železiareň v Máriahute. S týmto dátum sa spájajú počiatky systematického dobývania v žakarovských baniach. Zaujímavé je tiež, že vtedy sa medzi uvedenými lokalitami vybudo-

vala pre potreby banskej prevádzky prvá ozubnicová železnica v bývalom Uhorsku. Od roku 1905 bola v tomto regióne najväčším bankským podnikateľom práve Rakúska banská a hutná spoločnosť.

Významného banského podnikateľa na Slovensku, ktorého históriu načrtáva anotovaná publikácia, predstavovalo aj Vítkovické banské a hutné ťažiarstvo. Vlastnilo banské závody v Rudňanoch a Kišovciach.

Je potrebné pripomenúť, že v rámci dejín nášho baníctva v 19. a 20. storočí slovenská montážna historiografia podrobne dokumentovala vývoj banskej techniky, ale takmer žiadnu pozornosť nevenovala dejinám podnikania jednotlivých spoločností a ťažiarov. I preto môže byť táto práca podnetná pre ďalší výskum histórie baníctva (a hospodárskych dejín vôbec) na Slovensku z aspektu dejín podnikania.

Miroslav Lacko

DAVIES, Norman. *EUROPE AT WAR 1939 – 1945. No Simple Victory*. London : MacMillan, 2005, 487 s.

Kniha známeho britského historika prináša nové, netradičné prístupy spracovania dejín druhej svetovej vojny. Má niekoľko žánrových rovín a vnútorných tematických štruktúr: encyklopedickú, syntetizujúcu, historicko-poznávaciu, sociologickú, filozofickú, etickú, kultúrno-historickú a vari aj psychologickú. Autor sa vo všetkých spomínaných rovinách pohybuje s istotou dôverného znalca nielen samotných dejín vojny, ale aj udalostí a spoločensko-politických trendov, ktoré jej predchádzali, resp. ktoré po nej nasledovali. Vnútna štruktúra knihy v šiestich kapitolách nemá chronologický, ale tematický charakter. Jednotlivé etapy vojnového konfliktu autor skúma a rekonštruuje z aspektu vojenského, politického, spoločenského, psychologického a morálneho. Spomínané roviny Davies navzájom komparuje z pohľadu jednotlivých štátov. Najviac pozornosti pravdaže venuje hlavným mocnostiam zúčastneným na vojno-

vom konflikte, no všima si aj menšie štáty – v prvom rade Poľsko. Ostatné krajiny, vrátane Československa sa v knihe spomínajú iba okrajovo a občas aj s drobnými faktografickými nepresnosťami. Autor citlivo a presvedčivo ukazuje aj niektoré politické a psychologické paradoxy vojny, medzi ktorými najviac upúta fakt, že vo vojne proti sebe bojovali aj dva štáty s totalitnými režimami, čo ho priviedlo aj k provokujúcemu nadpisu knihy: Nie jednoduché (jednoznačné) víťazstvo.

Prvá kapitola knihy sa zaoberá analýzou doterajších interpretácií vojny v odbornej literatúre a v historickej publicistike, no aj vo vedomí európskej spoločnosti. Druhá kapitola sleduje jednotlivé etapy vojny v ich časovej postupnosti. Ďalšia kapitola sa venuje politickému rámcu vojny a udalostiam, ktoré po nej nasledovali a ktoré vlastne podnes ovplyvňujú celoeurópsky, resp. celosvetový vývoj.

Štvrtá kapitola je venovaná vojenskej problematike – nie však z hľadiska bojových aktivít či strategických plánov, ale z hľadiska špecifického, niekedy rozdielneho postavenia armády v jednotlivých bojujúcich štátoch, z hľadiska ich výzbroje a výstroje, z hľadiska ich strát na životoch, počtov zranených atď. Davies si všima aj problematiku žien v armáde, vyznamenaní, vojenských hrdinov, vojenských cintorínov atď. Najobľúbenejšia a pre čitateľa i nevojenského historika asi najprínosnejšia a najoriginálnejšia je piata kapitola s názvom *Civilisti*, ktorá nesie silné znaky predchádzajúceho sociologického výskumu témy. Autor presvedčivo dokazuje, že vojna sa dotkla civilného obyvateľstva vo všetkých, aj v neutrálnych štátoch. Osudy civilného obyvateľstva skúma autor podľa geograficko-politických kritérií, v ktorých sa ocitli jednotlivé krajiny. Veľmi zaujímavé sú poznatky o reakciách civilného obyvateľstva na vojnu – nielen z aspektu ich postojov k rezistencii, či ku kolaborácii, ale aj z hľadiska ich pôvodu, stavovskej príslušnosti, veku, vzdelania, náboženstva atď. Takýto prístup dáva veľa zaujímavých podnetov aj pre výskum dejín druhej svetovej vojny na Slovensku. Posledná kapitola je venovaná problémom umeleckého zobrazovania druhej

svetovej vojny v literatúre, filme, vo výtvarnom umení, v karikatúre, v hudbe na zvukových záznamoch, na internete, v memoárových prácach, v múzeách, na pamätníkoch atď. Autor zároveň vymenúva aj hlavné témy, ktoré sa stali najčastejším objektom umeleckého a dokumentačného spracovania dejín druhej svetovej vojny (fenomén hrdinstva, obetavosti, utrpenia, holokaust, významné bojové udalosti a pod.). Kniha obsahuje aj množstvo prehľadných číselných tabuliek a grafov, ktoré pomáhajú čitateľovi lepšie sa zorientovať v jej rozsiahlom texte a najmä v jej mnohovrstevnej poznávacej hodnote, ktorá prináša pre historika veľa výskumných podnetov a inšpirácií.

I. K.

1526 – 1848

NÉMETH H., István. *KASSA VÁROS ARCHONTOLÓGIÁJA. Birák, belső és külső tanács 1500 – 1700*. Budapest, 2006, 326 s.

Autor archontológie funkcionárov mestských rád Košíc v období dvoch storočí (1500 – 1700) nie je neznámy ani slovenským bádateľom o dejinách miest. Jeho záujem sa totiž sústreďuje nielen na mestskú politiku kráľovského dvora, ale aj na konkrétne hospodárske, politické a spoločenské pomery slobodných kráľovských miest v období raného novoveku. Vzhľadom na zachovalosť archívnych dokumentov (a na dosiaľ relatívne slabú spracovanosť témy) je prirodzené, že pozornosť venoval v prvom rade mestám, ktoré sa nachádzajú na území dnešného Slovenska. Ako „vedľajší produkt“ dvojdielnej monografie (*Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16. – 17. századi Magyarországon. A felsőmagyarországi városszövetség*. Budapest 2004, 528 s. a 394 s., recenzia v *Historickom časopise* 53, 2005, č. 4) vyšiel v uplynulom roku zoznam mestských funkcionárov, ktorí pôsobili v Košiciach v priebehu dvoch storočí.

Úvod publikácie tvorí takmer 30-stránková štúdia o vývoji mestských orgánov a o ich predstaviteľoch, ktorí patrili k meštianskej elite. Autor uvádza aj dokumenty, ktoré sa stali zá-

kladom pre zostavenie archontológie. Okrem mestských zápisníc čerpal zo zoznamov mestských volených funkcionárov, kníh sťažností, cechových písomností, testamentov, daňových súpisov a správ komorských inšpektorov. Rozsiahla časť state je venovaná možnostiam využitia zoznamu mestských funkcionárov pri výskume elit, ale aj mestskej society ako celku. Nechýba ani podrobná hodnotiaci bibliografia. Najrozsiahlejšou časťou publikácie je samotný menný zoznam volených predstaviteľov. Rok po roku sú presne vymenovaní najprv richtár, potom členovia senátu a volenej obce. K prehľadu je vyhotovený menný register, v závere publikácie je slovenské a nemecké resumé. Prácu I. H. Németha môžeme považovať nielen za jednu z najpodrobnejších, ale aj ako jednu z mála svojho druhu.

Vypracovanie archontológie je mimoriadne časovo náročnou prácou, pretože vyžaduje preskúmanie a prehľadanie veľkého množstva archívneho materiálu. Zrejme aj to je príčinou, že podobných prác je stále veľmi málo. Je potešujúce, že skupina mladých historikov sa začína zaujímať aj o túto stránku výskumu a plánuje vypracovať podobné zoznamy svetských i cirkevných hodnostárov, ako aj archontológie funkcionárov ďalších miest. Je treba len dúfať, že ich nadšenie pre dobrú vec nebude brzdené takými nepochopiteľnými prekážkami, ako je napríklad dlhodobé zatvorenie Archívu mesta Bratislavy alebo nehorázne spolpatnenie vyhotovenia digitálnych fotografií z archívnych dokumentov.

TL

1848 – 1945

MOROZOV, Stanislav Václavovič. *POLSKO-ČECHOSLOVACKIJE OTNOŠENIJA 1933 – 1939. Što skryvalos za politikoj „ravnoudalennosti“ ministra J. Beka*. Moskva : Izdatel'stvo Moskovskovo universiteta, 2004, 527 s.

Poľsko-československé vzťahy prešli v 20. – 30. rokoch 20. storočia rôznymi peripetiami a stali

sa dôležitým faktorom vývoja stredoeurópskeho geopolitického priestoru. Moskovský historik Stanislav Vaclavovič Morozov, pôsobiaci na Katedre dejín južných a západných Slovanov Historickej fakulty Moskovskej štátnej univerzity, sa špecializuje na dejiny Poľska a jeho zahraničnú politiku v medzivojnovom období. Témou anotovanej monografickej práce S. V. Morozova je vývoj bilaterálnych vzťahov Poľska a Československa v rokoch 1933 až 1939. Chronologické vymedzenie monografie sa dotýka veľmi zložitého obdobia vo vývoji európskych dejín. Obdobie, v ktorom sa stredoeurópsky priestor stal predmetom záujmu Talianska, Francúzska, Nemecka a napokon aj Sovietskeho zväzu. Do vleku politiky veľmocí sa postupne dostala i zahraničná politika jednotlivých stredoeurópskych štátov, čo sa viac či menej prejavilo aj na ich bilaterálnych vzťahoch.

Autor koncepčne rozčlenil monografiu na päť hlavných kapitol. V úvode práce konštatuje, že poľsko-československé vzťahy sa v rokoch 1933 – 1939 vyvíjali zložito, čo bol dôsledok predchádzajúceho historického vývoja, ale aj zložitých politických procesov po roku 1918. Argumentuje, že kým Československo malo hranice len s jednou silnou veľmocou, Nemeckom, Poľsko susedilo a hraničilo s dvoma veľkými štátmi, a preto jeho vedenie bolo nútené koncipovať zahraničnú politiku v súlade s tzv. koncepciou rovnováhy, ktorá bola základnou súčasťou Piłsudského programu „prežívania“ Poľska medzi dvoma nepriateľmi. Vzťahy Poľska a Československa determinovalo v sledovanom období veľa vnútorných aj vonkajších faktorov, z nich však, podľa autora, jeden mohol mať integračný, a nie dezintegračný charakter. Za takýto faktor považuje Morozov hrozbu nemeckého revanšizmu. Napriek predpokladu sa aj spomínaný faktor zaradil k tým, ktoré predstavovali neprekonateľnú bariéru v bilaterálnych vzťahoch oboch susedných štátov. Prečo sa tak stalo, čo to spôsobilo a ako dlho to trvalo, sa stali ústrednými otázkami, na ktoré sa autor pokúsil dať odpovede.

Analýzu vývoja poľsko-československých bilaterálnych vzťahov začal Morozov rokom 1933. Všíma si prvé prejavy rozdielneho prístupu československej a poľskej diplomacie k problematike zaistenia bezpečnosti v strednej a juhovýchodnej Európe. Charakterizuje rozdielne pozície Poľska a Československa v období podpísania Paktu štyroch a Paktu o neútočení medzi Poľskom a Nemeckom. Konštatuje, že podpísanie poľsko-nemeckej deklarácie v januári 1934 viedlo v konečnom dôsledku k zhoršeniu poľsko-česko-slovenských vzťahov. Druhá kapitola práce približuje vývoj bilaterálnych vzťahov v období od roku 1934 do jari 1935. Autor v nej venuje pozornosť takým faktorom a udalostiam, akými bola medzinárodná reakcia na poľsko-nemeckú deklaráciu o neútočení, zrod politiky umelého dištancovania sa Varšavy od Prahy, zosťrenie poľsko-československých vzťahov koncom roka 1934 a na jar 1935 alebo poľsko-nemecké zblížovanie v mesiacoch marec – apríl 1935. Podrobnejšie si všíma kolísanie politického kurzu poľského ministerstva zahraničných vecí vo vzťahu k Československu v období začatia bojov okolo projektu Východného Locarna. Konštatuje, že zblížovanie poľskej diplomacie s Nemeckom a československej diplomacie s Francúzskom a so Sovietskym zväzom v rámci projektu Východného Locarna sa negatívne prejavilo na bilaterálnych vzťahoch oboch štátov. V tretej kapitole autor sústredil pozornosť na charakteristiku vývoja bilaterálnych vzťahov v období od mája 1935 do marca 1936. Predposledná kapitola monografie s názvom *Poľsko-československé vzťahy po odchode Nemecka z locarnského systému. Boj Beka za vytvorenie „neutrálneho“ bloku* zachytáva hlavné momenty vývoja bilaterálnych vzťahov od marca 1936 do podpísania Mníchovskej dohody. Autor sa v nej pozastavuje pri takých otázkach, ako boli snahy Poľska izolovať Československo v rámci Malej dohody, súperenie Varšavy a Prahy o Rumunsko, problém poľsko-maďarského zblížovania, snahy J. Becka o vytvorenie neutrálneho bloku pod poľským vedením. Posledná, piata kapitola práce je venovaná charakteristike hlavných de-

terminantov vývoja poľsko-československých vzťahov v období druhej republiky a krachu politiky *intermarium*, ktorá sa podľa autora ukázala slabou na to, aby zastavila sily, ktoré boli aktívne na línii západ – východ a tlačili hitlerovské Nemecko k vojne so Sovietskym zväzom.

V závere monografie S. V. Morozov konštatuje, že stávka, ktorú poľskí politici urobili na vytvorenie „neutrálneho bloku“, nevyšla. Taliansko, Maďarsko a Rumunsko, na rozdiel od Poľska, neboli pripravené na zostrenie vzťahov s Nemeckom, na vytvorenie spoločnej poľsko-maďarskej hranice. Ani Poľsku, ani Československu sa nakoniec napriek ich úsiliu, ktoré vynaložili nepodarilo ostať mimo vplyvu „nemeckého faktora“.

Morozov pri spracovaní vybranej problematiky vychádzal z materiálov nachádzajúcich sa v ústredných archívoch Ruskej federácie a v publikovaných edíciách prameňov. Škoda len, že nekonfrontoval pramene ruskej proveniencie s dokumentmi nachádzajúcimi sa v poľských, českých a slovenských archívoch, ktoré v práci absentujú.

Okrem primárnych zdrojov využil aj rozsiahlu odbornú literatúru (memoárová literatúra, odborné monografie a štúdie, dobové periodiká), ktorú podrobil historiografickej analýze v úvode práce. V literatúre dominuje ruská a poľská proveniencia. Z českej a slovenskej produkcie sú zastúpené hlavne staršie tituly, kým novšia česká a slovenská odborná literatúra v práci chýba.

Autor ponúka charakteristiku vývoja bilaterálnych vzťahov Poľska a Československa z pohľadu doteraz málo známych alebo úplne nových archívnych materiálov ruskej proveniencie, čo v konečnom dôsledku pôsobí ako najväčšie pozitívum práce. Práca zaujme bohatým poznámkovým aparátom i názormi samotného autora a je zaujímavým príspevkom k výskumu vývoja bilaterálnych vzťahov Poľska a Československa v 30. rokoch 20. storočia.

Lubica Harbul'ová

PO ROKU 1945

DOSKOČIL, Zdeněk. *DUBEN 1969. Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno : Doplněk; Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2006, 412 s. + obr. příl.

Obdobie normalizácie patrí v historiografii stále medzi biele miesta. Ide o obdobie citlivé, živé, na ktorého objektívne hodnotenie si budeme musieť ešte istý čas počkať. Ako sa normalizácia začala, čo viedlo bezprostredne k jej nástupu a ktoré osoby za tým stáli, sa pokúsil v knihe *Duben 1969 – Anatomie jednoho mocenského zvratu* priblížiť mladý historik Zdeněk Doskočil. Pôsobí na Karlovej univerzite v Prahe a recenzovaná kniha je tlačovou podobou jeho zatiaľ ešte neobhájenej dizertačnej práce.

Hneď na úvod je potrebné poznamenať, že ide o prácu vydarenú, do detailov prepracovanú. Doskočil siahol nielen k archívnym prameňom, ale aj k memoárovej literatúre, domácej i zahraničnej sekundárnej literatúre, taktiež domácej i zahraničnej dennej tlači a produkcii časopisov západoeurópskych štátov. Neváhal siahnuť aj po rozhovoroch s pamätníkmi, ktoré uskutočnila Komisia vlády ČSFR pre analýzu udalostí rokov 1967 až 1970. Práca je rozdelená do deviatich kapitol. V prvej autor opisuje situáciu v auguste 1968, konštatuje, že Brežnev musel načas akceptovať Dubčeka, keďže sa mu vojenskou intervenciou nepodarilo dosiahnuť svoje ciele. Zároveň ho ale chcel v očiach verejnosti diskreditovať, čo v budúcnosti malo viesť k nežáujmu verejnosti o odchod Dubčeka zo scény. V druhej kapitole Doskočil približuje situáciu v odboroch, študentskom hnutí, masovo- komunikačných prostriedkoch a dotýka sa tiež slovenskej otázky. Situácia na Slovensku hádam nebola tak zlá a úplne odlišná ako v českých krajinách, ako to vidí autor. Ďalej si všíma situáciu v jednotlivých štátoch sovietskeho bloku. Konštatuje, že Moskva mala situáciu v týchto krajinách pod kontrolou. Kremel' si tiež uvedomoval, že USA majú problémy vo Vietname a záleží im na zachovaní *statu quo* v Európe, preto prišiel

k záveru, že nastala vhodná doba na výmenu Dubčeka. Nedala sa očakávať žiadna reakcia Západu. V nasledujúcej kapitole autor podrobne opisuje hokejové udalosti v Prahe, ktoré akoby odštartovali zmeny vo vedení KSČ. Pred Aeroflotom v Prahe išlo o provokáciu, čo vyplýva z autorovho dokumentovania. Pripomína tiež, že podobné udalosti ako v Prahe sa odohrali aj v iných mestách – Mladej Boleslavi, Ústí nad Labem, Olomouci, Bratislave a Košiciach – pričom v slovenských mestách bezpečnostné zložky zaútočili voči obyvateľom tvrdšie. Na Slovensku totiž 1. tajomník ÚV KSS Gustáv Husák mal situáciu viac pod kontrolu než bola situácia v českých krajinách.

30. marca 1969 politbyro ÚV KSSZ rozhodlo o vyslaní maršála Grečka do ČSSR. Vedenie československej armády podľa hlo Grečkovmu tlaku a vyvinulo tlak na Dubčeka. Predsedníctvo ÚV KSČ sa plne stotožnilo so sovietskym videním hokejových udalostí. Dubček predpokladal, že akceptovaním požiadaviek Moskvy si vytvorí manévrovací priestor. Namiesto toho sa ale čoraz ďalej tým viac diskreditoval v očiach verejnosti, a o to Rusom išlo. Ďalšia, veľmi zaujímavá kapitola nesie názov *Hľadanie nového muža*. Autor sa tu podrobne zamýšľa nad rôznymi variantmi nominácie na šéfa KSČ. Podľa Doskočila, niekoľko zainteresovaných uvažovalo aj nad Lubomírom Štrougalom, žiadny konkrétny dôkaz o tom však nejestvuje. Ak aj bol oslovený, nechcel riskovať a post odmietol. Rovnako Oldřich Černík sa nechcel stať prvým tajomníkom. Grečko po príchode do Československa začal sondážne rozhovory s domácimi politikmi. Do svojich plánov zasvätil prezidenta Ludvíka Svobodu, ktorý sa Sovietom zapáčil už na moskovských rokovaníach v auguste 1968.

Ako najvhodnejší kandidát sa javil Gustáv Husák. Doskočil podrobne opisuje povahové črty Husáka. Veľmi správne podotýka, že vo februári 1948 Husák vykonal nadprácu, bol iniciatívnejší než Praha. Na Moskovských rokovaníach pochopil o čo ide a dokázal sa zaradiť správnym smerom. Dištancoval sa od Vysočanského zjazdu a po návrate na Slovensko rozbehol normalizáciu. Slovensko sa malo stať

garantom návratu ČSSR do sovietskeho bloku. Husák mal pre Sovietov aj tú výhodu, že v prípade potreby mohli na neho použiť jeho reformnú minulosť a taktiež na základe nej mal kredit u občanov ako reformný politik. 13. apríla 1969 sa uskutočnila krátka schôdzka Brežneva a Husáka, ktorá mala byť akýmisi požehnaním pred jeho zvolením. Brežnev musel byť o vhodnosti Husáka na tento post presvedčený, nakoľko kremľskí jastrabi by Brežnevovi druhú prehru už neodpustili.

Alexander Dubček sa snažil obdobie pred zasadnutím ÚV KSČ využiť na podporu Černíkovej kandidatúry, avšak neúspešne. Diskusia na tomto rokovaní dňa 17. apríla 1969 bola búrlivá. Z Hradu sa nedalo telefonovať, nikto nemohol odtiaľ odísť. Za Husákovu kandidatúru sa postavil prezident Svododa, ako aj O. Černík, L. Štrougal, ale aj Milan Hübl. Ten to po určitom čase určite oľutoval, že vtedy presvedčil vysočanských členov o správnosti Husákovej voľby.

Autor anotovanej publikácie ďalej približuje reakcie rôznych štátov na túto voľbu, ozývali sa súhlasné i záporné stanoviská. Spoločnosť už bola natoľko pacifikovaná, že sa nezmohla na výraznejší odpor. Ďalšie plénum sa konalo až v máji. Husák potreboval čas, aby našiel *modus vivendi* s konzervatívami. Pod ich silným vplyvom bol až do konca svojej politickej kariéry.

Cenzúra, uzavretie hraníc, výpovede zo zamestnania a vylúčenia zo štúdia, to boli len niektoré z nástrojov moci na pacifikáciu obyvateľstva. Poslednou, avšak čiernou bodkou za Pražskou jarou bol 21. august 1969. Pod vodnými delami, tankami a obuškami sa definitívne rozplynuli nádeje na reformovanie socializmu, na socializmus s ľudskou tvárou. Septembrové plénum ÚV KSČ roku 1969 bolo posledným kde sa stretli reformní komunisti s konzervatívami, potom už nasledovala, slovami Zdeňka Doskočila, jazda do normalizačného tunela.

Autorovi práce sa v plnej miere podarilo vykresliť moment nástupu nového stranického šéfa v apríli 1969. Jeho práca ponúka nielen strohé fakty, ale aj zrele úvahy a neustále si kladenie otázky prečo? Občasné hypotetické

konštrukcie sú jasne oddelené od úvah nad skutočnými dejmi. Práci nechýba pútavosť. Je doplnená citátmi domácich novinárov a literátov, medzi ktorými sa autor práce dobre orientuje. Kniha obsahuje aj prehľadný menný zoznam členov najvyšších orgánov strany v sledovanom období, čo umožňuje lepšiu orientáciu v problematike. Doskočil pridal tiež dobové nápisy, anekdoty a básne z obdobia Pražskej jari, piesne hnevu a vzdoru z obdobia po auguste 1968 a fotoprílohu obsahujúcu viac ako tridsať dobových fotografií. Publikácia *Duben 1969* je nepochybne prínosnou prácou, aké pre poznanie obdobia normalizácie a jej začiatkov určite potrebujeme.

Richard Pavlovič

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

FRIMMOVÁ, Eva – KLECKER, Elisabeth. *ITINERARIA POSONIENSIA*. Bratislava : Historický ústav SAV; Institut für Klassische Philologie, Mittel und Neulatein, Universität Wien, 2005, 408 s.

Záujem o výskum fenoménu cestovania a cestovateľstva v minulosti neobišiel ani slovenskú vedeckú historiografiu. V poslednom čase vyšli na Slovensku dve odborné publikácie, týkajúce sa tejto problematiky. Jednou z nich je zborník *Itineraria Posoniensia*, ktorý je výsledkom spolupráce slovenských a rakúskych historikov.

Zborníku predchádzala medzinárodná interdisciplinárna konferencia *Cestopisy v novoveku*, ktorá sa konala 3. – 5. novembra 2003 v Bratislave, v priestoroch Rakúskeho kultúrneho fóra a Rakúskeho veľvyslanectva za účasti množstva odborníkov z viacerých európskych krajín. Na Slovensku sa takto zameraná konferencia konala prvýkrát. Jej cieľom bolo zorientovať sa v problematike najnovšieho výskumu cestopisov doma i v zahraničí a prehliť poznatky o Slovensku v medzinárodnej konfrontácii. Zborník z konferencie je trojjazyčný. Príspevky slovenských

a českých bádateľov sú uverejnené v národných jazykoch alebo v nemčine, príspevky bádateľov z Rakúska, Poľska, Maďarska a Francúzska v nemčine. Úvodné slová editorov a pracovníkov z oblasti kultúry sú publikované dvojazyčne. Na začiatku každého príspevku je uvedené resumé v slovenčine alebo nemčine, vždy opačne k jazyku príspevku.

Aj keď latinský názov publikácie hovorí o cestopisoch v Bratislave, len menšia časť príspevkov sa venuje tomuto mestu. Rozsah tém príspevkov je skutočne široký. Týka sa klasifikácie cestopisnej literatúry vo všeobecnosti, pohľadu na cestopisnú literatúru zo stredo-európskeho hľadiska, ako aj konkrétnych jednotlivých cestopisných prác rôznych národných autorov.

Edične usporiadať tak variabilný súbor príspevkov nebolo určite ľahké. Pomerne vysoký počet (37 štúdií) rozdelili editorky do štyroch hlavných tematických okruhov. V ich rámci sú jednotlivé príspevky radené viac menej chronologicky. Prvá časť s názvom *Kultúra cestovania v stredoveku a novoveku* obsahuje šesť štúdií. Väčšina z nich sa týka obdobia stredoveku. Ján Lukačka v článku *Cestovanie na Slovensku v stredoveku* si všíma hlavne motivácie cestovania stredovekého človeka, Michal Slivka sa v štúdiu *Homo peregrinus* dotkol nábožensko-kultúrneho fenoménu púti a pútnictva v európskom kontexte, Daniela Dvořáková v štúdiu *Reisen im Geist des Rittertums* venovala pozornosť obdobiu vlády Žigmunda Luxemburského, v ktorom preživali veľkú konjunktúru rytierske ideály, pričom jedným z nich bol ideál hrdinu cestujúceho po neznámych krajinách. Jan Stejskal v práci *Reisen als imitatio sancti* priblížil prvú polovicu 15. storočia Čechách, kde v súvislosti s husitskou reformáciou došlo k pohybu obyvateľstva a zvýšil sa prílev imigrantov do okolitých krajín, predovšetkým do Poľska. Štúdiu Marie Ryantovej sa zaoberá výskumom šľachtických pamätníkov ako prameňom k dejinám cestovania v období 16. a 17. storočia. Tieto tzv. *Stammbücher*, ktorých sa v českom prostredí, na rozdiel od Uhorska, zachovalo značné množstvo, pred-

stavujú jeden z najzaujímavejších prameňov k dejinám cestovania. Novovekou tému je aj príspevok Marie Marečkovej, *Obchodní cesty východoslovenských měšťanů v raném novověku*, ktorý sa zaoberá cestovaním z utilitárneho hľadiska ako spôsobu obživy.

Druhá časť, *Cestopisy, ich charakter a hodnotenie*, sa skladá z dvanástich príspevkov, týkajúcich sa prevažne územia mimo Slovenska. Pre stručnosť spomeniem iba niektoré z nich. Úvodnou je štúdia Richarda Marsinu *Správy dominikána brata Juliána o starých Maďaroch a Tatároch z rokov 1237 a 1238*. Uhorskí dominikáni sa v prvom rade snažili nájsť a kristianizovať Maďarov, ktorí ostali vo svojej pôvodnej vlasti. Počas svojich ciest sa ale dozvedeli o pripravovanej invázii Tatárov do Európy. Prínosom je, že autor uverejnil aj slovenský preklad oboch relácií v prílohách. Daniel Boušek predstavil v štúdiu židovské cestopisy v mamlúckom období, aj keď tento druh literatúry nezaujíma v židovskom písomníctve príliš významné miesto. Príspevok Roberta Wallischa z Viedne analyzoval latinské správy o ranonovovekých cestách v porovnaní s ich paralelnými národnostnými verziami. Jaroslava Kašparová predstavila obraz Čiech a Moravy očami románskych cestovateľov v 16. – 17. storočí. Príspevok Ignacia Morena de las Heras zo Španielska o Pedrovi Cuberovi Sebastiánovi sa dotkol aj Bratislavy, nakoľko spomínaný cestovateľ sa zúčastnil aj bratislavskej korunovácie Jozefa I. Autor v práci podrobuje kritike objektívnosti niektorých cestovateľových správ. Diplomatické cesty a kariéru dvoch českých aristokratov v období okolo roku 1700 predstavuje Jiří Kubeš. Krisztina Kulesár spracovala problematiku cestovných denníkov cisára Jozefa II. počas jeho cesty cez Uhorsko, Sedmohradsko, Slavónsko a Banát. K poľským cestopisom upriamil pozornosť Włodzimierz Zientara, keď sa venoval dobovým praktickým radám a postrehom o tejto krajine v 17. a 18. storočí. Tento blok uzatvára štúdia Mileny Lenderovej, ktorá si všimla teóriu a prax cestovania osvietenov na príklade cesty Paulíny z Arenbergu do revolučného Paríža.

Tretia časť, *Cestopisná literatúra týkajúca sa Slovenska*, obsahuje spolu trinásť štúdií. Jozef Minárik publikoval literárne stvárnenie cestopisného žánru v staršej slovenskej literatúre. Jedna z editoriek, Eva Frimmová, predstavila humanistické dielo *Hodoeporicon* od Richarda Bartoliniho z roku 1515. Tento cestopis zobrazuje udalosti Prvého viedenského kongresu, keď sa zasnubami potomkov habsburskej a jagellovskej dynastie vo Viedni položil základ budúcej monarchie pretrvávajúcej niekoľko storočí. Takmer štvormesačné prípravné rokovania Kongresu sa pritom odohrávali v Bratislave, ktorá bola strategicky výhodným miestom pre všetky zúčastnené strany. Podobnej témy sa dotkla aj druhá z editoriek, Elisabeth Klecker, ktorá si ale v Bartoliniho *Hodoeporicone* všimla hlavne recepciu antickej literatúry z filologicko-literárneho hľadiska. Obraz európskych žien v diele *Europica varietas* od uhorského kalvínskeho vzdelanca Martina Sepši Čombora, ktorý na začiatku 17. storočia precestoval veľkú časť Európy, priniesla Tünde Lengyelová. Miloš Kovačka upriamil pozornosť na význam diela Tobiaša Masnika v duchovných dejinách Slovenska. Poukázat na to, akým spôsobom prezentovala nemecká cestopisná literatúra 17. storočia dnešné územie Slovenska v jazykovo nemeckom prostredí bolo cieľom príspevku Viliama Čičaja. Štúdia od autorov Martina Scheutza a Haralda Terscha z Viedne sa venuje obrazu Bratislavy v štyroch cestovných správach z obdobia okolo roku 1660. Záujem cestovateľov sa v nich sústreďoval na kostoly alebo na reprezentatívne budovy viedenského dvora. Podobný pohľad nemeckých cestopisov na Bratislavu, ale z 18. storočia publikoval Jozef Tancer. Dva príspevky sa týkajú problematiky cestopisov z prostredia baníctva. Miroslav Kamenický sa zaoberá cestopisnými zápiskami adeptov baníctva zo 17. a 18. storočia a Ján Novák si všimla cestopisnú literatúru o baníctve a celkových geologických pomeroch Slovenska v 19. storočí. Tento oddiel uzatvárajú dve štúdie z druhej polovice 19. storočia, pričom Dominique Lassaigue z Paríža priblížila skúsenosti z dobovej vandrovky z Rothenburgu do Bratislavy

a Marta Dobrotková profil slovenského cestovateľa Daniela Šusteka.

Posledná časť, *Cestopisná literatúra a jej čitateľ v zrkadle archíválií a historických knižničných fondov*, má šesť príspevkov. Ján Tibenský, spoluautor zatiaľ jedinej slovenskej monografie o cestopisoch (*Slovensko očami Európy 900 – 1850*, Bratislava 2003) sa vo svojom príspevku zaoberá významom veľkých edícií a bibliografických súpisov cestopisov a oboznámil historikov s niektorými svojimi osobnými metodologickými poznatkami pri výskume. Olga Fejtová z Prahy prispela článkom *Zeměpisná literatura v měšťanských knihovnách období 17. století*, pričom porovnávala mestá Gdaňsk, Norimberg a Prahu. Jeden z najdlhších príspevkov *Reise-Buch-Kultur*, ktorý mapuje cestopisnú knižnú kultúru 16. až 18. storočia na Slovensku (Martin, Nitra, Banská Štiavnica), vznikol v spolupráci piatich slovenských bádateľiek v odbore dejín knižnej kultúry. Petr Mašek sa zamerával na cestopisy vo fondoch zámockých, teda šľachtických knižníc v Čechách, pričom konštatuje, že sú takmer nevyčerpatelnou studnicou tohto druhu literatúry. Milan Majtán predstavil doteraz hlavne z filologického hľadiska neznámy voľný slovenský preklad učebnice zemepisu sveta od Joachima Hübnera z roku 1760. Posledným príspevkom je *Obrazový cestopis z Egypta* od Karola Ľudovíta Libaia od Kataríny Závadovej. Tieto grafické listy vyšli vo Viedni ako výsledok cesty tohto pôvodom banskobystrického maliara do rokov 1855 – 1856.

Záver zborníka obsahuje zoznam autorov s uvedením pracoviska a e-mailového kontaktu. Veľmi pozitívna je prítomnosť Indexu osobných mien, čo uľahčuje orientáciu pri vyhľadávaní konkrétnych osôb v tejto na osobné mená bohatej práci.

Slabšou stránkou zborníka je nedostatočná obrazová dokumentácia jednotlivých príspevkov. Dobové vyobrazenie Bratislavy sa síce dostalo na obal zborníka, ale len niektoré zo štúdií obsahujú aj obrazovú prílohu. Pri charaktere cestopisnej literatúry, ktorej hlavným obsahom je dobový popis geografickej lokality, by prítomnosť dobových vyobrazení (ak sa za-

chovali) text nielen oživila, ale hlavne by pomohla podporiť výpoveď samotného dokumentu. Takýto úzus je však žiaľ, z dôvodov výšky nákladov, pri publikovaní zborníkov častý.

Výskum cestopisov je svojim zameraním medzinárodný a medziodborový. Zborník *Itineraria Posoniensia* má preto veľmi rôznorodý charakter a predstavuje výskum bádateľov z rozličných vedných odborov od archeológie, cez históriu a knihovedu, až po slavistickú jazykovedu. Jednotlivé príspevky spája spoločná problematika cestovania, spôsoby nazerania na problematiku sa však rôznia a dokazujú veľmi pestrú využiteľnosť tohto žánru v historiografii. Predkladaný zborník, prvý svojho druhu na Slovensku, ktorého obsah si môže nájsť čitateľov z rôznych vedeckých odborov, by mohol podnietiť bádateľov k systematickej heuristike a metodológii spracovania tejto náročnej problematiky.

Maroš Mačuha

KRONIKA

NOVÝ MEDZINÁRODNÝ SPOLOČENSKOVEDNÝ ČASOPIS

Roku 2005 začal vychádzať v Moskve nový medzinárodný časopis spoločenských a humanitných vied *Vostočnojvropeskiej issledovanija (Východoeurópske štúdie)*. Pod pojmom východná Európa sa tu chápe v podstate bývalý sovietsky blok, kam spočiatku patrila aj bývalá Juhoslávia. Doteraz vyšlo šesť čísiel, v každom roku po dve čísla (2005 – 2007), ale zámerom je vydávať ho štyrikrát ročne, teda ako štvrťročník. Ako uvádza hlavná redaktorka časopisu N. V. Korovicyna, vedecká pracovníčka Ústavu slavistiky RAV, samotná myšlienka vydávania časopisu sa zrodila v decembri 2004 počas jej rozhovoru s L. Macháčkom (Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave) a s riaditeľom Ústavu etnológie a antropológie RAV. Časopis teda vznikol ako rusko-slovenský projekt. Vydanie šiestich čísiel svedčí o tom, že túto myšlienku si osvojili a podporili aj ďalší vedeckí a vysokoškolskí pracovníci z odboru spoločenských a humanitných vied v strednej a juhovýchodnej Európe.

Časopis má podobnú štruktúru ako iné analogické zahraničné časopisy. Podstatnú časť tvoria štúdie. Druhá časť príspevkov má charakter empirických výskumov, ďalej nasledujú rubriky: vedecký život, recenzie a správy. V rámci recenzií a správ sa doteraz čitateľom prezentovali viaceré periodiká z jednotlivých krajín tohto regiónu z oblastí sociológie, histórie, demografie, etnológie atď. Zahraničný čitateľ tu nájde základné informácie aj o slovenských časopisoch: *Sociológia*, *Historický časopis*, *Slovenský národopis*, *Slovenská štatistika a demografia*, *Forum statisticum slovacum*.

Vostočnojvropeskiej issledovanija má byť medzinárodným, interdisciplinárnym a širokospektrálnym časopisom, v ktorom nájdu priestor autori z rôznych spoločenskovedných a humanitných disciplín. V doterajších číslach časopisu mali najväčšie zastúpenie sociologické štúdie, no nechýbali príspevky ani z iných vedných odborov – z histórie, politológie, antropológie a niektorých ďalších. Na jeho stránkach sa objavili viacerí autori zvučných mien, ako napríklad český sociológ Pavel Machonin, riaditeľ Ústavu filozofie a sociológie Poľskej akadémie vied Henrych Domański, riaditeľ ústavu etnológie a antropológie RAV Valerij A. Tiškov, známy slovenský sociológ, žiaľ už mŕtvy Róbert Roško atď.

V úvode prvého čísla redaktori – N. V. Korovicyna a L. Macháček – naznačili jeho poslanie. Historická, sociálna, demografická a etnokultúrna mnohotvárnosť tohto rýchlo sa meniaceho regiónu by mala byť v centre pozornosti časopisu. Jeho cieľom je „komparatívnym spôsobom podať najnovšie teoretické názory a empirické výskumy spoločnosti a národov tohto rozsiahleho priestoru v kontexte revolúcií a reforiem v polovici a na konci 20. storočia a osvetlovať problematiku voľby ciest a stratégií vývoja na začiatku 21. storočia“. Tematika štúdií je rôznorodá, ale ich značná časť sa týka postsovietskej a postsocialistickej transformácie. Sú to napríklad štúdie P. Machonina (Česká republika), R. G. Pichaju (Ruská federácia), A. N. Danilova (Bielorusko), M. Lazića a Cvejića (Srbsko) atď. Predmetom výskumu niektorých štúdií je problematika religiozity (D. K. Bezňuk – Bielorusko, Ju. Ju. Simelina – Ruská federácia) a kultúrnych a ekonomických elit (J. Kovács, B. Csurgó, G. Lengyel – Maďarsko). Posledné číslo časopisu (č. 6, 2007) je venované otázke súčasnej rodiny v jednotlivých krajinách tohto regiónu. Je tu aj štúdia riaditeľky Sociologického ústavu SAV M. Piscovej: *O niektorých črtách formovania a správania sa rodiny na Slovensku v kontexte modernizácie spoločnosti*. Zaujímavé výsledky prináša štúdia M. K. Gorškova „Perestrojka“ očami Rusov po 20 rokoch (č. 2, 2005) a štúdia T. Zaryckého: *Ideály poľskej Solidarity po štvrtstoročí* (č. 4, 2006). Pozornosť si zasluhuje i spoločný príspevok

K. Müllera (Nemecko) a A. Pickela (Kanada): *Mnohotvárnosť nacionalizmu v postkomunistickej východnej Európe* (č. 6, 2007).

Je potešiteľne, že na stránkach časopisu sa objavilo viacero príspevkov od slovenských autorov, ktorí ho využili na prezentáciu vlastných výsledkov výskumu, a tým ich sprístupnili širokému okruhu zahraničných čitateľov ovládajúcich ruštinu. Uvediem aspoň niektoré. Okrem už spomínanej štúdie M. Piscovej sú to M. Barnovský: *Komunistický režim a slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky v rokoch 1948 – 1949* (č. 2, 2005); J. Leikert: *Sovietski vojnoví zajatci v koncentračnom tábore v Sachsenhausene* (č. 3, 2006); M. Londák – E. Londáková: *60. roky 20. storočia na Slovensku* (č. 6, 2007); M. Pekník – O. Plávková: *Zvláštnosti formovania historického vedomia občanov Slovenska* (č. 6, 2007).

Posledné dve čísla časopisu majú fakticky dve redakčné rady: medzinárodnú (*redakcionnaja kollegija*) a ruskú (*rossijskij redakcionnyj sovet*). V medzinárodnej redakčnej rade má Slovensko trojčlenné zastúpenie L. Krafcová (Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach), M. Londák (HÚ SAV) a Z. Profantová (Ústav etnológie SAV). Časopis *Vostočnoevropejskije issledovanija* je zatiaľ v štádiu zrodu, profilácie, hľadania koncepcie i autorov. V decembri 2005 bola jeho prezentácia v Prahe a o necelý rok v Bratislave. Zakladanie každého nového časopisu je svojho druhu odvážnym činom a neľahkou úlohou. Udržanie vysokej odbornej úrovne časopisu je ešte ťažšou vecou. Zrejme aj tento časopis zatiaľ zápasí s istými problémami, vrátane finančných, čo naznačuje text na obálke č. 3, 2007. Jedna vec je však istá. Potreba časopisu tohto druhu je očividná.

M. B.

CIRKVI A ICH VPLYV NA FORMOVANIE NÁRODNÉHO VEDOMIA NÁRODOV A NÁRODNOSTÍ V STREDNEJ EURÓPE (19. STOROČIE – PRVÁ POLOVICA 20. STOROČIA)

V dňoch 2. – 4. mája 2007 sa na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove konala medzinárodná vedecká konferencia pod názvom *Cirkvi a ich vplyv na formovanie národného vedomia národov a národností v strednej Európe (19. storočie – prvá polovica 20. storočia)*. Na jej organizácii sa podieľali Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Evanjelická teologická fakulta Viedenskej univerzity, Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov a Slovenská historická spoločnosť pri SAV v Bratislave.

Vedeckú časť konferencie otvoril Peter Švorc príspevkom *Cirkev a národnosť – ich vzájomný vzťah v stredo európskom kontexte 19. a 20. storočia*. Procesom ideovej a politickej diferenciacie slovenskej spoločnosti na prelome 19. a 20. storočia sa zaoberal Milan Podrimavský. V referáte poukázal na špecifické stránky priebehu politického organizovania katolíckeho obyvateľstva ústiaceho do proklamovania Slovenskej ľudovej strany, postoje hlasistického prúdu ku konfesionalnej rozčlenenosti slovenskej spoločnosti a vplyv cirkví na život obyvateľstva, rovnako ako aj na snahy vedenia Slovenskej národnej strany vytvoriť jeden politický subjekt, o ktorý by sa opierala národná politika Slovákov. Prvý uvádzací, všeobecnejší blok konferencie poukazujúci na základné aspekty tejto problematiky uzavrel svojim príspevkom *Problémy vzťahu „cirkev – národ – štát v dlhom 19. storočí a rok 1918* Roman Holec. V druhom bloku referenti svoju pozornosť obrátili k otázkam týkajúcim sa protestantskej cirkvi v uvedenom období. Karl Schwarz vystúpil s referátom *Nacionalizmus v zrkadle Viedenskej protestantskej teologickej katedry/fakulty*. Libuša Franková sa zaoberala vplyvom cirkvi na formovanie národného povedomia slovenských študentov na Prešovskom evanjelickom kolégiu, ktoré patrilo medzi významné vedecko-vzdeláva-

cie inštitúcie v Uhorsku. Poukázala na skutočnosť, že ani samotné kolégium, podobne ako ostatné slovenské školstvo evanjelickej cirkvi a. v., neobišla maďarizácia. Postupne sa tak evanjelická inteligencia a školské inštitúcie, ktoré riadila, ocitli pod maďarizačným tlakom. Darina Vasil'ová sa v príspevku *Prejavý národného povedomia študentov na pôde prešovského evanjelického kolégia v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia* venovala študentskej samovzdelávacej Slovenskej spoločnosti, zameranej na kultúrno-výchovnú a vzdelávaciu prácu, ktorú roku 1870 nahradil samovzdelávací spolok Kolo. Svojou činnosťou sa oba spolky zaradili k významným strediskám študentského národného a kultúrno-literárneho diania na Slovensku. Po odznení tohto referátu nasledovala bohatá diskusia, ktorá uzavrela prvý deň konferencie.

Druhý deň sa referujúci tematicky zamerali na vplyv pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi na formovanie národného povedomia. Zoja Sergejevna Nenaševa vystúpila s príspevkom *Ruská pravoslávna cirkev v Prahe: pred tvárou rakúskeho práva a českej spoločnosti*. Radomír Vlček priblížil vo svojom referáte myšlienky a vízie jedného z najvýznamnejších propagátorov idey slovenskej jednoty a panslavizmu v Rusku – Vladimíra I. Lamanského. Poukázal na jeho polemiky s českými proslovansky orientovanými politikmi a českými žurnalistami pôsobiacimi v Moskve i stanovisko Lamanského, podľa ktorého sa skutočnými Slovanmi mohli stať predovšetkým príslušníci pravoslávnej cirkvi. Ján Adam v referáte s názvom *Od jednej konfesie a jednej etnicity k druhej konfesii a dvom etnicitám (Na príklade gréckokatolíkov prešovského a západnej časti mukačevského biskupstva)* sledoval odkedy a ako sa v prostredí východného obradu stretávame s veriacimi označujúcimi sa za Slovákov. Upozornil, že pri etnickej sebaidentifikácii rozhodujúcu úlohu naďalej zohrávala konfesiónalna príslušnosť. Vplyv gréckokatolíckej cirkvi na formovanie národného vedomia Rusínov (Ukrajincov) v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia ozrejnil Michal Danilák, pričom zdôraznil pozitívne i negatívne stránky časti národne uvedomelého gréckokatolíckeho duchovenstva, ktoré sa v Uhorsku stalo organizátorom národnoobrodzovacieho hnutia Rusínov. Ihor Šnicer sa zaoberal vplyvom náboženstva na politický a kultúrny život obyvateľov Uhorskej Rusi na začiatku 20. storočia. Príspevkom *Vplyv gréckokatolíckeho duchovenstva Mukačevskej eparchie na proces formovania národného vedomia obyvateľov Podkarpatskej Rusi v 20. rokoch 20. storočia* sa prezentoval Ihor Lichtej. Peter Koval' sa uviedol referátom *Gréckokatolícka cirkev a formovanie národného vedomia Slovákov na severovýchode Slovenska*. Zdôraznil, že samotné obyvateľstvo v danej oblasti sa otázkou etnicity príliš nezaoberalo. Stávalo sa tak ľahko manipulovateľným predovšetkým pre gréckokatolíckych kňazov snažiacich sa ich presvedčiť o tom, že sú Rusínmi. Ich agitácia sa stupňovala najmä v období sčítania obyvateľstva (1921, 1930), no jej výsledky neprinesli pozitívne očakávania – prevahu Rusínov nad Slovákami na severovýchodnom Slovensku. Krátkym diskusným príspevkom *Národnostné problémy gréckokatolíckeho cirkevného života v medzivojnovnej Prahe* sa prezentoval Michail Dronov. Inšpiratívna diskusia plná podnetných otázok ukončila druhý pracovný deň konferencie. Po nej mali prítomní možnosť zúčastniť sa prehliadky významných sakrálnych stavieb Prešova pod vedením Marcely Domenovej z Inštitútu histórie Filozofickej Fakulty Prešovskej univerzity v Prešove.

Program posledného dňa tohto podujatia začal naplňať Vincenc Rajsp referátom *Cirkev a jej vplyv na formovanie národného vedomia Slovincov od 19. storočia do konca 1. svetovej vojny*. Pál Attila Illés sa zaoberal jazykom nižšieho kléru ostrihomskej arcidiecézy v 19. storočí. Waclaw Wierzbieniec vystúpil s príspevkom na tému *Úloha katolíckej cirkvi pri vytváraní a udržaní národného povedomia obyvateľov Rzeszowa v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia*. Martin Pekár charakterizoval politický systém sformovaný na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 ako totalitný (s fašistickými črtami), fungujúci v podmienkach štátu majúceho ambíciu stať sa štátom národným a navyše obsahujúcom kresťanské katolícke východiská, pričom poukázal na vybrané zložky systému a režimu, cez ktoré sa na jeho pozadí prezentoval vzťah etnicity a konfesionality. Záverečný príspevok konferencie predniesol Vladimír Goněc. Zaoberal sa v ňom podielom cirkvi,

cirkevných mysliteľov a konfesijných strán na úsilí o európsku jednotu v 40. rokoch 20. storočia. Priblížil tiež konkrétne príklady z Európskych krajín, v ktorých došlo k najrazantnejšiemu posunu od národných cieľov k európanstvu. Tretí deň konferencie, rovnako ako tie dva predošlé, zavŕšila diskusia, ktorá priniesla niekoľko zaujímavých podnetov, ale i otvorených otázok, ktoré poukázali na možnosť ďalšieho vedeckého bádania v oblasti vzťahu cirkvi a národov, národností v strednej Európe v 19. i 20. storočí.

Ján Džujko

DEJINY KNIŽNEJ KULTÚRY KOŠÍC A OKOLIA

V dňoch 13. – 15. novembra 2007 Slovenská národná knižnica (SNK) – Národný bibliografický ústav v Martine usporiadala v spolupráci s Historickým ústavom SAV, Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV (Sekcia pre dejiny knižnej kultúry), Štátnou vedeckou knižnicou (ŠVK) v Košiciach, Východoslovenským múzeom v Košiciach, Štátnym archívom v Košiciach a Spolkom slovenských knihovníkov (Knižovnícka a Bibliografická sekcia) ďalšiu celoslovenskú vedeckú konferenciu, ktorá sa tentoraz venovala dejinám knižnej kultúry Košíc a okolia. Na konferencii sa zúčastnili nielen poprední slovenskí odborníci venujúci sa rôznym oblastiam knižnej kultúry od najstarších čias až po 20. storočie, ale pozvanie prijali aj predstavitelia z Maďarska a Česka.

Úvodné príhovory predniesli zástupcovia jednotlivých usporiadateľských inštitúcií. Miloš Kovačka oboznámil zúčastnených so základnými cieľmi konferencie, predstavil základné výskumné úlohy SNK a vo svojom príspevku *Košice v dejinách slovenskej bibliografie 20. storočia* načrtnol biografické portréty najvýznamnejších košických bibliografov 20. storočia. Riaditeľka Štátneho archívu v Košiciach Milena Ostrolucká oboznámila prítomných s najstaršími knihami archívu so zreteľom na kongregačné zápisnice Abovskej župy (*Kongregačné zápisnice Abovskej župy – najstaršie „knihy“ Štátneho archívu v Košiciach*). Obrazy Košíc na jednotlivých tlačiacich predstavila Katarína Závadová (*Jednolistové tlače s obrazmi Košíc*), Košice s okolím na starých pohľadniciach z fondu SNK v Martine ukázala Mariana Hatalová (*Košice a okolie na starých pohľadniciach*) a z fondu Východoslovenského múzea v Košiciach zase Richard Papáč (*Košické pohľadnice zo zbierkového fondu historických tlačí Východoslovenského múzea v Košiciach*). Košice od 17. storočia patrili k významným tlačiarenským, vydavateľským a distribučným centram v Uhorsku a na Slovensku a tejto tematike boli venované príspevky Ilony Pavrcsik (*Mestská a jezuitská tlačiareň v Košiciach v 17. storočí*), Viliama Čičaja (*Aspekty knižnej distribúcie v období novoveku*), Martiny Čarnogurskej (*Prierez dejinami knihkupcov v Košiciach*), Uršule Ambrušovej (*Artikuly kníharskeho cechu z roku 1705*), Agáty Klimekovej (*Oto a Juraj Wigandovci z Göttingenu – vydavatelia a knihkupci v Košiciach*) a Evy Augustínovej (*Produkcja a význam menších tlačiarenských centier v Košiciach v 19. storočí*).

Ako každý rok na konferenciách k dejinám knižnej kultúry odzneli aj teraz príspevky venované vývinu slovenčiny so zreteľom na určitý región Slovenska. Na tohtoročnom seminári sa tematike východného Slovenska po jazykovej stránke venovali vo svojich vystúpeniach Jana Skladaná (*Fenómén východnej slovenčiny vo vývine spisovnej slovenčiny*) a Elena Krasnovská (*Košická Slovenská reč a vývinová kontinuita slovenčiny*). Problematike prekladov latinských odborných textov do slovenčiny sa venovala Jana Balegová, ktoré dokumentovala najmä na textoch autorov z východného Slovenska (*K problematike interdisciplinarity pri prekladoch novolatinských odborných textov*). Hudobné dokumenty košickej proveniencie, ich analýza a úloha v dejinách Slovenska boli témou referátov Andrey Meščanovej (*Rukopisné hudobné pamiatky Košíc z konca 16. storočia*) a Marty Hulkovej (*Hudobné tlače zo 16. a 17. storočia v Pentapolitane*).

Oratio Dominica Polyglottos (Košice 1614) – dielo, ktoré je známe v literatúre pod autorstvom Melchiora Bocatia, bol názov vystúpenia Gabriely Žibritovej, v ktorom analyzovala históriu tohto malého osem listového dielka. Básnickej tvorbe Jána Bocatia, otca Melchiora Bocatia, bol venovaný nasledujúci príspevok z pera Márie Valachovej (*Vzťah medzi obrazmi a rytmom u Jána Bocatia*). Biografický portrét, životná anabáza, profesná orientácia a literárne dielo popredného slovenského humanistu Jána Antonína boli predmetom príspevku Daniela Škovieru (*Ex poeta medicus. Humanista Ján Antoninus Košický*). Vlasta Okoličányová sa vo svojom vystúpení (*Vzácné vydanie Pannoniae luctus zo 16. storočia v UKB*) venovala ďalšiemu poprednému humanistovi Jurajovi Wernherovi, významnému slovenskému prírodovedcovi, básnikovi a analyzovala zborník *Luctus Pannoniae*, ktorý predstavuje najvýznamnejší básnický počín Wernhera. Juraj Wernher zborník zostavil, zredigoval a prispel svojimi básňami, pričom s vlasteneckým pátosom vyjadril smútok nad postupujúcou tureckou expanziou v Uhorsku po bitke pri Moháči. Príspevok Angely Škovierovej bol venovaný kronike z 19. storočia z olšavskej farnosti, v ktorom podala jej históriu (*Latinská rukopisná kronika z 19. storočia. Historia Ecclesiae et Parochiae Olsaviensis et Filialum*).

Blok ďalších príspevkov bol venovaný profesorom Košickej akadémie a tlačiarenskej produkcii akademickej tlačiarne v Košiciach. Pedagogickú a literárnu spisbu Ladislava Turóciho predstavila Katarína Šotková (*Ladislav Turóci SJ – jeho pedagogická a spisovateľská činnosť na Košickej univerzite v rokoch 1716 – 1726*), Krištofa Akai Alena Prokopová (*Krištof Akai – profesor na Košickej akadémii*), Miroslav Morovics vykreslil diela prírodovednej tematiky (*Priekopnícke matematické a fyzikálne práce profesorov z dielne profesorov Košickej univerzity*) a didaktickú literatúru Nicol Sipeki (*Didaktická literatúra z produkcie akademickej tlačiarne v Košiciach do roku 1777*).

Slobodomurárstvo, jeho etablovanie a šírenie slobodomurárskych myšlienok v košickom regióne bolo témou príspevku Martina Javora (*Dejiny slobodomurárstva v Košiciach*). Tematický okruh periodickej literatúry so zreteľom na košickú provenienciu bol ďalším okruhom referátov. Okruh uviedol kolektívny príspevok *Almanachy, ročenky a zborníky – ich prínos pre výskum Košíc a okolia* (autori: Miriam Poriezová, Petronela Bulková, Zlatica Pytlová), na čo nadväzovala názorná *Prezentácia databázy almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku za roky 1701 až 1918* (autorky: Katarína Pekařová a Lívia Kurucová), ďalej to bol príspevok Kamily Fircákovej (*Košické literárne almanachy v 19. storočí a na začiatku 20. storočia*), Petra Annu (*Košické periodiká do r. 1900*), Petra Kovaľa (*Slovenský východ 1919 – 1937: Východoslovenská tlač a jej snahy o formovanie slovenského národného povedomia*), Jána Džujka (*Slovenská pravda a jej podiel na formovaní národného vedomia na východnom Slovensku*) a Ivica Hajdučekovej („*Nová tvár*“ časopisu pre kresťanskú kultúru *Verbum – Podiel umeleckej literatúry a literárnej vedy na formovaní časopisu Verbum*). Elektronickú databázu najvzácnejších tlačенých dokumentov knižnej kultúry predstavila Michaela Sibylová (*Elektronický katalóg inkunábul UK v Bratislave*).

Posledným tematickým blokom bola analýza jednotlivých historických fondov provenienčne súvisiacich s košickým regiónom. Tu odzneli príspevky o knižnici košických dominikánov (Eva Frimmová: *Najstarší knižný fond košických dominikánov*), o knižnici lekárne jezuitského kolégia v Košiciach (Andrej Szeghy: *Torzo knižnice lekárne jezuitského kolégia*) a o zachovaných tlačiach košických tlačiarň od najstarších čias v jednotlivých knižničných fondoch na Slovensku (Klára Komorová: *Najstaršie tlače košickej proveniencie v SNK v Martine*; Angela Stahovcová: *Košické tlače do roku 199 zachované v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach a na území Košíc*; Mária Bôbová: *Košické tlače vo fonde Knižnice prvého banskobystrického seminára*; Renata Jedláková: *Košické tlače vo fonde Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne do r. 1918*; Marcela Domenová: *Tlače košickej proveniencie do roku 1918 v Kolegiálnej knižnici v Prešove*).

Záverom konferencie odznali dva zaujímavé príspevky z dielne reštaurátorov: Anna Boďová názorným spôsobom odprezentovala reštaurovanie jednej inkunábuly z fondov Východoslovenského múzea (*Reštaurovanie Corpus juris civilis z r. 1477 z historického fondu Východoslovenského múzea v Košiciach*) a Lucia Kovalíková historickú pamiatku z fondu ŠVK v Košiciach (*Reštaurovanie historickej knižnej pamiatky poškodenej plesňou*).

Vedecká konferencia *Dejiny knižnej kultúry Košíc a okolia* prispela rôznorodosťou odznených príspevkov výraznou mierou k dejinám knižnej kultúry Slovenska s prienikom do celouhorských historických výskumov a je dôležitým vkladom v celoeurópskych reláciách.

Klára Komorová

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA O IMRICHovi THÖKÖLYM

Z príležitosti 350. výročia narodenia vodcu predposledného protihabsburského povstania a „kuruckého kráľa“, Imricha Thökölyho sa 22. a 23. novembra 2007 uskutočnila v Prešove medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Imrich Thököly (1657 – 1705)*. Záštitu nad týmto odborným podujatím prevzal generálny konzul Maďarskej republiky na Slovensku János Szerencsés a primátor mesta Prešov Pavel Hagyar. Na organizácii konferencie sa podieľala Prešovská univerzita, mesto Prešov, Historický ústav Maďarskej akadémie vied, Slovensko-maďarská komisia historikov, Filozofická fakulta Debrecínskej univerzity a Vysoká škola Károlyja Eszterházyho v Egeri. Na konferencii sa zúčastnili historici z Maďarska, Slovenska a Čiech. Konferencia si za prvotný cieľ vytýčila pripomenutie tejto významnej osobnosti v našich dejinách, ale aj poukázanie na mnohé otázky resp. problémy príčin, priebehu a dôsledkov protihabsburského povstania Imricha Thökölyho ešte čakajúce na zodpovedanie. Historicko-psychologické priblíženie kniežata Imricha Thökölyho bolo témou referátu významnej maďarskej profesorky a odborníčky v tejto problematike Ágnes R. Várkonyi. Udalosti roku 1682 z pohľadu Thökölyho povstania priblížil János J. Varga. Miesto a úlohu Slovenska, resp. jeho miest v povstaní analyzovali vo svojich príspevkoch Peter Kónya (východoslovenské slobodné kráľovské mestá), Klára Papp (Košice) a Ivan Mrva (západoslovenské stolice). Medzinárodnými súvislosťami povstania sa vo svojich referátoch venovali Sándor Papp, József Zachar, Sándor Gebei. *Úloha vojenských vrstiev v kuruckom povstaní* bol názov referátu Istvána Czigány. Ďalšiu skupinu referátov tvorili príspevky týkajúce sa vnímania, resp. prezentácie Thökölyho a ním vedeného povstania v dobovej tlači (Nóra G. Etényi) a literatúre, či v históriografii (István Bitskey, István Bársony, János Kálmár). Spor dvoch miest, Prešova a Kežmarku, o pochovanie pozostatkov kniežata priblížila Annamária Kónyová. Ďalší blok referátov týkajúcich sa významných osobností tohto povstania (B. Nemessányi, J. Komáromi, E. Ladiver) tvorili príspevky Kálmána Mészároša, Istvána Seressa a Eduarda Lukáča. Hospodárske, spoločenské, cirkevné a kultúrne aspekty dotýkajúce sa priamo povstania, resp. obdobia 17. storočia boli témou referátov Miloslavy Bodnárovej, Marie Marečkovej, Edit Tamás, Jána Adama a Martina Javora.

Pestrá paleta referátov ukázala, že vnímanie a hodnotenie Thökölyho protihabsburského povstania, osoby Imricha Thökölyho, jeho politických rozhodnutí, dôsledkov povstania a ďalších súvislostí sa značne odlišujú (napr. dobové vnímanie povstania na východnom a západnom Slovensku bolo diametrálne iné, na čo poukázali referáty I. Mrvu a P. Kónyu). Zúčastnení historici nedospeli ku konsenzu ani v otázke či bol Thököly hrdina, zradca, spriaznenec Turkov alebo človek, ktorý konal podľa možností, ktoré mu dovoľovali domáce a zahraničnopolitické udalosti. I keď sa konferencia nezhodla na jednoznačných odpovediach v mnohých sporných otázkach, každý referát

priniesol nové poznatky a tým prispel k lepšiemu poznaniu povstania, jeho dôsledkov i osobnosti jeho vodcu.

Annamária Kónyová

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA

520. VÝROČIE ZALOŽENIA ZVÄZU HORNOUHORSKÝCH BANSKÝCH MIEST

Dejiny baníctva a hutníctva na Slovensku sú naďalej predmetom živého záujmu odbornej i laickej verejnosti, čoho dôkazom bola konferencia 520. výročie založenia Zväzu hornouhorských banských miest konaná 30. novembra 2007 v Rožňave. Podujatie pod záštitou Ministerstva hospodárstva SR zorganizovalo mesto Rožňava v spolupráci s Gemerským baníckym spolkom Bratstvo a Baníckym múzeom v Rožňave.

Po úvodnom kultúrnom programe otvoril konferenciu primátor Rožňavy, predstavitelia samosprávy a zástupca Ministerstva hospodárstva SR. Prvým bodom odborného programu bola prednáška popredného historika Mariána Skladaného o stredovekom baníctve na Slovensku, ktorý poukázal na európsky význam exploatacie drahých kovov a medi na území Slovenska v období stredoveku a ozrejmil problematiku vzniku a významu Zväzu hornouhorských banských miest. Zväz združoval od roku 1487 sedem banských miest – Gelnicu, Smolník, Rudabáňu, Telkibáňu, Jasov, Rožňavu a Spišskú Novú Ves. V ďalšom príspevku načrtnol Ivan Herčko stručný prehľad dejín Banickej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Po prestávke vystúpil Jozef Marcinko s prednáškou o gelnickom banskom práve. István Izsó referoval o baníctve v Telkibáňi a Rudabáňi. Posledným bolo vystúpenie Erika Sombathyho o projekte Slovenská banská cesta, ktorého cieľom je záchrana historického banického kultúrneho a technického dedičstva na Slovensku. Odborný program konferencie uzavreli príhovory hostí. Po ich odznení nasledovalo odhalenie pamätnej tabule na objekte bývalej Banskej komory na Námestí baníkov v Rožňave. Popoludní mohli účastníci konferencie navštíviť expozície rožňavského Banického múzea, príp. Biskupskú katedrálu. V závere dňa sa uskutočnila Barborská slávnosť.

Do rúk priaznivcov montánnej histórie sa na konferencii dostal i zborník prác vydaný pri tejto príležitosti, ktorý okrem prednesených príspevkov obsahuje aj ďalšie cenné štúdie. Peter Štefanča načrtnol prierez baníckou minulosťou Rožňavy a taktiež si všimol technické pamiatky viažúce sa k tunajšiemu baníctvu a hutníckemu spracovaniu kovov. Ján Hlobil sa zamerl na kobalt – niklové bane v Dobšinej. Eugen Kladivík spracoval vývoj železorzudného závodu Rimamuránsko–šalgótarjárskej železiarskej účastinnej spoločnosti v Železníku. Jozef Slavkovský sa venoval novodobým medailám pripomínajúcim montánnu minulosť východoslovenských banských miest. Edita Kušnierová upozornila vo svojej práci na maľované kostoly, ako kultúrny fenomén priemyselnej konjunktúry stredovekého Gemera. Kolektív autorov – Ľubomír Mihok, Ľudmila Moravčíková a Jozef Petřík sa zaoberali drevouhoľnými vysokými pecami v povodí rieky Slaná z hľadiska archeometalurgie. Ľubomír Mihok, Petra Fečková a Ján Hlobil spracovali aj metalografickú analýzu zvyškov z výroby a spracovania železa, nachádzajúcich sa v zbierkach Banického múzea v Rožňave. Peter Cengel a Pavol Horváth upriamili pozornosť na železiarsku pamiatku v lokalite Prielom Muránky pri obci Bretka.

V poslednej práci uverejnenej v tomto zborníku sa Miroslav Lacko venoval vzniku a prvým rokom činnosti Zväzu banských a hutníckych závodov na Slovensku v rámci výskumu záujmových organizácií slovenského baníctva z rokov 1918 – 1945.

Miroslav Lacko

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SLOVENSKEJ
AKADÉMII VIED ZA ROK 2007

Výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV (ďalej SHS) sa v uplynulom roku schádzal na pravidelných riadnych zasadnutiach, na ktorých prerokúval aktuálne otázky a úlohy súvisiace s činnosťou spoločnosti. Výbor na základe požiadaviek jednotlivých sekcií, krúžkov a klubov zostavil plán činnosti a podľa svojich možností sa usiloval zabezpečiť jednotlivé vedecké podujatia finančnými prostriedkami, ktoré získal z dotácií Rady vedeckých spoločností SAV a z vlastných zdrojov. Členské príspevky v sume 41 200 Sk a dotácia 90 000 Sk finančne pokryli takmer všetky plánované akcie.

Aj v uplynulom roku spočívalo ťažisko práce SHS v jednotlivých odborných sekciách a regionálnych kluboch a krúžkoch. Výbor SHS sa i v minulom roku snažil koordinovať svoju činnosť s ostatnými vedeckými inštitúciami a vysokými školami, o čom svedčia podujatia, ktoré spoločne organizovali. Sekcie zorganizovali veľa hodnotných vedeckých podujatí, konferencií a sympózií, na ktorých sa zúčastnili taktiež odborníci zo zahraničia. Tieto akcie sú dôkazom, že slovenskí historici majú záujem konfrontovať výsledky svojho vedeckého výskumu so zahraničím. Výbor môže s potešením skonštatovať, že naďalej pretrval záujem o členstvo v našej organizácii. K 31. decembru 2007 spoločnosť mala 334 členov. V marci 2007 sme pre dlhodobé neplatenie členských príspevkov vyradili 14 členov, členstvo zrušili 2 členovia a prijali sme 4 nových členov. S hlbokým zármutkom sme prijali správu o úmrtí, vo veku sto rokov, nášho najstaršieho člena prof. Š. Pozdišovského z Trenčína. Výbor sa rozhodol v uplynulom roku udeliť čestné členstvo J. Bartlovi a I. Chalupeckému. Roku 2007 sa kolektívnym členom stala ***Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy*** (predsedníčka T. Ivantýšynová).

Sekcia pre najnovšie dejiny (predsedníčka E. Kázmerová) pripravila konferenciu *Slovenská republika očami mladých historikov*, ktorá sa konala 24. – 26. apríla 2007 v Prešove. Na tomto podujatí odznelo 37 referátov. Zároveň pripravili medzinárodnú vedeckú konferenciu *Cirkvi a ich vplyv na formovanie národného vedomia obyvateľstva stredoeurópskeho priestoru v 19. storočí až prvej polovici 20. storočia*. Uskutočnila sa v Prešove 2. – 4. mája 2007 v spolupráci s Inštitútom histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov a Viedenskou univerzitou vo Viedni za účasti 26 referentov z 8 krajín. Značná aktivita bola aj v oblasti populárnovedeckej činnosti (*História revue*, denná tlač). Členovia sekcie sa podieľali na príprave publikácie *Slovensko v udalostiach a dátumoch*. ***Sekcia pre hospodárske dejiny*** (predseda M. Kamenický) zorganizovala medzinárodný seminár *Rómska otázka ako faktor česko-slovenských vzťahov v 20. storočí*, ktorý sa uskutočnil 17. – 19. apríla 2007 v Košiciach a odznelo na ňom 12 referátov. Sekcia bola aj spoluorganizátorom sympózia v dňoch 20. – 21. júna 2007 v Banskej Štiavnici *História získavania nerastného bohatstva zo slovenských lomov* (12 referátov). Členovia sekcie sa 11. októbra 2007 v Bratislave organizačne podieľali na kolokviu *Hospodárske dejiny, súčasný stav a perspektívy* (9 referátov). ***Sekcia pre dejiny knižnej kultúry*** (predsedníčka E. Frimmová) usporiadala tradičný celoslovenský interdisciplinárny seminár so zahraničnou účasťou v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov *Dejiny knižnej kultúry Košíc a okolia* 13. – 15. novembra 2007 v Košiciach za účasti 75 pracovníkov z rozličných vedeckých a odborných pracovísk zo Slovenska a zahraničia (Maďarsko). Na podujatí odznelo 45 príspevkov, ktoré budú organizátori publikovať na stránkach zborníka o problémoch a dejinách knižnej kultúry *Kniha*. Sekcia v minulom roku usporiadala aj medzinárodnú konferenciu *Orbis helveticorum. Švajčiarska kniha a jej stredoeurópsky svet* 24. – 26. apríla 2007 v Smoleniciach. Prednesených bolo 31 referátov a zúčastnili sa jej odborníci z Čiech, Rakúska, Maďarska, Poľska, Švajčiarska, Nemecka a Slovenska. ***Sekcia pre cirkevné dejiny*** (predsedníčka M. Kohútová) v uplynulom

roku orientovala svoju činnosť na redakčné práce a prípravu zborníka z rovnomennej konferencie *Slovensko a Svätá stolica* do tlače. Členovia **Sekcie pre vojenské dejiny** (predseda M. Čaplovič) v spolupráci s Múzeom SNP v Banskej Bystrici, Mestským úradom v Tisovci a Vojenským historickým ústavom MO SR v Bratislave zorganizovali 6. júna 2007 v Tisovci odborný seminár k 100. výročiu narodenia generála J. Nosku, na ktorom sa zúčastnilo 140 osôb a odznelo 7 referátov. V priebehu minulého roku členovia sekcie pripravili slávnostnú akadémiu pri príležitosti životného jubilea 70. narodenín významného vojenského historika PhDr. V. Dangla, CSc., ktorá sa uskutočnila za účasti 40 prítomných 3. mája 2008 v Bratislave a bola spojená s prezentáciou zborníka *Miles semper Honestus*. **Sekcia pomocných vied historických a archívnickva** (predseda J. Roháč) v uplynulom roku zorganizovala v dňoch 23. – 25. mája 2007 v Žiline *11. archívne dni v SR*. Podujatie zorganizovala Spoločnosť slovenských archívárov v úzkej spolupráci so Sekciou pomocných vied historických (PVH) a archívnickva pri SAV, Ministerstvom vnútra SR – odborom archívov a registratúr a žilinskou pobočkou Štátneho archívu v Bytči. Počas troch dní zaznelo 21 príspevkov na tému *Archívy 21. storočia. Sprístupňovanie archívnych fondov a nové technológie*, ktoré boli rozdelené do piatich blokov. V júni vyšiel zborník z konferencie *Pečate a ich používatelia*, ktorá sa uskutočnila minulý rok v Martine. 27. novembra 2007 zorganizovala sekcia v spolupráci s Hlavným mestom SR Bratislavou, Katedrou archívnickva a PVH FF UK Bratislava, MV SR – odborom archívov a registratúr podujatie pod názvom *Spomienka na pani docentku Lehotskú* venované 85. výročiu narodenia doc. PhDr. Dariny Lehotskej, CSc. (107 účastníkov). Cieľom podujatia bolo zhodnotiť význam doc. D. Lehotskej v rámci našich dejín, konkrétne jej prínos k rozvoju PVH a bádania v oblasti dejín Bratislavy. **Sekcia pre rodové štúdie** (predsedníčka T. Lengyelová) sa organizačne podieľala na príprave medzinárodnej vedeckej konferencii v spolupráci so Sekciou pre dejiny miest *Šľachta a mestá, mešťania a šľachtici*. Sekcia bola prijatá aj za člena Medzinárodnej federácie pre výskum dejín miest – International Federation for Research in Women's History v Sofii v auguste 2007. **Sekcia pre dejiny miest** (predseda V. Segeš) zorganizovala v uplynulom období vedecké podujatie s medzinárodnou účasťou *Mestá a šľachta, mešťania a šľachtici*, ktorá sa uskutočnila 3. – 5. októbra 2007 v Leviciach a odznelo 42 referátov. V uplynulom roku vydali aj zborník z konferencie *Kriminalita, súdnicstvo, bezpečnosť v dejinách miest a mestečiek na Slovensku*. **Sekcia starovekých, byzantských a slovanských dejín** (predseda V. Ježek) pripravila medzinárodnú konferenciu *Konštrukcia a dekonštrukcia Byzancie* (19 referátov). Členovia sa podieľali na organizácii *Cyrilometodských slávností* vo východoslovenskej obci Markovce v okrese Michalovce pre rómske deti. Nepodarilo sa v úplnom rozsahu zabezpečiť periodicitu vydávania vedeckého časopisu *Synergia*, ktorý vychádza v rámci Pravoslávnej bohosloveckej fakulty PU v Prešove a SHS.

Krúžok historikov v Topoľčanoch (predsedníčka O. Kvasnicová) pripravil 4. februára 2007 v Ostraticiach prvý odborný seminár *Jozef Kompánek (1836 – 1917)* k 90. výročiu úmrtia katolíckeho kňaza spisovateľa, významného národného buditeľa, historika, spisovateľa a zakladateľa ostratickej obecnej dychovky. Odzneli tu odborné prednášky: *Životné osudy a prínos Jozefa Kompánka pre dejiny Slovenska a Slovákov* (D. Dian), *Personálna bibliografia Jozefa Kompánka* (E. Vicelová), a *Násmu rodákovi* (P. Kubačka). Na podujatí bolo 130 účastníkov. Druhý odborný seminár na tému *Významné rody, ktoré zasiahli do dejín Topoľčan* sa konal 25. októbra 2007 v Topoľčanoch s odbornými prednáškami: *Pramene k dejinám rodov* (O. Kvasnicová), *Rodové erby a genealogický výskum* (H. Grežďová), *Matúš Čák Trenčiansky a jeho doba* (V. Paulen), *Pôsobenie Forgáčovcov v Uhorsku a v regióne Topoľčan* (K. Beňová), *K pôsobeniu Stummerovcov* (M. Neznámy), *Stummerovská železnica* (P. Gerši), *Archeologické nálezy zo šľachtických sídel v okolí Topoľčan* (M. Žáčik). Na podujatí bolo 90 účastníkov. Tretí odborný seminár na tému *Izák Caban (1632 – 1707)* k 375. výročiu narodenia a 300. výročiu úmrtia významného slovenského evanjelického teológa, filozofa a pedagóga sa konal 10. decembra 2007 v Brodzanoch s odbornými

prednáškami: *Izák Caban v dejinách slovenskej kultúry a literatúry* (M. Kovačka), *Životné osudy Izáka Cabana* (Z. Ďuriška), *Izák Caban v zbierkach Slovenskej národnej knižnice* (K. Komorová - H. Saktorová) pre 70 účastníkov. Štvrtý odborný seminár na tému *Gustáv Friesenhof (1807 až 1889)* k 200. výročiu narodenia diplomata a veľkostatkára sa konal 14. decembra 2007 v Brodzanoch s referátmi: *Gustáv Friesenhof a jeho vzťah k Rusku* (H. Filipová); *Erby Friesenhovcov a Oldenburgovcov* (M. Kollár); *Gustáv Friesenhof v archívnych dokumentoch* (H. Grežďová) pre 40 účastníkov. Členovia sa podieľali na príprave výstavy *Z dejín mesta Topoľčany*, ktorá prebiehala od 10. mája 2007 do marca 2008 v Trábečskom múzeu v Topoľčanoch. Výstavu si prezrelo 1 447 návštevníkov. Členovia Krúžku historikov SHS v Topoľčanoch pripravili monografiu obce Uhrovec, podieľali sa na príprave odborného semináru Klubu historikov v Trenčíne o archívnych dokumentoch k dejinám obcí Trenčianskeho regiónu (O. Kvasnicová) a vypracovali príspevok o Pavlovi Horváthovi do časopisu *Knižnica* č. 11-12 (H. Grežďová). Značnú aktivitu v uplynulom roku vykazoval aj **Spolok banksobyrckých historikov** (predseda R. Kožiak). Členovia pripravili medzinárodnú vedeckú konferenciu *Cirkevné knižnice – ich funkcie a význam v dejinách* 6. – 7. novembra 2007 v Banskej Bystrici, na ktorej odznelo 57 referátov. Druhou oblasťou spolkovvej činnosti bolo už tradičné organizovanie prednášok hlavne pre študentov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici: *Dejiny bratislavskej kapituly* (J. Šedivý) a *K dejinám dominikánov v stredoveku* (G. Hunčaga). **Klub trenčianskych historikov** (predseda M. Šišmiš, st.) patril aj v uplynulom období k najaktívnejším súčasťam SHS. Svoju činnosť klub nasmeroval na vlastivedné semináre a prednáškovú činnosť. Podieľal sa na príprave vlastivedného seminára 17. apríla 2007 k 190. výročiu *beckovského rodáka J. M. Hurbana*, ktorý bol spojený s bohatým kultúrnym programom a veľkou účasťou, predovšetkým mládeže. Odznali príspevky *J. M. Hurban – život a dielo* (V. Winkler), *Z rodinnej a rodovej genealógie J. M. Hurbana* (M. Šišmiš), *J. M. Hurban ako kňaz* (M. Hvozdán), *J. M. Hurban v muzeálnych a archívnych dokumentoch* (J. Karlík). Ďalej pripravili seminár 150. výročie *IV. tatranskej sednice v Čachticiach*. V rámci prednáškovvej činnosti odznali prednášky: *Beckovský rodák MUDr. Ján Ambro, priekopník uhorského pôrodnictva* (M. Šišmiš), *Humoristicko-satirický časopis Kocúr a spoluúčasť J. Halašu, martinského rodáka a trenčianskeho lekárnik* (M. Kováč), *Z modernej slovenskej heraldiky* (J. Novák), prednášky o archívnych fondoch so vzťahom k dejinám trenčianskeho regiónu (J. Kurucárová, O. Kvasnicová, Š. Drahošová, D. Hlaváčová). Ďalej pripravili aj prednášky pri príležitosti 370. výročia vzniku trenčianskej exultantskej tlačiarne *Regionálne periodická tlač v minulosti a prítomnosti trenčianskeho regiónu* (E. Struhárová) a prezentáciu knihy O. Kovačevičovej *Brezovský staviteľ organov Martin Šaško, jeho predkovia a potomkovia*. Z ostatných prednášok možno uviesť: *Jesenskovi a ich pobyt v Bánovciach a na strednom Považí* (M. Šišmiš), *180. výročie narodenia beckovského rodáka – riaditeľa ríšskeho geologického ústavu vo Viedni D. Šnúra*. Klub úzko spolupracoval s miestnymi spolkami, cirkevnými organizáciami, kultúrnymi a školskými inštitúciami. Viacerí členovia publikovali príspevky v regionálnej tlači, najmä v súvislosti s hurbanovskou problematikou (*Trenčianske noviny*, *Beckovské noviny*, *Info - informačné noviny mesta Trenčín*, *Farské listy*, *Trenčiansky evanjelik* a iné). Významný bol aj zostavovateľský a autorský podiel členov (J. Karlík, J. Karlíková, V. Bernátová, M. Ďurčová a iní) klubu na regionálnych monografiách (*Beckov*, *Trenčianske Stankovce*, *Soblahov*, *Uhrovec*). Členovia klubu poskytovali odbornú lektorskú a poradenskú pomoc rozličným inštitúciami – školám, vydavateľstvám i orgánom štátnej správy.

Spišský dejepisný spolok a Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy, ktoré sú pridruženými kolektívnymi členmi našej spoločnosti, nás podľa svojich možností informovali o svojich podujatiach a zapojili sa aj do spolupráce s jednotlivými odbornými sekciami a regionálnymi spolkami.

Viliam Čičaj
predseda SHS

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKE DEJINY

MGR. JURAJ BENKO: IDEOLÓGIA BOLŠEVICKÉHO KOMUNIZMU, JEJ PRENIKANIE DO STREDNEJ EURÓPY A NA SLOVENSKO PO PRVEJ SVETOVEJ VOJNE (1918 – 1921)

Obhajoba sa konala 27. 6. 2007.

Školiteľ: PhDr. Xénia Šuchová, CSc.

Oponenti: Prof. Dr.phil. Emília Hrabovec, PhDr. Dušan Kováč, DrSc., PhDr. Peter Zelenák, CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV.

Ideológia bolševického komunizmu patrila k znepokojivým doktrínam v politickom priestore modernej demokracie 20. storočia. Vznikala od začiatku tohto storočia a pred prvou svetovou vojnou sa rozvíjala v nevelkom ruskom sociálnodemokratickom hnutí a medzi jeho elitami v exile. V medzinárodnom socialistickom hnutí predstavovala okrajový radikálny prúd. Po prvej svetovej vojne, počas ktorej ruskí sociálni demokrati-bolševici uchopili moc v centre jednej z najväčších krajín sveta, začala ako militantná revolučná ideológia úspešne prenikať do jednotlivých krajín Európy. Tento mnohovrstevný proces je aj predmetom dizertačnej práce.

Prvá časť práce sa zaoberá miestom marxistického socializmu a jeho radikálneho derivátu – bolševického komunizmu – v modernom demokratickom priestore. Všíma si genézu bolševizmu v procese postupnej revízie marxizmu v Rusku od počiatku storočia do prvých rokov povojnového obdobia a univerzalizáciu jeho vízie a metód v ľavom socialistickom hnutí v Európe.

V ďalšej časti sú v centre pozornosti spôsoby a prostriedky, ktorými sa ideológia bolševického komunizmu prenášala do strednej Európy. Všíma si najmä hlavné ohniská transferu v tomto priestore, resp. hlavné skupiny a organizácie nositeľov bolševickej ideológie, a to najmä v súvislosti s jeho ďalším prenikaním na Slovensko.

Možnosti recepcie bolševickej ideológie v slovenskom prostredí sú načrtnuté v nasledujúcej časti. Zaoberá sa niektorými aspektmi vytvárajúcimi podmienky z ktorými sa ideológia a jej nositelia museli konfrontovať – či už religiozita a všeobecne mentalita prostredia, alebo tradícia socialistického hnutia a jeho elity, ako aj determinanty, ktoré vznikli roku 1918 náhlou politickou demokratizáciou spoločnosti.

Samotné etablovanie bolševického komunizmu v slovenskom socialistickom hnutí načrtáva predposledná časť. Posledná kapitola sa zaoberá špecifickou témou bolševickej propagandy, ako aj všeobecného verejného diskurzu – obrazom Ruska a jeho funkciou, ktorú mal v diferencujúcom sa socialistickom hnutí.

MGR. MIROSLAV MICHELA: SLOVENSKÁ OTÁZKA V POLITIKE MAĎARSKA
V ROKOCH 1919 – 1927

Obhajoba sa konala 28. 6. 2007.

Školiteľ: PhDr. Ladislav Deák, DrSc.

Oponenti: PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc.,

PhDr. Peter Zelenák, CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV.

Problematike slovensko-maďarských, resp. československo-maďarských vzťahov v období dvadsiatych rokov 20. storočia sa slovenská, ale aj zahraničná historiografia venovala pomerne málo. Autor rekonštruje plány a koncepcie jednotlivých maďarských vlád a ich podriadených orgánov smerom k riešeniu slovenskej otázky/otázky Slovenska. Sústreďuje sa na snahy Maďarska o revíziu *status quo* v období rokov 1919 – 1927. Práca je založená na analýze prameňov diplomatického charakteru a agendy maďarských inštitúcií, ktorých aktivity smerovali k obnoveniu integrity Uhorska.

V prvej kapitole upozorňuje na rôzne koncepcie a plány zmeny hraníc, ktoré sa objavili ešte pred podpísaním Trianonskej mierovej zmluvy. V tomto smere sa v maďarskej politike objavilo viacero koncepcií, od dohody s bývalými menšinami, až po hľadanie vhodného spojencu, resp. spojencov, či podpory dobrodružných vojenských plánov. Pritom zásadne zahraničnopolitické dilemy, ktoré boli v tomto období diskutované, sa v určitej forme objavujú aj v neskorších obdobiach. Autor sa nesústredil len na diplomatickú rovinu problému, ale ponúka aj analýzu dobovej iredentistickej propagandy a jej inštitucionálneho pozadia. Venuje sa aj „menšinovej otázke“ a prouhorským aktivitám slovenskej emigrácie. V tomto období bola menšinová politika Maďarska do veľkej miery zameraná na riešenie problematiky bývalých národnostných menšín Uhorska. *De facto* tak smerovala na územia susedných štátov.

Druhá kapitola do veľkej miery chronologicky aj problémovo nadväzuje na predchádzajúce „obdobie hľadania alternatív“. Determinuje ju však významná udalosť – podpísanie a ratifikácia Trianonskej mierovej zmluvy. Okrem aktivít iredentistického hnutia rekonštruje pokus o zlepšenie vzťahov Maďarska s ČSR. Vplyvom reštauračných pokusov Karola IV. sa situácia Maďarska ešte skomplikovala a následné dotvorenie Malej dohody zásadne ovplyvnilo mocensko-politickú situáciu v stredo-východnej Európe.

Pre tretiu kapitolu je charakteristický, tzv. bethlenovský konsolidačný kurz, pri ktorom dominovali snahy o stabilizáciu a posilnenie vnútorného aj zahraničného postavenia krajiny. V tomto období došlo aj k predefinovaniu priorít menšinovej politiky, ktorej prvoradou úlohou sa stala starostlivosť o Maďarov žijúcich v susedných krajinách. Starostlivosť o menšiny žijúce v Maďarsku bola posunutá do inej roviny. Aj naďalej však bola za jediný akceptovateľný „recept“ na vyriešenie situácie v strednej Európe považovaná integrálna revízia. Bethlen zo zahraničnopolitických dôvodov obmedzil prejavy iredentizmu na oficiálnej úrovni. Úlohu udržovať myšlienku revízie prenechal vládou kontrolovaným spoločenským organizáciám. Táto jeho taktika sa ukázala ako úspešná.

Štvrtá (rozsahom najkratšia) kapitola pojednáva o aktivizácii maďarskej zahraničnej politiky roku 1927. Autor sa do väčšej miery venuje aj Rothermerovej kampani, pričom na tomto mieste sa vo väčšej miere ako pri predchádzajúcich kapitolách, dotkol aj ohlasu maďarského revizionizmu na Slovensku.

Za Domokosom KOSÁRYM (1913 – 2007) a Andrásom KUBINYIM (1929 – 2007)

Na jeseň minulého roku nás v priebehu jedného týždňa opustili dve významné osobnosti nielen maďarského, ale stredoeurópskeho dejepisectva. Domokos Kosáry, bývalý predseda Maďarskej akadémie vied, zomrel vo veku 95 rokov, emeritný profesor András Kubinyi vo veku 78 rokov.

Domokos Kosáry sa narodil 31. júla 1913 v Banskej Štiavnici. Jeho rodina bola úzko spätá so Slovenskom. Mladosť však strávil už v Budapešti, kde vyštudoval odbor história – latinčina. Dlhšie pobyty vo Francúzsku a v Anglicku mali veľký vplyv na jeho profesijné smerovanie. Nástup komunistickej diktatúry v Maďarsku znamenal preňho dlhé desaťročia nútenej odmlky. Sympatie vtedajších vládcov si nezískal ani svojou aktívnou účasťou v revolúcii roku 1956, po ktorej ho uväznili. Plodnej a tvorivej práce sa však ani napriek prenasledovaniu nevzdal, a takto mohlo vzniknúť viacvzväzkové dielo, ktoré používajú aj slovenskí historici: *Úvod do prameňov a literatúry k uhorským dejinám*. Napísal viacero monografií z obdobia 18. a 19. storočia (*Kultúrne dejiny 18. storočia*), ale jeho rozhľad bol univerzálny, rovnako doma sa cítil v starších, ako aj v novších dejinách. Po roku 1989 sa konečne dostalo tomuto výnimočnému historikovi uznania. V rokoch 1990 – 1996 bol na dve funkčné obdobia zvolený za predsedu Maďarskej akadémie vied. Za svoju činnosť bol vyznamenaný najvyššími štátnymi uznaniami vo Francúzsku, v Nemecku i v Maďarsku.

Domokos Kosáry síce strávil roky na katedre, ale – ako sám povedal – „*nezaložil školu*“. Fakticky však bol učiteľom, mentorom a vzorom mnohých generácií historikov, ktorí pokračujú v práci na jeho monumentálnom diele o prameňoch k dejinám.

András Kubinyi sa narodil 28. januára 1929 v Budapešti. Vyštudoval odbor história – latinčina. V rokoch 1952 – 1954 pracoval v Štátnom archíve v Miškolci, v rokoch 1954 – 1978 pôsobil v Historickom múzeu v Budapešti, kde od roku 1969 viedol Oddelenie stredoveku. Okrem bádania sa venoval aj pedagogickej činnosti. Od roku 1963 prednášal na Univerzite Lóránta Eötvösa stredovekú a novovekú archeológiu, bol zakladateľom Katedry stredovekej a ranonovovekej archeológie, ktorú viedol do roku 1994. Výchove a vzdelávaniu nastávajúcej generácie historikov sa však venoval aj po odchode do dôchodku na Univerzite Petra Pázmánya. Jeho študenti a kolegovia na neho spomínajú ako na univerzálneho a neúnavného konzultanta v každej záležitosti, v ktorej sa na neho obrátili.

András Kubinyi bol všestranným odborníkom. Najviac sa však sústredil na obdobie Mateja Korvína a Jagelovcov, na dejiny hospodárstva a miest. Mal úžasný prehľad o historickom výskume prakticky v celej Európe a v oblasti stredovekej urbánnej histórie patril k najjerudovanejším odborníkom. Veľkú časť svojej vedeckej práce venoval terminologickým otázkam a problému vývoja a kategorizácie stredovekých miest. Jeho odborný dialóg s prof. Marsinom na túto tému patrí dozaista k jedným z vrcholných prejavov odbornej spolupráce medzi Maďarskom a Slovenskom. Viaceré jeho práce vyšli aj v slovenskom preklade. Dôležité miesto v jeho vedeckej práci zaberajú aj štúdie a mono-

grafie s problematikou z cirkevných dejín a rádov, neskorostredovekej spoločnosti a jej predstaviteľov, panovníckeho dvora, správy krajiny a demografie.

Domokos Kosáry a András Kubinyi boli historikmi, ktorých odbornú prácu si vysoko cení aj slovenská odborná verejnosť. Zanechali za sebou dielo, ktoré je základom pre ďalší výskum a bude inšpiráciou pre celé generácie historikov. Česť ich pamiatke!

Anna Fundárková, Tünde Lengyelová

THOMAS D. MARZIK (1941 – 2007)

Dňa 23. októbra 2007 zomrel vo Filadelfii jeden z najuznávanejších historikov českých a slovenských dejín v USA, prof. Tom Marzik.

Marzik, ktorého predkovia niesli kedysi meno Mrazik, patril k tým málo americkým historikom, ktorých záujem o slovenské a české dejiny sa formoval v období medzi rokmi 1948 a 1968. Svoju prvú významnú štúdiu, *T. G. Masaryk and the Slovaks, 1882 – 1914* publikoval roku 1965 v časopise *Columbia Essays in International Affairs: The Dean's Papers*. Doktorandské štúdium absolvoval na univerzite v Columbii roku 1974, v rokoch 1970 – 2007 pôsobil na St. Joseph's University (Filadelfia).

Marzik patril k zakladajúcim členom dvoch významných historických spoločností, Czechoslovak History Conference a Slovak Studies Association, v ktorých pôsobil ako viceprezident. Vykonával aj funkciu editora knižných recenzií pre časopis *East Central Europe* a zastupujúceho redaktora časopisu *Slovakia* a obe úlohy vykonával mimoriadne zodpovedne. „*Táto práca bude veľmi náročná*“, napísal krátko po nástupe do funkcie editora recenzií, „*lebo fundovaných a kompetentných recenzentov kníh so slovenskou tematikou je málo, a tých, čo sú k dispozícii, ... využívajú všetky ostatné časopisy*“.

Marzikovým najznámejším dielom, ktoré vydal so spolueditormi Janom Rychlíkom a Miroslavom Bielikom, bola dvojzväzková monografia *R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks: Documents, 1906 – 1951* (1995 – 1996). Americký historik James Felak v recenzii o nej napísal, že „*sotva sa nájde historik, zaoberajúci sa českými a slovenskými dejinami 20. storočia, ktorý by v nej nezískal aspoň niekoľko dokumentov pre svoj výskum*“. Marzik bol aj spolueditorom (s Randallom M. Millerom) diela *Immigrants & Religion in Urban America* (1977), o ktorom bádateľ imigrácie Moses Rischin poznamenal, že „*je zásadným prínosom k objasneniu toho, čo znamená byť 'Američanom'*“.

Marzikov posledný článok *R. W. Seton-Watson a Bulhaři 1912 – 1919: Příspěvek ke vztahům Velké Británie a Bulharska*, vydaný v spolupráci s Janom Rychlíkom, vyšiel v *Slovanských historických studiích* roku 2005 (s. 167-226).

Prof. Marzik bol za svoje vedecké dielo a dlhoročnú spoluprácu so Slovenskom dvakrát odmenený: on a jeho spolupracovníci získali roku 1996 Pamätnú medailu Matice slovenskej a roku 1998 mu bola udelená Zlatá medaila prezidenta Slovenskej republiky. Po prof. Marzikovi zostala manželka Hana a brat Robert.

Owen V. Johnson

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne Historickému časopisu a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajúte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Vitazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame:

b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetly (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu